

БИБЛИОТЕКА »МИСЛИ«
Књига 3

УРЕДНИШТВО
Милослав Самарџић
Владимир Јагличић
Др Петар Павловић

МИЛОСЛАВ САМАРЦИЋ

ТАЈНЕ »ВУКОВЕ РЕФОРМЕ«

ПОГЛЕДИ

Крагујевац,
1997.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

Први део

Писменост у Срба до средине XIX века

- 1.Почеци писмености (настанак глагољице)
- 2.Настанак ћирилице
- 3.Словенски језик Ћирила и Методија-старосрпски
- 4.Вук Караџић: Свети Сава није говорио српски
- 5.Примери светосавског језика
Стара српска азбука
- 6.Књижевни и говорни језик
- 7.Црњански и вуковци
- 8.Прве српске књиге
- 9.Улога уметности у средњем веку и књижевни жанрови (житија)
- 10.Да ли је краља Стефана Дечанског ослепео отац, а убио син (примери тумачења старе књижевности)
- 11.Остали књижевни жанрови
- 12.Образованост средњевековних Срба и питање првог универзитета (1198.године)
- 13.Богатство средњевековне Србије
- 14.»Скерлићевски суд« о светосављу
- 15.Светосавље
- 16.У знаку царства

17. Бој на Косову 1389 - српска победа
18. Ситуација уочи косовског боја
19. Докази о српској победи на Косову
20. Деспот Стефан Лазаревић
21. Деспот Ђурађ Бранковић
22. Лажни косовски мит (из »народног стваралаштва«)
23. Прави косовски мит (из старе српске књижевности)
24. Светосавље и изворни косовски мит
25. Кривотворење изворног косовског мита
26. Реформе српског језика у првој половини XV века
27. Наговештаји новог доба
28. Обнова српске деспотовине у Срему и продужење средњевековне државности до 1537. године
29. Подизање манастира у сремској Деспотовини као један од кључних догађаја српске историје
30. Српски утицај на Бугаре и Русе
31. Спремање на отпор Турцима
32. Како су Бранковићи незаслужено претворени у издајнике
33. Први, неуспешни налет Ватикана на Србе
34. Успеси Ватикана у изменама српске историје
35. Свесно продужење средњевековља као заштита од страних утицаја
36. Срби и барок као правац католичке уметности
37. Католички утицаји у архитектури
38. »Заблужденија« Доситеја Обрадовића
39. Срби у доба просветитељства
40. Класицизам и предромантизам
41. Руски утицаји
42. Језици и писма XVIII и прве половине XIX века
43. Реформе српског језика и правописа непосредно пре Вука Караџића
44. Његошев пут и странпутица Вука Караџића

Други део

Вук Караџић и германски »Продор ка истоку«

1. Опасна тактика цара Јосифа II
2. Јернеј Копитар
3. Тајни део Копитаревог плана за реформу српског језика и правописа
4. Копитар тражи кандидата за улогу »оца српске писмености«
5. Јавни део Копитаревог плана
6. Професор Георгије Хранислав против Копитара
7. Копитарев одговор професору Георгију
8. Зашто нико други није прихватио метод »савршене азбуке«
9. Зашто сам Копитар није говорио »народним језиком«
10. Вук Караџић
11. Како је Јернеј Копитар искористио Вука Караџића за аустријску ствар
12. Вук Караџић као аустријски шпијун
13. Ко је аутор »Српског рјечника« из 1818. године
14. Финансирање »Вукове реформе«
15. Српски писци и историчари о Вуку Караџићу и Јернеју Копитару

Трећи део

Језичке последице »Вукове реформе«

1. Сиромашење српског језика
2. Уништавање виших облика изражавања
3. Његошев и Вуков језик
4. Турцизми у српском језику
5. Псовке у српском језику
6. Полемика Вук Карацић-Јован Хацић-Ђуро Даничић

Четврти део

Политичке последице »Вукове реформе«

1. Методе Вукове борбе
2. Вук Карацић - први српски комуниста
3. Утицај револуционарног (комунистичког) заноса 1848. на победу »Вукове реформе«
4. Турска подршка Вуку Карацићу
5. Један историјски апсурд - руска подршка Вуку Карацићу
6. »Вукова реформа« и македонско питање

Пети део

Југославија – најкрупнија политичка последица »Вукове реформе«

1. Хрватски језик пре Вука Карацића и Људевита Гаја
2. Како су Хрвати присвојили српски језик
3. Узроци и последице хрватске крађе српског језика
4. Реаговање Срба
5. Вук Карацић и латиница
6. Вук Карацић и Хрвати
7. Илирска идеја
8. Католички Срби
9. Југословенска идеја
10. Бечки договор
11. Питање екавског, ијекавског и икавског наречја

Шести део

Вук Карацић лично

1. Да ли је постао католик?
2. И дете на продају

Завршна размишљања

Поговор
Литература

Садржај прилога

Први прилог

1. Стара српска азбука
2. Пример грчког писма с краја VIII и почетка IX века, из којег је настала ћирилица
3. Изглед глагољице (страница из Маријиног јеванђеља, XI век)
4. Страница из Мирослављевог јеванђеља (крај XII века)
5. Страница "Номоканона" Светог Саве (почетак XIII века)
6. Страница Књиге Јб. Стојановића "Стари српски записи и натписи"
7. Страница рукописа Доментијановог "Житија Св. Саве" (XII век)
9. Страница књиге "Живот краљева и архиепископа српских" (XIV век)

Други прилог

1. Свети Сава, манастир Милешева (фреска из XIII века)
2. Свети Сава и Свети Симеон, манастир Студеница (XII век)
3. Потпис Светог Саве
4. Христово успеће, манастир Студеница (XII век)
5. Свети Јован Крститељ, манастир Пустиња код Ваљева
6. Свети ратник из манастира Манасија (XV век)
7. Манастир Хиландар (XII век)
8. Манастир Студеница (XII век)
9. Манастир Жича (XIII век)
10. Пећка Патријаршија (XIII и XIV век)
11. Манастир Каленић (XV век)
12. Средњовековни градови Смедерево и Београд
13. Манастир Манасија (XV век)

Трећи прилог

1. Почетак "Сказанија о писменах" Константина Филозофа
2. Из књиге "Житије Стефана Дечанског" Григорија Цамблака
3. Повеља бана Твртка Дубровачкој општини
4. Правила братства у Стону (XV век)
5. Део преписа Есфигменске повеље деспота Ђурђа Бранковића (XV век)
6. Страница "Октоиха", штампарија на Цетињу 1494. године
7. Празнични минеј из штампарије Божицара Вуковића, Млеци 1538
8. Страница "Четворојеванђеља" одштапаног у штампарији у Београду 1552. године

Четврти прилог

1. Христофор Жефаровић, Цар Душан
2. Рукописна страница "Хроника" грофа Ђорђа Бранковића
3. Страница Орфелинове "Историје о Петру Великом"
4. Насловна страна Рајићеве историје
5. Портрет Вићентија Јовановића
6. Жена из околине Баточине

- 7.Добошар српских граничарских јединица
- 8.Србин војник из Срема
- 9.Захарија Орфелин, насловна страна "Прописа"
- 10.Буквар Теофана Прокоповича
- 11.Прва страна "Историје о Черној Гори" Василија Петровића Његоша
- 12.Насловна страна Јулинчеве историје
- 13.Страница рукописа Гаврила Стефановића Венцловића
- 14.Портрет Јована Рајића

Пети прилог

- 1.Црква у Сремским Карловцима
- 2.Саборна црква у Београду
- 3.Вук Караџић (Анастас Јовановић)
- 4."Новине Србске"
- 5.Прва страница предговора "Лаже и паралаже" Јована Стерије Поповића
- 6.Прво издање "Горског вијенца"
- 7.Петар Петровић Његош
- 8.Српска ћирилица, Вукова ћирилица и хрватска латиница

Шести прилог

- 1.Дубровачки четници Вељко Бурић и Ђорђе Змајић

Седми прилог

- 1.Ана и Вук Караџић
- 2.Мина Караџић
3. Вуков син Димитрије и унук Јанко
4. Лукијан Мушицки

I

ПИСМЕНОСТ У СРБА ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА

1. ПОЧЕЦИ ПИСМЕНОСТИ (НАСТАНАК ГЛАГОЉИЦЕ)

Криза српског народа на крају XX века изражава се и у великом броју широко распрострањених заблуда различитог карактера, а те заблуде уједно чине и један од узрока кризе. Најстарија од њих је и прва могућа - реч је о првом помену српског имена у VI веку. Деца се од малих ногу уче да су њихови тадашњи преци, ти први Срби за које се зна, били "најгори варвари међу варварима", што је по свој прилици преседан васпитно-просветне делатности.

Та класицистичка теорија заменила је вековима важећу о благородном и светом пореклу српских владара, па самим тим и српског народа. Оваква теорија свакако није била примерена новом добу и до неке промене је морало да дође, али зашто је промена учињена тако сурово и штетно - то може бити предмет једне посебне анализе.

У сваком случају, остао је без следбеника позив Милоша Црњанског из 1934. године да се "збрише туђинска легенда о 'варварству' Словена давних времена". 'Крајње је време за то', писао је он у својој књизи "Свети Сава", али на жалост није наишао на разумевање.

Црњански је сматрао како се лако да утврдити да су германски, романски, па и византијски хроничари, "злонамерно и намештено" писали о нашем народу све до XIX века - века славенофила. Разлог томе веома је једноставан: Јужни Словени, и посебно Срби као најмногобројнији међу њима, својим надирањем угрожавали су поседе Германа, Романа и Византинаца, па су их ови сматрали великим непријатељима и зато их наруживали.

Али, словенска сеоба народа била је много мање варварска него што су то знале бити друге. У историји хунског краља Атиле, "Бича Божијег", наводи Црњански, словенски елемент издваја се својим сељачким миром и радиношћу, жеталачким песмама, лепим везовима народног одела и ванредним призорима народних обичаја. Јужни Словени су се издвајали из "гунгуле крволочних Азијата", као што нису били ни у знаку рушења, крволочности и етичке бруталности данас "високо културних народа". Њихове нове земље нису одјекивале од лелека, него су биле мирне, са масама заузетим око орања, пчеларства и рибарења.

"Много више него у подацима о другим варварским народима, у та времена, речито нам говори из тих спомена необична душа Словена, пуна прича и гатања, што је сачувала у себи присну везу са светлошћу небеских пожара, тамом шума и животом бившим, у травама и водама, у спокојству земљорадничком, најбољој страни, и сада још, у бићу нашег народа", писао је Црњански, говорећи, поред осталог, и о древном словенском писму, које је нестало у доба примања хришћанства.

Класична историја, међутим, не познаје то старо словенско писмо. Владимир Ћоровић је у својој "Историји Срба" изричит да до IX века Словени нису имали никаквог писма, него да су се помагали рабошима са цртама и резовима, само изузетно се служећи грчким и латинским словима. Почетак писмености у Словена, у данашњем значењу тог појма, везује се за њихову хришћанизацију отпочету 863. године. Те године је великоморавски кнез Рагислав - то је подручје данашње Чешке и Словачке - да би сузбио немачки утицај од византијског цара Михајла затражио проповеднике који знају словенски језик. "Наш народ се одрекао незнабоштва и држи се хришћанског закона, али немамо таквог учитеља који би нам нашим језиком протумачио праву веру хришћанску да би и друге земље, видећи то, пошле за нама", стајало је у писму кнеза Рагислава.

Цар Михајло је одабрао два брата Солуњана, Грке по националности, Ћирила и Методија. Ћирилу, рођеном 826. или 827. године, свстовно име је било Константин. Име Ћирило узео је када се замонашио непосредно пред смрт 869. године. Завршио је средње и високо образовање у царској великој школи у Цариграду, где се посебно занимао за граматику. За наставника је имао и цариградског патријарха Фотија, једног од најобразованијих људи тога доба. Примио је свештенички чин и једно време радио као патријаршијски секретар у великој библиотеци и архиву при цркви Свете Софије, да би после краћег боравка у једном манастиру постао наставник велике школе.

Његово житије затим бележи одлазак у један од многобројних манастира на анадолском Олиму, који је тада био оно што ће век касније постати Света Гора - место чувено по учености својих калуђера. Ћирило је отишао у манастир у коме је већ боравио његов брат Методије, у ранијем световном животу управник једне византијске области насељене Словенима. Два брата ускоро крећу на прву заједничку мисију, међу Хазаре, између доњег Дона и Кавказа. Ту је Ћирило имао чувене полемике са Јеврејима, који су такође слали мисионаре (Ћирилу и "хазарској полемици" Милорад Павић посвећује посебну пажњу у "Хазарском речнику").

По повратку из земље Хазара Ћирило и Методије крећу у великоморавску кнежевину. Пре поласка приредили су писмо за словенски језик, глагољицу, и на то писмо превели неколико богослужбених књига. У Моравској су се задржали нешто више од три године, ширећи по први пут богослужење на словенском језику.

Иако је хришћанска црква тада још била јединствена, ипак су лагано настајале разлике између два њена водећа центра, Цариграда и Рима, које ће два века касније довести до раскола. Тако, у цариградском делу Римског царства богослужење се обављало на грчком, а у римском на

латинском језику. Цариградска црква дозвољавала је, међутим, богослужења и на језицима других народа, као што је то раније био случај са јерменским, а сада, мисијом Ћирила и Методија, са словенским језиком. У јерменском случају спор је могао бити само начелне природе, али овога пута цариградском мисијом се директно потискивао латински језик из цркве у Моравској, чиме су Ћирило и Методије дошли у оштар сукоб са тамошњим немачким свештенством. Кнез Растислав се због снажења немачког свештенства и обратио византијском цару и патријарху: то свештенство је сматрао претходником немачке (односно франачке) државе, која је представљала велику претњу независности Моравске.

Како је Велика Моравска припадала Римској цркви, Ћирило и Методије су морали да оду код папе да он лично пресуди у насталом спору. Папа Хадријан II начинио је изузетак и пресудио у њихову корист. Благословио је њихов рад, и чак им дозволио да литургије служе на словенском језику. Али, таква одлука папе Хадријана II није била од великог значаја. Била је само знак колебања римске цркве између националног и интернационалног програма, да би убрзо убедљиво превагао овај други. Богослужење на словенском језику је забрањено, а од његовог привременог дозвољавања практично није било резултата.

Приликом посете Риму Ћирило је умро и Методије је морао сам да настави мисију. Вратио се у Моравску вредно радећи на повереном задатку, па је поред других црквених књига превео и цело "Свето писмо" и један номоканон (законоправило). Али, временом му је постајало јасно да је због снажног отпора западне цркве његова мисија осуђена на неуспех. Тим више му је то било очигледно после доласка на моравски престо кнеза Светопука, који није био вољан да се заложи за словенску ствар онако жестоко као кнез Растислав. У ствари, радило се о томе да словенска писменост није могла да се развије у једној нестабилној и периферној земљи попут Моравске. Зато је сасвим природно да је она узела маха близу граница Византије, у снажној бугарској држави.

2. НАСТАНАК ЋИРИЛИЦЕ

Ситуација у Моравској нарочито се погоршала после Методијеве смрти 885. године. Његови ученици су одмах прогнани из те кнежевине и упутили су се у три правца. Због зазирања од Немаца најмања група је кренула на запад и од ње није остало никаквог трага. Нешто већа упутила се ка јадранском приморју, где је постигла извесне успехе. Најзначајнија група Методијевих ученика отишла је у Бугарску кнеза Бориса, у којој је не само лепо примљена него и добро искоришћена за јачање државе развојем писмености. Њен рад ће посебно доћи до изражаја у време Борисовог наследника цара Симеона (893-927), често називаног "просвећеним". Цар Симеон је сматран полу-грком и то не само због школовања и васпитања у Цариграду. Он је заправо у својој држави радио на словенизацији велике византијске културе, а самим тим и на словенизацији Бугара, који су тада још били Монголи. И сам књижевно образован, свесрдно је помагао ширење писмености и књижевног рада. Успео је да Бугарску уведе у први "златни век" своје књижевности.

Међу осталим градовима, Бугарска кнеза Бориса и цара Симеона држала је и Београд на северу и Охрид на југу. Бугарски заповедник Београда примио је 885. године протеране Методијеве следбенике и упутио их у престоницу Преслав. Ту се група поделила у два дела. Од прве, која је остала у бугарској престоници, настала је преславска књижевна школа, са главним представником Константином Преславским, док је од друге групе, упућене на запад државе, настала охридска књижевна школа са Климентом Охридским и касније Наумом на челу. Обе школе су у прво време неговале глагољицу, да би ускоро у Преславу била створена ћирилица. Када се то тачно десило и ко је створио ћирилицу није прецизно утврђено, али је извесно да настанак ћирилице пада у време владавине цара Симеона и да њени творци нису Климент и Наум, како се дуго сматрало.

"Све реконструисане појединости које се износе у вези са појавом ћирилице свде се само на једну довољно сигурну чињеницу. То је бугарско порекло ћирилице", пише Петар Ђорђевић у "Историји српске ћирилице". "Тако се тадашња најзнатнија словенска држава у културно-

просветном погледу подвојила на напреднију област ћирилице са славном преславском књижевном школом и на забаченију област глагољице са охридском школом Климента и Наума, верних чувара великоморавске традиције".

Потискивање глагољице тумачи се већом разговетношћу ћирилице, која је као таква више одговарала просветитељским и државничким плановима цара Симеона. Ћирилица је, сем тога, била далеко сличнија грчком писму, односно његовом широко распрострањеном унцијалном или литургијском типу из кога је настала, пошто су, за разлику од глагољице, у њу грчка слова уношена у изворном облику. Облик грчких слова у глагољници био је толико измењен да се кроз векове, нарочито у Приморју, одржавало уверење да она и није грчког порекла. Ћирилица је, с друге стране, наследила неке особине и од глагољице, што наводи на закључак да је њен творац ипак био неко од Методијевих ученика, само не из забачене охридске, него из напредније, преславске школе.

Настанку и ширењу ћирилице поговарала је околност што је у тим крајевима јужне и југоисточне Бугарске познавање грчког унцијалног писма било доста распрострањено, делом и због значајног присуства грчког елемента, а то познавање грчког писма самим тим је значило и познавање ћирилице. Разлике је било само у неколико нових слова написаних за ћирилицу да означе гласове којих није било у грчком језику. Погодну околност представљала је и широка употреба грчких слова за означавање бројних вредности.

Наиме, у старословенској писмености, као и у грчкој, није било посебних знакова, тј. цифара, за означавање бројева, него су у ту сврху коришћена слова. Бројну вредност неког слова одређивало је његово место у азбучном реду. Прво слово азбуке значило је број један, друго број два, треће три и тако до деветог слова. То је прва енеада, односно деветина, која је означавала јединице. Друга енеада је означавала десетице, а трећа стотине. Четврте енеаде, која би означавала хиљаде, у грчком писму није било, па је у почетку није било ни у словенском. Хиљаде су означаване посебним знаком који се стављао испод слова.

Изгледа да су до краја IX века грчка слова међу Словенима више коришћена за означавање бројева него као писмо, и да су због система писања бројева била позната сва слова. Тако се, примера ради, 11 писало као "аи", што је значило "један на десет", од чега је настало једанаест. Затим, 12 се означавало као "би" и тако до 19. Од 21 и даље прво су се писале десетице, као и стотине и хиљаде. Са "ка" се, тако, означавао број 21, јер је "к", као једанаесто слово тадашње азбуке и друго слово у другој енеади означавало бројку 20. Број 300, на пример, означавало је 21. слово азбуке, "т", и било је треће у трећој енеади. Број 321, рецимо, писао се "тка", тј. "т" као 300, "к" као 20 и "а" као 1. Број 1321 означавао се као "атка", с тим што се испред првог "а" додавао крстић.

Као и грчко унцијално писмо, и ћирилица је у почетку била дволинијско писмо, што значи да су се сва слова писала између две замишљене паралелне линије (понекад, нарочито на споменицима, те линије су се и повлачиле). Такво ћирилично писмо добило је назив устав, или уставно писмо. Упоредиво је са великим словима данашње штампане ћирилице, тзв. верзалом, која су по правилу сва једнаке висине, осим што код Д, Ц и Џ један или два потеза прелазе доњу замишљену линију. Код тог најстаријег, уставног типа ћирилице, разликовао се обични и насловни тип. Обични се користио у тексту, а насловни за наслове и натписе на тврдом материјалу.

Приликом писања у свакодневном животу, међутим, поједина слова су пробијала дволинијску шему, постајући тролинијска, као "р", или четворолинијска, као "ф". Уз то су таква слова мењала и облик, све док се крајем XII века коначно није формирао нови тип ћирилице, брзопис или брзописно писмо. Као што му и само име каже, настао је из практичне потребе за бржим писањем, и управо је та потреба мењала и брзини прилагођавала ова слова. Брзопис се још назива и пословним писмом, пошто је настао у канцеларијама и уопште у свакодневном животу, док је друго име за устав књишко писмо. Остао је, дакле, да служи за писање књига. Отуда му потиче и први назив, устав, јер је добар део црквених књига тога доба у наслову имао грчку реч "типик", што ће рећи - устав, односно закон, пропис или одредба.

У литератури се као варијанта ћирилице помиње и епиграфско писмо. То је писмо натписа и представља варијанту устава.

3. СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК ЋИРИЛА И МЕТОДИЈА - СТАРОСРПСКИ

За основу језика, на који су на словенски преводили прве књиге, Ћирило и Методије су узели говор Словена из околине свог родног Солуна. Српска лингвистика од Вука Караџића тај језик назива старословенским. У Бугарској се, пак, словенски језик којим су писали и говорили Ћирило и Методије назива старобугарским. Аргумент бугарских лингвиста је неспорна чињеница да се словенска писменост први пут значајно развила управо у оновременој бугарској држави. Сам Солун са околином тада, међутим, није био у бугарској, него у грчкој држави. Петар Ђорђевић износи још један аргумент ове врсте:

"Знамо, пре свега, да у време постанка словенске писмености ниједан словенски народ није носио бугарско име. То је име донело на Балканско полуострво једно туранско племе са Волге које је потчинило словенска племена и учврстило се између Дунава и Балкана. Словени су полако примили завојевачко име највише преко имена саме државе и то углавном у њеним најстаријим и углавном још уским границама. Међутим, словенска писменост је настала ван тих граница и, према томе, језик те писмености не може се звати бугарски (односно старобугарски) ни у етничком ни у географском смислу".

Бугари су почели стално да се настањују на простору између Дунава и планине Балкан после 679. године, када су поразили једну византијску војску која је дошла да заустави њихово надирање. Иако малобројнији, били су војнички боље организовани, па су покорили словенска племена, пре њих насељена на тим подручјима.

"Словени су живели одвојено од Бугара и разликовали се од њих толико, да су то примећивали и туђинци", пише Ђоровић.

Бугари су имали другачије облике лица и тела, другачије одело, културу и језик. Као монголски народ, имали су косе очи, испупчене јагодице и тамнију боју коже. Протекло је више од три века док се нису измешали са многобројнијим Словенима, примивши њихов језик, док су Словени добили бугарско име и државну организацију.

Од како су комунисти 1945. године формирали македонску нацију, у оптицају је још један назив за језик Ћирила и Методија - старомакедонски језик. Назив се оправдава завичајем Ћирила и Методија, јер солунска област још од времена античке Грчке носи македонско име. Македонско име, дакле, није словенско и зато није исправно њиме називати један словенски језик. Ово тим пре што не постоји ни један историјски извор који би потврдио да се у време Ћирила и Методија једна словенска нација називала македонским именом; то се десило читавих 11 векова касније. Попут ове, неозбиљна је и теорија о "старословеначком језику". Њени творци су Словенци Јернеј Копитар (1780-1844) и Фрањо Миклошић (1813-1891), бечки лингвисти. Јернеј Копитар је сматрао да Ћирило и Методије нису створили глаголицу и прве књиге на словенски превели у родном Солуну, него да су на пут пошли неприпремљени, и тек у Панонији отпочели мисионарску делатност. Да би поткрепио овакву тврдњу, Копитар је постојбину тадашњих Словенаца проширио на исток, све до Дунава, док је Фрањо Миклошић настојао да некако одбрани те тезе. Миклошићев наследник на бечком Универзитету, Ватрослав Јагић (1838-1923), коначно је побио теорије својих претходника, потврдивши да је првобитни словенски језик Ћирила и Методија ипак формиран на подручју Македоније.

Тезе савремене српске науке о језику по овом питању репрезентативно излаже Петар Ђорђевић, полазећи од чињенице да оригинални рукописи браће просветитеља и њихових непосредних ученика нису сачувани. Штавише, први сачувани преписи су из времена читавих 100 година далеко од Ћирила и Методија. У међувремену је морало доћи до измена првобитног језика, најпре у Моравској, а онда и у другим словенским земљама кроз које су пролазили ученици

Ћирила и Методија. "И управо зато томе језику најбоље одговара конвенционални и неутрални назив - старословенски", закључује Ћорђић.

Питање Ћириловог и Методијевог словенског језика ипак није тако једноставно. Који је то језик уистину био може се одговорити једино ако се зна који је словенски народ тада живео у околини Солуна, пошто је географско порекло првог словенског књижевног језика неспорно. Бугари се искључују, јер средином IX века још нису били словенизовани. Остају две могућности: Срби, или словенска племена која нису припадала ниједном словенском народу. Византијски писац и касније цар Константин Порфирогенит наводи, истина, у својим историјским списима да су и Хрвати продирали до далеког грчког југа, али то су ишле само њихове споредне гране које нису могле да се одрже. У продорима у Грчку, чак до Пелопонеза, далеко су бројнија била српска племена. Владимир Ћоровић наводи тако настале топониме: Сурпи и Сербихија у Тесалији, Сербјаника у Коринту, Сербон у Аркадији, итд. "Када је цар Константин III, 649. године, напао вардарске Словене и један део њихов силом преселио у Малу Азију, они су тамо, под овим именом, основали град Гордосервон", пише Ћоровић.

Само име Македонија тада се није простирало толико на север као данас. Ћоровић наводи низ словенских племена из те грчке покрајине, у периоду од VII до X века. У јужном делу Македоније живело је племе Друговића; Сагудати су становали између Солуна и Верије; Велегезити у Тесалији; Вајунити су се из Македоније померили према Епиру, где до XIV века постоји област Вагенетија; Брзители или Брсајци заузимали су простор око Охридског и Преспанског језера, а племе Смољана, између Места и Арде, имало је своју епископију.

Околина Солуна била је препуна словенских насеља, због чега су Грци тај крај неко време називали "Словенском", а једно од тих насеља звало се "Србија". Да ли су, ипак, сва побројана племена била српска? Ћоровић се о томе изричито не изјашњава, али посредно даје потврдан одговор када пишући о Србима из Зете и Приморја говори о њиховим "саплеменицима из Македоније". Језик који су узели Ћирило и Методије, међутим, назива словенским, позивајући се на "Житије Св. Методија". "Ви сте Солуњани, а Солуњани сви чисто словенски говоре", рекао је, према том "Житију", цар Михаило Ћирилу и Методију.

Али ни ове речи цара Михаила не разрешавају нашу дилему, јер словенски језик који помиње може бити и српски. Грци су тада још увек често користили збирно словенско име, а посебног словенског народа у околини Солуна у то време није било другог до српског. У литератури из ове области нисмо пронашли аргументе који би уздрмали тезу Чеха Јосифа Добровског (1753-1829), оснивача славистике, да је први словенски књижевни језик био старосрпски. Он је о старом српском језику имао изузетно повољно мишљење, за разлику од Јернеја Копитара и Вука Караџића, и тај језик му је служио као основа за богаћење чешког језика, који је реформисао.

У језичким питањима Добровски је био највећи ауторитет свога доба, због чега је називан "патријархом славистике". И заправо, тада су сви делили његово мишљење да је језик Ћирила и Методија био старосрпски. То је био и став српске науке о језику, све до Вука Караџића. У Вуково време, уз "Вукову реформу", бечки кругови су наметнули и данас важећу теорију о старословенском језику. Али како је читава "Вукова реформа" имала много више везе са политиком него науком, то има разлога да се сумња и у овај њен део, нарочито пошто су, као и у многим другим питањима, њени носиоци далеко издашнији у нуђењу крупних закључака, него одговарајућих аргумената.

4. ВУК КАРАЈИЋ: СВЕТИ САВА НИЈЕ ГОВОРИО СРПСКИ!

Не само порекло, већ и особине првог словенског језика, важно је знати због одговора на следеће питање: који књижевни језик су користили Срби кроз читав средњи век? Извести логичан закључак да су Срби имали српски књижевни језик, као што су Бугари имали бугарски, Руси руски, итд, за лингвисте после Вука Караџића ипак није било могуће. Прва заблуда њих је повукла

у море заблуда, због чега српска наука о језику ни дан-данас, 1994. године, не признаје да су Срби икада имали посебан књижевни језик. Према њој, тај језик се до XII века зове "старословенски", а од XII до XVIII "црквенословенски", "српскословенски" и "српска редакција словенског језика". За време од XVIII до средине XIX века дали су му више имена: "црквеноруски", "словеносрпски", "славјаносрпски" и "славјаносербски". Тада је наступио Вук Караџић са новим именима: "српскохрватски", "хрваткосрпски", "српски или хрватски" и "хрватски или српски" језик. И мада се Југославија распала пре три године, српска наука о језику се још није изјаснила о овим називима, тако да су "Бечки договор" из 1850. и "Новосадски договор" из 1954. године практично још на снази.

Зашто, дакле, према српским лингвистима од Вука Караџића наовамо, никада није постојао самосталан српски књижевни језик, иако, у ствари, нема сумње да он као такав живи већ 11 векова?

У основи неспоразума је непризнавање српског порекла првог словенског књижевног језика, али то питање није од пресудног значаја. И да тај први књижевни језик није био српски, мада му је у најмању руку морао бити веома сличан, јер су тада и још кроз дуги низ векова сви словенски језици били налик један другом, неспорна је чињеница да је на српским подручјима он коначно посрбљен најкасније у XII веку, што признају и послевуковски лингвисти. (То је она њихова "српска редакција старословенског језика".) Али, чему та замршена формулација, уместо једноставног признања да је најкасније језик великог жупана Немање и Светог Саве био српски? Зато што, кажу, то није био народни језик. Од Вука Караџића створена је теорија о тзв. двојству српског језика кроз свс те векове, до коначне појаве "оца писмености". Према тој теорији, Срби су имали два језика: "црквенословенски", итд, на једној страни, и "народни" на другој. Само тај други језик је наводно био српски. Зато су потиснули онај први, уместо њега на ниво књижевног језика уздигавши "српски народни језик". Али, "српском народном језику" онда одмах одузимају посебно српско име и проглашавају га "српскохрватским језиком", тако да отада, према вуковској језичкој школи, Срби немају ни књижевног ни народног језика.

Ево како то у једном свом чланку образлаже водећи српски, тј. српскохрватски, лингвиста последњих неколико деценија, академик Павле Ивић: "Српска култура била је тада оријентисана ка цркви и православљу, што значи ка византијско-словенском кругу. Такав је био и језик. Друштвени поредак био је аристократичан: једино тако је могуће да и сам језик књижевности и учености буде приступачан само малом сегменту друштва. С друге стране, феудални световњаци су у својим правним и управним документима употребљавали народни језик, јер им је само он могао обезбедити прецизност и јасност коју су морале имати исправе имовинске садржине. Тако је у српској писмености настало језичко двојство, које је постојало све до XIX века.

После пада под Турке угасило се српско племство, а црква је остала као једини политички фактор ван турских власти. Улога цркве је тако добила на значају, а тако и црквени језик. Исправе на народном језику више није издавао нико".

Поставља се, најпре, питање зашто је само "тада" српска култура била оријентисана ка цркви, православљу и византијско-словенском кругу, а не и после Вука Караџића и данас? Где је српска култура усмерена од тог доба? Уместо цркви и православљу од Вука Караџића српска култура је окренута атеизму или католичанству, а уместо византијско - словенском кругу тзв. аустријском словенству и утицајима западне цивилизације. То Павле Ивић не каже отворено, али, видећемо, неки други лингвисти су веома изричити.

Даље произилази да је Српска православна црква намерно замршивала и тајила језик, како би "књижевност и ученост били приступачни само малом сегменту друштва". Ивић ту мисао нарочито наглашава у следећем цитату из истог чланка: "Тај су језик најбоље знали и њиме се најуспешније служили монаси и свештенство, људи који су га употребљавали у обављању својих свакодневних дужности. Такав језик био је неодвојив од превласти цркве у култури, али он је објективно и подржавао ту превласт".

Погрешност теорије академика Ивића још је очигледнија ако се овоме дода и његова следећа теза, да је на другој страни властела употребљавала "народни језик", односно да је између цркве и властеле постојала борба за превласт на културном пољу! Код свих лингвиста нећемо наићи на баш овако формулисане теорије о српској култури пре Вука Караџића. Напротив, рекли бисмо да већина цркву ставља уз властелу, уз "вишу класу", како је то писао сам Вук, и тек онда је супротставља "народу". Али, код свих је присутан класни моменат, онако како га је на марксистички начин дефинисао још Вук Караџић револуционарних 1848-их година у свом чланку "Виша класа нашега народа". Сви, дакле, "народном језику" супротстављају "ненародни језик" "више класе". А како су управо припадници више класе", од Светог Саве преко деспота Стефана до грофа Ђорђа Бранковића, исписали најлепше странице српске књижевности тога доба, то је због њихове припадности "вишој класи" морала да страда читава та књижевност са својим језиком - српским књижевним језиком. Зато према том језику и књижевности постоји велика одбојност, насупрот привлачности према "народном језику", која поред осталог резултира и његовим кршћењем погрешним именима. Наравно, има још много последица, као што је потцењивање вековима стваране културе, чак толико да у народу који се назива светосавским ни сва дела Светог Саве још нису преведена и објављена.

5. ПРИМЕРИ СВЕТОСАВСКОГ ЈЕЗИКА

Али, да ли је ту уистину потребно говорити о преводу у правом смислу речи, као што то заговара послевуковска наука о језику? Да ли је и после тако радикалне "реформе" попут "Вукове", и после толико векова, данашњим српским нараштајима стари књижевни језик толико стран да треба користити реч "превод"?

Према послевуковској науци о језику стари књижевни језик неразумљив је не само нама данас, него је чак и тада био стран српском народу. Био је "приступачан само малом сегменту друштва", исписује академик Ивић карактеристичне редове, док је већини само "народни језик" могао "обезбедити прецизност и јасност".

Наравно да смо били довољно радознали да то проверимо. У ту сврху нам је послужила књига "Стари српски записи и натписи", коју је почетком века издао Љуба Стојановић. Ту је сабрано око 10.000 записа и натписа на старом језику, а објављени су словима као и у оригиналу. Данашњим читаоцима, "вуковцима", није познат један број старих слова, па ћемо неколико цитата пребацити на Вукову азбуку. Уосталом, сада нам је циљ да видимо стари језик, а не слова; њих приказујемо у посебном прилогу.

Овако почиње један текст Доментијана, одличног представника "ненародног" језика, који ми уопште не бисмо требали да разумемо: "В име отца и сина и светаго духа, изволенијем спаса нашег Исуса Христа и молитвама пречистије јего матере, и поспешнијем светаго духа, в лето 1263. в царство благовернаго цесара грчкаго кир Михаила Палеолога царствујушту јему восточними земљама и западними, а нашему господину внуку светаго (...) Првовенчананаго краља сир Стефана млађаишему сину јего в всеи братии, а пребољшему и превеликому краљу сир Стефану Урошу, в својем отачаства самодржавно владичаствујуштју всеми србскими земљама и поморскими, при преосвештенем архијепископа нашем Арсении... написаше се сије књиги в Светеј Горе... рукоју граматика Теодора, а повеленијем и потружденијем преподобнаго отца Доментијана, јеромонаха, будушта тагда духовника всего братства хиландарскије лаври".

Тако је Доментијан писао у једном од својих, за средњи век карактеристичних дугих увода.

А у олтару патријаршијске цркве у Пећи сачувао се сасвим прецизан натпис из 1262. године: "Помените же и мене грешнаго Арсенија".

Теже је, међутим, разумети речи Светог Саве из његовог најзначајнијег дела, "Законоправило", према препису из 1262. године: "Всак бо учитељ, реку же јепископ или презвитер или . ин кто учитељски сан пријадраже, аште сих книг не свјаст добрја, то ни сам себе не знајет кто

јест; прикинув же в глубину богодахнутих сих книг, јакоже в зрцаља и сам се узрић каков јесћ, и како пробајет јему бити, и другије познајећ и научић".

На цркви Богдашићкој код Котора очувао се следећи натпис: "В име отца и сина и светог духа и свете Марије богородице и светих врховних апостола ја милостију божиов јепископи зетски Неофит саздах храм сиј в област светог Михаила в дни благочастиваго и богом државнаго и светороднаго господина краља Стефана Уроша, сина Првовенчанана краља Стефана, внука светог Симеона Немање, в лето 1269".

А век и по касније, у Србији деспота Стефана, према једном запису из 1418. године, говорило се овако: "Написа се сија божаствана књига в лето 1418. в дни благовернаго и христуљубиваго и богом хранимаго господина Стефана деспота и господина Ђурђа; написа се повелјанијем отца игумена Павла. Темже, спасе мои сладки и преблагі владико Христе, твоја, от твоих тебе принјесохом надаје се б место свих прјети рајскаго наслажденија и zde убо владико сабљуди ни от различних страстен и болјазнеи и тамо милостива ми те обрјати в дан страшнаго судишти. Реку же и еште, господие и отци и братие, прочитаите сију божастванују и светују књигу прилежно с разумом..."

Следи неколико записа из друге половине XVII века:

"У лето 1666. бист гладна година, и расели се западна страна".

"И то лето беше оскудно всаком пиштом и сушом, и не би жита ни мало".

"В лето 1666. престави се раб божји Дуко, месеца фервара први дан".

"Сију књигу купи поп Марко Јовановић от племена Колатиновића в лето 1667".

"Сиј крст окова Силвестер Милешевац за своју душу и своих родителеј, Бог да их прости. Лето 1671".

Крајем тог века, овако се говорило:

"Да се знае када Немци попленише Сараево лето 1697. месеца ок".

"А пошли Турци на Беч лето 1682".

"И сатвори Турчин и Немац мир лето 1699".

Били су то рукописи из манастира Раванице (Врдника). Из 1699. године сачуван је и један запис у рукопису из манастира Светог Саве Освећеног у Палестини: "Нека да се знае како ја грешни бех из Каравлашку из велико место Букуреш Маде-бегу унук, и бех пребег у маджарску земљу у град Сибини, и у Брешов, и седех такмо 7 година у Констандина Бранкована Басараба-бега, и доидох тепатил у турску земљу у Констандина града у оно време кога се учини мир цар турски султан Мустафа, султан Мехмеду син, погодише се сас цесара Ниополда немацкога и сас цара Петра московскога сина Алексијевича. И по оно време ја се подигох у Андријанопољ, па исках влашко бегство, и бега Бранкована доведох у Дренополе, ја грешни, пак Турци неверни ми разбише работу. А ја саг све оставих, па дођох у град Јерусалим да се поклоним живоносному гробу, и седех за једну годину и имах две слуге Петра и Милослава. Уписах у ово време када беше патриарх Досиден, а епитроф ђир Неофит, уписа у месеца манје пети дан лето (...) Марко Маде-бег заде Стефановенски и пр".

Већ за језик из XIX века може се рећи да је готово потпуно разумљив данашњим Србима. Из тог периода ћемо навести два примера. Први је цитат из предговора комедије Јована Стерије Поповића "Лажа и Паралажа", објављене 1830. године у Вршцу: "Људи су од природе више смеју него плачу склоњени и зато мислим, да ово весело позориште при свим недостатцима (од кои редко која књига, особито код нас и при овим обстојателствама утећи може) бадава на свет не излази. Конац мога писања било је исправление; а мисао да у шали казата истина више него сува материја дејствује, на овакови ме предмет навела; нити се ко, по мненију моме, лакше поправити да, него кад се сам своим будалаштинама смејати почне".

Јован Стерија Поповић је био противник тада већ увелико наметане "Вукове реформе", баш као и Илија Гарашанин, који је 1844. године написао српски национални програм, познат под именом "Начертаније". Почетак "Начертанија" послужиће нам као други пример језика учених Срба тога доба: "Србија се мора и у том смотренију у ред осталих европејских држава поставити,

створивши један план за своју будућност, или тако рећи да стави себи једну домаћу политику по које главним начелима треба Србија кроз више времена стално да се влада и све своје послове о њима постојано да управља.

Движеније и таласање међу Славенима почело је већ, и заиста никад престати неће. Србија мора ово движеније а и ролу или задатак, који ће она у том движенију за извршење имати, врло добро упознати.

Ако Србија добро пројесапи шта је она сад? У каквом се положају налази? И какву њу народи окружавају? То се она мора уверити о томе, да је она још мала, да у овом стању остати не сме, и да она само у сојузу са осталим окружавајућим је народима за постићи своју будућност свој задатак имати мора.

Из овог познања проистиче черта и темељ српске политике да се она не ограничава на садашње њене границе но да тежи себи приљубити све народе српске који је окружавају..."

Код заступника теорије о двојству српског језика пре Вука Карацића нисмо пронашли ни најосновније доказе из којих бисмо видели да је уистину тако било. Уместо доказа, они једноставно кажу да су Срби имали два језика-црквени, који народ није разумео, и народни. Црквени је кажу још, био вештачки и по свим основама лош из чега произилази како је Вук Карацић учинио велико дело, када га је вратио тамо где једино и припада, у цркву, а свима разумљив народни језик уздигао на ниво књижевног.

Али, већ ово мало цитата показује, надамо се, зашто се лингвисти нису трудили да докажу своју теорију о двојству српског језика, него су нас остављали да им на невиђено поклањамо поверење. Зато, дакле, што та њихова теорија и не може да се докаже, јер је, сем специфичног случаја појаве руског језика у XVIII веку, потпуно неоснована. Исправна је она друга теорија, тј. прва, важећа пре Вука:

Срби су одувек имали само један језик, свој - српски језик.

Стара српска азбука

НАПОМЕНА: Звездицом обележена слова нису у саставу савременог црквеног правописа

слово	назив	гласовна вредност
À	аз	а
Á	буки	б
Â	вједи	в
Ã	глагољ	г (и: меко г или ħ)
Ä	добро	д
Ê	јест	е (и:је)
Æ	живјете	ж
S	зјело	з (и: африката дз)
Ї	земља	з

Ë	иже	и
I	и	и
*ĥ	ђерв	меко г или ĥ
Ê	како	к (и: меко к или ĥ)
Ě	људије	л
Ĭ	мисљете	м
Í	наш	н
Î	он	о
Ī	покој	п
Ð	рци	р
Ñ	слово	с
Ò	тврдо	т
Q	у (или: оник)	у
U	ук	у
Ô	ферт	ф
Õ	хјер	х
^	от	от
Ö	ци	ц
×	черв	ч
*Y	џерв	џ
Ø	ша	ш
≥	шча	шт (или: шч)
ǝ	дебело јер	мукли самогласник (полугласник) задњега реда (или: о без гласовне вредности)
ì, †	јери	ы у руском изговору

ĩ	танко јер	мукли самогласник (полугласник) предњег реда (или: о без гласовне вредности)
Ī	јат	отворено е (о у словачком изговору и: ја, е ије, је, и, ј)
Е	је	је
Ů	ју	ју
*Ø	велико јус	носно о (о у пољском изговору) или: у, ју
*Œ	јотовано велико јус	ј + носно о или: ју
Σ	о	о
Å	мало јус	носно е (е у пољском изговору) или: је, ја
*°	јотовано мало јус	ј + носно е или: је, ја
..	ја	ја
*...	је или: јотовано јест	је
Ů	кси	кс
П	пси	пс
D	тита	т
U, V	ик, ижица	и (и: в)

6. КЊИЖЕВНИ И ГОВОРНИ ЈЕЗИК

Као и други језици, и онда и данас, српски језик је имао говорну и књижевну варијанту. Те варијанте долазе отуда што већ сваки човек другачије говори него што пише. Говор је она прва, најгора верзија изражавања. Нема брисања изреченог, нити много времена за размишљање да се поправи склад речи. Па и мања је потреба за улепшавањем, јер те речи односи ветар. Зато се увек сиромашније, ружније и неправилније говори, него што се пише. Срби обично кажу "одма", "леба" и "де", а напишу "одмах", "хлеба" и "где".

Код писања, међутим, ствари стоје другачије. И у најобичнијем писму сваког човека изражавање је богатије, лепше и правилније, него у његовом говору. Људи од пера из поколења у поколење побољшавају писани књижевни језик, и тим побољшавањем уједно повећавају разлику између говорне и писане варијанте истог језика. Из живог говорног језика они по правилу узимају

нужна језичка освежења, али увек важи да је писани књижевни језик бољи, правилнији и богатији него говорни. Он се зато сматра стандардним, репрезентативним језиком, па и јединим језиком у граматичком смислу.

У једној нултој тачки, када почиње писменост на неком језику, нема разлике између говорне и писане варијанте. Али, разлика се створи већ када се напише прва књига. За српски језик то је био случај са Ћирилом и Методијем, свеједно да ли су они за своју мисију узели српски или неки други словенски језик. Од њих двојице, српски језик се кроз векове обогаћивао и оплемењивао, да би достигао врхунац у делима Петра Петровића Његоша, последњег великог писца на нашем старом језику.

Ĭîîgíhòg æg è ìgíg ãðhøíàãĭ Aðñgíè"

Натпис на олтару у патр. цркви у Пећи. – Доч. Прв.96 у Хиљф. III 121. само почетак и свршетак натписа, и он држи да је савремен кад је прво подигнута црква.

[16] Zdh prhstavi sê rabü bo`îi IlarnΣnü ...pnskÁpü zêtüski zdatêlü mhsta sêgo svhtago

Било исписано на гробници у манаст. Врањци. – Књиж. Рад. I. 146. Гл. XXVII, 174.

1252.

17 Sin s(ve)tŷi hram prhs(ve)tŷe d(h)vŷ b(ogorodi)ce süzdah i Ákrasih v' ime Áspeni" e azü Stefanü, s(ŷ)n veliega kneza Vlka, vnÁk s(ve)t(a)go SimeΣna Nemani. I sî" bŷ{(e) v d(ü)ni bl(a)go~(ü)stivago¹ krala n(a){ego Uro{(a), v lht(o) h.šÓ.ěÓ.ÜÓ. ind(i)kta -jÓ- -go.

Натпис усечен у камену над вратима у морачкој цркви. – По снимку г. Ан. Јовићевића; Гл. XLIII 55. St. X, 263.

¹ По снимку могло би се читати и : bl(a)go~ü(s)tivago

1255

18 Vzūdvi`e sa ^ zema i sūzda sa prh~ist¥ hramū s(ve)tago ierarha
H(risto)va Nikol¥ i s(ve)tago i velikΣslavnagΣ mō~enika H(risto)va

Panteleimona te~eniemü trúdomü i lübovniø mnogoio KalΣhieh, sevastokratora, bratÁ~eda careva, vnÁkü s(ve)tago Stefana kralh srübüskago; napisa`e sã pri carüstvo blgarskoe, pri blagovhrnhmü i blago~üstivhmü i Hristolübivhmü carn Konstanüdin Ashnn, edikto -z^a-¹ v lhto h.~Ó.ëÓ.~Ó.zÓ.

Натпис у Бојанској цркви код Софије. – Гл.LVII,162; VII, 189,

¹ Тако у Гл. VII а у LVII: ~Ó. Ни zÓ се не слаже са годином 6767.

1262

19 G(ospod)i I(sou)s H(ris)t, b(o`)e na {ü, pom(i)lúi nas, amin. Skon '~a {e se bo(go)d(ü)hnoven 'nŸe snö knîgŸ nomokanonü pomo≥iü s(v)etŸö tro(i)ce i siloü `ivotvore≥aago krüsta i mol(i)tvami pr(h)~(i)stŸö vl(a)d(Ÿ)~(i)ce na {eö b(ogorodic)e i vshhü s(ve)tŸhü, amin. -- Proizido {e na svhtü slovhnüskago özŸka, b(o)god(ü)hnovenŸe snie knigŸ, naricaömŸö nomokanonü; pomraËenŸ bo...

Страна књиге Љ. Стојановића "Стари српски записи и натписи". Ови рукописи су из 1250, 1252, 1255. и 1262. године. Стојановић их је штампао без скраћеница и украса, садржаних у оригиналу, тако да су разумљивији данашњем читаоцу.

У међувремену српски језик је пролазио кроз различите фазе, које ћемо настојати да опишемо у овим уводним напоменама, али сигурно нема речи о његовом двојству, односно о томе да је његова боља, књижевна варијанта, била ненародна. Можда о двојству језика може да се говори када се књижевна варијанта до неразумевања удаљи од говорне, но, као што смо видели, то са нашим језиком није био случај: када ми данас можемо прилично добро да разумемо српски језик прохујалих векова, свакако је он био добро разумљив нашим прецима, и то образованима више, а необразованима мање, баш као што је и данас случај са књижевним језиком. Није случајно што смо у наведеним примерима теже разумели језик Светог Саве него записе из свакодневног живота. Тако ће нам и данас бити неприступачније сложено изражавање неког филозофа, који је свој језик уздигао далеко изнад просека говорне свакодневице. Природно је и што боље разумемо цитате од пре 200-300 година, него оне из XIII века; то долази отуда што се језик стално мења кроз време.

Стари српски језик и правопис је још почетком XX века био разумљив великом делу становништва, јер се у оквиру наставе из богословије учио у свим школама. Старе азбуке могу да се науче са мало труда, али проблем у читању оригиналних средњовековних списа није толико у губитку многих речи, нарочито сложенијих, колико у начину писања. Писало се руком, а умножавало преписивањем, уз настојање да рукопис изгледа што лепше. Гледано из нашег угла, то улепшавање је у великој мери умањило јасност рукописа, тако да се због обиља шара и разних црта слова тешко разазнају, мада их је већина иста као и данас. Сем другачијег облика слова, потешкоће ствара и ондашњи систем интерпункције, по коме су речи углавном писане спојено. Зато су у књигама Љубе Стојановића стари записи и натписи дати у савременој интерпункцији, а слова само у основном облику, без сувишних шара. Тако је стари српски језик постао разумљив широком кругу

читалаца, чему је сведок и чињеница да се у књигама с почетка века он још увек није преводио, иако се већ неколико деценија писало по правилима "Вукове реформе".

У "Историји Срба" Константина Јиричека, на пример, документа се дају у оригиналу, на словима на којима су била написана. "И када сие писах, тада ми да господин бан Твртко испред себе велик пехар вина попити у добру вољу", цитира Јиричек писара краља Твртка, Дражеслава Бојића. Испод једног уговора са Дубровчанима, писар Бојић ставио је и ову напомену: "А се писа Дражеслав дијак својом руком малокорисном, родом Бојић, земља ми је мати а отацство ми је гроб, от земље јесмо и у земљу унидемо".

7. ЦРЊАНСКИ И ВУКОВЦИ

Да питање језика треба ипак посматрати у ширим оквирима, доказује и тврдња академика Ивића да је српска црква из "аристократских" побуда на неки начин крила "црквени језик", не само од народа, него и од властеле. Обрнуто, употреба језика појединих народа у цркви баш је и дозвољавана да би се православље што више проширило. И Ћирило и Методије, и Свети Сава, и многи други знани и незнани, преводили су књиге са грчког да би ширили православље и хришћанство, а самим тим и највећу светску културу тога доба - византијску.

Основу овог питања лепо је објаснио Милош Црњански: "Ћирило је, по грчком, удесио слова словенска, а западну цркву одбила је од нас његова највећа идеја: народни језик у католичкој цркви. У том првом великом питању просветном нашег народа, цариградска црква одобравала нам је, јер је то било доба раскида са западном црквом и патријарх Константинопоља пристајао је да дозволи у цркви и језик других народа. Папа, који је имао интернационални црквени програм, одупирао се нашем језику у цркви, пре свега као наследник Рима и његових институција. Народу блиска, заиста наша, у то доба, била је дакле она просвета која се ширила не са запада него са Балкана, где је словенска црква припитомљавала народ, саветовала владаре и књигама и манастирима, књижевношћу и уметношћу, ширила словенску, средњовековну просвету, чијом је помоћу постао Словен и азијски народ Болгара".

Црњански очито није прихватао нов поглед на српску историју, наметан упоредо са "Вуковом реформом", да се период "пре Вука" одликовао бедом, суровошћу и мрачњаштвом, због чега из њега није могло да никне никакво писано културно стваралаштво, него само усмено, типично за примитивне народе. Са наметањем таквог виђења српске историје отпочео је управо Вук Караџић. Његово "Описаније Србије" оставља мрачан утисак о нашој земљи и намеће закључак о неопходности појаве једног просветитеља, тј. њега самог.

Следбеници таквог виђења и не размишљају о питању како је онда из тог мрака српска држава могла да се обнови пре свих на Балкану; зашто су носиоци те обнове читавих пола века одбијали услуге наметаног "просветитеља" и како је "мрачњаштво" у међувремену изнедрило основне и средње школе, универзитет, академију, позориште и још низ културних установа? (Као што ћемо видети, "Вукова реформа" однела је победу тек 1868. године.)

Размишљања академика Ивића одраз су, дакле, вуковског погледа на српску историју, не само културну. Карактеристична су само за Србе, јер, ако се изузме од комуниста наметнута историја код Руса и још неких народа, више нико на тај начин не тумачи своју прошлост, понекад и упркос чињеницама. А свакако, ни српска историја не би била овако тумачена, да то тумачење није успешно наметнуто од стране, како би Црњански рекао, туђина.

И заиста, све доскора су најбољима сматране историје Срба које су написали странци. Она Константина Јиричека, пристигла из Беча као и "Вукова реформа", ту је убедљиво предњачила. С друге стране, историје српских аутора писане у исто време, у првој половини овог века, објављене су тек пре неколико година, или се управо објављују, док већи део ранијих историјских списа никада није ни преведен на нови српски језик. И мада тим старим историјама има што-шта да се приговори, ипак се не може објективном сматрати српска историја која, примера ради, помиње Светог Саву само узгред, на два-три места, попут Јиричекове, или га једноставно прескаче, као што

је то чинио Вук Караџић. Све преовлађујуће историје Срба и дан-данас одликује потпуно заобилажење историје писмености, толико да се први српски просветитељ, Свети Сава, и писана култура до Вука Караџића не налазе у редовним школским програмима. И уопште, сем у црквеним круговима, мало је трагова и утицаја те вековима стваране писане културе.

Вуков револуционарни прилаз српској култури, са основном тезом да на том пољу све почиње од њега, уклопио се у виђење српске историје од стране комуниста, који су такође сматрали да од њих све почиње. И, исто онако као што се победом "Вукове језичке револуције" запоставља српско културно стваралаштво претходног периода, доласком комуниста на власт 1945. године потискује се оно што је преостало из српске историје. Најпре су били потиснути Свети Сава, Теодосије и Лукијан Мушицки, а онда Немања, Кнез Лазар и Карађорђе. Само што је Свети Сава исувише велик да би могао бити скрајнут одједном; он није "школска слава" тек од 1945, када се Вук Караџић коначно учвршћује на месту "оца српске писмености", Вук Караџић није случајно једини истакнути Србин чији су култ комунисти прихватили. Нови туђини, комунисти, само су наставили посао који су пре њих започели неки други туђини.

8. ПРВЕ СРПСКЕ КЊИГЕ

Хришћанска култура и писменост у Србију су дошли из Бугарске, односно, тачније је рећи, из Грчке, а преко Бугарске. У нашој литератури се дуго сматрало да је главну улогу у томе одиграла у бугарској писмености споредна охридска књижевна школа, мада се не искључује директна веза са водећим културним центром и престоницом тадашње Бугарске, Преславом. Преимућство Охрида ипак ваља узети са резервом, јер се у старијој литератури, уз овакав став, сматрало да је и ћирилица настала у охридској школи. Пошто је у новије време утврђено да је охридска школа Климента и Наума остала верна писму Ћирила и Методија, тј. глагољици, која се у Срба никада није значајно распрострла, добила је на значају теза о утицају ћириличне преславске школе. Али то су ипак само претпоставке, јер, како је у својој књизи "Српска књижевност у средњем веку" написао Милан Кашанин: "Почетак српске књижевности, као и почетак српске писмености, у тами је, и заувек ће остати у тами".

Сматра се да је та тама последица поновног византијског освајања Балкана крајем XII века, када су у акцији "погрчивања" словенске писмености плански уништавана њена дотадашња остварења, због чега су сачувани писани споменици старији од тог периода веома малобројни. Историја писмености до краја XII века зато се углавном изучава посредно, кроз изворе из наредног периода. За очуване рукописе с краја XII и почетка XIII века историчари с правом сматрају да се нису могли појавити ниоткуда, него да иза њих стоји континуитет у развоју писмености од IX века, који, стицајем околности, данас не може поуздано да се расветли.

Тако, у "Историји српске књижевности", Димитрије Богдановић пише:

"Текстови из дукљанско-зетског краја, макар и оскудни, сачували су традицију текстова насталих у X и XI веку на том терену, а ступањ образовања, писмености и књижевног укуса првих српских писаца следећег раздобља, Саве и Стефана Првовенчаног, сведочи о сразмерно богатим библиотекама, које су им стајале на располагању. Њихови извори и уџбеници најбоље показују да се све до њихова доба без битних сметњи преноси старословенско књижевно наслеђе".

Што се сачуваних рукописа из периода пре Немањића тиче, најстарија српска књига је "Маријинско јеванђеље" из XI века, писано глагољицом. Из тог века је и наше прво познато оригинално књижевно дело "Легенда о Владимиру и Косари". Сачувано је у изводима списа "Краљевство Словена" непознатог Дукљанина из Бара, написаног крајем XII века.

"Савршено испричана, легенда о Владимиру и Косари, овако како је до нас дошла у 'Краљевству Словена', може се уврстити у најужу антологију српске приповетке", пише Милан Кашанин. Легенда је настала највероватније убрзо после смрти кнеза Владимира 1016. године, у околини Скадарског језера, где је била подигнута његова црква гробница.

Међу наше прве очуване списе спада и "Краљевство Словена", познато још под именима "Летопис попа Дукљанина" и "Дукљанска хроника", мада је очувано само у преводу на латински. Аутор "Краљевства Словена" слабији је писац од аутора "Легенде о Владимиру и Косари", али је његов спис драгоцен, "нарочито на материјалу који садржи о нашем најранијем државном уређењу", пише Кашанин. Књига је била намењена грађанима Бара, понајвише омладини. Анализирајући је, Кашанин закључује:

"Нема ничег неочекиваног у појави књижевног рада у нашим приморским областима XI века. То су области и епоха првог српског краљевства, које се обележило многобројним и значајним споменицима материјалне културе. За време дукљанских владара, који су имали двораци у Скадру, у Прапратни, на Превлаци, у Котору, у Стону, подигнуто је неколико десетина црквених грађевина на Бојани, у Крајини, у Боки, на Пељешцу. У рушевинама тих цркава - на Превлаци, у Кутима, Сушћепану, у Завали - нађено је мноштво фрагмената декоративне пластике. Неколики споменици превазилазе локални значај: црква Св. Срђа и Вакха је маузолеј владара из куће кнеза Стефана Војислава: у придворној цркви Св. Михаила у Стону очуван је најранији портрет једног нашег средњовековног владара, дукљанског краља Михаила (1077-1081). У крају у коме се формирало прво српско краљевство и настао развијен урбан живот и где су створена толика грађевинска, вајарска и сликарска дела, било би природно да настане и прва књижевност".

Потпуније праћење историје писмености, као уосталом и читаве наше историје, ипак је могуће тек од периода Немањића и прве очуване књиге на српској ћирилици, "Мирослављевог јеванђеља". Ту књигу је за брата великог жупана Немање, владара Захумља кнеза Мирослава, крајем XII века написао дијак Глигорије. Али да би ова прича, која уистину почиње од Кулина бана (сестра босанског бана Кулина била је удата за кнеза Мирослава), могла боље да се прати, неопходне су неке напомене о жанровима и функцији књижевности у средњем веку.

9. УЛОГА УМЕТНОСТИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И КЊИЖЕВНИ ЖАНРОВИ (ЖИТИЈА)

Основни жанр књижевности средњег века јесте **житије**. У дословном преводу на новосрпски говор реч житије значи живот, док се за означавање тог књижевног рода користе и термини животопис светог и хагиографија. Жанр житија коначно је дефинисан у IV веку, "Житијем преподобног Антонија", од Атанасија Александријског, као спој двеју књижевних традиција: античке Грчке, превасходно са Ксенофонтом и Плутархом као узорима, и коптске и сиријске, које су пресудно утицале на њихов језик и стил.

После напомене да је житије постало из дужих или краћих записа о страдању првих хришћанских мученика, Димитрије Богдановић даје овакву дефиницију:

"У словенском преводу то је, заправо, жанр 'мученија': кратки, најнужнији подаци о пореклу мученика или о неким околностима његовог живота пре мучеништва брзо уступају место сажетој причи о његовом хватању, мучењу, понудама да се одрекне своје вере и храбром држању, којим се сведочи трајна вредност хришћанског убеђења у победу Христа над смрћу и сваким болом". Елемент старогрчког наслеђа у житију је биографија светог, његов неизоставни део, док су из негрчке традиције, сем језика и стила, наслеђени и морализам, склоност ка истицању чуда и нарочито пустињачке повести и похвале. Оне су у житије дошле из збирке пустињачких повести, изрека и анегдота о старцима египатске, палестинске и сиријске пустиње. Стављајући себе на сурове физичке муке, они су доказивали да су на великомученичком Христовом путу. Мучењем су окажавали не само своје, углавном безначајне и измишљене грехе, него превасходно грехе других, које су, попут Христа, преузимали на себе у име спаса "грешних душа" и небеског живота. И, што је неко био већи мученик, то је био "већи у Христу", а највећи мученици су проглашавани свецима. Овај, у прво време један од истакнутих елемената хришћанске вере, касније се почео разликовати између католика и православних, утолико што су католици ради "окајања греха" мучили и друге (инквизиција и језуитизам), а православни, као и раније, само себе, за Христа.

Пустуњаштво, мучеништво, испосништво или исихазам, било је распрострањено и у средњовековној Србији. Житија бележе да се и Свети Сава истакао у мучењу. Гладовао је, ишао гологлав по жарком сунцу Атоса и бос по врелом. љутом кршу. Од тада је понео неку болест у стомаку, али када се из самовања вратио у манастир, иако веома млад, стекао је почасно место у братству: сви су се уверили да његово замонашивање није хир обесног племића, него животно опредељење једног, по свему, изузетног човека. Од тих раних и средњовековних "мученија", данас је остао испоснички живот у манастирима.

Идејна сличност свих житија, без обзира на њихове националне и друге посебности, у томе је што служе прављењу или утврђивању култа личности којој се пишу, "а овај култ је жива успомена на чињеницу једног моралног преображаја, једне успеле реализације Христових заповести и јеванђелских идеала".

У том смислу су житија допуне и продужења Библије, њена разрада на поједине мученике, односно свецe, настављаче Христовог подвига.

"Светац је доказ да се може хришћански живети и умрети", пише Димитрије Богдановић, "и уједно илустрација каквим духовним снагама и добрима располаже човек који је себе потпуно подвргао законима Христове вере".

Библијском стилу прилагођени су не само језик и стил, већ и садржај житија. Житија обилују хришћанским моралистичким поукама, њихови јунаци често чудима побеђују силе зла, и по правилу су великомученици. Изнета биографија може да пружи значајне историјске податке, али је она често типолошка, јер обично више показује какав неко треба да буде, него какав је уистину. Биографија се заправо прилагођава циљу житија - прављењу култа. Али, упркос томе што је оквир житија овако чврсто постављен, у зависности од живота главне личности и врлина писца, могла су да настану - и настала су - књижевно изузетно вредна остварења.

Сами култови светитеља могу да се посматрају на два начина. Први је ближи и разумљивији данашњем читаоцу, али је духу који избија из страница старих рукописа потпуно стран. Не помиње се ни у књизи Димитрија Богдановића, и чак се стиче утисак да би следећи редови у њој звучали богохулно. О њему, пак, говори рационалиста, француски ђак, Милан Кашанин, а наиме о прављењу култова ради оснажења једне династије, цркве и самог народа. Јер, што је црква успевала да створи више култова светих из припадника једног народа, то је тај народ бивао већи и јачи. И обрнуто: величина једног народа повратно је снажила династију и цркву. У свести српског народа династија првог краља, Михаила, и његово краљевство готово да и не постоје.

Првовенчаним краљем назива се Стефан Немањић, иако су се краљевском круном пре њега овенчала најмање три српска владара. Али, тој тројници краљева није имао ко да створи и рашири култ, нити да им да духовну снагу коју је Свети Сава дао српству снажно га везујући за изворну Христову веру. У она времена од ширине прихватања култова зависило је јединство једне нације. Феудални државни поредак тежио је подели државе и народа, па самим тим и њиховом слабљењу, док су култови били супротног дејства. Руски народ био је подељен на више држава све док је имао само регионалне култове, и тек је стварање општих, сверуских култова, између осталог и под српским утицајем, било предуслов за стварање јединствене и моћне руске државе. А снага духа, изражена кроз све елементе Христове вере, па и култове, потврдила се и у следећем српском случају: упркос турској окупацији, Пећка патријаршија је духовно објединила српски народ на просторима много већим и од Душановог царства. То духовно јединство, материјализовано у величини црквене организације и бројности њених чланова, сачувало је наш народ и омогућило му да обнови своју државу.

Сагледавање улоге Српске православне цркве на овај начин, и посебно књижевности стваране у њеном крилу, потребно је не само да бисмо разумели саму ту књижевност, него и мотиве "Вукове реформе". Креаторима "Вукове реформе" било је добро познато: српски народ је одржала књига - њојзи хвала! - а не песма, тј. народно предање, и зато су историју наше писмености окренули наглавачке.

Али, ово је само узредна напомена; на овом месту читаоцу још дугујемо други, идеалистички начин виђења култова у средњовековној књижевности, односно, шире посматрано, виђења функције тадашње уметности.

Према Димитрију Богдановићу, "функционалност се не састоји, или бар не исцрпљује, у простој служби каквом реалном циљу или задатку, који се пред средњовековног интелектуалног човека постављао". Ове речи можемо протумачити тако да функција уметности није једино онаква каквом смо је напред осликали. О тој функцији Богдановић само овлаш каже да је "проста служба каквом реалном циљу или задатку", и заносно наставља:

"Функција је у нечем другом: у духовном доживљају стварности, у реализацији сложеног задатка да се изађе из себе - из свог тела, из своје средине, из времена, из конкретног. Читаво стварање.... израз је тог настојања и служи том напору, у служби је те својеврсне опозиције према материјалној стварности. То није само програм, већ много више од програма: то је сама та 'друга', 'другачија' стварност којој се тежи. Аутентично средњовековно сликарство је као год и средњовековна књижевност, поготово у византијској сфери 'умно', интелигибилно више но интелектуално, што значи - апстрактно у пуном смислу те речи и када садржи елементе реалистичког; апстрактно у везама уопштавања и 'одлажењу' од стварности која се оком види, слухом чује и свим чулима осећа - ка оној коју 'око не виде, ни ухо не чу, нити на срце човеку - дође' (1 Кор 2,9)".

10. ДА ЛИ ЈЕ КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ ОСЛЕПЕО ОТАЦ А УБИО СИН? (ПРИМЕРИ ТУМАЧЕЊА СТАРЕ КЊИЖЕВНОСТИ)

Разлике између рационалистичког и идеалистичког схватања наше историје (па и више од тога), које овде репрезентују ставови Милана Кашанина и Димитрија Богдановића, још ћемо боље видети из њиховог односа према чудима. Мада се о томе изричито не изјашњавају, ипак се између редова, па и појединих конкретних теза, јасно назире Кашанинов став да чуда не постоје, насупрот сасвим другачијим Богдановићевим размишљањима.

Према Кашанину, произилази да је наша црква просто измишљала чуда, прво зато што свака самостална црква мора да их има, а затим и из практичних разлога. Разбојници ће се тешко одлучити да похарају неку цркву ако су убеђени да су у њој мошти свеца способног да чини чуда, сматра Кашанин. Из разумевања потребе постојања чуда чак се наслућује његова подршка таквој животној филозофији, посебно код средњовековног човека, али он сам, као материјалиста и рационалиста, у то једноставно не верује.

За идеалистичко и теолошко схватање, читав свет је заправо једно велико чудо. Чудо је стварање света, Христов подвиг, сам човек, природа... За многе ствари и појаве нема рационалног објашњења - као што их наука уистину и нема - него су то просто Божја чуда. Али, чуда стварају и демонске силе, и увек постоји борба између добра и зла.

У тој шеми су представљени јунаци наше средњовековне литературе. Они су од племенитог, светородног корена, предодређени да чине добра дела и подвиге, али демонске силе не мирују и кад-кад их нагоне на зло. Ђаволе понегде замене жене главних јунака, наводно свађајући оца са сином или брата са братом, из чега неки аутори погрешно извлаче закључак о великом утицају жена на Немањиће. Женског утицаја је можда заиста било, али такав закључак не може да се изведе на овај начин; реч је само о томе да је нашим старим писцима, посебно монасима, појам жена био близак појму грех, због чега су га понекад користили у улози ђавола.

Ево, примера ради, како у својој књизи "Житије Стефана Дечанског" Григорије Цамблук објашњава зашто је краљ Милутин ослепео свог сина, будућег краља, Стефана Дечанског:

"Али, како пострада? Подиже завист ђаво који увек мрзи добро. А извршилац таквог служења била је његова жена. О моје сузе, што женска превара савлада прародитељству у рају велику мудрост! Шта овде није хтела завист учинити ревнима?"

Чујте. Долази царица к цару показујући тужно лице, неукрашен и необичан наступ, рони сузе и унутрашњим пламеном пресеца глас. И, да укратко кажем, подиже оца на ослепљење првородног сина, ваистину слична Исаку добрим покораванем и послушношћу".

Нека нам овај пример послужи и за конкретно уочавање разлике између рационалистичког и идеалистичког схватања наше старе књижевности, и уопште живота. Прича Цамблакова, као и других његових истомишљеника, даље саопштава:

"Праведни би ухваћен неправедно, незлобиви љутом замком, милостиви немилостиво, и, о ружног дела, би лишен очију!"

После ослепљења, краљ Милутин је прогнао сина са породицом у Цариград, где му је грчки цар Андроник Палеолог дао све почести. Стефан се узорно понашао, како и приличи његовом племенитом роду, "и сва (се) братија дивила његовој бодрости и ревности. И због овога био је од свију љубљен и вољен, и према њему показиваху пажњу. И често к њему беседјаху, примајући не малу корист, пошто им је он много изговорио из Писма о издржљивости".

За пет година заточеништва у Цариграду Стефан је учинио многа добра дела, која су била запажена и од самог цара. Али, уочио их је и "чудотворни отац Николај", да би после једног свеноћног бденија наградио Стефана враћајући му вид:

"И када му даваше вид, подиже га и учини крсни знак на лицу, дотакавши се крајевима прстију очију, рече:

Господ наш Исус Христос, који је слепом од рођења дао вид, дарива и твојим очима првањњи зрак'."

Стефан се радовао, али смерно, као што и доличи будућем свецу:

"Када је био у хелији, на земљу павши, много часова сузе изливаше од новодарованих оних зеница. Приносећи сузне дарове онеме који их је дао, бијаше се у прса, сматрајући себе као земљу и пепео и говораше да је недостојан таква добротинства, а да је достојан многих мука и казни, јер такви су свети, када се удостојавају највећег, тада мудрују најсмерније".

Чудо је, дакле, већ када Христ даје вид сваком човеку приликом рођења, па је природно да то чудо може да понови и касније, у току човековог живота, као што је то учинио у случају Стефана Дечанског. Стефан је затим наследио престо свога оца и успешно владао Србијом. Под његовим вођством српска војска однела је бриљантну победу против Бугара у Бици код Велбужда (данашњег Ћустендила у Бугарској) 1330. године.

Даљи ток догађаја разликује се код два писца: Григорија Цамблака и незнаног Даниловог настављача. Цамблак чак и не помиње демонске силе, него за сукоб краља Стефана Дечанског са сином Душаном, будућим царем, директно оптужује Душана. То се најпре објашњава чињеницом да Цамблак, за разлику од Даниловог настављача, није живео у време Душанове владавине. Сем тога, сматрало се да је цар Душан починио велики грех неканонским отцепљењем од грчке цркве, због чега није могао да се посвети. Последица Душановог поступка била је та да је на Српску цркву и државу бачена анатема из Цариграда, из ког разлога не само што није негован Душанов култ, него је он био најнеомиљенији Немањић. Тако је и Григорију Цамблаку било природно одсуство демонских сила, као покретача Душанове негативне енергије, и он једноставно каже: "А Стефан напред споменути син његов, много пута био је рањен жељом за царство, изнутра кријаше змију да га неће добити..."

Данилов настављач се држао класичне тезе о добру и злу, с тим што код њега "свегубитељ стари ђаво " "наговара" краља Стефана Дечанског на зло против сина:

"Његовим (тј. ђавољим) наговором и овај благочастиви краљ Урош III (тј. Стефан Дечански) подиже мржњу на свога вазљубљенога сина, и место велике љубави, обузе га савршеном мржњом". Затим се обојица писаца подударују: између оца и сина избио је сукоб у коме је победио син и заточио оца у град Звечан. Онда опет долази до разлике: Данилов настављач тврди да је краљ Стефан Дечански у Звечану умро природном смрћу, а Григорије Цамблак да је био удављен по Душановом наређењу.

Крај житија се не разликује, само је Цамблак подробнији. Краљ Стефан је сахрањен, али његово тело није иструнуло као код обичних људи, нити се страшно распало као код грешника, него је у гробу остало цело и миришљиво. као у светаца. Када се о томе "раширио глас", мошти краља Стефана пренете су из гроба у његову цркву задужбину у Дечанима, "да сви виде и да се клањају, а онима који са пером долазе, да даје исцељење разних болести". И тако је, уистину, и данас, после шест и по векова.

Рационалисти прихватају само груб оквир ове приче: не верују - што су кључна места - да је Стефан Дечански чудом прогледао и да је његово тело чудом остало цело. Опште место званичне српске историје је да целат краља Милутина није добро обавио поверен задатак, већ да је само мало оштетио Стефанове очи, па је вид могао да му се поправи. (Да је он касније добро видео у то не може бити сумње, јер иначе не би могао бити краљ и војсковођа). Очување моштију светих рационалисти приписују некој врсти балсмовања, мада наука то није потврдила.

Најгора варијанта тумачења српске историје кроз стару књижевност, на жалост и најраспрострањенија, јесте вулгарна комбинација која неке елементе идеалистичког схватања покушава да рационализује на тај начин што прихвата само њене, по наопаком критеријуму, пробране делове. У овом случају, то су "чињенице" да је краља Стефана Дечанског ослепео отац, а убио син. Кроз такве "чињенице" често се посматра читав наш средњи век, због чега се мора доћи до погрешних закључака. А таква комбинација не може да издржи никакав критички суд: не може се, наиме, истовремено бити убеђен да је краљ Стефан био ослепљен и да није поново прогледао чудом, јер је извесно до краја живота имао добар вид. Тако исто је неубедљива и прича о лошем целату: ако је краљ Милутин заиста издао наређење да се његов син ослепи, онда је, имајући у виду тадашње прилике, мало вероватно да је краљево наређење могло остати неизвршено. У сваком случају, ово је бескрајна тема.

11. ОСТАЛИ КЊИЖЕВНИ ЖАНРОВИ

Књижевни род сличан житију су **повести**. Иако оне говоре о личностима, у првом плану су им неки догађај или легенда о којима се пише живо и маштовито, тако разрађеним системом приповести, да неки аутори овај жанр називају романом. Особине сличне повестима имају и **сказанија**, мада се тако зову и неки научни списи, као "Сказаније о писменах" Константина Филозофа. На савремени српски језик ово дело се заправо преводи као "Повест о словима". Један од најраспрострањенијих књижевних родова у средњем веку је **слово**, који је, као и већина других, код нас стигао из Византије. То је говор или проповед на неку тему из Библије, црквеног календара, или на било коју моралистичку тему. Збир слова једног или више светих отаца у једној књизи чини **зборник**, с тим што се он јавља и као посебан, сложен књижевни жанр. Посебан књижевни жанр су и **посланице** (послања, писма), настале по узорима касноантичке реторике, које могу бити и песничке.

Повеља је документ правног карактера са књижевним одликама, посебно у уводу. Махом су их писали владари, а поетичношћу се издваја она деспота Стефана Хиландару из 1404/05. године. За историју књижевности најважнији је увод повеље, који се назива **аренга**. То је посебан књижевни жанр, где писац образлаже мотиве свог поклона - јер је повељу често пратило даривање цркве или манастира -или чина којим поводом се саставља. Тако се посебно истиче аренга цара Душана за његов "Законик", која је дирљиво написана аутобиографија.

Виђење (виденије) и **откровење** (откровеније) спадају у историјске жанрове, односно у тзв. метафизички историзам. Баве се откривањем судбине после смрти, у загробном животу, или виђењем порука са оног света.

Родослови и **летописи** чине средњевековну историографију у ужем смислу, такође, у духу свог доба, са елементима метафизике. У родословима се даје порекло појединих владара, тј. владарска лоза, док се у летописима подробније описује њихова историја. Од летописа почиње да се развија наша историјска наука, прецизније, од првог од њих, "Копорињског летописа" из 1370-

тих година, у коме је изложена историја српске државе за време владавине Немањића. Милан Кашанин каже да је то световни спис: описује државна и културна дела владара, без теолошких размишљања, цитата из "Светог писма" и моралних поука. Према Димитрију Богдановићу, пак, и "сва српска средњовековна историографија" је "не мање метафизичка".

Следећи античке узор, **песме** су се у средњем веку писале у форми прозе - није било стиха у класичном облику, нити се, најчешће, обраћала пажња на римовање. Ритамске и мелодијске целине одвајане су тачкама, тзв. системом пунктације, а само изузетно издвајањем стихова.

Наше средњовековно песништво је више од прозе и историографије следило византијски узор. Разлог томе је карактер византијског песништва: оно није било индивидуално, него црквено у пуном значењу те речи. Песништвом се, боље него другим жанровима, требао успоставити најнепосреднији духовни однос са божанским. Само црквено певање код православних не прате музички инструменти, јер се тим, чистијим звуком, боље приближава Богу. Због тога се уметник потпуно идентификује са својим делом, иако је понекад истакнута личност. Личност песника је небитна, јер се он не посматра ни као песник, ни као јединка, него као неко ко песмом, односно молитвом, извире из колективног религиозног осећања и у име целе хришћанске заједнице тежи божанском. Тај подвиг је идеал песништва, и песник му подређује своје стваралаштво. Вредност песме је у другом плану, и зато трпи. Она је далеко мање значајна од универзалних вредности, као што су тежња и обраћање божанском, због чега се заправо пазило да песник буде достојан своје песме, тј. узвишеног подвига кога се латио. Он се, по правилу, сматрао недостојним, јер је обраћање Господу у врху свих подвига, и почаст и жртва уједно, па је редовно започињао самоизвињавајућим уводима. попут овог у "Мољењу" Симеона Новог Богослова, из XI века, који преузима и монахиња Јефимија у својој познатој песми на "Хиландарској завеси":

Од скврних усана,
од гнусна срца,
од нечиста језика,
од душе оскврњене
прими мољење, Христе мој!

Основни жанр литургијског песништва је **служба**. С једне стране, то је служење Богу или некој светој личности, а с друге начин да им се ода пошта или да се прославе. Служба је главни вид испољавања религиозних осећања, у коме долази и до најузвишенијег момента: остваривања односа између божанског и људског, тако што Бог излива своју милост (благодат) на људе. Настала је из првобитног молитвеног окупљања са читањем Светог писма и појањем, да би се кроз векове развила у најсложенији црквени песнички жанр.

Служба је увек намењена литургији, али је и књижевна целина. Често је прилагођена покретним и непокретним црквеним празницима, на којима се изводе литургијске песме, молитве и обредне структуре из којих је састављена.

Главни песнички жанрови службе су тропар, стихира и кондак.

Тропар на грчком значи певање. Црквено песништво је и иначе намењено певању, тј. појању, па је њему и прилагођено. Стихови или колоне тропара су уједно и мелодијске целине, а уз сваку песму дата је и мелодијска ознака ("глас"). И тропар је похвалног или прославног карактера, јер прославља празник или свету личност. Има читав низ поджанрова, у зависности од теме или места у литургији (васкрсни, отпусни, богородични...).

Стихира се разликује од тропара по томе што је увек везана за неке друге стихове, обично из псалама, што је нешто већег обима и другачије мелодијске формуле. И она има поджанрове: подобне, самоподобне, самогласне...

Кондак је у почетку био велика и сложена песма сиријског порекла, а сада га чини само једна мања строфа увек везана са икосом.

Икос је песничка варијација на тему кондака, која у форми химне прославља свеца или догађај.

Кондак са икосом гради и сложену песничку структуру, **акатист**, док се комбинација тропара и икоса на теме из девет или осам библијских песама (ода) почев од VIII века слаже у комплекс **канона**. Према Димитрију Богдановићу, у основи библијских ода лежи провиденцијална и месијанска идеја, због чега је основна тема сваког канона спасење, остварено у светости онога који се прославља службом или у догађају самог искупљења.

Похвала се сматра прелазним жанром између прозног и постског и има изразито лирска обележја. Прославља врлине свеца или неке историјске личности и велича одређени култ.

Првенствено је реторски састав, откуда јој потиче други назив - похвално слово, односно, у духу данашњег језика, похвални говор.

Плач је такође прелазни жанр, више везан за библијске мотиве, као што је "Плач Јеремијин", него за народну традицију нарицаљки. Он је нека врста књижевне тужбалице.

Молитва је песничко-реторско обраћање Богу, анђелима или светим лицима, као објектима култа. Има ритамску организацију у једнаким целинама или правилној смени наглашених и ненаглашених слогова. Ради повећања изражајности и осећајности у њој се користе и развијају сви елементи црквеног певања. Молитви у мањој или већој мери има у већини других жанрова, али значајније су оне састављене посебно, разним поводима: за спас душе, победу у рату, излаз из какве невоље, и сл.

Мешавина више жанрова је и велика а разуђена група **записа** и **натписа**, понајвише расута по маргинама књига и очуваним надгробним споменицима. Сем књижевних врлина, они имају и документарни значај, јер говоре о ономе што другде не би било записано. Тако, у запису једног преписивача пошто је коначно завршио преписивање неке, по свој прилици обимне књиге, стоји: "Као што се заробљеници радују да виде своју отаџбину и они што по мору плове да виде пристаниште, тако и онај који пише да види књизи крај".

Лепо је био расположен и преписивач Миливоје, када се овако захваљивао монахињама:

"Бог да прости и помилује калуђерицу Теодосију у овом веку и у будућем, јер жељаше апостолски живот, и приносаше нам јела блага и нахрани нас, јер велики труд ме постиже по цео дан пишући, а она ме напоји вином, очи ми се исправише и руке укрепише".

Ипак, преовлађују расположења као из следећег записа:

"У лето 1575. беше таква глад и погубљење од Турака, да речима није могуће исказати такво зло и озлобљење".

Натписи на надгробним споменицима су узбудљиви, кратки и садржајни:

"Боже, давно ти сам легао, а веле ти ми је лежати", пише на једном.

На другом, зла судбина незнаног покојника овако је забележена:

"Стах, Бога молећи и зла не мислећи, и уби ме гром".

А на трећем, из Подриња:

"У то доба бих јунаком, и мио браћи и господину Новаку. И држаше ме као дете своје. Али ме смрт умори. Жали ме, дружино".

"Гроб те садржи сада умртвљена, ћесару, који јуче с нама говораше", стоји на мраморној плочи војсковође цара Душана ћесара Хреље, у Рилском манастиру.

Међу најзначајније убраја се споменик који је властелин Ђурађ Зубовић подигао на свом имању, на месту где је 19. јула 1427. године умро деспот Стефан Лазаревић, ловећи крагујима:

"Благочастиви господин деспот Стефан, добри господин, предобри и мили и слатки господин деспот. О тешко томе ко га виде на овом месту мртва", пише поред осталог на том стубу, који и данас стоји у једном селу код Младеновца.

И сачувана **писма** из средњег века су од изузетног значаја. Међу најмногобројнија - има их преко 300 - и најлепша спадају она српског канцелара Дубровачке републике Руска Христифоровића, упућена нашој властели и владарима између 1395. и 1423. године. "Кад његова одабрана писма буду једном у посебној књизи одштампана с коментаром и илустрацијама, читалац

ће се наћи пред изузетном и крајње занимљивом антологијом, која садржи скицу не једне драме и не једне приповетке", речи су Милана Кашанина.

Тако, кнегиња Милица је дочекала да ће јој се после битке код Ангоре 1402. године синови Стефан и Вук вратити преко Дубровника, па је писала Дубровчанима да по њих пошаљу лађу. Али, браћа су се вратила преко Бара, и Руско Христифоровић је отписао у уобичајеном љубазном тону: "Госпођо, разумесмо шта нам написа да пошаљемо Никшу Влаховића у бригантину да тражи твоју децу. Госпођо, ми смо били послали, и ето, по милости Божјој, господин кнез и брат му дођоше, те не би потребно дати Никшу. А Бог зна, госпођо, кад би требало, не бисмо поштедели бригантине ни главе наше што би било за њихову част".

Али, то му није било довољно, па наставља:

"Много жељни бисмо да дође господин кнез и брат му у наше место у своју кућу. Јер бесмо приправни и чекасмо их с великом љубављу и поштовањем примити их".

Милан Кашанин нарочито истиче књижевне врлине писама - као и повела и тестамената - херцега Стефана Вуксића Косаче, који је владао од 1436. до 1466. године. Занимљив је већ његов потпис:

"...Херцег од Светог Саве, господар хумски и приморски, велики војвода русага босанскога, кнез дрински и веће, син и унук многопоштованог и гласитога споменућа кнеза Вукца и господина Сандаља, бившега великога војводе русага босанскога".

Његов миљеник, син Стјепан, није могао тако да се представља, јер се потурчио, а није могао ни да се заклиње онако маштовито као отац:

"Еда бисмо ми, велики војвода господин Стјепан и наш натражак, и наши последњи, ово горе речено и писано и обећано потворили реченоме кнезу и властели и свој општини дубровачкој, или не мање принесли неким лукавством или лакомошћу за чију вољу или за страх, за хотење иједнога човека на земљи који би могао бити, тада да смо ми, велики војвода господин Стјепан, и наш натражак, и наш последњи, проклети Богом живим, оцем и сином и светим духом, и свим светима од векова Богу угодившим више именованим. И да смо прилични Јуди Искаротском који прода сина Божја Исуса Христа на распећу. И ка онима који викаху: распни га, распни. И ка онима који му ставише трнов венац на главу. И да смо се одрекли Бога и анђела милостивог на смрти на дан судњи. И вере коју верујемо".

Ипак, уметнички су највреднија писма кнегиње Јелене (око 1368-1444), треће ћерке кнеза Лазара Хребељановића. Најпре је била удата за зетског владара Ђурађа II Стратимировића Балшића, да би се после његове смрти преудала за босанског војводу Сандаља, кога је такође надживела. Високо образовање стекла је још на двору свога оца у Крушевцу, док се у приморским градовима упознала и са латинском културом. Њена изузетност уочава се већ после неколико редака писма које је упутила свом духовнику, старцу Никону. Писмо је сачувано у зборнику који јој је духовник саставио по наруџбини и приложио га у цркви Брезовици, коју је подигла себи за гробницу на једном острвцу у Скадарском језеру.

"Као од сна некојег дубоког пробудивши се, успех твоју светост видети", пише Јелена. "Да зна твоја светиња, од како удостојих са Богом познати те, порадовах се весељем духовним. Но замало и кратко би нам виђење, да би ко рекао у зрцалу образ угледасмо или у неки сан танак да сам била снесена..."

У "Антологији српског песништва", Миодраг Павловић ово писмо Јелене Балшић представља као песму "Отписаније богољубно":

Да зна твоја светиња,
откако удостојих се с Богом познати те
порадовах се весељем духовним.

Но замало и кратко би нам виђење,
да би ко рекао у зрцалу образ угледасмо
или у неки сан танак да сам била снесена...

У ствари би најисправније било рећи: кнегињина писма била су песма.

Најзад, са данашње тачке гледишта, у тим почетним периодима развоја српске писмености постојали су још неки књижевни жанрови, који се тада нису сматрали књижевношћу, ни уопште нечим вредним, па нису записивани. То је **усмена књижевност**, коју можемо да поделимо у две групе. У првој су песме извођене уз пратњу оркестара на разним световним прославама и забавама, и међу народом и на дворовима, а у другој оно што се назива народним песништвом. Велики део каснијих народних песама је записан и сачуван, док су оне из првог периода, нарочито од пре Косовског боја, заувек изгубљене.

У таквом начину вредновања уметности, где се књижевношћу сматрала само писана књижевност, тада није било ничег необичног. Необичним би се пре могао назвати каснији систем вредновања књижевности са превагом усменог над записаним, толико изразитом као да хиљаде књига нису ни постојале. Стварањем култа од усменог народног стваралаштва српски народ се на тај начин изједначио са народима који заиста нису имали писано стваралаштво, или је оно било скромног обима и вредности.

Усмено стваралаштво у свом прегледу жанрова није помињао ни Димитрије Богдановић. На крају тог прегледа он је дао следећи закључак:

"Нема ниједног песничког или прозног жанра византијске поетике да није заступљен и у оригиналном стваралаштву старе српске књижевности. Канон византијске поетике, према томе, није био кочница већ је, напротив, подстакао стварање, усредсређено на српске култове, а том стварању обезбедио висок ниво стила и неисцрпну ризницу песничког израза у утврђеним или слободно састављеним спреговима. По тој заступљености свих жанрова, стара српска књижевност се потпуно уклапа у светску књижевност својега доба, не заостаје за њом ни у чему".

12. ОБРАЗОВАНOST СРЕДЊЕВЕКОВНИХ СРБА И ПИТАЊЕ ПРВОГ УНИВЕРЗИТЕТА (1198. ГОДИНЕ)

Из Бугарске цара Симеона, где је настала, ћирилица је ширећи се према западу и северу освајала и српске земље, прилагођавајући се српском језику. О српској ћирилици говори се од XII века, када је у њу уведено типично српско слово "ђерв", из кога ће касније настати слова "ђ" и "ћ". Такво посрбљивање ћирилице у важећој науци о језику слови и као време настанка српског књижевног језика - односно "старословенског језика", или "српске редакције словенског језика". Према њој, Срби су се до тада служили словенским језиком.

Прва српска ћирилица била је уставног типа, док брзопис настаје у XIII веку, откада се ова два типа користе паралелно. Сами почеци писмености везују се за тзв. рашку школу, названу тако према тада централној српској земљи.

Српска ћирилица била је службено писмо на дворовима великог жупана Немање, који је владао Рашком, Зетом и Хумом, и босанског бана Кулина. У тада претежно романској Дубровачкој општини јавља се у XIII веку, у ограниченој употреби, превасходно за дипломатску преписку. Најстарији очувани споменик са употребом српске ћирилице потиче од 27. септембра 1186. године. То су потписи великог жупана Стефана Немање и његовог брата кнеза Мирослава на латински писаном уговору о миру са Дубровником. Очуване су и "Повеља бана Кулина" од 29. августа 1189, писана и на латинском и на српском, и једна латинска повеља кнеза Мирослава од 17. јуна 1190, са потписом на српској ћирилици. Из тог периода је и прва очувана књига, "Мирослављево јеванђеље", које има 181 лист.

Писменост у средњовековној Србији била је већа него што се обично сматра, и у томе се слажу различити извори. "Писменост је била веома распрострањена", пише Константин Јиричек, наводећи као доказ писмо које је један слуга упутио свом господару.

"Као познавање технике писања и читања, писменост је у византијском свету била веома раширена, знатно више него у Западној Европи средњег века. Само се високо образовање

ограничавало на уже кругове и малобројне друштвене слојеве - аристократију и двор, свештенство и учену интелигенцију, свакако и трговачки staleж", наводи Димитрије Богдановић. Он се позива и на резултате археолошких истраживања руског научника Сапунова, према којима је и у средњевековној Русији писменост градског становништва била "изванредно проширена".

Према византијском схватању постојала су два нивоа образованости: нижи и виши. Нижи је спољашњи и телесни, а виши унутрашњи и духовни. Свако лаичко образовање било је ниже, док је више само религиозно знање до кога се долази теолошком ученошћу и аскетском праксом. Византинци нису потцењивали ниже знање. Напротив, подсмевали су се неписмености, добро разумејући потребу писмености, али им је идеал било више, унутрашње знање.

И обрнуто, писање писама и уопште лаичких текстова нису ни сматрали писањем у правом смислу речи; право је било само писање везано за божанску и свештену реч. Јер, Бог се открива и саопштава људима и усмено и кроз писану реч (Библија), па та два начина стоје и кад се људи обраћају Богу. Зато је писање светих речи сматрано подвигом, којим се уједно и постизала и испољавала духовност.

Српска деца учила су се писмености у манастирским и лаичким школама, али су и ове друге, мада у начелу световне, свакако у великој мери биле црквеног карактера. Постојали су и приватни учитељи, понекад довођени са стране, посебно на дворовима и у богатијим слојевима становништва.

О образовном систему и школским програмима на жалост нема података, као ни о обухваћености становништва школовањем. О броју манастирских и црквених школа (јер су учитељи били и свештеници, а не само монаси) може се судити по броју цркава и манастира, којих је тада било далеко више него данас. Само Косово је у средњем веку имало преко 1000 цркава и манастира; било је села и са по две-три цркве. Опет, нису сваки манастир и црква уједно били и школа, али је извесно да су имали улогу центра писмености, духовности и културе уопште.

"Парохијалних и приватних школа било је по свим градовима и већим селима", наводи Милан Кашанин, позивајући се на спис Р. М. Грујића "Школе и манастири у средњевековној Србији", док Константин Јиричек каже да је "у трговима и варошима школска настава имала више световни карактер, удешена више за практичне сврхе". Али те градске лаичке школе су највећа тајна, пошто су и сами средњевековни градови за историјску науку готово потпуна непознаница. Тако је јер су сви одреда - спомиње се бројка од 24 утврђена града средњевековне Србије - порушени. На основу очуваних темеља не може пуно тога да се закључи, пошто је део града, можда и већи, увек био изван њих. Те неопасане куће прављене су од лакшег материјала, а и када су биле од камена највише су страдале будући прве на удару. Од њих сада нема никаквог трага, па се чак и процене броја становника појединих градова крећу у веома широким распонима. За Ново Брдо, град западно од Враћа, каже се да је имао од неколико хиљада до неколико десетина хиљада становника.

Зато се поуздано зна да су у византијским градовима лаичке школе биле правило, али Димитрије Богдановић сматра да их је у Србији било мање због већег утицаја цркве. Он ипак наводи да је број српских писара (дијака, граматика), монаха и лаика био приближно исти, што се лако утврђује на основу њихових имена. Писари су се по правилу потписивали на крају текста, а лаичка имена (Бајчо, Радослав, Грубац, Дражеслав) разликују се од монашких (Аверкије, Григорије, Макарије), уз која обично стоји и ознака монашког чина. Милан Кашанин чак тврди да је већина писара, па и писаца у данашњем смислу речи, била световног порекла, а да је профаних дела очувано далеко мање него верских зато што "нису настајала и била чувана под окриљем цркве, која је наставила живот и после губљења наше државне самосталности; она су била негована и преписивана за властелу и грађане, који су највећим делом били уништени за време Турака". Тако исто има логике и у Кашаниновом ставу да је значај Хиландара знатно прецењен. Он се данас сматра највећим центром српске писмености, не зато што је то уистину био, него јер је због изолованости најбоље очуван, док су се најзначајнији културни центри налазили у самој

Србији: у Студеници, Жичи, Дечанима, Пећи, Раваници, Крушедолу, или градовима попут Раса, Новог Брда, Београда и Смедерева.

Чињеница је, међутим, да је Хиландар био, ако не највећи, а оно сигурно велики културни центар средњовековне Србије, благодарећи одласку Светог Саве на Свету Гору највероватније 1191. године. Уз помоћ дарова свога оца Стефана Немање Свети Сава је обновио овај тада запустели и мали манастир. Године 1198. успео је да од византијског цара Алексеја III Анђела издејствује хрисовуљу за стављање Хиландара под управу Немањића. Ту долазимо до једног веома важног податка: у нашој Цркви се сматри да је те године у Хиландару Свети Сава основао не само српски манастир и библиотеку, него и први српски универзитет, ког податка нема ни код једног историчара. Може бити да је разлог томе темељни вуковски прилаз српској историји са негативним ставом према ма каквој црквеној писмености, а Универзитет у Хиландару је свакако основан у оквиру цркве, као и други универзитети Европе тога доба. У сваком случају, и ова неслагања око хиландарског Универзитета говоре о нескладу између српског позивања на историју и њеног познавања, чак и најелементарнијег.

О Универзитету у Хиландару епископ шумадијски г. Сава Вуковић каже:

"Хиландар је неговао све тада познате науке, као и остали универзитети. Да се високо рангирао, видимо по његовој библиотеци, ученицима тога Универзитета, њиховом знању, положајима које су заузимали. Хиландар данас чува велико научно благо које користе научници целог света. У Америци је при Охајском државном Универзитету створена тзв. Хиландарска соба. Сва архивска грађа је микрофилмована и данас се налази у граду Колумбосу, тако да научници који не могу да долазе до Хиландара одлазе у Хиландарску собу, где практично имају целу Хиландарску библиотеку".

Доказ о постојању универзитета у средњовековној Србији може бити и њихово постојање у Византији, а "однос према књизи и књижевности у средњовековних Срба био је потпуно истоветан са оним у византијском свету" (Д. Богдановић). Универзитетског образовања је у Византији извесно било; штавише, последњи византијски универзитет налазио се у манастиру Св. Јована Претече у Цариграду, који је основао српски краљ Милутин.

Најзад, нека о постојању солидног образовног система посведочи и ученост становништва, о којој Богдановић каже:

"Чињеница је да Србија у средњем веку има писмене и учене људе, који знају грчки и латински, упознате добро са свим достигнућима европске и византијске школе, одлично упућене у слободне науке (њих седам *artes liberales* -граматику, реторику и дијалектику, астрономију, геометрију, аритметику и теорију музике), спремне филологе, нарочито књижевнике".

Он, међутим, не закључује да је такво стање последица образовног система, него близине византијских и приморских градова у које су српски младићи одлазили на школовање и из којих су долазили приватни учитељи. Са српске стране не сумња само у Хиландар, наводећи да је боравак у њему значио "прилику да се стекне највиша - да ли то значи и универзитетска? - ученост". Универзитет у Хиландару основан је век и по пре прашког, краковског и бечког, а два века пре келнског универзитета.

13. БОГАТСТВО СРЕДЊЕВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

О завидном нивоу писмености сведочи и богатство средњовековне Србије, као њен основни предуслов. Према свим изворима, сем према византијским, Србија је сматрана веома богатом државом. Византијски потцењивачки став може се објаснити сталним српским освајањима византијских области, српском борбом за осамостаљивање цркве, која је у време цара Душана довела и до раскола, али и свешћу Византинаца о високој вредности своје старе културе. Зато је све до најезде Турака Србија Византинцима била "бедна и немила, дивља и јадна", и тек пред том

великом опасношћу долази до зближавања, не само Грка и Срба, него и свих балканских православних народа.

Западни извори тога доба говоре о богатству Србије, мада показују нетрпељивост друге врсте - верску. После раскола хришћанске цркве 1054. године, католици су организовали неколико крсташких похода на Цариград, па самим тим и на Србију. У оквиру припреме за један од тих похода католички калуђер Буркард саставио је 1332. године извештај - највероватније папи - у коме говори о великом богатству Србије житом, вином, уљем, и златом и сребром вађеним из по пет рудника. "Они су племе покварено и зло, лоза до зла Бога непоштена", закључио је Буркард о Србима, са препоруком да нису достојни поседовања толиког богатства.

Из исте године сачуван је запис Француза Гијома Адама са похвалама богатстава и природних лепота "Краљевине Рашке". Гијом каже да је Србија "пуна великих шума, ливада, планина, равница и долина, пријатно проткана мрежом извора и река, богата житом, вином, уљем и месом, с пет златних рудника и многим окнима сребра, из којих се вади сребро помешано са златом, једном речи, у Србији је све што успева изврсно".

Богатство Србије највише је долазило од развијеног рударства. Почев од XIII века на рад у српским рудницима, тежак рад са много људских жртава, из Немачке су долазили, како се то данас каже, гастарбајтери. За њихове веће колоније српски владари дозвољавали су подизање католичких цркава, а о њиховом броју, у дугом раздобљу од око 200 година, говоре и неки термини који су се у нашем језику одржали све време. Од немачког "die Schlacke" остала је реч "шљака", од "die Zeche" (радионица) називи земљишта Цеови и Цеовина код старих окана иа Копаонику. а код Сребренице постоји село Кварц (Quarz). Од немачких рудара, Саса, остале су речи шлаг (Schlag), шлегел (Schlaegel, велики чекић), шибер (Schiefer), итд.

Према К. Јиричеку, рудници гвожђа налазили су се у Кучеву (пored средњег Мајданпека), на Копаонику, код Новог Брда, на планини Рогозно код Бањске, у Глухој Васи (доцније Глухавица) код Новог Пазара и Алтину код Дечана, док је на југу постојао низ ископина од горњег Повардарја и нишких планина до рудника у Родопи и Халкидици.

Бакар се добијао у Кучеву, Руднику, Кратову и Босни. Олово се вадило на местима где је било сребра, посебно у Олову и Сребреници у Босни, затим у Руднику, Кучеву, Новом Брду и Кратову.

Сребро је тада било најугледнија руда. У руднику у Сребреници вадило се још од времена римског рударског града Домавије, а на гласу су посебно била сребрна окна у Руднику и на Копаонику. На овој планини, коју су касније Турци називали "Гимиш-даг" ("Сребрно брдо"), било је више рударских насеља: Плана, Ковачи, Ливађе, Запланина (на самом врху Копаоника), Остраћа, Копорићи, Беласица и Трепча. Најчувенији су били рудници Ново Брдо и Јањево, у којима се добијала тзв. глама, мешавина сребра са златом.

У североисточној Македонији било је великих рудника на осоговској планини. На јужној страни налазили су се кратовски рудници олова, а на северној ђустендилски рудници сличне садржине.

Жива и цинобарит добијали су се код Крешева у Босни и на Авали.

Сем руда и производа рударства, Србија је извозила коње и другу живу стоку, све производе сточарства (кожу, вуну, сир, итд), крзно и усолјену рибу, восак и мед. Од шумских производа извозили су се дрво и дрвени угаљ, жута и црна смола и рујевина, а од производа домаће индустрије ланено платно, вунене тканине, дрвено посуђе и алати. Највише робе извозило се у Италију, Грчку, Сицилију и Малту.

С друге стране, Србија је увозила вунене, платнене, памучне и свилене тканине (из Италије, Фиренце, Милана, Вероне, итд), сиров памук (из Сирије, Пуље и са острва Средоземног мора) и свилу (из Италије, Арбаније и Грчке). У великим количинама увозила се и морска со, и то са Приморја, из Угарске и из Грчке. Са Приморја се увозио и шећер са разним посластицама, као и прерађевине од рибе. Увозило се и јужно воће, смокве, поморанце, лимун, шипци и бадем, зачини,

лекови и мириси, затим и оружје, накит, посуђе, стакло и разни стаклени производи, обућа и одећа, сапуни, свеће, италијански папир, итд.

Тешко је проценити укупну вредност увозно-извозних послова, а у крајњем укупног богатства и његовог односа према другим државама, али се зна да је крајем XIV века Срба било колико и Енглеза - око два милиона. Неутрални извори говоре да је Србија била богатија од Бугарске, док на друга поређења нисмо наишли.

Богатство Србије одржало се и у време пред турску окупацију. Тако, Србија је оставила утисак богате земље на бургундског витеза Берtrandона де ла Брокијера 1433. године, који је записао да је ушао "у лепу земљу с густим насељењем и многобројним селима". И још каснији, турски извори, приказују Србију као "плодну и густо насељену земљу, богату дивљим и питомим животињама, златним и сребрним рудницима".

"Многе дивне црквене грађевине од XII-XIV века јасно говоре колико је било благостање у Србији, колико су владоци имали смисла за уметност и, најзад, колико је народ показивао уметничке подобности", закључује К. Јиричек.

14. "СКЕРЛИЋЕВСКИ СУД" О СВЕТОСАВЉУ

Али живот средњевековних Срба свакако није био идеалан. Наличје медаље чине за то време уобичајене невоље, попут лоших саобраћајних веза, великих епидемија заразних болести, доста раширеног разбојништва, напорног рада, одсуства комфора у данашњем смислу речи, итд. На овом месту се, међутим, често упада у замку, када се ондашњи живот мери савременим критеријумима. У сваком таквом поређењу преци лоше пролазе због техничког напретка, али једно је развој технологије, а друго напор да се проникне у живот људи на одређеном нивоу развоја, као што је у нашем случају средњи век. Постоји разлика између посматрања средњевековног живота са данашњег нивоа развоја и са нивоа развоја самих средњевековних људи. Они тада нису знали за боље и њихов живот се, једнако као и наш, одвијао у једном потпуно затвореном кругу у коме су били познати сви елементи. Опет, питање је шта је уопште боље: бити ближи природи или се полако претварати у робота?

С друге стране, можемо се запитати како ће наш начин живота мерити неке будуће генерације, када прође наредних пет векова, и када, технолошки посматрано, све буде далеко боље него данас? Да ли ће бити у праву ако време нашег живота називају "мрачним", као што неки аутори обавезно говоре за средњи век, односно, да ли ће уметности нашег времена порицати сваку вредност само зато што има особине нашег времена, а не тог њиховог времена из XXV века?

Наравно да неће бити у праву, јер уметност у начелу мора да носи жиг времена у којем настаје и може да се мери само разумевајући то време. Зато је наопака још увек преовлађујућа теорија српске науке из ове области, која негира било какву уметничку вредност нашој старој књижевности само зато што се не уклапа у модерне књижевне шеме, и то из духовно другачијег, западноевропског света. По Јовану Скерлићу (1877-1914), који је учврстио тако искривљено схватање, Димитрије Богдановић користи израз "скерлићевски суд", али ми бисмо пре рекли да је ту реч о вуковском схватању, не само старе српске књижевности, него историје уопште. Под утицајем западноевропских, нарочито француских схватања, Скерлић је тврдио да литература средњевековних Срба уопште и није књижевност, јер је имала све особине свога доба, пре свега религиозност! Ево како је то Скерлић излагао:

"Стара српска, средњевековна књижевност, није могла ништа допринети поновном стварању српске књижевности. Она је била готово искључиво црквеног карактера, и црквени људи су је радили у црквеним идејама за црквене потребе. Сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, хагиографијских списа, 'хвалних житија' христољубивих и благочестивих владара, производа болесне средњевековне црквене романтике, све то и није била књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другога, и зато што је тако до сада примљено".

Следи Скерлићева реченица према којој су и данас направљени школски програми: "Наша култура и наша књижевност почиње од XVIII века".

Онда Скерлић алудира на Доситеја Обрадовића и његов одлазак из манастира, када каже да је тај XVIII век за Србе "излагање из Средњег Века и улажење у модерно доба, одвајање од византизма и прилажење Западу, напуштање средњовековне црквене писмености и стварање савремене, световне, праве књижевности". Колико далеко је Скерлић отишао да се закључити по његовим залагањима да се Срби одрекну ћирилице и прихвате латиницу! То је био други корак; први је начинио његов претходник, Вук Караџић, увевши латиницу међу Србе, и уопште латинични начин размишљања. А пре свих њих је Доситеј Обрадовић, кога ова, на жалост јака струја, и рачуна као зачетника "праве књижевности". Доситеј Обрадовић је свакако био зачетник, али не праве књижевности, него одрођавања Срба од својих корена и усмеравања нашег народног бића у потпуно другом правцу од светосавског. Зато владика Амфилохије Радовић и каже да су српску историју обележила два бекства: једно у манастир (Светога Саве), а друго из манастира (Доситеја Обрадовића).

Димитрије Богдановић о "скерлићевском суду" даје следећи коментар:

"Са кобним последицама тога темељног неразумевања читаве једне епохе и олаког лишавања правих вредности, које су одредиле не само европски карактер цивилизације српског народа, него и његову спону са наслеђем антике и хеленизма, судараћемо се потом деценијама, тако рећи све до данашњих дана.

У поједностављеном и проширеном шаблону црно-белих, у бити антиисторијских судова о култури зачети су сви крупни неспоразуми са сопственом прошлошћу. Изгубљен је кључ за историјско, научно разумевање те прошлости, кључ који се не мање него у егзактним подацима о друштвено-економској, правној структури и политичкој историји народа налазио у његовом духовном остваривању и симболичком језику књижевности".

За српску културу средњег века можемо рећи, ако ништа друго, да није била гора него код осталих народа тога доба, и закључити да зато није заслужила ни гору судбину од других. Ту гору судбину јесте доживела, јер потоње генерације, од Вука Караџића, рачунају да су Срби били писмени тек од краја осамнаестог или почетка деветнаестог века. При томе се на један "мрак" надовезује други, турска окупација, која се такође шематизује и епски продужује на "пет векова". Писменост у Срба је, међутим, свс време постојала и имала континуитет, али пре разјашњења тог питања вратићемо се још једном времену Светог Саве.

15. СВЕТОСАВЉЕ

Пошто су трагови о ранијем књижевном стваралаштву веома бледи, сматра се да је родоначелник свих основних књижевних жанрова српског језика Свети Сава (око 1175-1235). Иако најмлађи Немањин син по животном опредељењу није био писац, већ црквени великодостојник и државник, написао је неколико веома вредних дела, прозног, поетског и правног карактера. Може бити да је његово занимање за књижевност резултат ширине погледа једног високог црквеног поглавара и државника, јер је разлика између варварских и цивилизованих народа управо у духовној сфери. Срби не би могли да се уклопе и опстану међу најјачим државама без сопствене јаке културе па и књижевности, а осамостаљење цркве и поновно проглашавање краљевине били би кратког даха без снажне идеје водиле и средстава које ће је носити.

За развијање књижевности, и уопште писмености, било је неопходно створити јаке културне центре. Ту лежи можда један од најзначајнијих и најдалекосежнијих државничких потеза Немањића, када су установили обичај задужбинарства, који ће се у разним видовима одржати кроз векове. И ранији владари су подизали цркве задужбине, посебно они из династије краља Михаила, али је тек у доба Немањића овај обичај потпуније осмишљен. Свети Сава је за цркве задужбине више везао градњу манастира, док је њиховој организацији посветио посебну пажњу. Пре свега се постарао да манастири буду добро економски обезбеђени. Погрешно је мишљење да монаси због

презаузетости на манастирском имању нису имали довољно времена за своју основну делатност. Економски посматрано, манастири су имали исти положај као владар и богатија властела. Нису били даривани само новцем и драгоценостима, већ и селима и областима, од којих су онда имали редовне годишње приходе, попут пореза. Зато су у пуној мери могли да се посвете верским, културним и образовним питањима, као II оснивању првих болница.

Свети Сава је лично учествовао у изградњи неких манастира, и написао је основне каноне манастирског живота. Због свега тога су у његово време манастири постали веома привлачни за припаднике свих друштвених слојева, од себара до властеле, и увек је било више заинтересованих него што су манастири могли да их приме.

Значају српских манастира посебно су допринела два елемента. Они нису били затвореног типа и изоловани по византијском обичају, него су усмеравани на што већи додир са народом. Народ се у њима окупљао и из верских и из световних разлога, па су успешно ширили хришћанство, чували и развијали свест српског народа (посебно они са моштима светих) и били културни центри у пуном значењу те речи. У оквиру манастира осниване су прве српске школе и болнице, библиотеке, писарске и преписивачке радионице, и негована је уметност највишег домета.

Друга посебност српских манастира је што нису били груписани на појединим местима, као што је то био случај у Византији и Бугарској. Српски манастири грађени су приближно равномерно на територији читаве државе, од Жиче на истоку до Превлаке и Стона на западу, што им је додатно појачавало свенародни карактер. Због тога је већ у XIII веку њихов значај дошао до пуног изражаја. У појединим од њих - Хиландару, Студеници, Жичи, Милешеву, Пећи - створени су велики књижевни центри. У њима је нормирана ортографија рашке школе, развијени су и неговани сви жанрови византијске књижевности, и појавили су се писци са прворазредним делима, попут Доментијана и Теодосија. А сва књижевна дела тог, у историји писмености првог значајног, XIII века, имала су општесрпски карактер, чиме су допринела јачању духовног јединства српског народа и стварању моћне духовне основе, која ће бити кадра да кроз векове носи континуитет српске културе. Тај општесрпски карактер, и та основа, поред језика, писма и стила, огледали су се пре свега у посрбљеној варијанти православља, у светосављу.

Одрицање и уздржавање од пролазних овоземаљских задовољстава, која лако могу да одведу у грех, ради "Царства небесног", односно вечних вредности, једна је од основних поставки светосавља. Управо је Свети Сава дао први пример у овоме. Као младом дечку, тада још Растку Немањићу, отац му је према за оно време устаљеном реду дао на управу једну област своје земље (данашњу Херцеговину). Али срце младог принца жудило је за нечим другим, и он се после неког времена, можда за годину-две, једне вечери искрао и утекао на далеку Свету Гору, где се замонашио. Велики жупан Немања се испрва љутио, видевши у свом сину владара, али се брзо помирио са Савином вољом. Штавише, ускоро ће и сам кренути синовљевим стопама. Године 1196. сазвао је сабор крај Петрове цркве у Расу, на коме се одрекао власти. Отишао је код сина у Хиландар узевши монашко име Симеон.

У "Житију Светог Симеона", свом централном књижевном делу, Свети Сава баца тежиште управо на Немањино одрицање од моћи, богатства и престола ради небеског царства. "Симеон је приказан као драматичан пример одрицања, основне јеванђелске поуке и темеља сваке, а поготову монашке духовности", бележи Димитрије Богдановић. Касније ће се од власти одрицати велики број српских владара средњег века, од краља Стефана Првовенчаног (Свети Симон) до деспота Ђурђа Бранковића (Свети Максим) у XVI веку. Једнако значајно као замена владарске круне монашком ризом, било је одрицање српских владара од пролазних задовољстава. Уместо у раскош, тј, само у раскош, они су улагали у подизање цркава и манастира. То њихово задужбинарство у каснијим тешким временима одиграће можда најзначајнију улогу за опстанак српског народа. Књижевно посматрано, "Житије Светог Симеона" је дело изузетне вредности. За опис Симеонове смрти Димитрије Богдановић каже да спада у најлепше странице старе српске књижевности. Према Милану Кашанину, лепши почетак VIII главе не да се ни замислити:

"У седми дан месеца фебруара поче нешто мало да побољева часна старост његова..."

Најзначајније дело Светог Саве, међутим, није књижевног, већ правног карактера. То је "Номоканон", односно "Законоправило", познато још под именом "Крмчија". Чињеница да ова књига, можда најважнија у читавој српској историји, ни дан-данас није преведена и објављена на новом српском језику - нема објашњења.

"Законоправило" је Свети Сава коначно завршио 1220. године у Солуну, где се задржао по повратку из Никеје. На 800 страница ове књиге написан је у ствари први српски устав.

"Законоправилом" је на темељима грчко-римског права регулисан читав црквени и грађански живот, и отада Србија постаје правна држава. Посрбљивање највиших достигнућа оновремене правне науке у "Законоправило" имало је значаја у очувању самобитности нашег народа пред утицајима како снажне византијске културе, тако још више у односу на католичку цркву и народе средње и западне Европе.

О вредности "Законоправила" Светог Саве сведочи његово преношење у Бугарску и Русију већ у XIII веку, где је имало широку примену. У самој Србији на њега се позивају и надовезују многи потоњи законодавни списи, од Жичке повеље, Душановог законика и повеље кнеза Лазара, па све до Првог српског устанка. На основу једне руске варијанте ове књиге Светог Саве, прота Матеја Ненадовић је маја 1804. године саставио први писани "Закон" устаничке Србије.

16. У ЗНАКУ ЦАРСТВА

Крајем XIII века, за време дуге и плодне владавине краља Милутина (1282-1321), српска књижевност доживела је пуни развој. Истовремено, долазило је до низа побољшања у писму и правопису.

"Српскословенска писменост створила је доста погодан и за оно време веома смислен и једноставан правописни систем већ у рано немањихко доба, који је веома успешно дорађен и уређен почевши од времена Светог Саве па до краља Милутина, тј. у XIII веку", закључује Гордана Јовановић у предговору сабраних дела каснијег средњевековног писца Константина Филозофа. Промене у језику и правопису, као и у читавом друштву, долазиле су поред осталог и као последица ширења Србије ка југу и истоку у време краља Милутина и цара Душана. Срби су дошли у тешњи додир са Бугарима, и нарочито Грцима.

Зато постају све живљи "друштвени и културни односи српског народа са православном грчком цивилизацијом", и српска држава "одлучније креће путем византизације", пише Димитрије Богдановић. Посебно се границе српске државе приближавају Хиландару, "као својеврсној словенској културној и духовној престоници, а истовремено и мосту према грчкој култури, која је била стални ослонац и узор православном Словенству", речи су Гордане Јовановић.

Управо у време краља Милутина, ктитора око 40 цркава и манастира, развио се брзопис, чија је примена утицала и на промену устава и читавог правописног система. Посрбљују се и осавременавају поједина слова - на пример слово "о" делимично замењује грчку "омегу" - док с друге стране под грчким утицајем почињу да се употребљавају акценти, итд. Карактеристика овог периода је и даљи развој монаштва, свакако под утицајем Милутинове издашности, као и коначна консолидација цркве обележена литургијском реформом с почетка XIV века. Истовремено је изведена и опсежна акција ревизије старих превода свих главних црквених текстова (јеванђеља, апостола, псалтира, и др), тј. њиховог прилагођавања српском језику, што је све донело новине у жанровима и стилу. Најрепрезентативнији представник свих тих промена је хиландарски књижевник Теодосије.

До битака на Марици (1371) и Косову (1389) српска књижевност има све одлике класичне средњевековне књижевности једне снажне и богате државе, са готово праволинијским путевима развоја. При томе, епоха највеће моћи државе, за владавине цара Душана, није и епоха највећих уметничких достигнућа, бар не ако се ова гледају кроз дела истакнутих појединаца, као што су раније били Свети Сава, Доментијан и Теодосије. Њихове домете нису достигли епископ Данило и

његови анонимни настављачи, главни представници епохе највеће моћи српске државе средином XIV века, али та епоха је уметнички ипак велика, само на један други начин.

То је лепо објаснио Гордон Мак Данијел у предговору сабраних дела Данилових настављача. Епископ Данило је покренуо писање једног великог зборника, у коме је дата историја српске цркве и државе, а који су његови настављачи употпунили. О томе Гордон Мак Данијел пише:

"Велике епохе људске културе често се завршавају акумулацијом свега карактеристичног за ту епоху у једној јединици, било да је то енциклопедија, као што је у науци, било да је то један изданак те епохе, као што је Бах када се ради о бароку. Може се сматрати да четрдесете године XIV века представљају одраз једне епохе у српској култури: има се у виду декорација Дечана, Душанов законик и Данилов зборник".

Све су то, дакле, дела енциклопедијског карактера. Декорација Дечана има највећи број циклуса, ови су приказани подробније и са већим бројем слика у циклусу, а иконографија Немањића и црквених великодостојника је богатија него раније. Енциклопедијског карактера је и Душанов законик, као савремена разрада грчко-римског права, а у књижевности Данилов зборник. Друго је питање што његови састављачи талентом нису досегли своје најистакнутије претходнике; важно је да су успели да на једном месту, у свом обимном зборнику, ставе круну дотадашњем развоју српске књижевности.

Одмах уочљива карактеристика списка "у знак царства" је победнички дух. Како је српска држава пуцала од набујале снаге, тако је и са страница тада насталих књижевних дела избијала она посебна врста полета и оптимизма. Краљ Стефан Дечански и цар Душан низали су победу за победом, а тај дух победе носио је и пера њихових писаца. Али време највећег благостања као да није довољно инспиративно за уметнике, и обрнуто - несрећна времена често изнедре изузетна уметничка остварења.

17. БОЈ НА КОСОВУ - СРПСКА ПОБЕДА

Писати о Боју на Косову веома је лако, али под једним условом: да писац није Србин. Странац, који не познаје наш духовни склоп, наше митове и легенде, просто би применио научни метод истраживања: навео би све познате податке, из најразличитијих извора, и онда извео закључак.

То би изгледало овако.

Временски блиско бици је писмо краља Твртка Трогиру од 1. августа 1389. године, где се без трунке недоумице говори о српској победи. Једно крило српске војске предводио је најбољи Твртков војсковођа, војвода Влатко Вуковић, који се до 1. августа свакако вратио у Босну и свом краљу дао информације из прве руке.

Следећи извор је писмо фирентинске општине краљу Твртку, у коме се истиче да су они већ знали за хришћанску победу, "како из приспелих гласова, тако и из писама многих људи". Фирентинци су знали и за погинућу турског султана Мурата, коју овако описују:

"Срећно и три пута и четири пута срећно дванаест заклетих властеле, која је продревши кроз чете непријатеља и кроз ланцима уокруг везане камиле јуначки продрла до Муратовог шатора. Срећан нада све друге онај који је вођу такве силе мачем храбро убио ударивши га у грло и трбух".

Следи француски извор: "У исто време када је настало писмо фирентинске општине, у Паризу је Филип Мезијер забележио да је Мурат поражен од хришћана и да је погинуо заједно са сином у боју", наводи Сима Ћирковић у коментару за издање монографије Стојана Новаковића "Срби и Турци XIV и XV века".

Познат је и један венецијски извор од 28. јула 1389. године. Тог дана су Венецијанци послали посланика Муратовом наследику, не знајући још је ли то Бајазит или Јакуб, саветујући га да му опрезно каже како су се о Боју на Косову разне ствари говориле, којима се ипак веровати не може". Не треба много познавати тадашњу дипломатију, да би се извео поуздан закључак: овако се

обраћа пораженем, а не победнику. Победнику би биле упућене честитке, зачињене уобичајеном латинском слаткоречивошћу.

Најзад, сачуван је и један документ настао само 12 дана после битке на турској територији, који посредно говори о њеном исходу. Ту се каже да су у Турској избили такви немири, да су руски свештеници морали што пре да је напусте. Опет, познато је да су немири у Турској настајали само после пораза, а никако после победа, тим пре пошто је питање наследства одмах решено, јер је бој преживео само један Муратов син.

"Косовска битка није изазвала ниједну промену која би несумњиво сведочила о српском поразу. Турци су се, иако је ратна година почињала, а Бајазит је решио питање наслеђа престола у току саме битке, повукли у Једрене; операције су обновили тек у јесен исте године", пише академик Радован Самарџић у својој књизи "Косовско опредељење"

И тако, наш странац из овог примера не би се много мучио: сви познати савремени извори говоре о српској победи у Боју на Косову, а како још потичу са различитих страна, сумњи заиста нема места. Али, како ћемо по том питању да се поставимо ми? Јер, после извесног протока времена - о коме ћемо касније - настала је легенда о српском поразу, важећа све до данашњих дана. У међувремену, од настанка првих историјских извора који говоре о српској победи до њиховог претварања у легенде о поразу, говорило се о нерешеном исходу битке.

"Неки савремени и неки млађи извори, један дубровачки и један италијански летопис и једна похвала кнезу Лазару настала пре 1402. године, говоре о неодлучној бици", пише Сима Ћирковић. Он каже да су такве вести до сада тумачене као приступање истини коју су о Косову рекла каснија времена, и поставља питање да то у ствари није био почетак одступања од истине, али на жалост не даје одговор.

"Истину" коју ми знамо о Боју на Косову чине народно предање и легенда, које озбиљни историчари не сматрају поузданим сведоком историје. О томе Радован Самарџић пише:

"Преузимајући вести један од другог, они (хроничари од XV до XVIII века) су преносили и предање од оног тренутка када је оно нагризло историјско језгро вести: више "од тога, предање је, витално у народу, стално зрачило и утицало, непрестано притицало у списе, односило, све даље, изгубљени труп истине од обале времена и стварне историје. А како се цела ствар налазила у рукама људи, и страних и наших, чије критичке способности нису превазилазиле снагу овог несвесног процеса и који, што је још теже, нису ни имали могућности, у изворима, да комплексније решавају проблеме, него су се произвољно хватали најближих обавештења и преносили их, исто тако произвољно, у своје списе, историографија XV-XVIII века одступила је, чини се, од историјске истине још више него усмена традиција".

После тог времена, са Иларионом Руварцем јавила се критичка историографија, али је његова борба против предања значајна пре свега као доказ о снази тог предања: на крају је изјавио да је на прве вести о Боју на Косову најбоље не освртати се. И као што је победило Руварца, предање је однело победу и над готово свим потоњим историчарима. Посебно је ојачало са Вуком Караџићем, када се читаво "народно стваралаштво" уздигло до нивоа недодирљивог култа и неспорног ауторитета. Десило се да народно предање, "као усмена историја неуког пука" (Р. Самарџић), надјача праву историју, баш као што су десетерци скромних домета проглашени већом уметношћу од оне истинских уметника. Најзад, и вековима усавршавани српски књижевни језик постао је "гори" од простонародног.

18. СИТУАЦИЈА УОЧИ КОСОВСКОГ БОЈА

После изненадне смрти цара Душана, Србија, као највећа сила на Балкану, нашла се у незавидном положају. Цар Душан и царица Јелена добили су доста касно наследника, цара Уроша, па је овај у време смрти свога оца 1355. године био још веома млад и неискусан. На његова нејака плећа пало је претешко бreme, пре свега завада са грчком црквом и недовољно учвршћена држава после великих освајања. Душан је можда преценио српске снаге када је користећи се византијским

међусобицама посегао за пространим византијским територијама, далеко од средишта српске земље.

Византинци су ипак били једна од највећих светских сила, и културно и материјално, па су већ у другом колену асимиловали Србе послате да управљају освојеним територијама у Епиру и Тесалији, мада је, засигурно, цар Душан очекивао да ће тај процес кренути обрнутим током. Поред тога, цар Душан није добро проценио турску опасност. Нападао је Византију са севера у време када је она била изложена жестоким насртајима са југа и истока, истовремено слабећи српске позиције на западу - чак је Млецима продао Пељешац. Цар је тако потценио и католичку опасност, а све то, како каже Владимир Ћоровић, јер није могао да одоли највећем сну свога доба - освајању Цариграда.

Иза његове смрти затражила су одговор сва питања која је оставио отвореним, док је ситуацију додатно погоршавао сам карактер феудалног државног уређења, односно његова тежња ка подели власти и уситњавању територија. Јединствено Српско царство претворило се у неколико мањих држава, од којих је у прво време најјача била она браће Мрњавчевића у северној Македонији.

Те пределе јужно од Шаре од Византије је узео још краљ Милутин, а од Бугара одбранио краљ Стефан Дечански, па су до Душановог времена сасвим попримили српски карактер и чак постали централна област српске државе.

Браћа Мрњавчевићи, краљ Вукашин и деспот Угљеша, међу првима су се одвојили од младог цара Уроша, мада неки сачувани документи показују да су, макар формално, и даље признавали његову врховну власт. Према Ћоровићу, Вукашин је био војничка природа и човек без много обзира, док је Угљеша имао интелектуална интересовања и извесних дипломатских склоности. Нарочито је остао упамћен по помагању манастира и упорном раду на измирењу грчке и српске цркве. То му је успело тек у мају 1371. године, али споразум није обухватио све Србе, него само оне под његовом влашћу.

У исто време, Угљешин брат Вукашин са својим сином Марком - Марком Краљевићем из легенде - учествовао је у једном међусрпском сукобу. Дошао је под Скадар, одакле је са савезницима требало да делује против младог и амбициозног жупана Николе Алтомановића. То значи да се Мрњавчевићи нису озбиљније спремали на поход против Турака, и заправо није познато како је до тог похода уопште дошло. Изгледа да су хтели да изненаде Турке у време боравка њиховог султана Мурата у Азији, па се вероватно по Угљешиним позиву Вукашин вратио у Македонију. Обојица су се ставила на чело војске и кренула према самој турској престоници, Једрену. Успели су да дођу до близу Једрена, али их је у шумовитом крају Чрномена (сада Чирмена) на реци Марици у ноћи 26. септембра напала турска војска. Срби су претрпели тако велики пораз да се то место и данас зове Срб-синдиги (Српска погибија), док је у народу остала пословица "Однела га мутна Марица". У боју су погинула оба Мрњавчевића, што су црквени летописци протумачили Божјом казном за њихов поступак према цару Урошу.

"Битка на Марици је један од најсудбоноснијих догађаја не само у историји српског народа, него и целог Балкана уопште... У маричкој бици турска сила је сломила најопаснијег војничког противника на Балкану; у Тракији и Македонији она је после тога неоспорно главни чинилац. Пут за даља освајања био је отворен све до Мораве на северу и Неретве на западу. Србија је овим ударцем одједном сурвана у ред држава другог и трећег реда, којој је после тога недостајала не само снага Душановог времена него и вера у њу. Одмах из овога делови дојучерашње царевине морају да траже наслона на друге државе и примају на себе вазалске обавезе... Од те године почињу Турци да шире своју власт међу Јужним Словенима", пише Ћоровић.

Убрзо после Маричке битке, 4. децембра 1371. године, умире цар Урош, последњи мушки потомак Немањића, мада народно предање тврди да га је раније убио краљ Вукашин. Црква је цара Уроша много касније, у XVII веку, прогласила за свеца; његове мошти чувају се у манастиру Јазак у Срему.

После Маричке битке српским делом Македоније владао је краљ Марко, али као турски вазал. У средњем веку вазалски однос по себи није био тако трагична појава, као што се обично сматра. Туђи вазали повремено су били и Немањићи, док су с друге стране суседне државе бивале у вазалном односу према Србији. Вазалство је статус негде између потпуне слободе и окупације једне земље од стране друге. Јача страна није довољно у предности да може да изврши окупацију, као што ни слабија није баш толико малаксала, па се одређује годишња глоба у новцу и војсци. Сума новца и величина војног одреда који се по захтеву шаље у испомоћ зависе од односа снага. Ако држава која је у вазалном односу ојача следи њено ослобађање од вазалства, а ако ослаби долази до окупације.

Вазалство краља Марка Мрњавчевића завршило се овим другим начином, после његове погибије на турској страни у Бици на Ровинама против влашког војводе Мирчета, 1395. године. Али он је у сећању остао као заштитник народа од Турака, који су постепено заузимами његове градове, у чему Ђоровић види зачетак легенде о Марку Краљевићу.

Јужно и источно од вазалне државе краља Марка простирала се такође вазална држава српских "великаша" Дејановића, браће Константина и Драгаша, сестрића цара Душана. По Константину је град Велбужд добио потурчени назив Ћустендил, који је остао до данас. У осталим српским земљама власт су држали бан Твртко у Босни, Балшићи у Зети, Никола Алтомановић на Руднику и Златибору, Вук Бранковић у Дреници и на Косову и кнез Лазар Хребељановић на северу од Шаре, Јастрепца и Копаоника.

По снази ауторитета, политичкој вештини и самом положају својих области, највеће шансе да обнови царство имао је кнез Лазар. Његов отац, Прибац, једно време је био логотет (управник дворске канцеларије) цара Душана, а касније и командант сувоземне војске, па је и сам Лазар провео више година у служби оба цара.

Око 1353. године оженио се Милицом, ћерком кнеза Вратка, потомка бочне линије Немањића, од најстаријег Немањиног сина Вукана. Тако је ступио и у родбинске везе са владалачком кућом. Служба на царском двору пружила му је прилику да се добро образује и стекне велико искуство у управљању државом, што је све, охрабрен браком са једном кнегињом из династије Немањића, вешто користио у остварењу своје намере.

Кнез Лазар је рано схватио да су Турци највећа опасност за обнављање Царства. Зато је систематски радио на стварању великог противтурског савеза, на тај начин што је око своје државе окупљао српске "великаше", неке милом неке силом, док је у спољној политици тражио одговарајуће пријатеље. Око 1372. године удао је најстарију ћерку Мару за Вука Бранковића, и тада је овај признао његову врховну власт. Две године касније у савезу са баном Твртком разбио је Николу Алтомановића, узевши део његових поседа. За челника Мусу, владара територије око Звечана и касније Брвеника, удао је своју сестру Драгињу. Ћерку Јелену удао је за зетског владара Ђурђа Стратимировића Балшића, а друге две ћерке за суседе: бугарског цара Шишмана и утицајног племића у јужној Угарској, Николу Гару.

Упоредо са оваквим ширењем "породичног савеза" кнез Лазар је покоравао преостале самосталне властелине. Године 1379. победио је господара Браничева, Радича Бранковића, и заузео његову државу, да би нешто потом, после смрти Ђурђа Балшића, заузео Призрен, Хвосно и Будимље. Један део Зете тада је узео бан Твртко. Још после савладавања Николе Алтомановића кнез Лазар се и званично сматрао наследником државе Немањића. У том својству је учинио један од својих најзначајнијих владалачких потеза - успео је да измири грчку и српску цркву 1375. године.

Али појавио се још један српски владар с намером да се стави на чело обновљене и поново уједињене државе - босански бан Тврко. У том циљу он се, највероватније на Митровдан 1377. године, над гробом Светог Саве у Милешеви крунисао за краља "Срба и Босне и Поморја и Западних страна". По обичају српских владара од тада се назива Стефан Твртко. На свој двор је довео посебног логотета из Рашке и с њим српске краљевске обичаје; Дубровник је почео да му

исплаћује тзв. светодимитарски доходак од 2000 перпера, који је до тада исплаћивао српским владарима.

Према "Историји српског народа" Станоја Стаиојевића кнез Лазар није марио за овакве поступке краља Твртка сматрајући их формалностима; више је радио на томе да постане стварни наследник Немањића. Према Ђоровићу, ни краљ Твртко није попреко гледао на Лазареве претензије. Сматрао је да неспорно има већа права на свесрпску круну Немањића, јер је био унук принцезе Јелисавете, ћерке краља Драгутина, дакле једног владара Србије, док је кнегиња Милица потицала из бочне линије Немањића. Сем тога, Тврткова земља је била скоро два пута већа од Лазареве. У сваком случају, и кнез Лазар и краљ Твртко, два тада најјача српска владара, били су довољно мудри да негују политику међусобног поверења и пријатељства, и између њих није било никаквих трвења. Напротив, било је сарадње по многим питањима, од којих је злосрећна била једино она у односу према Мађарима.

Мађарска је тада била веома моћна држава. Између ње и двају удружених српских држава стално је тињао сукоб. Северни сусед је ипак био моћнији, па су краљ Тврко и кнез Лазар примили неку врсту вазалног односа, што се тумачи њиховом жељом да спрече расипање снага и усмере их на тренутно важнија питања. Али када су коначно покушали да се отарасе Мађара нису имали среће. У сукобу око мађарског престола подржали су струју која је остала краћих рукава и тиме стекли непријатеља у победнику, новом мађарском краљу Жигмунду. Лазар је посредством зета Николе Гаре одмах понудио краљу Жигмунду да поново постане мађарски вазал, и овај је пристао. Тако је у косовски бој Лазарева Србија ушла као мађарски вазал.

После Маричке битке Турци су више пута нападали према северу и западу, али без већих успеха. Најпре су их Лазареве војводе Цреп и Витомир разбили на Дубравици 25. децембра 1380. године, да би четири године касније на Зети Турци победили Балшиће. Године 1386. Турци освајају Ниш, а 1387. реком Топлицом крећу у унутрашњост Лазареве државе. Код Плочника, међутим, бивају потпуно сатрвени, па се следеће године одлучују за поход према западу. И ту су претрпели тежак пораз: код Билеће их је победио Твртков војвода Влатко Вуковић.

Али главнине обеју војски још нису излазиле на мегдан. То као да су била само одмеравања снага, која ипак пружају могућност за извесне закључке. Пре свега, Турци су слабије осећали погибије, а извесно је да су више губили и гинули, будући у могућности да стално довлаче свеже снаге из Азије. Њихова организација је сва била подређена освајању - војсковођама се у случају победе нудила велика награда, а у случају пораза велика казна. Њихова држава била је строго централизована, чиме се обједињавала сва расположива снага, док је расцепканост српских, и уопште европских држава, имала супротан ефекат. Ово тим више јер је феудалним династима често недостајало свести о националним и државним интересима, због чега се нису устезали да у борби за превласт против домаћег супарника ангажују странце, понекад и Турке, као што су то учинили Балшићи против Твртка.

Положај Србије отежавало је још и то што процес консолидовања после Душанове смрти није био завршен. Али био је поодмакао, и главне српске снаге могле су да се уједине за одлучујући бој.

Тако се и догодило, у за низ деценија пресудној српско-турској бици, на Косову 28. јуна 1389. године. Битка је припремана дуго и пажљиво, јер су се две војске већ довољно добро познавале. Као и у другим великим муслиманско-хришћанским биткама тога доба, зна се да је муслимана било више, док су хришћани били боље наоружани и извежбани. Насупрот српским витезовима с тешким оклопима и убојитим оружјем, стајала је војска која је рачунала на масу и невитешке начине борења, попут плашења коња камилама, жртвовања великог броја пешака бацањем под ноге тешкој коњици да би јој се разбио бојни поредак, и сл. На те методе је сигурно рачунао и кнез Лазар, када је за бој одабрао равно и прегледно Косово поље; пред собом је имао искуство краља Вукашина из мрака и густиша черноменских шума.

Средњевековни извори се слажу у опису Срба као вештих ратника и пре и после Боја на Косову, због чега се велики пораз на Марици обично тумачи неком преваром. Али на Косову

преваре није могло да буде. Једна наспрам друге, по сунчаном дану, стајале су две војске са својим најбољим представницима. Српском војском командовао је кнез Лазар, док су на крилима били моћни властелин Вук Бранковић и најбољи војсковођа краља Твртка војвода Влатко Вуковић са босанском војском. Турке је предводио лично султан Мурат са своја два сина, Бајазитом и Јакубом.

19. ДОКАЗИ О СРПСКОЈ ПОБЕДИ НА КОСОВУ

Сви извори се слажу да је битка била велика, силна и крвава. Сви се слажу и да је почетна предност била на српској страни. Онда долази до размимоилажења између легенде и историјских извора. Легенда, коју је прихватила готово читава историјска наука, каже да је надомак победе Вук Бранковић повукао војску, претходно се договоривши са Турцима, што је Бајазиту омогућило да удари с бока у главнину српске војске, зароби и убије кнеза Лазара, као и да разбије одред Влатка Вуковића. Пре тога, српски витез Милош Кобиловић или Кобилић, који се од XVIII века назива само Обилић, стигао је до Муратовог шатора оборивши врх копља на доле у знак предаје. Док је Мурату љубио ноге изненада је потегаво нож и распорио га "од учкура, па до грла бијела". Вести о српској победи потичу отуда што је Влатко Вуковић још док битка није била решена у два маха слао гласника краљу Твртку, што је овај проширио на запад. А Турци нису окупирани Србију упркос победи, јер се Бајазит вратио у Једрене да би учврстио престо. Погибија на обе стране била је масовна, али Срби, за разлику од Турака, више нису могли да обнове снаге.

Према ономе што се из познатих историјских извора да закључити, ствари стоје другачије: Срби не само што су почели да побеђују, него су и наставили борбу истом жестином, све до коначне победе. Турски султан није убијен на превару, него у борби, јуришом једног српског одреда. Бајазит није убио брата Јакуба, него је овај такође погинуо у борби. Као убица Мурата нигде се не помиње Милош Кобиловић, нити било који други витез. Кнез Лазар је погинуо на крају битке, када је њен исход већ био решен у српску корист, али не зна се под којим околностима. Може бити да се са мањом групом војника издвојио на бојишту, што је Бајазит приметио и устремио се на њега. Најзад, о издаји Вука Бранковића нема говора - напротив, сви расположиви подаци о овом велможи упућују на потпуно супротан закључак.

Поређење података из легенде са онима из поузданих историјских извора даје превагу потоњима.

Што се Милоша Кобиловића тиче, зна се да су га измислили већ најранији турски извори, као и ошптеприхваћену верзију о мучком убиству Мурата. Такав начин писања у потпуном је складу са тадашњим турским обичајима. Турци нису могли да признају да им је султан погинуо на бојишту од бољег витеза. За њих је султан најбољи, и може да погине само преваром, која, опет, може да уследи јер је он превише добродушан и широке руке. Зато је поверовао једном "кауруну", који је, као и сви други "каури", зао и покварен, па је злоупотребио султанову доброту. Да би још више потценили убицу дали су му подругљиво презиме Кобиловић. У том турском извору и дословце пише да је султана убио неки "син кобиле". Код Срба, међутим, такво презиме никада није постојало, посебно не код једног витеза (у српском предању "к" је и скинуто зато што је штрчало у лепим причама о Милошу). Истраживачи су дали своју реч о томе: о постојању Милоша Обилића нема ни једног доказа, као и о неким другим јунацима из легенде (Топлице, Косанчића, итд.). У новије време има мишљења да је Мурата убио брат кнегиње Милице, командант једног српског одреда, а да су Срби прихватили турску верзију настојећи да се успоставе добри односи са Бајазитом.

Такав став се, илак, за сада не може прихватити са сигурношћу.

Тврдње о Твртковој заблуди у српску победу такође су неуверљиве. Већ знајући да су се у она времена вести преносиле само лично, постаје јасно да Влатко Вуковић није могао у току преподнева два пута да обавести свога краља удаљеног 200 километара, и то преко неприступачних планина Црне Горе и Босне, па још да овај, док не стигне трећи гласник, доведе у

заблуду све суседне државе. Срећом, оваква размишљања су непотребна јер је писмо краља Твртка Трогиру упућено тек 1. августа, када се засигурно све знало. Уочавајући несагласје у датумима Ћоровић каже само да је то "врло занимљиво", али остаје при тези о Твртковој заблуди. Занимљивије је, међутим, видети како се све време понашао краљ Твртко, јер би га свакако губитак главнине војске на Косову и српски пораз довео у једну, а обрнути случај у сасвим другу ситуацију.

С пролећа 1389. године краљ Твртко је предузимао акције за освајање далматинских градова, најпре Трогира и Сплита. Велико турско надирање пореметило му је планове, па је зауставио започету акцију и војску са најбољим војсковођом пребацио на сасвим другу страну - на Косово. Такво повлачење Тврткове војске искористили су Мађари и њихове присталице у Далмацији, потиснувши малобројне остављене босанске поседе и освојивши Клис. Али нису стигли даље да напредују, јер је Твртко одмах после Боја на Косову, уверивши се да су Турци разбијени и одбачени, вратио војску на запад да настави у мају започете борбе:

"Та војска пређе одмах у напад и крајем септембра допрла је већ до Задра и ту попалила све куће до под њихове градске капије... Тек у трећој бици, 10. децембра, разбише Босанци своје противнике, који се 'срамно' повукоше испод Вране. Пет дана иза тога би повраћен и Клис и тако успостављен и раније стечен посед и углед босанског краља. Млетачка република обавештавала је угарски двор о босанским успесима, јављајући отворено како су далматинска места у великом страху и недоумици да ли ће уопште моћи одолети Твртковој снази", наводи Ћоровић. С почетка следеће године Твртко је наставио освајања, да би се 10. јула први пут потписао са проширеном титулом: "Краљ Рашке, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја".

Твртково понашање је, дакле, понашање косовског победника, никакo губитника. Наведени подаци сведоче да његов део војске на Косову не само да није потпуно страдао, него да је имао тек незнатне губитке, што сем доказа о победи говори и о неоснованости легенде о катастрофалној српској погибији. Штавише, ако Тврткова трећина од укупне војске на Косову није озбиљније страдала, овда нису страдали ни одреди кнеза Лазара и Вука Бранковића, јер је такав био карактер ондашњих битака: победник је просто уништавао све на бојном пољу. Постоје само теоретске могућности да је Лазарева војска потпуно изгинула, а Тврткова остала очувана, али онда следи питање зашто у том случају Твртко није посео Лазареву државу, тим пре пошто је остала без владара? На ово Ћоровић даје следећи одговор:

"Као исправан савезник, Твртко после Лазареве погибије није предузимао ништа у Србији да појача свој утицај или рашири своје међе".

Чини се, ипак, да је овакво објашњење наивно. Ту више није било речи о "савезништву" - у случају да је Лазарева војска била потпуно уништена - већ сада о легитимном праву Твртка да поседне Лазареву државу и тиме је узме под своју заштиту. Он је и по титули и по пореклу пре свега био српски краљ, са јасно израженом намером да своје краљевство са дела српских земаља које је држао прошири на све српске области и постане наследник царства. Најзад, освајање је у природи. свих средњовековних владара, и логично је било очекивати да, уколико је Србија заиста после Боја на Косову толико ослабљена, Твртко освоји управо њу, а не да крене на запад и сем Мађарима замери се и моћној Млетачкој републици. Зато понашање краља Твртка може да објасни само једна чињеница: знао је да је Србија на Косову победила, и да је била јака.

Исти разлог важи и за неистичање претензија Вука Бранковића на упражњени кнежевски престо. Ако се он у дослуху са Турцима стварно повукао са косовског бојишта, то би најпре значило да је очувао своју војску, која је морала бити велика, јер је Вук Бранковић држао велике градове (међу њима и Скопље, које је узео од краља Марка) и богате косовске руднике. Даље, то би значило да би он први затражио турско вазалство, а да би за све своје услуге био награђен додељивањем Лазареве територије. Све се, међутим, десило потпуно обрнуто. Поуздани историјски извори кажу да је управо Вук Бранковић био најжешћи противник Турака. Словио је као проугарски оријентисан и није се сложио са кнегињом Милицом када је ова ујесен 1389. затражила турско вазалство. То вазалство није прихватио и остао је потпуно слободан, али сам.

Сам је наставно борбу против турских одреда који су следеће године почели да надиру на његову земљу. Одолевао је до краја 1391. године, када је Турцима морао да уступи свој највећи град, Скопље. Ускоро је принуђен да прихвати и вазални однос, сличан оном који је две године раније примила кнегиња Милица.

Вук Бранковић се на својој земљи није безбедно осећао не само због Турака, већ и због размимоилажења са кнегињом Милицом. То се види на основу његове сачуване преписке са Дубровником из 1390. године. Тражио је, и добио, обећање од Дубровчана да ће моћи да се склони у њихов град ако буде угрожен како од Угара и Турака, тако и од било ког другог. О снази Вука Бранковића сведочи обећање Дубровчана да ће на њиховом подручју моћи да подигне православну цркву, што "нису никад ником учинили ни пре ни после тога", каже Ћоровић.

Вук Бранковић је пропао тек пошто су Мађари - могуће је да је у међувремену ушао у неке везе са њима - 1396. године катастрофално поражени од Турака у Бици код Никопоља. Сачувани су извештаји немачких крсташа, мађарских савезника, да је победу у турску корист решио управо Стефан Лазаревић, који се као вазал са својом војском борио на турској страни. Бајазит му је као награду дао већи део области Вука Бранковића, од Дечана до Приштине. Вук је предсетио шта му се спрема, па је још претходне зиме склонио у Дубровник: своје огромно богатство. Тада је и сам морао да напусти Косово. Умро је 6. октобра 1398. године, највероватније на Светој Гори. У Хиландару је као монах већ дуго живео један његов брат, Роман, а Вук је још од 1365. године био ктитор овог манастира.

Остаје да испратимо судбину државе кнеза Лазара и његових потомака. Као што смо већ рекли, нема основа говорити о страшној српској погибији на Косову, па ни о погибији Лазаревог дела војске. Срба је тада било око 2 000 000, од којих нису сви живели у Лазаревој држави, али је она била најгушће насељена. У Косовској бици учествовало је највероватније 60.000 српских војника. Кнез Лазар је имао више од трећине тог броја, што ће рећи двадесет и нешто хиљада. Језгро те војске морало је остати очувано, као и код краља Твртка и Вука Бранковића. Ово се види и стога што се већ неколико година после Боја на Косову на бојишту појављује деспот Стефан са јаким одредима српске војске.

Али има још један податак који сведочи о постојању српске војске после Боја на Косову - упад Мађара у Лазареву државу с јесени 1389. године. Мађарски краљ Жигмунд био је киван и на краља Твртка и на кнеза Лазара зато што су подржали његовог противкандидата за краљевски престо, и одмах је напао Србију. У једној својој повељи од 31. марта 1390. године написао је да је Србију освојио "победнички", дакле на бојном пољу. Та мађарска окупација Србије основна је чињеница за разумевање политике кнегиње Милице, црквених, државних и војних великодостојника. Они су проценили да су за Србију Турци мања опасност, јер су добро осетили снагу српског оружја, и јер су Мађарску, наслоњену на католичке земље савезнице, сматрали јачим противником. Између Србије и Турске постојало је неколико вазалних хришћанских државица, које су се могле сматрати неком врстом грудобрана, док се на северу Србија непосредно граничила са опасним и агресивним непријатељем. Једрене, у које се повукао ослабљени Бајазит, било је даље од мађарске престонице, а још је био даљи сам центар турске државе.

И заиста, да би се ослободила Мађара, Србија је примила вазални однос према Турској, признала врховну власт султана, обећала давање војске, принчеви Стефан и Вук морали су редовно да одлазе на султанов двор, и поврх свега Милица је дала најмлађу ћерку Оливеру у султанов харем. Ово последње тешко је објаснити само морањем. Биће да се ту крије и жеља за успостављањем што бољих односа са Турском, нарочито када се зна да су удаја и женидба у средњем веку били један од основних начина вођења спољне политике. У Бајазитовом харему у Бруси већ су се налазиле многе жене племенитог порекла: грчког, франачког и селџучког. У сличном вазалском односу већ су били, поред краља Марка и браће Дејановића, јанински деспот Исаило, Анђели из Тесалије и византијски сацар Манојло Палеолог.

Из данашњег угла лако је рећи да је већа опасност у ствари претила од Турака, али тада то није тако изгледало. Нарочито стога што су резултати нове српске политике брзо дошли до

изражаја: Турци су послали део своје војске, која је, заједно са српском војском, протерала Мађаре. Настао је мир, и све је кренуло по старом. У односу на време пре Боја на Косову ситуација се променила утолико што је надкопаоничка Србија, уместо мађарског, постала турски вазал.

20. ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ

Године 1382. краљ Жигмунд је поново прешао Саву и отпочео борбу са Србима и малобројним турским четама, које су ту чувале границу. Постигао је извесне успехе без значајнијег отпора, јер је Бајазит био забављен борбама у Азији. У Европу је, с новим снагама, кренуо следеће године, успевши да освоји јужно Бугарско царство. Тада су у Србију прешле многе бугарске избеглице, од којих ће двојица, Константин Филозоф и Григорије Цамблак, постати велики српски лисци. Србија је била стетиште и за избеглице из Византије, што такође сведочи о њеној снази и исходу Боја на Косову.

Следећих година турска војска је помагана српским одредима повремено упадала у хришћанске државице северно од Бугарске. Најпознатија је битка на Ровинама 17. маја 1395 године против Влашке, у којој су погинула оба српска владара Македоније, краљ Марко и Константин Дејановић (та година се рачуна као година коначног пада Македоније под Турке). У Бици на Ровинама први пут се истакао старији син кнеза Лазара, кнез Стефан Лазаревић.

Наредне године краљ Жигмунд покренуо је велики крсташки поход против Турака, у коме су, сем Мађара, учествовали и Немци, Пољаци и Енглези. Битка се одиграла код Никопоља 25. септембра 1396. године и Турци су, као што смо већ рекли, победили захваљујући кнезу Стефану и његовој војсци. Учесник у бици Ханс Шилтбергер писао је касније у својој хроници да је Бајазиту у одлучујући час, када је већ помишљао на повлачење, прискочио у помоћ Стефан јурнувши право на краља Жигмунда. Растурио је мађарску војску, тако да се краљ Жигмунд једва спасао. Вратио се заобилазним путем, низ Дунав, па редом преко свих мора до Јадранског.

Следеће године Турци су са Стефаном напали Босну, али без успеха због веома оштре зиме. Неки су за неуспех оптужили Стефана, али Бајазит му је веровао. Доста је сведочења да је турски султан необично ценио Стефана. Константин Филозоф прича да је према Стефану султан показивао пријатељство, па чак и нежност. У сваком случају, када су двојица српских великаша уз помоћ Турака покушала да Стефану узму престо, ови су их једноставно пријавили и Стефан их је казнио. Константин Филозоф још каже да је Бајазит давао Стефану низ савета за управљање државом. Рекао му је да се клони Мађара и држи Турака, а онда - "скоро да човек не поверује", каже Ћоровић - да борбе око турског престола после његове смрти искористи за јачање Србије у сваком правцу.

Без обзира да ли му је Бајазит овако говорио или не, Стефан је такав расплет заиста очекивао. Преокрет се десио 28. јула 1402. године у чувеној бици код Ангоре између Турака и Татара. На турској страни борила су се оба Лазарева сина, Стефан и Вук, и синови Вука Бранковића, Гргур и Ђурађ. Татаре је предводио потомак Џинсис-кана, Тимур-кан, такође велики освајач. За разлику од турских битака против хришћана, то је била битка сличних концепција. Турци су наступали са до тада необично великим бројем војника у једној бици, али су их Татари довели још више.

"Источни извори помињу јак напад тешке српске коњице против лако оружаних татарских пешака и почетни успех који је она постигла. Пораз је дошао због издаје једног дела Селџука, која је збунила Бајазитову војску. Бајазит је био заробљен и у ропству је умро, 8. марта 1403. године. Стефан је вршио три јуриша да га спасе, али узалуд. Српска војска могла је потом да се повуче без тежих губитака", наводи Ћоровић.

У повратку за Србију српска војска је прешла босфорску обалу и стигла у Цариград. Цар Јован, који је радио на стварању једног хришћанског савеза против Турака, понудио је и Стефану,

владару најважније балканске хришћанске државе, да уђе у тај савез. Кнез Стефан је одмах прихватио понуду, јер је тако нешто и сам једва чекао. Цар Јован му је тада дао титулу деспота, прву иза царске, и за жену своју свастику, ћерку митиленског господара Франћеска Гатилузија. Тако је 1402. године Србија поново постала слободна држава, што је сам деспот Стефан у својој "Београдској повељи" описао следећим речима:

"Од Косова порабоћен бих Исмаилханском народу, док не дође цар Перса и Татара и разруши их. И мене од њихових руку Бог милошћу својом ослободи.

Отуда, дакле, дошав, нађох најкрасније место, од давнина превелики град Белиград, и по случају разрушен и запустео. Саградих га и предадох пресветој Богоматери, и слободе његовим житељима".

А у предговору свог "Закона о рудницима" деспот Стефан каже:

"И помоћу Божјом и пречисте Богоматере, и светога Симеона и Саве и светопочившег ми родитеља кнеза Лазара, молитвама ослободих ову земљу и градове отачаства ми од великог амира Пајазита".

Деспота Стефана Лазаревића сви извори описују као изузетног човека. Немачки хроничар Еберхарт Виндеке, трговац у Жигмундовој служби, пише да је Стефан "необично леп човек, искрен, праведан и мирољубив". Био је можда најбољи витез и највећи ратник Европе свога доба. Учествовао је у свим великим биткама, и увек извлачио живу главу. Његову ратничку вештину хвалио је чак и Тимур-кан, ценио је Бајазит и посебно краљ Жигмунд. Многи странци са запада тражили су да ступе у његову службу или да их он произведе у витезове, и после се тиме хвалили. На Духове 1412. године краљ Жигмунд уприличпо је на свом двору у Будиму скуп свих краљева, кнежева и војвода који су му били савезници и пријатељи, или су признавали његову врховну команду. Између осталих ту су били пољски краљ, краљ Остоја, аустријски херцези, босански великаши Хрвоје и Сандаљ и кнез Павле. На уприличеном турниру истакли су се витезови босанских великаша, али је ипак најбољи био деспот Стефан.

Од свих тих витезова деспот Стефан издвајао се, међутим, нечим још вреднијим - изванредним образовањем и песничким талентом. Посебно се старао о култури, и по његовом налогу је Константин Филозоф извршио реформу српског језика и правописа. Поред низа цркава и манастира, деспотово време остало је упамћено и по ресавској школи српске писмености.

"Време релативног мира, после битке код Ангоре, употребио је деспот Стефан да изведе многе врло важне реформе у својој држави и да је оснажи и спреми за борбу против Турака, чија инвазија, како је бивало све јасније, није била пролазна, као што се то у почетку њихових освајања могло мислити. Стефан је у то доба уложио много труда и рада да своју државу оснажи политички (што тешњом везом са Угарском, Византијом и Млещима), економски (повећањем државних прихода, што јачим развитком трговине и извоза и увоза, и што бољом експлоатацијом рудника), културно (помагањем књижевности и књижевника) и војно (дизањем градова и реформама у војсци). У то је доба Стефан утврдио Београд и дао му велике трговачке повластице, и подигао је монументалну задужбину и град Ресаву (Манасију), која је била врло важна стратегијска тачка, а ускоро постала и знаменито културно средиште", пише Станоје Станојевић.

Стефан је, очевим путем, наставио да обједињава растурено царство. Од Балшића је узео Зету, па је Србија поново имала велике луке Бар, Улцињ, Стари Град (Будву) и Дриваст код Скадра. Смрт му је прекинула акцију за повратак Котора, који су 1371. од Србије узели Млещи, и Скадра. На западу деспот је држао Сребреницу и друге важне босанске руднике, на југу је узео све земље Бранковића сем Скопља, док су се на истоку границе његове државе простирале до Ниша и једним појасом до надомак Софије. Стефанова Србија била је по опсегу већа од државе Немањића током целог XIII века.

О снази тадашње Србије сведочи податак да је српска војска још једном поразила Турке, убивши још једног султана, док је новог султана устоличио управо деспот Стефан. Бој се одиграо 5. јула 1413. године под Витошем код Софије, на реци Искру. С почетка те године турски султан Муса, Бајазитов син, напао је Србију и освојио Болван, Липовац, Копријан и Сталаћ. Као и отац

1389. и деспот Стефан је позвао савезнике, босанског војводу Сандаља и мачванског бана Ивана Моровића. Позвао је и другог Бајазитовог сина, Мухамеда, који је после пораза Турака и Мусине погибије постао нови султан.

У том боју, чији се почетак одиграо на Косову, истакао се и син Вука Бранковића, Ђурађ. Али пре тога Србија је дуги низ година била у грађанском рату око престола. Стефану су покушали да преотму престо брат Вук и синови Вука Бранковића, Ђурађ и Лазар. У борбама против Стефана сва тројица су звала Турке у помоћ. Једна од тих битака такође се задесила на Косову; Лазарев син борио се тада против сина Вука Бранковића на челу турске војске, у чему Ћоровић налази основ за зачетак легенде о издаји Вука Бранковића. У тим борбама, испреплетаним са сукобима око турског престола, Вук Лазаревић и Лазар Бранковић нису имали среће: 4. јула 1410. године убио их је султан Муса код Филипопоља. Ђурађ Бранковић је после тога дошао памети и измирио се са ујаком Стефаном. Овај му је све опростио и одмах му дао значајно место у држави, а будући да није имао деце прогласио га је наследником.

После измирења Стефана и Ђурађа и постављања свог човека на турски престо, Србија је за неко време коначно одахнула.

"За пуних осам година после овога - што је тако ретко у нашој прошлости - Србија је, несметана ни од ког, уживала благодети мира и постала питома и мирно склониште за многе страдалнике из околних области. Аграрна земља лако се лечила, и није чудо што је Деспотовипа са својим богатим и плодним крајевима ускоро процвала и у материјалном погледу била потпуно сређена. Почетно дело привредне и културне обнове могло је мирно да се наставља. На више страна у земљи никоше нови манастири... Културно и политички Србија одавно није боље стајала, као у другој периоди Стефанове владе", пише Ћоровић.

21. ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

Ствари су кренуле нагоре после смрти деспота Стефана 19. јула 1427. године. Мађари су одмах узели Београд и Мачву, јер се њихово раније уступање тих територија односило само на владавину деспота Стефана, а Турци Крушевац и Голубац, док су Ново Брдо само безуспешно опседали. Даље напредовање Турака спречили су удружени Срби и Мађари, разбивши их код Раванице 19. септембра 1427. године, али је следећег пролећа султан Мурат II довео још више војске. У насталим тешким борбама јужна и источна Србија су опустошене, па је деспот Ђурађ настојао да склопи мир, са чим се сагласио и краљ Жигмунд јер је и његов део војске лоше стајао. Деспот је раније већ пристао на један облик вазалства са Мађарима, а сада се примио и турског вазалства. Тако се читава његова политика састојала у тражењу излаза из опасног теснаца између две моћне државе. Хтео је да буде искрен према обема, али му ниједна није веровала. Са Мађарима се стално сукобљавао, док су му Турци ослепели два сина, Гргура и Стефана. Али он није одустајао:

"У нашој историји ми нисмо имали другог човека, који је показивао толико животне енергије и толико издржљивости после свега што га је сналазило у животу", пише Ћоровић. Када га је једна група Мађара напала у његовом сремском двору у Купинову, 17. децембра 1445. године, савлада га је тек пошто су му била одсечена три прста десне руке. С обзиром да је био велики витез тај његов отпор не би био зачуђујући, да тада није имао скоро 80 година! И деспот Ђурађ је био човек ванредних особина. Витез Бертрандон де ла Брокијер упознао га је 1433. године у летњем дворцу Некудиму јужно од Смедерева, и описао га као "врло лепог и високог владоца". Такође је и за његове синове рекао да су веома лепи, а да је деспотова пратња била састављена од снажних и високих људи, дуге косе и браде.

Деспот Ђурађ је био први српски владар после низа година који није оставио ниједну црквену задужбину, мада је био ктитор више манастира. То не значи да је мање од других био на путу Светог Саве - напротив. Када му је у тешким часовима 1455. године моћни фрањевац Иван Капистран условио пружање помоћи против Турака преласком у католичку веру, овај је то

енергично одбио. Одговорио је да је цео живот провео у православљу и да не жели под старе дане, после свега што је преживео, да изгледа као човек који је у свој несрећи изгубио и памет. Цркве није стигао да зида пошто се сав усредсредио на подизање тврђих градова, јер, по Ћоровићевим речима, "његов огроман напор и цела његова историјска мисија састојали су се просто у том да подиже насипе и брани земљу од поплаве, која се није дала обуздати".

Деспотово животно дело је Смедерево, зидано од 1427. до 1430. године по угледу на Цариград. Са 25 кула, Смедерево је највећи утврђени град Србије средњег века и највећи град тог дела Европе. Био је то први српски град са вишеспратницама и вероватно је имао сличности са Дубровником и Котором, пошто су богати трговци зидали куће и на мору и у престоници. Више пута је прелазео из руке у руку, и заправо је читав тај период до пада Деспотовине 1459. године прича о једној неустрашивој борби за слободу, која се не да описати на мало простора. Тако, један јаничар је за битку код данашњег Лесковца, 24. септембра 1455. године, написао како су сами Турци рекли "да од како живе није се чуло никад за такву битку од тако мало људи противу тако велике силе".

Позадину свих тих борби чини потпуно супротна ситуација у хришћанском и муслиманском свету. Турци су били уједињени и усредсређени само на рат, посебно од 1451. године, када је на њихов престо дошао Мехмед II (Мехмед Освајач), један од највећих освајача у историји света. Хришћански свет је био потпуно растројен: у западним земљама беснели су грађански ратови, у Италији су чак и градови ратовали један против другог, после смрти краља Жигмунда 1437. године сукобиле су се Немачка и Мађарска, а у католичкој цркви водиле су се борбе између папе и либералних елемената. И Срби су ратовали међу собом: Ђурђево Деспотовина и Краљевина Босна непрестано су се сукобљавале око Сребренице, држава херцега Стефана са Зетом око Приморја, итд.

Мехмед II је најпре освојио Цариград, 1453. године, одмах га претворивши у нову турску престоницу (град је задржао српски назив Истамбул или Стамбол; обично се мисли да је то турска реч). Следеће године огромна војска кренула је на Србију. Српска војска, заједно са мађарским одредима предвођеним Јанком Хуњадијем (Сибињанин Јанко из народне песме), пружила је жесток отпор, па Турци нису могли одједном да освоје Деспотовину. Следеће, 1455. године, узели су њену јужну половину. На Бадње вече 1456. године умро је деспот Ђурађ. Три недеље после његове смрти потписано је примирје између новог деспота, његовог најмлађег сина Лазара који једини није био ослепљен, и Турака. Али Лазар је изненада умро 20. јануара 1458. године, још млад, а како није имао мушког потомка почеле су борбе око престола. Најзад је пронађено право решење, али сувише касно: ујединили су се остаци српске Деспотовине са босанском Краљевином, тако што је босански краљ Стефан Томашевић ожењен са најстаријом ћерком деспота Лазара Бранковића, којој је тада било свега десетак година.

"Кад су стигли тамо (у Смедерево) примио је Стефан владу 21. марта, а свадба је обављена 1. априла. Да је до спајања босанске и српске снаге дошло раније, она би, вероватно, могла бити од извесне користи; ако ни због чега другог а оно бар ради јачања моралне снаге за отпор. Сада је тај акт био без икакве користи. Српске земље су биле потпуно ослабљене и растројене. Ни Босна сама није имала праве вере у себе, а она је требала да води. Херцеговина и Зета нису улазиле с њом ни у какву тешњу сарадњу. А према њима, завађеним и узајамним борбама обневиделима, стајала је силна Турска, вођена једном вољом, понесена успехом, неодољива", закључује Ћоровић. Србија је пала под Турке 1459, Босна 1463, Херцеговина 1482, а Зета, односно Црна Гора, 1499. године. Тако се пад у ропство, који је народни певач везао за косовски бој, у стварности десио много касније.

22. ЛАЖНИ КОСОВСКИ МИТ (ИЗ "НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА")

Сада, дакле, треба да одговоримо на низ питања: зашто је српску победу "народно стваралаштво" претворило у пораз? Како је настао мит о Косову и шта је његово значење? Како је

створен култ кнеза Лазара? Шта значе појмови "земаљско царство", "небеско царство" и "косовско опредељење"? Ко је створио све те митове, да ли уистину народно предање, само од себе, или је реч о нечијој смишљеној делатности?

Преовладајућа, вуковска школа, на сва ова питања даје непотпун или погрешан одговор, изврћући до апсурда значење косовског мита. Садржај и поруку косовског мита у овој варијанти видећемо из народне песме "Пропаст царства српскога".

Песма почиње тако што соко, "тица сива", доноси "цару на Косову" "књигу" од Богородице:

Царе Лазо, честито колено,
Коме ћеш се приволети царству?
Или волиш царству небескоме?
Или волиш царству земаљскоме?
Ако волиш царству земаљскоме,
Седлај коње, притежи колане!
Витезови, сабље припасујте,
Па у Турке јуриш учините:
Сва ће турска изгинути војска!

То је прва могућност коју Богородица ставља у изглед кнезу Лазару. Друга је следећа:

Ако л' волиш царству небескоме,
А ти сакрој на Косову цркву,
Не води јој темељ од мермера,
Већ од чисте свиле и скерлета,
Па причести и нареди војску:
Сва ће твоја изгинути војска,
Ти ћеш, кнеже, с њоме погинути.

Следи Лазарево кратко двоумљење, и онда опредељење "царству небескоме":

Мили боже, што ћу и како ћу?
Коме ћу се приволети царству?
Да или ћу царству небескоме?
Да или ћу царству земаљскоме,
Земаљско је за малено царство,
А небеско увек и довека.

Тако је, према предању, пораз на Косову последица свесног опредељења кнеза Лазара: Срби су у бој пошли са намером да изгубе. Награда за самоубилаштво читаве војске и државе је вечна слава "цара Лазара". У "Антологији српског песништва" Миодраг Павловић даје класично тумачење:

"Кнезу Лазару се нуди избор, једно страшно или-или, које је равно распињању. Или ће одмах, без духовне припреме, покренути своју војску у бој, и задобити земаљску победу, без вишег смисла, или ће се прво окренути подизању провизорног храма и обреду, да би задобио 'царство небеско', што значи, истовремено, и губитак сваке земаљске области. Хришћански обред постаје предзнак и залога земаљског пораза. Сасвим супротно од онога што је веровао Стефан Првовенчани и његови наследници..."

Али да ли је заиста кнез Лазар био других убеђења од својих претходника, Немањића? Да ли је косовски мит никао без икакве подлоге (у оваквој верзији јесте) или је плод читаве дотадашње

српске духовности? И најважније, какво је то тумачење хришћанства које нагони на самоубиштво зарад славе?

У историји хришћанства никада побожност није представљала "предзнак и залог земаљског пораза"; пораз се никада није награђивао - напротив, награђивани су подвизи и победе: над самим собом, над злим силама, непријатељима и неверницима...

Тумачење Миодрага Павловића јесте исправио, али нема смисла јер је сама песма бесмислена. Њен бесмисао наставља се до последњег ретка: као учесници Косовског боја помињу се Мрњавчевићи, који су изгинули још на Марици, и херцег Стефан, који је живео касније, а произилази да су, све скупа, Срби на Косово извели 320.000 војника. Но, ако те непрецизности занемаримо због уметничке слободе, додуше веома растегљиво схваћене, никако се до бесмислом не може протумачити завршница песме:

Маче војску српски кнез Лазаре,
У Лази је силни Србаљ био,
Седамдесет и седам иљада,
Па разгони по Косову Турке,
Не даду се ни гледати Турком,
Да камоли бојак бити с Турци;
Тад би Лаза надвладао Турке, -
Бог убио Вука Бранковића!
Он издаде таста на Косову!...
Тада Лазу надвладаше Турци,
И погибе српски кнез Лазаре,
И његова сва изгибе војска...

Сада је "кнез Лазар", дакле више не "цар", погинуо због наводне издаје Вука Бранковића, док се његово небеско опредељење више и не помиње!

23. ПРАВИ КОСОВСКИ МИТ (ИЗ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ)

О народном предању у верзији Вука Караџића можемо говорити само као о кривотвориоцу мита о Косову, никако као о ствараоцу и верном чувару. Изворни мит о Косову створила је и неговала Српска православна црква, понајпре кроз нашу стару књижевност. Најзначајнија улога у томе припада Данилу Бањском, или Млађем, који је био патријарх од 1390. до 1400. године. Он сам је кнезу Лазару посветио четири списа, док је укупно познато још десетак дела наших средњовековних писаца сличне садржине. На жалост, сва та дела су мање позната, јер су од Вука Караџића потцењена за рачун незаслужено прецењеног "народног стваралаштва". Као што смо већ навнели, поједине Караџићеве присталице ишле су тако далеко називајући нашу средњовековну књижевност "болесном", док су, насупрот, "народном стваралаштву" испеване оде обимније и од њега самог.

Значење и настанак изворног косовског мита показатељемо наводећи делове "Слова о кнезу Лазару" Данила Млађег, које је једна врста средњовековне драме.

У једном поглављу, кнез Лазар, призвавши своје "и велможе и војводе и војнике, велике и мале", обавести их о "безбројној иноплеменој најезди", и каза:

"Ви, о другови и браћо, велможи и благородни, војини, војводе, велики и мали, сами сведоци и посматрачи јесте, колика нам добра Бог у животу овом дарова, и ничега што је красно и слатко, на овоме свету, ни славе ни богатства, ни свега што је човеку потребно не лиши, но што више умножи, да ако нам што скрбно и болно буде, не будемо незахвални и благородни за ово Богу. Но ако мач, ако ране, ако тма смрти догоди се нама, слатко се Христа и за благочашће отачства нашег да примимо. Боље је нама у подвигу смрт, него ли са стидом живот. Боље је нама у

боју смрт од мача примити, него ли плећа непријатељима нашим дати. Много поживесмо за свет, најзад постарајмо се за мало подвиг страдалачки примити, и да поживимо вечно на небесима, дајемо себи именовање војника Христових, страдалаца благочастија, да се упишемо у књиге животне. Не поштедимо тела наша у борењу, да од онога који просуђује подвиге светле венце примимо. Болови рађају славу и трудови доводе до починка".

На ове Лазареве речи, уследио је одговор:

"...Шта је много за те и за благочастије, и за отаџбину нам умрешти. Не поштедимо себе, знајући да имамо и после овога отићи и с прахом помешати се. Умримо да свагда живи будемо. Принесимо себе Богу као живу жртву, не као пре маловременим и обмањивим гошћењем наслађењу нашем, но у подвигу крвљу својом.

Не поштедимо живот наш, да живописан пример после овога другима будемо. Не бојмо се страха који је дошао на нас. Ако бисмо заиста на страх и губитак мислили, добра не бисмо се удостојили. Ако бисмо о сваком од пустошних погрешења помишљали, ништа од часних подвига не би се учинило. Ми с Исмаиљанима борити се имамо. Ако и мач главу и копље ребро и смрт живот, ми с непријатељима борити се имамо".

Уследио је бој, Лазар је погинуо и посветио се. Следећа слика је ридање кнегиње Милице, док грли мошти новомученика. Кнез Лазар јој одговара:

"Не више плачевна, не више жалосна због мене имај се. Но шта више радосно и благодарно, зашто са силним бој створих, и тога сруших, и смртном раном умучих, и некрепка показох..." Народни певач и патријарх Данило као да пишу на сасвим различите теме. Код патријарховог кнеза Лазара нема предаје и самоубилачког расположења. Он своју војску позива и храбри за бој ("Не поштедимо тела наша у борењу"), а ако, и три пута ако, у том боју "тма смрти догоди се нама", онда ћемо "да поживимо вечно на небесима". Царство небеско се дакле задобија подвигом, а то је у овом случају борба за слободу и отаџбину. Оно "или-или" између царства земаљског и царства небеског не постоји, ту нема супротности: или земаљски пораз, а небеска победа - или земаљска победа, а небески пораз. Пораз на земљи није услов вечне победе. Напротив, вечна победа долази као резултат земаљске победе, односно таквог живота на земљи који је у складу са хришћанским учењем: победа је када се не чини грех, не врши издаја, али и када се савлада страх и храбро изађе на бојно поље. Победа је и ако се на том бојном пољу погине, али не ради славе, па макар и вечне, него у одбрану Христове вере, "за благочастије, и за отаџбину". И сам кнез Лазар говори о својим земаљским победама, односно подвизима, када каже:

"...Са силним бој створих, и тога сруших - да ли то значи и победих, у најземаљскијем смислу речи? - и смртном раном умучих, и некрепка показох".

Захваљујући подвизима на земљи - савладавању страха, изласку у бој, рушењу непријатеља и давању живота у борби за највише идеале, кнез Лазар је задобио "царство небеско". У обраћању војсци он и директно каже како се заслужује небеско царство: "Не поштедимо тела наша у борењу, да од оног који просуђује светле венце примимо". Још пре боја је изградио цркву и у њој уочи боја причестио војску, али није у складу са хришћанским учењем да се због богослужења губи на земљи, или како каже Миодраг Павловић, да "хришћански обред постаје предзнак и залога земаљског пораза". То је само једно накарадно тумачење Христовог учења.

Најзад, када се подвигом заслужи царство небеско, постаје се "живописан пример" другима.

И не понавља без разлога два пута Лазарева војска како се даје пример будућим нараштајима, тј. како се, у овом случају, постиже подвиг:

"Ми с Исмаиљанима борити се имамо. Ако и мач главу и копље ребро и смрт живот, ми с непријатељима борити се имамо".

Да је реч о позиву на борбу у коју се иде с надом у победу, не пораз, сведочи и књижевно дело Андонија Рафаила и других савременика патријарха Данила. Као карактеристику Рафаиловог дела Димитрије Богдановић примећује продор поетике исихазма у косовски круг српске литературе.

Исихасти су у Византији стварали дух отпора непријатељима православља, и Латинима и Турцима, развијајући током XIV и XV века оштру грчко-византијску националну свест: "Таква оријентација византијског исихазма, пренета на тле српских земаља, значила је у ово доба идеолошки подстицај за борбу и отпор турским, османлијским завојевачима у име виших циљева православне хришћанске цивилизације. Управо су ти духовни и политички идеали византијског исихазма дошли тако снажно до изражаја у српској књижевности Косова. Са рукописним зборницима с краја XIV и првих деценија XV века у Србији се ширила не само антилатинска, него и антимуслиманска полемичка књижевност и документација византијских извора", пише Богдановић.

24. СВЕТОСАВЉЕ И ИЗВОРНИ КОСОВСКИ МИТ

Као и у другим областима, тако је и у стварању косовског мита видан утицај византијског, и уопште хришћанског православног учења. То учење је још на почетку XIII века делом Светог Саве добило своју посебну, посрбљену варијанту - светосавље. Нит светосавља прожимала је српско друштво кроз читав средњи век, па је и косовском миту дала свој печат.

Косовски мит је заправо само једна варијанта светосавља, настала у посебним условима, тј. кнез Лазар је "супротан" краљу Стефану Првовенчаном и другим својим претходницима само утолико што је погинуо борећи се за оно за шта су се и они борили. И заиста, између учења Светог Саве и поука косовског мита нема никакве разлике. У то ћемо се уверити наводећи поучења Светога Саве према Доментијановом "Житију", насталом век и по пре Боја на Косову. Доментијан је овако наводио "заповедање преосвећеног кир Саве ка свеосвећеним епископима":

"И пожуди се у време награде праведнога, који ће тада судити тајнама нашим пред свима силама, и вратиће нам сугубо за добра дела, пошто душа жије у векове, а тело брзо умире и године се брзо свршавају, као да беже пред нама и као да нас журе ка судишту. Зато се и ми пожуримо ка добрим делима спремајући се у свему, колико је могуће овога света, да као из огња што уграбимо, и приложимо себе у вечни живот, ако што са собом уграбимо. Јер овај век изгара бедним иламеном, и све што се у њему види као красно, брзо постаје као да није било. Да, ако што уграбите бежећи од овога света, и тиме ћемо живети у оном, и увек приближујући се мишљу ка небесним, и светлећи се добрим божаственим речима, свагда приносећи Господу своје добра приношења, душевну жртву на олтару срца, добра дела добросрдчане воље у миомиру доброга мириса.

О браћо, и ово разумите, колико брзо беже времена овога живота, и самотрите колико страشان суд иде, разумите, и ово положите пред очи ваших срдаца, и ово кажите кроз душе своје вашим ближњима: не брините се дакле за оно, што је земаљско. Остављајући оно што је привремено, купујемо небеско.

...Пазите, дакле, браћо, да ли господско богатство држимо? Тако и вашу пагубу брижљиво пазите, када од нас буде тражено са лихвом, и разумејте испитујући да ли сте истинити наследници небеснога пастира, и немојте о овом животу неверно помишљати на земаљске ствари, и нека вас не подави жалост овога варљивог света. Но разумите због чега сте стражари, и какав ћете одговор дати у страشان дан великога цара. Ако се обучете којим лакомисленостима злата или сребра, ако ли оденете тело којим предрагим ризама, шта је друго него тело? Немојте помишљати шта имате, но шта сте и због чега сте.

...Да, молим. вас, чеда и браћо, будите ми подобни, учитељу своје, и последујте ми учењу и опомену и вери и љубави, и нећемо бити далеко од царства небеснога, но ћемо се настанити са Господом нашим у бесконачне векове, амин".

Тако је говорио Свети Сава. Његово обимно дело дало је и неколико примера како се треба борити "за отачаство".

"Неки Стрез од Бугарске стране", пише Доментијан, одметнуо се од Савиног брата, тада још жупана, Стефана, иако му је овај претходно учинио велика добра. Згазио је Божју заповест и

започео "против њега велику борбу, хотећи ослабити његово отачаство". Стефан је замолио Светога Саву да оде до Стреза и уразуми га, но његови напори били су узалудни. Видевши то, Свети Сава се молитвом обратио Господу да пошаље "своју неизмерну милост и невидљиву силу", којом ће да "расточи безбројне непријатеље наше". И даље:

"Види владику, насиље оних који војују на народ твој, који љубе твоје велелепно име... И суди, Госпode, онима који су ме опколили, и бори се са онима који се боре са мном, и жезао силе твоје пошаљи са висине. Госпode, и мишицом силе твоје расточи горде мисли срдаца њихових. И узми оружје и штит, и стани у помоћ моју, потегни оружје и затвори пут онима који ме гоне".

После молитве Свети Сава је кренуо у акцију:

"И у име твоје, Госпode, погнаћу непријатеље моје, и стићи ћу их; и уздајући се у те нећу се вратити док се не скончају, и сатрћу их силом својом, и неће имати моћи да поступе на моје отачаство".

Али, како се бори Свети Сава? Јер. он није витез, већ свети? Бори се како и приличн светом - чудом. Тако је чудом учинио да следеће ноћи "анђео Божји невидљив копљем" прободe Стреза и умори га. Стрез је ујутру још дисао. Разумећи своју рану послао је људе Светом Сави да моли за милост. Али Свети Сава је био неумољив, и Стрез "горком смрћу наједанпут брзо издахну, и од својих изабраних мртав наг би избачен на поругу свима". Одмах после тога "све непријатељске победе угаснуше силом Божјом и мир Божји и тишина процвета у отачаству Преосвећенога".

Прича се продужује у Теодосијевом "Житију Светога Саве". Неки Стрезови војници су се, прича Теодосије, уплашени вратили кућама, док су други кренули за Светим Савом желећи да служе у војсци његовог брата. Они му испричаше о напрасној и невидљивој Стрезовој смрти, а "свети са многим ридањем оплака његово непокајање". Вративши се, жупан Стефан је приметио потиштеност Светог Саве, али овај није хтео ништа да му каже, још мање да се похвали успехом. О разлозима Савине потиштености испитао је придошле бугарске војнике, па сазнавши за страшну Стрезову смрт, "и он многе сузе проли за њега, Јер га љубљаше као брата по јеванђељу, кога је за својом трпезом толико хранио". Свети Сава је онда рекао брату да позове све своје војводе, и овако их је поучио:

"Ево господ молитвама пречисте његове Матере и молитвама својега угодника, светога и преподобнога оца нашег Симеона поможе нам, и без коњске силе и снаге људске, и без икаквог оружја, као што ево видите, противника нашег уби. А ово му се догоди због несмерне воље и гордога врата његова, и због великог немилосрђа према људима, који су саздани исто као и он, и због непоштовања заклетве и страха Божјег занемаривања, Јер никакво лукавство не може побећи од суда Божјега и јарости и одмазда Божја неће малаксати, гонећи оне који чине безакоње све дотле док их не стигне. А ако за време и одлаже свој гнев, Бог трпи такве покајање њихово очекујући, и ако они и опет остану непокајани и не обратe се к њему, још грчу муку себи спремају, као и овај о коме сада слушате, како Бог својим страшним судом смрт изврши на њему.

Ви, дакле, не будите неразумни и без страха Божјег због овога, него штавише украшавајте живот страхом и трепетом, и немојте вршити војничку службу без правде, већ помишљајте да је Бог увек са нама; и ако творимо што добро или лукаво, све се наго и познато пред њим налази, јер се ништа од наших срамних и тајних дела од његових очију свевидећих неће сакрити. А ако уздајући се у њега чинимо оно што је њему угодно, наши непријатељи неће моћи учинити никакво зло против нас..."

Према Ћоровићевој "Историји Срба", бугарски војвода Стрез убијен је приликом напада на Србију 1214. године, под неразјашњеним околностима. Зна се да је Стефан слао свог брата Саву у дипломатску мисију да га одврати од напада, али без успеха. Према "Историји српског народа" Станоја Станојевића, Стреза је убила једна бугарска странка која се није слагала са његовом најновијом политиком, "а коју је без сумње помагао Сава".

25. КРИВОТВОРЕЊА ИЗВОРНОГ КОСОВСКОГ МИТА

Криво представљање косовског мита у народном предању само је један од начина претварања српске победе против Турака у пораз. То се десило и неразумевањем старе књижевности, тако распрострањеним у читавој нашој историографији. Када су следбеници Вука Карацића, Ђуро Даничић и остали, после "народног стваралаштва" почели да "откривају" и стару књижевност, њен једини значај видели су у пружању историјских података. Њима су дела Доментијана, Теодосија и других била вредна само ако су могла да им послуже као историјски извор, иначе су их, видели смо, сматрали "болесним". Али такво њихово посматрање наших старих писаца никако није могло да изађе на добро. Да би стара књижевност, као и свака друга уосталом, могла да се користи као сведок једног времена, треба је најпре разумети, а они који су је сматрали болесном свакако су били далеко од тог разумевања.

Зато су из књига просто узимали шта им треба да би потврдили оно што су већ "знали" из "народног стваралаштва", од кога су начинили култ.

Тако, дословце све историје наводе верзију Константина Филозофа да је српска војска у Боју на Косову најпре побеђивала, а да је онда уследио преокрет па пораз. Ево Константинових речи:

"Најпосле се подиже (Мурат) на благочастивог кнеза Лазара. Овај не отрпе да више чека и да пренебрегне своје удове, него (одлучи) или да уклони срамоту њихову од свију, или сам да умре и још да (то) посведочи мучењем. Обузет оваквим мислима, устане он и пође на Исмаилхане, и сукоб је био на месту званом Косово... У први мах одолевали су Лазареви људи и побеђивали су. Али већ не беше време за избављење. Стога и син тога цара ојача опет у тој самој бици и победи, јер је Бог тако допустио да се и овај велики (Лазар) и они који су с њим свежу венцем мучеништва".

Међутим, као што сви користе ове Константинове речи, тј. њихов део, тако исто нико не користи многе друге, попут следећих:

"И тако сам (деспот Стефан) гоњаше тисућу и двојица дигоше десетина тисућа. Од тада ухватише од овога (Стефана) страх и трепет".

У овом другом случају јасно је да је реч о претеривању, али зашто тако не би било и код првог примера? Још боље, какав је критеријум за коришћење старе литературе у историји? Таквог критеријума нема, него свако узима податке према својим склоностима: побожни узимају једно, материјалисти и атеисти друго, и сл. (О томе је већ било речи када смо наводили пример краља Стефана Дечанског).

Пре свега, треба ући у суштину старе књижевности. Писци житија, па и Константин Филозоф, нису писали историју, него су градили култове српским владарима и црквеним великодостојницима. Често је коришћена иста шема, јер је било важније навести какав би неко требало да буде, и тиме дати пример другима, него какав је уистину био. Чим је заслужио житије, главни јунак је већ имао довољно подвига да писац не мора превише да користи машту. Зато он увек полази од стварних чињеница, но оне му, по правилу, нису довољне, и почиње дограђивање. Тако, од неоспорне чињенице да је деспот Стефан био велики витез, можда и највећи, Константин ствара слику да он сам гони хиљаду непријатеља. Па иде и даље: двојица као Стефан већ гоне њих 10.000!

У прављењу култа кнеза Лазара почетна историјска чињеница је кнежева погибија, али и српска победа. Да би се Лазарев подвиг што више истакао од победе настаје само почетно побеђивање, па пораз, и на крају мучеништво као најјача могућа слика.

Али, зар се не чини да се Константин само овлаш дотиче косовског боја? У својој подебљој књизи посвећује му свега неколико реченица, док неке мање значајне битке потанко описује? Он то чини јер му тема није култ кнеза Лазара, већ његовог сина. Назив Константинове књиге је "Житије деспота Стефана Лазаревића", и многи историчари чак ни тај податак не наводе цитирајући га. А он је пресудан, пошто Константин у прављењу Стефановог култа само потврђује култ његовог оца. Нема времена за опширније развијање приче о Лазару, па је принуђен да на оно мало простора употреби што више јаких речи. Међу њима и најјачу овоземаљску, српски пораз, и

најјачу небеску, мучеништво. У супротном, да није употребио најјаче речи, на читаоца не би оставио жељени утисак. Само би га довео у забуну, јер би се овај питао: како је српска војска победила када јој је командант погинуо? Питање је и иначе сложено и тражи много простора за одговор. А како би то мноштво простора одвело Константина далеко од теме, Стефановог култа, одлучио се за наведено решење.

Када се пишу историјске књиге, пре извлачења закључка треба упоредити све познате изворе. Међутим, сем Константина Филозофа, српски писци XIV и XV века не говоре о српском поразу на Косову, него о победи или не помињу исход, због чега их наши историчари нису удостојили ни помена! Нису се уклопили у вуковску историју, и - нема их у историји! Навођењем тих писаца, што су пишући о Боју на Косову градили култ кнеза Лазара, уједно ћемо видети и како систематски праве јаче слике да би оснажили основни мотив, кнежеву погибију.

У "Житију светог кнеза Лазара" непознати Раваничанин I пише:

"Толика је јака и звека била да се потресло и место где се ово збивало. И толико се крви излило да су се и трагови коња познавали кроз проливену крв. И много мртвих без броја бејаше и Амир цар персијски убијен би и овај дивни муж свети кнез Лазар. Опколи га мноштво Агарена и ухватише га, (па) приведен би са мноштвом властеле његове 'као овце на заклање'".

Следи Раваничанин II:

"Но, госпoде, не предај нас до краја имена твојега ради, и не разори завет твој нама, по молитвама преподобних и богоносних отаца наших, Симеона и Светитеља Саве. И молитвама ових наоружавши се, изађоше у сретање злочастивих оних, и светлу победу показаше. Злочастивог оног амира срушивши победише и мрску главу његову отсекоше, и многим множаству јединомудрених њему. Но, о жалосној повести која се у нас збила, авај, немогуће је подробно причати. Јер тада и благочастивог и христољубивог кнеза Лазара сујемудрени они (који лажно мудрују), и множаство благородних војника његових, у Христовом исповедању, које се успротивило вере ради хришћанске, Христу представише. Мученичким венцем, који се блистао светлије од сјаја сунчаног, владика свих украси, учини да ликују с онима који су од векова угодили Христу, коме слава у векове, амин".

Незнани монах из Раванице III:

"...И што би бахат неки, и тутањ несказан слушах се. Људи викаху, коњи рзаху, оружја звек твораху, стреле лећаху сунце заклањајући, трескови огромни (топови) трескаху, земља веома бучаше, ваздух грмеше, и као димом мрачним обвијаше се, и војинство од обе стране једно на друго скакаше, оружја се светлела и земљу обасјавала, реке крви одасвуд, и много свуда трупља, као на жетви класови тако војници на земљи од оштрог оружја падаху, и поље оно као језеро неко проливањем крви обaгрено (оцрвењено) виђаше се. И тако љутог оружника оног и крвопију, а множаством његовим многим љутој смрти одаслаше. А тада, авај мени, и благочастивом и блаженом, и самодржавном, великом кнезу Лазару главу отсекоше, и множаство благородних и благоверних хришћана похватавши погубише..."

Следећи непознати Раваничанин посветио је кнезу Лазару стихове:

...Беснећег Турчина кад виде
где с мноштвом незнабожаца против тебе долази,
давидски, Лазаре, на борење с њим изашао јеси
и као оног другог Голијата победио јеси
узвикујући:
Нема светог и нема праведнога изнад тебе,
Госпoде...

Навешћемо још део песме деспота Стефана Лазаревића, исписане на мраморном стубу на Косову после 1402. године. Стуб је срушен падом Косова под Турке пола века касније, али је песма очувана:

Зато сложно и безбројно мноштво
заједно с добрим и великим господином,
храбре душе и најтврђи у вери,
као на лепо дворац и на опојни пир,
на непријатеља се устремише
и правога змаја згазише,
убише дивљу звер и противника великог
и незасити ад који прождире све,
кажемо вам, Мурата и сина његова,
пород аспиде и гује,
штене василиска и лава,
а с њима других, не мало.
О чудеса божјих судбина!
О пријатељи,
храбри страдалник безаконим агарјанским рукама
ухваћен би и крај мучеништва достојно прима
и мученик Христов бива, Лазар велики кнез,
јер не посече га нико други,
до сама рука Муратовега сина, крвника тог.
Све ово речено заврши се 6897. године,
дванаестог индикта, петнаестог дана месеца јуна
у уторак, био је шести или седми час.
Не знам. Бог зна.

Најзад, видећемо на једном конкретном примеру како наши историчари тумаче косовски мит. "Лазарева погибија већ се онда, крајем XIV века, схватила као свесна жртва да се очува народна и државна слобода и да послужи као пример за доцнија покољења", каже Владимир Ћоровић. Овакав закључак поткрепљује по једним цитатом из старе књижевности и народне песме. Најпре наводи говор кнеза Лазара према драми патријарха Данила, али од следеће реченице:

"Боља нам је у подвигу смрт, него у стиђу живот. Боље нам је у борби примити смрт од мача, него ли дати плећа непријатељима нашим. Много смо живели за свет, с тога се потрудимо за кратко да поднесемо подвиг страдалнички, да поживимо вечно на небесима".

Следи одговор Лазаревој војске, али такође скраћен:

"За отацтво наше умрети нећемо поштедети себе... Умримо да свагда живи будемо. Принесимо себе Богу живу жртву... Не поштедимо живот наш, да живописан образац после овог будемо другима".

И Ћоровићев пример из народне поезије наводи на исти закључак, као ови цитати извучени из контекста. Кнегиња Милица пред полазак у Бој на градским вратима зауставља браћу с намером да макар једног одврати од погибије на Косову, али од свих добија исти одговор:

Идем, сејо, у Косово равно
За крст часни крвцу прољевати
И за вјеру с браћом умријети!

Оригинални мит о Косову и његово извитоперивање у предању Ћоровић је ставио у исту равноту избацивањем кључних делова из драме патријарха Данила. Наиме, једно је ако се говор кнеза Лазара наводи од реченице: "Боље је нама у подвигу смрт, него ли са стиђом живот", док ова и следеће реченице добијају сасвим други смисао ако се наведе и оно што им претходи. А то је: "Но

ако мач, ако ране, ако тма смрти догоди се нама, слатко се Христа и за благочашће отачаства нашег да примимо. Боље је нама у подвигу смрт, него ли са стидом живот...".

Очигледно је да прва реченица одређује значење друге, јер Лазар није своју војску позивао у смрт и пораз, него у бој и победу, а ако се "тма смрти" ипак догоди она је у таквом подвигу као што је борба за отаџбину боља него живот са стидом.

Ђоровић није могао исправно да цитира говор кнеза Лазара, као ни одговор његове војске, пошто с таквим цитатом не би могао да изведе закључак о "свесној жртви", односно намерној погибији и намерном поразу ради задобијања небеског царства. Међутим, цитат из народне песме му је недовољан, јер на основу њега не може да дође до другог дела свог закључка: оног о очувању државе и слободе и примеру за доцнија поколења. Ђоровић је, дакле, уочио недостатке косовског мита у верзији народног предања па га је "ојачао" оригиналом, док је оно што се није уклапало у предање просто прескочио. Али, сигурно нема говора о његовој злој намери; реч је само о подлагању снази легенде.

26. РЕФОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIV ВЕКА

На крају XIV и почетку XV века српска писменост и даље иде утабаним стазама, али, како је време одмицало, проналази и нове путеве. Развој писмености, пре свега, био је последица снажења државе, нарочито за владавине деспота Стефана, и развоја друштва уопште. Са чисто привредне тачке гледишта, XV век је већ поодмакао у односу на претходни период, а тај напредак се осетио и у Србији. Деспоти Стефан и Ђурађ посебно су радили на унапређењу рударства, не само екстензивном, него се руда у Србији све више прерађивала, па је већи део богатства остајао у земљи. Знатније богатство државе него у претходном периоду види се и из једног писма деспота Стефана Дубровчанима, где им пребацује да су "за прве госпoде" из Србије износили коже, восак и производе сточарства, а сада износе злато и сребро. Дубровчани су се бранили да и они сада, уместо обичне чохе и свиле, доносе вреднију робу: скупоцепу чоху, свилене и златоткане материје, бисере и сл. Ипак, Стефан им није уважавао овакве аргументе, па је стално спречавао извоз злата и сребра.

Према западним изворима, деспоту Ђурађу је само Ново Брдо доносило између 120.000 и 200.000 дуката годишње, а Сребреница 30.000. Пољски писац XV века Јован Длугош нарочито је истицао богатство Србије у рудама, као и византијски биограф Мехмеда II, према коме у богатству рудама злата и сребра Србија "превазилази чак и Индију".

Сем развоја рударске производње, још једна околност је допринела културном процвату Србије у првој половини XV века, а наиме, велика миграција из Византије и Бугарске. Византија још није била, као Бугарска, пала под Турке, али је била веома нестабилна, па су се из ове две земље током читавог тог периода реке избеглица, претежно из богатијих и образованијих слојева, сливале у Србију. Деспоти су их лепо примали, и њихово присуство имало је видног утицаја у српској култури.

На трагу богатог наслеђа, српска књижевност у овом периоду преноси "поруку претходног раздобља и наставља да гради српску културу на традиционалним темељима средњовековне духовности, по својој природи византијске и прапославне" (Д. Богдановић). И даље се негују стари жанрови, у којима је централна фигура кнез Лазар. Пишу се, међутим, житија и другим истакнутим личностима, као патријарху Јефрему, старцу Исаји, краљу Стефану Дечанском и деспоту Стефану, и завршава се "Данилов зборник".

У црквеној књижевности главни центри су ресавско-моравски и делом метохијски манастири. Они, посебно ресавско-моравски, преузимају улогу коју су раније имали Хиландар, косовски и рашки манастири, улогу чувања и преношења светосавског завета. У новоизграђеним ресавско-моравским манастирима спроведена је позната језичка реформа, "у којој се потиру и сливају у једно два наизглед супротна термина: реформа и архаизација", пише Јасмина Грковић-Мејдор у предговору издања сабраних списа два истакнута писца XV века, Димитрија Кантакузина

и Владислава Граматика. Она даје овакво објашњење те, из данашњег угла гледано, противречности:

"Док савременом човеку, боље рећи, човеку Запада, реформа имплицира окретање ка будућем, превазилажење прошлог, ресавски покрет био је у пуном смислу реформа у складу са перцепцијом света тадашњег православног духа српске и, наравно, византијске средине: пут ка мудрости и истини је један и једном дат. Једном дато постаје архетипски образац коме ваља тежити враћајући му се. Тако је ресавска форма представљала реинтеграцију са коренима православне духовности, у наднационалном смислу, и потврду сопственог, хришћанског бића, одбрану националног битка пред надолazeћим оружницима ислама".

Језички, ресавски покрет је тежио постизању савршенства на тај начин што ће се књижевни језик приближавати својим изворима, па су уклањани наноси из свакодневног говора. На синтаксичком плану српски језик је постао више грцизиран него раније, а читава ова акција делом може да се објасни великим присуством Грка у Србији и тежњом ка уједињавању свих православних снага против исламске, али и католичке опасности. Грцизација ипак није била већег обима, јер се више односила на форме изражавања. Ресавска реформа највише је дошла до изражаја у поновном превођењу старих црквених рукописа. У исто време, у Србији је спроведена још једна слична језичка реформа, коју је по налогу деспота Стефана извршио Константин Филозоф после 1423. године. Основе те реформе он је образложио у својој књизи "Сказаније о писменех" ("Повест о словима"). У предговору најновијег издања Константинове књиге, Гордана Јовановић пише:

"Замисао Константинова није била да кодификује граматичка правила српског језика, да напише нормативни граматички или правописни приручник - то му, уосталом, деспот није ни наложио. Константин је желео само да 'разобличи кварење' светих књига, до кога је дошло и због недовољног познавања грчког језика са којег су превођене, и због правописних грешака, јер су српски писци и преводиоци тога времена искварили првобитни правописни систем, који су створили солунска браћа, Св. Тирило и Методије. Опасност од оваког писања је, према Константину, веома велика, јер се квари 'право учење' и рађају се многе јереси".

Гордана Јовановић доказује да Константин у ствари није извршио реформу, како се обично сматра, него да је само средио српску азбуку и граматику на основу раније већ утврђене писмености. При томе је најпре хтео да обнови правописну праксу примењивану у најбољим рукописима каснијег немањихког доба, затим је тежио што тачнијем преношењу речи узетих из грчког језика, и најзад доследнијој примени грчких правописних манира. Сва та настојања била су уочљива и у српској писмености претходног периода.

Константин Филозоф језик који реформише назива само српским, а не српскословенским или како другачије. као што се то данас чини. Навео је 38 слова српске азбуке. од којих је већи број "преживео" Вукову реформу, додуше са нешто измењеним, полатиниченим обликом.

"Ово пази ти, који желиш писати или учити: ако пре овога свега природни склад не схватиш, узалуд ће ти бити сваколики труд", саветовао је Константин у уводу своје књиге. Бавио се и питањем интерпункције, наводећи знаке аналогичне тачкама, зарезима, упитницима и наводницима; дао је низ савета о скраћеницама и много чему другом, све у брзи за остварење почетног циља о "лестству", односно природи у писању.

27. НАГОВЕШТАЈИ НОВОГ ДОБА

Најзначајнија појава у српској култури овог периода је премештање главних центара писмености из манастира у световну средину, тј. у градове. Пошто је просвећење и описмењавање долазило уз хришћанску веру, црква је током дугог низа година била први носилац културе и писмености. Развој друштва, међутим, временом је смањивао улогу цркве у овој области, тако да је у првој половини XV века дошло до изласка главних културних центара из манастира. То је био природан излазак, нимало налик оном Доситејевом из XVIII века. Доситеј Обрадовић је напустио

манастир са неразумеванем његове улоге и са мржњом, не само према манастирском начину живота, него и према светосавском културном путу, отишавши у страни свет да у тешко рањену Србију донесе туђе идеје. У првој половини XV века, пак, Србија је била здрава и снажна држава, и управо је захваљујући тој снази закорачила на следећу степену друштвеног развоја. Зато је и сам тај искорак био здрав, са сопственом културном традицијом у темељу. Светосавље није напуштано, нити је неко на то помишљао, него се кроз новонастале културне форме изражавало новим начинима, уз које су, паралелно, опстајали и стари.

Међу градовима, као културни центри Србије тога доба највише су се истицали Београд, Смедерево и Ново Брдо.

"Привлачни за људе од пера, сада далеко чешће лаике него монахе, градови нуде и нове теме и сасвим нову атмосферу, ново виђење оног о чему се има писати. У систему жанрова, најзад, долази до благог али видљивог кретања ка нечему што српска средњевековна књижевност није познавала. Хагиографија се, као књижевни род, испуњава правим историографским садржајем у необичном споју житија и летописа. Негује се и даље стил 'плетенија словес', само је друкчија у неким текстовима књижевно-историјска реминисценција писца: појава античких аутора - историчара, књижевника и филозофа - даје за право да се говори о својеврсном хуманизму и класицизму овог раздобља", пише Димитрије Богдановић.

Заиста, почетком XV века и у Србији имамо зачетак тада модерних културних праваца, попут хуманизма и ренесансе, али не пресађивањем туђих искустава, него као резултат сопственог напретка, на домаћим основама. Већ Константиново "Житије деспота Стефана" има низ хуманистичких обележја. Иако задржава основне карактеристике старих житија, Константин уводи и неке световне елементе, ослањајући се на античку историографију. Уноси, затим, елементе мемоарског сведочанства и реалан амбијент дешавања приче; даје световни опис српске земље, посебно Београда, и по први пут говори о витештву, турнирима, и сл.

Као весник новог доба посебно се истиче песма деспота Стефана "Слово љубве" ("Реч о љубави"). То је лирска песма, ведрa химна о духовној љубави и љубави уопште, у којој "као да се слуги ренесанса" (Д. Богдановић). Према речима Милана Кашанина, у Стефановој песми "први пут је у нашој средњевековној књижевности с великом слободом и полетом отпевана радост од природе и љубави, слично песмама у западноевропских хуманиста... Колико представник једне традиционалне књижевности, деспот Стефан Лазаревић је исто толико изразити новатор, у чијим списима се откривају контуре једног новог века".

Ново доба почиње да се наслућује и у појачаном интересовању за преведена дела светске књижевности тога доба. Та дела, махом световна, превеђена су и током XIII и XIV века, али никада тако много као у првој половини XV века. Махом је реч о некој врсти романа, попут касноантичких дела "Роман о Александру Великом" и "Роман о Троји". Мерено временски, а не тиражом, "Роман о Александру Великом", познат и под именом "Александрида", је најчистији у историји књижевности. Он је много преписиван и у средњевековној Србији, с тим што ту није реч само о простом превеђењу и преписивању, већ и о ауторској доради.

Сем с грчког, популарна књижевна дела превеђена су и са латинског, италијанског, француског и чак индијског језика (посредно или непосредно). Витешке повести "Триштан и Изота", "Бово од Антоне" и др, говоре о културним везама Србије са Италијом и Западном Европом. Источног порекла су приповетке, саге или алегоричне попут "Приповетке о Асенети", "Житија Варлаама и Јосафа", као и индијске легенде о Буди "Панчатантра", преко које је у Европу препешена традиција источњачке филозофије. Индијска је и басна "Стефанит и Ихнилат", са пуно поука и хумора.

Хеленистички спис "Физиолог" има моралистичку подлогу, а читао се и низ старојеврејских прича: "О Акиру премудром", "О цару Аси", "О премудром Соломуну и жени његовој", и др. На српски језик је преведена и грчка демократска сатира "Париколог", са насловом "Мука блаженог Гроздија", у којој се духовито и помало грубо пародирају житија светих. Доста су се читале књиге изрека античких и других мислилаца, од којих су биле најпознатије "О разуму", "Изреке филозофа"

(Аристотела, Протагоре, Демостена II других) и нарочито "Пчела". То су била популарна издања, за ширу читалачку публику, али забележено је да су као извор филозофских знања могле да послуже чак и Константину Филозофу. Најзад, зна се да су се у библиотеци деспота Ђурђа у Смедереву налазила дела Петрарке и других италијанских хуманиста.

Карактеристика превода је да у њих више продире говорни језик. Затим, по речима Димитрија Богдановића, преведеним књигама се "ширио круг оних извора који су утицали на формирање свести и народне културе, преко којих се успостављао контакт са другим цивилизацијама".

Турска окупација 1459. године затекла је Србију на самом прагу новог доба. Искорачена нога морала је бити враћена натраг, да би Србија још задуго остала у средњем веку, у сваком, па и културном погледу. Како су нови културни токови зачети у градовима, а падом под Турке више није било слободних српских градова, то манастири поново постају главни културни центри. Штавише, значај цркве постаје већи него у претходном периоду, јер црквена организација у много чему почиње да мења државну.

28. ОБНОВА СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ У СРЕМУ И ПРОДУЖЕЊЕ СРЕДЊЕВЕКОВНЕ ДРЖАВНОСТИ ДО 1537. ГОДИНЕ

Ипак, српска средњовековна држава није потпуно уништена падом Смедерева. При томе није реч о осталим српским државама, Босни, Херцеговини и Зети, које су нешто надживеле наткопаоничку Србију. То су ипак биле периферне земље, и после пада матице њихова пропаст постала је само питање времена. Најкарактеристичнији је пример босанске Краљевине, после Деспотовине највеће српске државе тога доба. Она је пала "шапатом", без иједне битке достојне помена, иако босанске планине и врлети пружају изванредне могућности за одбрану. "Ниједна држава на Балкану није пала са мање отпора и брже!", каже Владимир Ђоровић. Тако је испало јер српски народ у Босни није имао онако снажну идеју водилу као у матици. У претходним вековима циљ српских владара био је југ, а не запад, па ни српска црква није успела да у Босни створи снажнију организацију. Светосавска просвећеност, сјај Царства, култови Немањића, косовски мит - све је то до Босне стизало само одјеком. Босански Срби биће у духовном смислу потпуно везани за матицу тек касније, замашном акцијом Српске православне цркве после обнове Пећке патријаршије. Из тих разлога су се управо у Босни највише проширили богумилство (после смрти краља Твртка), као и ислам.

Српска средњовековна државност продужила се из још једног трзаја матице. Још је мађарски краљ Жигмунд даривао српске деспоте огромним пределима јужне Угарске, како би их придобио и оснажио за борбу против Турака. Поседујући највећи део данашње Војводине и делове данашње јужне Мађарске, деспоти Стефан и Ђурађ спадали су у ред највећих угарских великаша. Те области биле су у саставу Угарске, али су деспоти вршили административну власт преко својих чиновника. Будући веома пуне, није много требало да у њима превагне српски живаљ, још пре 1459. године.

После пада Деспотовине угарски краљ Матија почео је да дели поседе Бранковића својим племићима, али га је турска опасност брзо нагнала на преокрет. Истовремено, преокрет се 1465. године десио и код Срба. Последњих година живота Деспотовине, међу Србима је превагнула протурска струја, са ставом да је бесмислено више се борити против Турака, а на страни Мађара. Ово је образлагано уједно снагом Турака и превртљивошћу Мађара. Сматрало се да Мађари и ако победе неће штети да се одуже Србима за огромну услугу, због чега већа корист може да се постигне ако се помажу Турци. И заиста, Смедерево више није брањено као ранијих година, него је 1459. године просто предато Турцима. На такву српску политику доста је утицала султанија Мара, ћерка деспота Ђурђа, удата за турског султана Мурата II. Она је била васпитачица - не и мајка, како се понегде погрешно тврди - великог турског освајача султана Мехмеда II. На њега је имала велики утицај, и чак га је научила српски језик.

Тако је и син слепог Гргура, Вук Бранковић, следећи политику своје тетке Маре ступио у турску службу. Године 1465. био је у саставу турске делегације за преговоре о миру са Угарима. Мир није склопљен, али је краљ Матија том приликом успео да коначно придобије Вука на хришћанску страну. Одмах му је поклатио Сланкамен и Купиник и поставио га за команданта свих српских одреда у оквиру угарске војске. Вук Бранковић, унук Ђурђа и праунук свог имењака из Боја на Косову, брзо се рашчуо као велики јунак, што му је, уз славно порекло, омогућило да окупи велики број Срба. Народна песма му је дала име "Змај Огњени Вук", може бити и зато што је био носилац и витез угарског Ордена Змаја. Како су се временом Турци све више утврђивали на Сави и Дунаву, спремајући се да их пређу, Мађари су давали Србима веће повластице, рачунајући да тако праве идеалан бедем за своју одбрану. Године

1477. учинили су највећи уступак, дозволивши обнову Деспотовине Србије на територији Срема. Нова српска држава није била независна - била је у оквиру Угарске - али је ипак била држава, са сопственом локалном влашћу и наследним владарем у звању деспота. Временом, Деспотовина се ширила према западу, што поклоница краља Матије, што женидбом деспота Вука са Барбаром Франкопан, племићком из познате хрватске породице. Вук је имао поседа све до загребачке жупаније и Сиска, али неповезаних. Српска Деспотовина представљала је целину негде до данашњег Ђакова и Славонске Пожеге.

За Мађаре, Деспотовина је имала да спречи даље продирање Турака; Србима је пак давала наду за повратак на изгубљено подручје. Деспот Вук је 1481. године разбио војску смедеревског заповедника Скендербега и продро све до Крушевца, али је тај поход остао упамћен само по првој великој сеоби Срба. Са деспотом је том приликом пошло око 60.000 људи, које је краљ Матија населио око Темишвара. По једном Матијином саопштењу, у Угарску је само од

1478. до 1482. године прешло око 200.000 Срба. Да би их привукао што више, угарски сабор је 1481. године донео закон по коме се Срби ослобађају плаћања десетка католичком свештенству.

Деспот Вук прославио се још једном битком, наневши тежак пораз Турцима у Банату 9. септембра 1482. године. Турци су тада рачунали на изненађење, пошто је сва угарска војска била заузета на супротној страни. Следеће, 1483. године, Вук је начинио последњи подвиг, разбивши заједно са хрватским баном Матијом Геребом Турке на Уни. Умро је још млад, са око 40 година, 16. априла 1485. године.

Вук није имао мушког потомства, па је нови деспот постао његов брат од стрица двадесетпетогодишњи Ђорђе, син слепог Стефана. Краљ Матија је и према њему био благонаклон, давши му, сем још неких земаља, једну рођаку своје супруге Изабеле за жену. После смрти краља Матије 1490. године и нови краљ, Владислав, није имао ништа против српске Деспотовине. Деспот Ђорђе му се одужио већ следеће године, помажући му да коначно победи Пољаке у бици код Кошица.

Али после смрти краља Матије централна власт у Угарској више није била чврста, због чега су кренуле многе борбе између локалних велепоседника. Те борбе нису мимоишле ни српску Деспотовину, па су око Борова и Костајнице заратила браћа, деспот Ђорђе и херцег Јован (титulu херцега узео је 1492. године). Према тумачењу наше класичне историје мотив уследом поступку Ђорђа је разочарење: због свих тих сукоба, као и због пропалог брака, он се одрекао власти и кришом замонашио једне ноћи 1496. године. У цркви Светог Луке у Купинову произведен је за јеромонаха, под именом Максим.

Нови деспот постао је његов млађи брат, херцег Јован, који се одмах оженио Јеленом, ћерком великог српског јунака Стефана Јакшића. Деспот Јован је био један од најборбенијих српских владара. Често је упадао у Србију и Босну, уносећи пометњу у турске редове. Зато су Турци преко њега у два маха нудили мир Угарима, али деспот није пристајао, иако му је нуђена велика награда. Штавише, после тих понуда још жешће је напао на Турке, са 10.000 војника тешко их поразивши код Зворника у лето 1502. године. Охрабрен тим успехом послао је свог брата јеромонаха Максима у Млетке нудећи им савез против Турака, али без успеха. Онда га је изненада зауставила смрт, 10. децембра исте године.

Упражњени престо краљ Владислав је понудио јеромонаху Максиму, али овај није желео да напушта манастир. Деспотске титуле прихватио се славонски племић Иваниш Бериславић 1504. године, оженивши се пре тога Јовановом удовицом Јеленом. Јеромонах Максим и његова мајка нису радо гледали преузимање српске владарске титуле од стране једног "иноплеменика". Са очевим и братовим моштима Максим одлази код влашког господара Јована Радула, где бива лепо примљен. Имао је великог утицаја на влашком двору, а изгледа да је допринео покретању српске штампарије у Румунији (заправо је нешто раније основана штампарија на Цетињу због турске опасности његовим залагањем сада пренета у Румунију).

У Влашкој је Максим добио владичанско звање и постао митрополит новоорганизоване влашке цркве. После Радулове смрти 1507. године враћа се у Србију и постаје београдски митрополит, имајући под својом духовном влашћу све Србе у Угарској. Максимовим залагањем довршена је изградња задужбине последњих Бранковића, манастира Крушедол, где се чувају његове ствари и рукописи. Зна се поуздано да је Максим подигао и Хопово, а можда и Привину Главу и још неке манастире.

Умро је у Крушедолу 18. јануара 1516, као последњи директни мушки потомак династије Бранковића.

Али српска Деспотовина у Срему је и даље живела. Деспот Иваниш Бериславић потписивао се с поносом "*regni Rascie despotus*", настојећи да придобије поверење Срба. То му ипак није пошло за руком и за собом није оставио дубљег трага. Најзначајнији потез био му је премештање престонице Деспотовине у Брод. Умро је 1514, када му је најстаријем сину Стефану било свега десет година. Зато на чело Деспотовине долази његова удовица деспотица Јелена. Била је доста активна и енергична, што се види по њеном учешћу у сламању једне локалне крсташке побуне. Стање у Угарској постајало је све горе, нарочито после смрти краља Владислава 1516. године. Он је такође оставио малолетног сина, Лајоша, па су на све стране ницали сукоби.

На несрећу управо у то време, 1520. године, на турски престо долази велики освајач Сулејман Величанствени. Пошто му је отац Селим II оставио срећену ситуацију у Азији и Африци, сав се усредредио на Европу. Опет је на удару прва била Србија. Видевши опасност, деспотица Јелена понудила је примирје султану, али се онда или предомислила или уплашила, па је напустила Срем пре окончања преговора и побегла својој браћи Јакшићима. Турске преговараче послала је Мађарима као робље, што је разбеснело Сулејмана. Његова војска је похарала српска насеља по Срему, а лично султан је 30. јула дошао под Купиник. Деспотски двор је тада потпуно уништен, док су се зидине града очувале. У том налету Турци су освојили и Шабац, Земун и Београд, расељавајући српско становништво у околину Истанбула. (У селу Барјачићу на Дарданелима до Првог светског рата живело је око 500 потомака тих Срба, још увек говорећи српски; становништво тада основног села Београд и Белиград махале у Истанбулу давно је асимиловано.)

Турци су се повукли из Срема па се млади српски деспот Стефан Бериславић вратио у Купиник већ крајем 1521. или почетком 1522. године, али двор није могао да се поправи и он одлази у Брод. Као и отац, није се истакао у наступајућим догађајима. Уместо њега помиње се војвода Радич Божић, који 1522. године обнавља српску шајкашку војску. Војводу Божића ангажовао је новопостављени заповедник јужног угарског фронта надбискуп Павле Томори. Са Божићевим шајкашима Томори је постигао неколико успеха, разбивши у пар наврата турске пљачкашке одреде. Ипак, највећи успех им је био придобијање чувеног властелина Павла Бакића са Венчаца, из Шумадије. Са петоро браће, 50 коњаника и великим богатством, овај српски властелин исте године прелази у Деспотовину желећи да помогне хришћанску борбу. Угари га лепо примају, поклонивши му 1526. године град Шољмош, али је упознавање са ситуацијом у новој средини за Бакића ипак представљало велико разочарење: схватио је да Угарска не може да одбрани ни себе, а камоли Србе.

То се потврдило већ лета 1526. у чувеној бици на Мохачком пољу. Мађарска војска, са добрим делом Срба под командом војводе Божића и Павла Бакића, тешко је поражена, и Турци

11. септембра први пут улазе у Будим. Одмах се, међутим, враћају на Саву и Дунав, продуживши агонију Угарске и српске Деспотовине.

Пошто је у бици на Мохачу погинуо угарски краљ Владислав, поново су уследиле борбе око круне. Једна група племства истакла је аустријског надвојводу Фердинанда, сина цара Максимилијана и брата цара Карла V, најмоћнијег европског владара тога доба. Остало племство давало је предност богатом мађарском племићу Јовану Запољу, не желећи да један странац узме угарску круну. У насталом грађанском рату поделили су се и Срби, с почетка већином подржавши Запољу. Сем Бакића, Јакшића и Божића, уз Запољу је пристао и српски народни "цар" Јован Ненад. То је једна од најтајанственијих личности наше историје: нико није знао ко је и одакле је. Представљао се као потомак српских и византијских владара, узевши титулу цара. Ауторитетом и успешном борбом против Турака око себе је окупио доста Срба, међу којима чак неколико десетина хиљада војника. Престоница му је најпре била Суботица, а касније, уочи погибије у грађанском рату 1527. године, Сегедин.

Краљ Фердинанд, будући снажнији, временом је придобијао све више присталица. Од Срба најпре му је пришао млади деспот Стефан Бериславић, онда "цар" Јован Ненад, и на крају најугледнији и најмоћнији, Павле Бакић. Краљ Запоља желео је да има свог српског деспота, па је у то звање 1527. године произвео већ остарелог и болесног Радича Божића. Али како је и даље губио подлегао је највећој слабости хришћанских владара тога доба, позвавши у помоћ Турке. Сулејман је, наравно, одмах прихватио понуду, па је тако и деспот Божић доспео под турску команду, непосредно пред смрт 1528. године. Стицајем околности ускоро и деспот Стефан постаје турски вазал. Незадовољан што га Фердинанд оставља на цедилу, без финансијске и друге помоћи, запретио је да ће предати неке градове ако му за две недеље не дође помоћ. Помоћ није дошла, и он се повукао, али је такав његов чин Фердинанд сматрао невером па су 22. марта 1529. деспот и његова мајка ухапшени. Док су га спроводили из Будима у Беч деспот је успео да побегне, запутивши се право Сулејману. Овај га је лепо дочекао, вративши му сва изгубљена имања у Славонији.

Исте године десио се први велики турски поход на Беч, после Париза највећи град Европе тога доба. Међу 200.000 Сулејманових војника било је и нешто Срба под командом Стефана, који су се придружили Турцима код Осека (данашњи Осијек). С друге стране, у редовима браниоца Беча истакао се Павле Бакић са својим српским четам.

Седам година касније, 1536, деспота Стефана је убио босански санџак Хусреф-бег, иако је био турски вазал. Турци су тада поделили Деспотовину, а из Славоније се морао повући и српски властелин Стефан Штиљановић, који је касније проглашен за свеца. Павле Бакић се све време упорно и с успехом борио против Турака, да би га Фердинанд наградио титулом српског деспота 20. септембра 1537. године. Али није имао Деспотовину: требало је да је преотме од Турака, и ону у Срему, и ону у Србији. Жеља му се није испунила: погинуо је већ 9. октобра код Ђакова, водећи извиднице у нападу на Турке. Слабо снабдевена и лоше организована аустријска војска заправо је одмах кренула у повлачење, и деспот Павле Бакић је погинуо покушавајући да спречи опште расуло. Четири године касније Турци коначно узимају Будим и средња Европа за дуги низ година пада под њихову власт.

"Павле Бакић је последњи представник макар и номиналне власти средњевијековне Србије. С њим је сахрањена и српска деспотска титула и свака стварнија нада за обнову српске државе у то време. Турска граница померена је далеко према северу и домало турски паша ће засести дефинитивно у Будим, да у њему остане пуних 150 година. Са својим деспотом Срби су могли бар изгледати као нека врста савезничких бораца; одсад, они су обични поданици и на турском, и на аустријском и на угарском подручју", закључује Ћоровић.

Тако је после пуних 166 година непрекидног борења, од Марице до Драве, средњевијековна Србија изгубила и последњи облик своје државности. Борбе против Турака нису прекинуте ни после 1537. године, али то више нису били организовани народни и државни покрети, већ "појединачне акције четничког карактера" (В. Ћоровић).

Турци су заиста "наишли на народ који се несхватљиво тешко смиривао" (Р. Самарџић) и кварио им многе планове. Очигледно, српска средњовековна држава оставила је снажне механизме одбране, који ће надјачати и тако дугу и сурову окупацију попут турске. Ти механизми везани су за јачање народног духа преко цркве и на културном плану. За чување и преношење завета увек су стварани нови верски и културни центри, у безбеднијим подручјима, па тако и сада.

29. ПОДИЗАЊЕ МАНАСТИРА У СРЕМСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ КАО ЈЕДАН ОД КЉУЧНИХ ДОГАЂАЈА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

У средњем веку године се нису мериле као данас. Нова година је падала 1. септембра, а време се рачунало од стварања света, не од Христовог рођења. Стварање света било је, сматрало се, 5.508 година пре Христа. Да би се прерачунало време, од године коју наводе средњовековни људи треба одузети 5.508, односно 5.509, ако датум пада после 1. септембра. Примера ради, косовска битка одиграла се на Видовдан 6897. године.

Година 1491. била је округла, са три нуле - била је 7000-та. Међу Србима се очекивала са узбуђењем, великим и апокалиптичним. Сматрало се да са њом долази пропаст света, и такво осећање су подгревала разна пророчанска предања.

Заиста, после пада Смедерева 1459. године у Србији је било доста плодног тла за такве пророке. Наш народ је тешко поднео губитак државе, утолико теже видеви сличну судбину Бугарске и Византије. Зато је у литератури овог доба уобичајен израз "последње време". Српски писци су осећали и изражавали трагику свога доба, покушавајући да је објасне, а онда и превазиђу. У превазилажењу пораза кренуло се провереним начином: истицањем вредности које су према схватањима православне византијске цивилизације сматране вечним. Црква поново добија прворазредну улогу, а са њом и књижевност негована у њеном окриљу. "Зато су, уместо да изумру, оживљени и обновљени култови којима се чува традиција, васпоставља историјски континуитет и остварује духовно јединство народа. Управо у време када са сремским Бранковићима пропада и последњи изданак средњовековне српске државности, ствара се литература која ће историјску свест српског народа дефинитивно сачувати за будућност", речи су Димитрија Богдановића.

Представници династије Бранковића у обновљеној српској Деспотовини, као достојни настављачи владарске традиције Немањића и Лазаревића, савршено су разумели своју историјску улогу. Тешко да стоји позитивистичко објашњење одласка деспота Ђорђа у манастир, због наводног разочарења, које даје класична поствуковска историја. Поступак деспота Ђорђа, потоњег владике Максима, једнак је поступцима Светог Симеона и Светог Саве, као и већине Немањића. Да су двојица првих светаца оне велике династије била узор једном српском владару, у то и иначе не би било сумње, а посебно не када се зна да су управо они најспомињаније личности у литератури из времена деспота Ђорђа. Одрицање од власти ради вечних вредности -то је једна од темељних поставки светосавља. Уз њу је одрицање од овоземаљских материјалних задовољстава, оваплоћено кроз улагање, уместо у раскош, у градњу цркава и манастира, што је све од неизмерног значаја за један народ. Он се онда просвећује и продуховљује, стиче историјску свест, али и начин да је очува и пренесе кроз највећа искушења. То је заправо познати мит о "царству земаљскоме" и "царству небескоме", који је, видели смо, утемељио лично Свети Сава.

Деспоту Ђорђу је морало бити јасно да је у догледно време битка са Турцима изгубљена; он је познавао сопствене снаге и видео растројство угарске државе. Зато се посветио трајнијој и важнијој победи, оној духовној, која пре или касније доводи до победе и у земаљском смислу речи. Сада се сасвим јасно види мудрост његове одлуке: ни са једном победом на бојном пољу није могао да помогне свом народу као што је то учинио овим начином.

Највише његовим залагањем, подигнут је низ фрушкогорских манастира, у којима је у пуном сјају оживела средњовековна књижевност. Четворо последњих Бранковића се посветило, својим моштима давши култни значај новом српском духовном и културном центру. О томе академик Радован Самарџић каже:

"Сахрањене у Крушедолу, мошти светих Бранковића. деспота Стефана и Јована, митрополита Максима и мајке Ангелине, дале су свим фрушкогорским манастирима значај култног места које непрекидно подсећа на последњи чин српске трагедије. Везујући се тиме за традиције Немањића, последњи Бранковићи добили су светачки ореол, и тиме је српска историја средњег века, почевши од Светог Симеона Мироточивог (Немање), у целини добила јединствено и изузетно обележје дубоке прожетости овоземаљских ствари, на првом месту световне власти, православном духовношћу".

Прве фрушкогорске манастире основали су Бранковићи: Старо Хопово, Крушедол, Гргетег, Јазак, Ђипшу, Фенек и Привину Главу. Њиховим примером, крајем XV и током XVI века, основани су још манастири Раковица, Шишатовач, Врдник, Беочин, Кувеждин, Велика Ремета, Бешеново... Ону улогу коју су у време Немањића имали Хиландар, косовски и рашки манастири, у време Лазаревића и првих Бранковића ресавски и моравски, сада су преузели манастири збирно названи фрушкогорским именом. Време у којем су настајали, "последње време", дало им је и једну посебну улогу. О њој Самарџић пише:

"У језгру српског народа клијала је идеја да све није изгубљено код Бога, коме се препоручило, ако је изгубљено на овом свету. Последњи Бранковићи, склонивши се у Угарску, много више труда улагали су у то да задобију достојно место у посмртном животу него да себи обезбеде овоземаљко господство. Док су се примицали крају, на њих се, као и на њихов изгубљени народ, спуштао непрозирни мрак тамновања у туђини, заборава и оне туге од које замире душа, али им је и поред тога пошло за руком да на Фрушкој гори упале светиљке будућег живота".

Већ крајем XV века у сремској Деспотовини оживљава духовни живот Срба, на начин готово истоветан оном из претходних периода. Препишују се старе и пишу нове књиге, у свим познатим жанровима и ништа слабијег квалитета. Међу првима је настала "Служба Стефану Бранковићу", најнероватније пре 1502. године, у Купинову, где су чуване његове мошти. Одмах потом написано је и "Житије Стефана Бранковића".

"Житије се одликује високим степеном историчности, са врло мало реторике. Насупрот томе, у служби су поново дошла до изражаја реторична 'плетенија' српских служби XIII и XIV века. У том погледу, ништа ново, али је обновљен висок квалитет; традиционална химнографија, чија свежина и вредност нису изгубили ништа због тога што је испевана на самом крају средњег века", каже Димитрије Богдановић.

Сличне службе написане су и другим Бранковићима, где се посебно истиче надахнута "Служба архиепископу Максиму" из 1523. године. Изузетно је и опширно житије владике Максима. Мада је оквир исти, приметна је промена у овом жанру у односу на XIII и XIV век, на трагу новина уведених у време Константина Филозофа почетком XV века. Сада, у XVI веку, житије има још више историјских и летописних елемената, који га даље примичу световној литератури. Основни мотив свих житија последњим Бранковићима је трагичан крај ове династије, која се представља као последњи изданак лозе Немањића (што је тачно, јер је најстарија ћерка кнеза Лазара и кнегиње Милице, Мара, била удата за родоначелника династије Бранковића, косовског јунака Вука).

У односу на претходне периоде новина у литератури XVI века је књижевно обједињавање култова. Не само да је написана "Заједничка служба светим деспотима Бранковићима", него обједињавања има и у сваком посебном делу. Према речима Димитрија Богдановића, у службама, стихирама, тропарима, кондацима и молитвеним зазивима, српски свеци се окупљају да би умноженим снагама помогли свом народу. Духовно трајање у непресушном потврђивању светости, уз помоћ моштију нових светаца, представља извор високе самосвести и тврде народне вере у будућност. Средишња идеја свих ових списа је сабирање растуреног: "Људе отачаства својег растурене сабрао јеси", стоји, примера ради, у "Служби Јовану". Зато фрушкогорски манастири, односно књижевност и култови које су они створили, нису локалног већ су свесрпског па и балканског карактера, у служби окупљања свих Срба и православних Словена.

"Народ који је лишен своје државе, поробљен и расут по разним странама као дошљак и туђинац, добио је ново средиште свога духовног окупљања. Не само сремски Срби старинци, него и Срби у збеговима и дијаспорама јужне и средње Угарске или по балканским жупама и планинама, развијали су уз помоћ ових текстова свест о том средишту, успостављали везу са њим. Мошти српских светаца чувају се и преносе као симбол те снаге којом се имала савлађивати историја, као залога наслеђа", пише Димитрије Богдановић.

Све ово утолико више јер су у фрушкогорске манастире одмах почеле да се склањају светиње из окупираних крајева. У Фенеку су неко време биле мошти Светог краља Стефана Првовенчаног, у Јазак су склоњене мошти цара Уроша, у Шишатовац Стефана Штиљановића, а касније су се у Врднику нашле мошти кнеза Лазара. Калуђери из Раванице, преневши Лазареве мошти, том приликом су манастиру Врдник дали име манастира који су управо морали да напусте, па је тако овај фрушкогорски манастир и формално преузео улогу једног манастира из претходне историјске епохе. У нове културне центре склањане су и књиге, уз обнављање преписивачке делатности, као и низ вредних ствари, попут печата и покрова кнеза Лазара, мача деспота Стефана, сребрног крста краља Уроша II, итд. Тако је, паралелно са новима, настављено неговање старих српских култова.

Најзад, у фрушкогорским манастирима већ од XVI века почињу да се отварају школе, које ће опстати све до новог доба, изнедривши низ значајних имена српске културе: Јована Рајића, Вићентија Ракића, Лукијана Мушицког, Платона Атанацковића, Никанора Грујића, Илариона Руварца, и друге. У њима ће се, на традицији старих животописаца, посебно развити сликарство. Поред уметника барокног стила на челу са Захаријем Орфелином, у фрушкогорским манастирима ће, касније, радити Арса Теодоровић, Димитрије Аврамовић, Павле Симић и Урош Предић.

30. СРПСКИ УТИЦАЈ НА БУГАРЕ И РУСЕ

Према Димитрију Богдановићу, нови српски култови настали у фрушкогорским манастирима, култови Бранковића, били су толико снажни да су одјекнули до Бугарске, због чега текстови софијског књижевног круга XVI века спадају и у бугарску и у српску литературу. "Софијска књижевна школа" XVI века била је под великим утицајем српске "ресавске школе", а задобила је још неке одлике српске књижевности, превасходно по питању опредељења. Њен главни представник, Поп Пеја, одлазио је у Раваницу (где су се тада чувале мошти кнеза Лазара) и Крушедол. Написао је "Службу" и опширно "Мученије" Ђорђу (Георгију) Кратовцу, младом којунцији из Кратова, за кога се каже да је "српскога корена изданак". Ђорђа Кратовца су 1515. године у Софији спалили Турци, зато што је одбио да прими ислам. Поп Пеја је својим списима у духу српске и византијске књижевности установио његов култ, истовремено водећи оштру полемику са исламом.

Такође, на крају XV и почетку XVI века долази и до "другог јужнословенског (!) утицаја" на руску књижевност, док неколико руских и украјинских писаца делује у Србији. Нарочитог утицаја на руску књижевност, и не само књижевност, имао је Пахомије Србин, један од најплоднијих писаца старе Русије. Написао је најмање 18 канона, четири похвална слова, шест сказанија и бар десет житија. Он је старе, неприкладне, руске текстове преносио на виши византијско-српски стил, али је од највећег значаја било искуство српских житија и служби које је понео у Русију. Пре Пахомија Србина, руској књижевности је недостајао универзални дух, којим би могло да се оствари културно јединство као основа за уједињење руског народа. "Веома је значајно што Пахомије тако носи из српске светогорске средине у руску књижевност смисао за интегрисање и свођење на оно што је опште", каже Д. Богдановић, наводећи речи руског научника XIX века В. О. Кључевског о Пахомијевом "високом схватању одбрамбене снаге сопствене књижевности једног православног народа". Пахомијевски српски концепт житија разбија дотадашње локалне оквире

руске житијне књижевности, успостављајући сверуске култове као предуслов културног и државног јединства Руса.

31. СПРЕМАЊЕ НА ОТПОР ТУРЦИМА

Упознавајући се са овим подацима из српске историје XV и XVI века, има се утисак да су код наших историчара некако скрајнути. Опште место код већине је да после Боја на Косову долази петовековно тамновање, које је наш народ издржао превасходно захваљујући гуслама и народном стваралаштву. Било је, дакле, само спонтаног народног отпора на духовном плану и на бојном пољу (хајдуци и ускоци), али не и систематског организовања против једне од најјачих сила света.

Сматрамо да је такво тумачење наивно и непоткрепљено чињеницама. Заправо, видели смо да чињенице указују на сасвим супротан закључак. Наш народ, пре свега, није под Турцима робовао епских пет векова, него у Војводини, Славонији и Крајини век и по, у Црној Гори два века, Шумадији три и по, у Босни и Херцеговини и на Косову четири и по, а само у Македонији 500 година (тачно 517: од 1395. до 1912). Централне српске области после Косова, наткопаоничка Србија и Војводина, ипак су под Турцима биле доста мање од пет векова. То време продужене слободе, од 1389. до 1459, и нарочито оно у Срему од 1477. до 1537. године, одиграло је итекако важну улогу за опстанак нашег народа, можда и пресудну. Била је то нека врста припреме за предстојећа тешка времена, где је од нарочитог значаја формирање нових духовних центара. У тим центрима су дефинитивно утврђени механизми одбране, не само од Турака, док је сам начин одбране свесно планиран и спровођен. Најзад, то планирање и спровођење одбрамбених активности нити је без корена, нити без незнатних актера: реч је о делу моћне династије Бранковића и Српске православне цркве.

Ако се гледају чињенице, оваква улога династије Бранковића и Српске православне цркве је неспорна. Али, речени закључак није могуће извести када се поводи за казивањем народног предања. За предање је улога цркве у опстанку српског народа готово неважна, а династије Бранковића чак штетна. Инсистирањем на спонтаном народном отпору против Турака, предање не само што кривотвори историјске чињенице, него даје и крајње опасну поуку да се против великих опасности није потребно организовати јер ће народ сам од себе да се снађе. Зато је много боље видети откуда потиче искривљено предање, него на основу тог фалсификата писати историју и извлачити поуке.

Када је реч о потцењивању цркве ствар је јасна: то је учинио Вук Караџић, под утицајем Јернеја Копитара и других људи бечког двора задужених за спровођење "Вукове реформе". О томе ће више речи бити у наредним поглављима, док ћемо на овом месту само указати на селективност Вуковог сабирања народног стваралаштва. Он је далеко више пажње посвећивао обичним и мање важним елементима предања, чак и вулгарној порнографији, него народном стваралаштву везаном за цркву. О најзначајнијој личности српске историје, Светом Сави, записао је свега три песме. "Пропуст" је уочен касније, када је од народног стваралаштва створен мит, а боло је очи да у њему нема једне тако велике личности. Организовано сакупљање народног стваралаштва о Светом Сави почиње 1897. године у часопису "Босанска Вила", да би се наставило у "Босанско-херцеговачком источнику", Матици Српској у Новом Саду и на другим местима. Обиман посао завршио је Владимир Ћоровић, објавивши књигу "Свети Сава у народном предању", која има око 350 страница. Сакупљено је 13 народних песама, 104 народна локална предања, и чак 127 народних приповедака. Тако је циклус о Светом Сави у ствари један од најобимнијих у нашем народном стваралаштву.

Из овога се одмах намеће низ питања. На прво, зашто је Вук Караџић прескочио предање о Светом Сави, најлакше је дати одговор: зато што је природно да из Беча добије управо такав задатак. Али следеће питање је теже: пошто је наша историја већ писана на основу предања, како би изгледала да је то предање поштено представљено? И да није Вук Караџић још понешто овако

прескочио и лажно дописао? Најзад, у чему је био интерес бечких власти да неке делове нашег народног предања преко мере истичу, а друге склањају?

32. КАКО СУ БРАНКОВИЋИ НЕЗАСЛУЖЕНО ПРЕТВОРЕНИ У ИЗДАЈНИКЕ

Разлоге потискивања Светог Саве смо видели, па остаје дилема да ли је косовски мит истакнут управо због тешке клетве родоначелнику лозе Бранковића, Вуку? У сваком случају, та клетва нас неизбежно доводи до питања ове династије. Историја писана на основу предања није могла да разуме значај Бранковића јер су они у том предању прокужени. Творац предања као да се бојао да ће љагање Вука Бранковића бити недовољно да сруши снажан култ његове династије, па је бацио проклетство на још једног њеног члана. То је "проклета Јерина", најомраженија жена српске историје. Према раширеном веровању, готово сваки очувани средњевековни град у Србији је "Јеринин град". Зидала га је Јерија, из чиста хира мучећи околне сељаке. На тај начин остаци зидина, као сведоци негдашње српске моћи, у најширим слојевима изазивају ружне емоције, а свакако би требало да буде обрнуто: да су понос нашег народа, и да буде наду у обнављање те моћи. Тако имамо још један "негативан мит". У косовском случају уместо победе слави се пораз, а овде се један успех такође претвара у своју супротност. Последице су катастрофалне и по питању личности истакнутих Срба. Из косовског мита произилази да се и у најодсуднијем часу међу нама јавља издајник због кога губимо, чиме се пољуљава народно самопоуздање, а без вере у себе ни један народ не може бити спреман на велика прегнућа. Мит о Јерини баца у блато српске "великаше", не само Бранковиће, јер се временом заборавило да је она од ове лозе. Испада да су српски великаши с једне стране издајници, а с друге тлачитељи народа и расипници његовог богатства, што су тезе потпуно супротне светосављу које учи да се владар жртвује за свој народ и улаже у његову добробит. Тако поклоници ова два мита лако долазе до закључка: наши владари не могу бити добри, и зато је боље да нам владају туђини.

При овоме имамо у виду класично тумачење "издаје" Вука Бранковића и стихова из народне поезије, попут оних где "великаши, проклете им душе, на комаде раздобише царство". То тумачење казује да на овај начин народни певач жигосе издају и позива на слогу, што такође може бити тачно. Једноставно, мит о издаји Вука Бранковића има и ово и оно значење, па и неко треће, како га ко схвати, али сигурно не може бити исправна теза да постоји само једно тумачење, и то баш оно које нам највише одговара. За случај "проклете Јерине", пак, нисмо пронашли друго тумачење.

Јерина је заправо Ирина Кантакузин из познате византијске царске династије, удата за деспота Ђурђа Бранковића. Неких Кантакузина је на високим положајима у Србији било још у Душаново доба. Касније је део ове моћне породице избегао пред Турцима настанивши се у Новом Брду, где једног Кантакузина у време Деспотовине видимо као службеника у царинарници. Његов син је један од највећих српских писаца средњег века, Димитрије Кантакузин. Не зна се да ли је жена деспота Ђурђа била у директном сродству са овим Новобрђанима, углавном, био је то други деспотов брак, са јасним политичким намерама. Са Ирином је у Србију дошао њен брат Тома Кантакузин, добивши одмах важне државне послове. Пошто је био вичан зидању градова, баш њему је деспот поверио вођење послова око подизања Смедерева, а овај је ангажовао још неке мајсторе из Византије. Неки аутори томе приписују сличност Смедерева са Цариградом, док други кажу да је троугласти облик нове српске престонице просто наметнуо терен.

У сваком случају, Ирина са зидањем Смедерева није имала никакве везе, али Ћоровић порекло мита о "проклетој Јерини" види у реченом ангажовању њеног брата и грчких мајстора, као и брзини у којој је град морао бити подигнут због турске опасности. Ћоровић тражи и порекло мита о издаји Вука Бранковића. Налази га на Косову, у једној од оних потоњих битака, у којој се Вуков син Ђурађ са Турцима борио против Лазаревог сина Стефана.

Ипак, Ћоровић није изричит, и ставља до знања да су то само претпоставке. На Косову је било много битака попут наречене, битака у којима је свако учествовао на свакој страни. Сам

деспот Стефан се на турској страни борио много више од свих Бранковића, и управо је захваљујући тој борби добио њихове поседе, међу којима и Косово. Тек после таквог губитка своје земље Бранковићи се за помоћ обраћају једној турској струји. Тако исто нема основа наведена претпоставка о пореклу мита о "проклетој Јерини": у Србији онога доба грчки мајстори пре су били правило него изузетак, како у зидању и живописању цркава и манастира, тако и у подизању градова. Утицај Византије био је видан на сваком кораку, а Грка је било свуда по земљи, због чега се присуство једног Грка на једном послу ничим не истиче. Остаје журба због Турака, али када журбе није било? Век и по су надирали Турци, пре њих Мађари, Бугари, Грци... Нема сумње да је кулучарима зидање градова увек тешко падало, али зашто за њихове патње окривити једну недужну жену? И да ли је она случајно из династије Бранковића?

На све ове дилеме лакше је одговорити ако се крене хронолошким редом, пратећи познате изворе. Према њима, лошег гласа о Бранковићима није било после Косова и још читава два наредна века. Напротив, од 1427. па до смрти владике Максима 1516. године, Бранковићи улажу ванредан напор за добробит свог народа, што резултира њиховим слављењем у књижевности и уметности уопште. Онда се четворо Бранковића посвећује, чиме њихова династија дефинитвно постаје култног значаја.

Претпоставља се да је све време постојало народно предање, па и о Косову и Бранковићима, али о његовом садржају нема вести. Логична је помисао да је оно другостепеног значаја док су водећи културни центри у снази, а да напредује са слабљењем писмености. Зато су мит о Косову и култ Бранковића у усменом стваралаштву морали бити изворно тумачени све до велике кризе српског народа и посебно фрушкогорских манастира око 1700-те године. Фрушкогорски манастири имају своје златно доба на почетку XVI века, да би после пада сремске Деспотовине и они лагано тонули у мрак. Најтежа пустошења задесила су их крајем XVII и почетком XVIII века, за време турских повлачења из средње Европе. Од осамдесетих година XVII века до двадесетих година XVIII века готово сви су похарани и порушени. Најзад, после пораза код Петроварадина 1716. године, Турци спаљују мошти светих Бранковића.

За то време се, дакле, не зна поуздано шта предање каже о Боју на Косову и Бранковићима, али су познати писани извори. У њима се само изузетно говори о српском поразу на Косову, а ни једном о Бранковићима у негативном светлу. Црква све време негује косовски мит на изворни начин. Бранковићи се славе једнако као и Лазаревићи и Немањићи. О косовском поразу и издаји Бранковића нема говора. Делимичан изузетак чине Константин Филозоф око 1430. године, у цитату који смо напред навели, и Константин Михаиловић у књизи "Јаничарева успомена" око 1500-те године. Михаиловић је Новобрђанин кога Турци одводе у јаничаре, освојивши овај град 1455. године. Осам година је био јаничар, да би после једног турског пораза у Босни успео да пребегне на хришћанску страну и ступи у службу српских велможа и деспота у Срему. Касније се обрео у Угарској где је и написао ову вредну књигу, која слови за први подробнији опис турске војске. Михаиловићев циљ је био уједињење хришћана ради једног великог крсташког похода, а "Јаничарева успомена" су заправо део меморандума пољском краљу Јану Олбрахту, који је упутио са браћом Јакшићима и деспотом Јованом.

О Боју на Косову Михаиловић износи турску верзију, што је и логично. Каже да је султана Мурата убио "Милош Кобиловић", а да је битка изгубљена због неслоге на српској страни. Димитрије Богдановић у овим речима о неслози проналази доказ за постојање народног предања какво данас познајемо још у XV веку. Међутим, пре ће бити да је исправан суд Милана Кашанина према коме је Михаиловић овим хтео да "поткрепи своју тезу о потреби уједињења хришћанских снага против Турака". Утолико пре што он уопште не помиње неизоставни део предања о Косову, издају Вука Бранковића. О Бранковићима је пун хвале, посебно о деспоту Ђурђу. Кашанин то тумачи на следећи начин: "О личности, породици и владавини деспота Ђурђа он се могао исцрпно и тачно обавестити од деспота Јована Бранковића и браће Јакшића, или од њима блиских људи с којима се нашао у Угарској и међу којима већ и стога није могао провести кратко време".

Ништа лоше о Бранковићима није чуо ни Бенедикт Курипеша, путујући преко Косова 1530. године. Као странац, он не би имао обзира према једној српској династији, па би митом о издаји Вука Бранковића свакако употпунио свој путопис. Али он помиње само Милоша, уз изричиту тврдњу да су Срби победили Турке на Косову. Тако у неколико десетина списа, што наших што страних, више од 200 година после Боја на Косову само на два места се говори о српском поразу (не рачунајући турске изворе) и ниједном о издаји и проклетству Бранковића. Хиљаде наших свештеника све време певају о српској победи и славе Бранковиће. Безброј пута понављају се речи патријарха Данила, незнатих Раваничана, и других, којима се преноси изворни мит о Косову:

Давидски, Лазаре, на борење с њим изашао јеси и као оног другог Голијата победио јеси, узвикујући:

Нема светога и нема праведнога изнад тебе, Господе.

Тако исто се пева и деспоту Ђурђу и светим Бранковићима. Народ се клања моштима кнеза Лазара и Бранковића верујући у њихову чудотворност, а оне као да потврђују речи свештеника о Лазаревој победи и величини Бранковића. Међу Србима не само да нема утицајније, него ни било које друге организације у коју би се имало поверења као у цркву. Црквени култови су далеко најмоћнији, можда и једини. Заиста, о изврнутим култовима о Косову и Бранковићима у XV, XVI, па и XVII веку, нема баш никаквих података. Због подизања фрушкогорских манастира и обнове Пећке патријаршије 1557. године српска црква је у пуној снази, постигавши оно што је пропуштено чак и у време највеће моћи Царства. Управо сада, у другој половини XVI века, црква по први пут узима под своју духовну власт све Србе, од Марице до Драве и од Тимока до Купе. Зато је међу Србима тога времена тешко замислива превласт другог духа до светосавског и других митова до црквених.

Али извртање два велика мита се ипак десило, и то је чињеница. У једном тренутку српска победа на Косову постаје пораз, и још се тај пораз и самоубилаштво ради славе чине врлином. Бранковићи се од благородне лозе, последњег изданка светих Немањића, претварају у издајнике и постају проклетци. Српска историја се драстично мења баш у оним важним деловима, где треба извлачити поуке за будућност.

Савремена историјска наука се овом променом уопште не бави, из простог разлога што не прави разлику између изворног култа о Косову и оног из предања, као што смо то раније показали на Ћоровићевом примеру. Не примећује се ни потпуна промена у третману Бранковића, од светих до омражених, јер се садржај каснијих предања о Вуковој издаји помера у блиско покосовско време, па тако испада да је ова династија увек носила жиг издаје. Према нашој историји, мит о Косову и издајнику Вуку створен је одмах после 1389. године. Стварали су га и црква и народ у предању, без сучељавања, већ су се књижевност и еп допуњавали. Доказа о постојању епа у то доба нема, па самим тим ни о његовом садржају, него се просто сматра да га је морало бити и да је морао бити сличан писаном стваралаштву. То јест, писано стваралаштво је било слично епу, баш оном који је забележио Вук Караџић почетком XIX века. Подразумева се да је такав еп непромењен постојао око 400 година и да је управо он меродаван за тумачење тих 400 година. Историјари заслепљени епом једноставно не могу да прочитају бројне историјске изворе, него на овај или онај начин тврде да у њима пише оно што се у епу каже.

Уједно је апсурдно и забрињавајуће да многи велики српски научници праве тако крупне грешке. Димитрије Богдановић је спадао међу највеће, а ево какве тезе су му промицале: "Смисао за трагично и епско у Константина (Михаиловића) је нарочито развијен. У овоме последњем, запажен је у 'Јаничаревим успоменама' велики утицај народног историјског предања, српске народне књижевности и песништва".

Али како је народно предање из XVIII и XIX века могло да утиче на некога ко је писао у XVI веку! Наравно, Богдановић сматра да је идентично предање постојало и у Михаиловићево доба, али где су докази? Пошто не постоје, он прелази па посредно закључивање:

"Предања о средњовековним српским владарима (Стефану Дечанском и Душану, нарочито о цару Урошу, о кнезу Лазару) имају народни, епски и легендарни карактер. 'Јаничарево успомење' су у том погледу рано сведочанство заметка и постојања српске народне епике, а посебно косовског епа".

У Михаиловићевој књизи и народном предању најмањи заједнички садржилац косовског епа је заправо турска верзија, по којој су Срби изгубили битку, а Мурата је мучки убио "Милош Кобиловић". Како онда "Јаничарево успомење" могу бити "рано сведочанство заметка и постојања" косовског епа? Ту може бити једино говора о Богдановићевом несвесном стављању каснијег предања испред поузданих историјских извора, што се види и по другом "доказу" који нуди. Реч је о путопису Бенедикта Курипешића, који се мање важним делом поклапа са епом, када говори о Милошу и Мурату, док му у суштини противречи тврдњом о српској победи на Косову. Богдановић прво истиче а друго прескаче, па прелази на далекосежне закључке:

"Са путописом Бенедикта Курипешића из 1530, 'Јаничарево успомење' су доказ да народно песничко предање иде у корак са тзв. високом литературом, упоредо с њом. Већ крајем XV века и с првим деценијама XVI века певају се па разним странама Србије, ближе Косову и даље од Косова, епске песме о Косовском боју, Лазару и Милошу".

А да ли и о издаји Вука Бранковића? Када се већ историја пише овако напамет, где су границе конкретне дописивања предела ("ближе Косову и даље од Косова") и личности ("Лазару и Милошу")? Зар није неозбиљно узети у обзир само два писана извора, која се тек делом поклапају са каснијим предањем, а одбацити десетине осталих зато што указују на супротан закључак од оног у предању? Погледајмо како даље на тако слабом темељу Богдановић диже спрат за спратом:

"Нема никаквих битних идејних разлика између старе српске књижевности и народне књижевности XV века. Чува се и хоће да оживи једна угрожена историјска свест. За црквену књижевност похвалних слова и служби, а поготову плачева, узрок је косовске трагедије у гресима народа и његових вођа (али како, када у црквеној књижевности о Косову уопште нема трагедије, наравно сем Лазаревог погубљења, већ слављења победе и подвига - прим. М. С.); за народно предање то је неслога великаша, издаја и разједињеност. Порука, која се своди на исто, постаје нарочито актуелна у времену коначног губитка слободе. Народна и књижевна традиција се узајамно тумаче и допуњују

33. ПРВИ, НЕУСПЕШНИ НАЛЕТ ВАТИКАНА НА СРБЕ

Извртање митова о Косову и Бранковићима десило се у XVII и XVIII веку. Издаја Вука Бранковића први пут се помиње у књизи Мавра Орбина "Краљство Словена" 1601. године. Ево тог места:

"А Вук Бранковић, зет кнеза Лазара, спасе се с готово целом војском, јер је (као што неки кажу) тајно уговорио с Муратом да изда (као што је то и учинио) свога таста да би добио његову државу. Стога, после његове смрти остаде господар једног дела Рашке, а други имађаше Милица, жена Лазарева, с два своја млада сина, Стефаном и Вуком".

Да су ово бесмислице, види се већ на први поглед: ако је Вук заиста издао у договору са Муратом, зашто је онда после Лазаревог смрти остао господар само једног дела Србије, тј. поседа које је већ држао, док је други, већи део, остао Лазаревим наследницима? Ко су ти "неки" који "кажу" да је Вук издајник? Зар су 212 година после битке меродавне речи анонимних саговорника? Ако је Мавро Орбин имао праве доказе, зашто их није изнео? Очито, он није имао доказа, као што их ни други нису имали. Зато се намеће питање: зашто је овако писао?

Мавро Орбин је био бенедиктински опат, задужен за спровођење нове католичке политике према Србима. Циљ те политике је јасан: унијаћење и католичење Срба. Начини њеног спровођења такође: рушење митова српске православне цркве, као најјачег бедема католичанству. Оно пгго је

српска црква на духовном плану вековима стварала, сада је требало бити уништено да би се прокрчио пут ватиканским мисионарима.

Прва повољна прилика за Ватикан указала се крајем XVI века. Тада наши људи самоиницијативно улазе у непосредније везе са Римом, ради савеза против Турака. Преокрет је означен спаљивањем мошти Светог Саве на Врачару 1594. године, до када је турска окупација била мање сурова него што се иначе сматра. Не само што је постојала каква-таква верска толеранција, него је долазак наших људи на високе положаје у Истамбулу, пре свега Мехмед-паше Соколовића, доприносио јачању српске цркве. Спаљивањем моштију Светог Саве сада је нарушена равнотежа у српско-турским односима и наш свет се још одлучније окреће према западу, с уверењем да је на тој страни опасност далеко мања.

Али католичке државе су пружање помоћи условљавале верским питањем, посебно сада. Од Тридентског сабора одржаног у то време римска црква се реформише и спрема за офанзивнију политику према православним "шизматичима" О томе Ћоровић пише:

"Тада је већ ушао у програм жив рад у турским областима, међу тамошњим хришћанима. Заводу Св. Јеронима у Риму обрађена је нарочита пажња у васпитавању свештеничког подмлатка за Југословене. Босански фрањевци са Петром Солињанином почињу 1596. године своју интензивнију делатност у Бугарској и у Ћипровцу стварају важно културно средиште. Али нарочито је имала да организује рад међу некатолицима Конгрегација, De propaganda fide, која је основана у Риму 1622. године".

Кријући своје праве циљеве, католичка пропаганда је за придобијање Срба, Бугара и Руса користила тезе о хришћанској солидарности и словенској узајамности. Тако се плански кренуло у лажно развијање славенофилских и свесловенских идеја у науци и књижевности, а управо је Мавро Орбин један од главних носилаца те нове пропаганде. Она постиже успех нарочито код далматинских писаца тога доба, који следе Орбинов пут, док се на терену ангажују преговарачи за постизање жељеног циља.

"У Риму се, с тим радом (пропагандним) у вези, настојало много на том да се изврши и уједињење цркава. Преговори са патријархом Јованом додиривали су иста питања. Извесни српски црквени кругови били су склони да са папом ступе у ближе везе, из оних истих разлога из којих су то учинили и Грци XV века. Желело се ослобођење од Турака, па ма и под папским окриљем, ако већ не иде другачије", пише Ћоровић.

Први српски владика који је признао унију био је Симеон Вретања. Он је 1607. године рукоположен за епископа аустријских делова Угарске, Хрватске и Славоније. Ипак, морао је да тражи признање од патријарха Јована, што сведочи о ауторитету Пећке патријаршије и у аустријској Царевини. Патријарх му признаје чин, али читава ова акција наилази на осуду код Срба. Нови патријарх, Пајсије, прекида са таквом политиком и поново изглађује односе са Турцима. Он је један од најуспешнијих поглавара српске цркве, а способности су му могле доћи до пуног изражаја јер је на трону био чак 33 године (1614-1647). Старао се о преписивању рукописа и живописању цркава (у његово доба живописано их је намање 27 у свим крајевима) и сам је написао више књижевних дела, међу којима се издваја "Житије цара Уроша". За нашу тему је занимљиво да патријарх Пајсије о кнезу Лазару и деспоту Ђурђу Бранковићу пише без трага народног предања које познајемо. Заправо, он Лазареву погибију и Бој на Косову уопште и не помиње. У "Житију цара Уроша" пише о Бици на Марици и Мрљавчевићима, закључивши да су они морали онако страшно да изгину због греха према цару Урошу кога су убили ради власти. Ево његових речи:

"Праведним судом Божјим испи чашу (краљ Вукашин) коју нали и 'јаму ископа и упаде у њу' (Пс. 7, 16), што засеја, убрзо и пожање. О неситости Вукашинове! О зле нарави! О лукавог разума! О зле тежње, и зависти, и гордости, и својсвољности и малоумља!"

На овом питању се поводом књиге патријарха Пајсија крајем прошлог века развила обимна полемика из које је произишло да Мрљавчевићи ипак нису убили цара Уроша, што је II данас став наше историјске науке. Било је то оно време када се стара књижевност посматрала само као историјски извор и отуда једна таква полемика. У ствари ни патријарх Пајсије није писао историју,

него је стварао култ једног српског владара са поуком да се не сме грабити власт и дробити царство. Исправно је маркирао Битку на Марици јер управо од ње српска кола крећу низбрдицом, као и од Вукашиновог одвајања од Царства. Те чињенице су потиснуте косовским митом, па нам Пајсијево књижевно дело може бити сведок да у његово време тог потискивања још није било. Да су почетком XVII века Бранковићи били синоним издаје, а Косово пораза и пропасти, тешко да то не би нашло одјека и на страницама Пајсијевих рукописа, утолико пре јер му је тема управо "пропаст царства српскога" због издаје. Он не реагује ни на католичку пропаганду попут оне из Орбинове књиге, може бити јер ју је сматрао слабом и неважном, већ полемише директно са папом. Очувана је његова посланица папи Урбану VIII у којој објашњава зашто је против уније.

24. УСПЕСИ ВАТИКАНА У ИЗМЕНАМА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

У то време католичка пропаганда заиста није могла да пробије српске баријере. Бољи изгледи за Ватикан указали су се крајем XVII века, када на Србе леп утисак остављају успеси католичких држава против Турака. Под Бечом септембра 1683. године Турци доживљавају катастрофалан пораз, један од оних који мењају ток историје, и од тада су у сталном повлачењу. Турско-хришћанска граница убрзано се примиче српским земљама, због чега расте значај Аустрије. Срби листом стају на аустријску страну и масовно ступају у аустријску војску. Карловачким миром из јануара 1699. године Турцима остају само Банат и јужни део Срема. Пожаревачким миром из 1718. граница Аустрије спушта се дубоко у Србију, све до Западне Мораве, где се задржава до београдског мира 1739. године, када Турци поново запоседају Саву и Дунав.

Током две деценије, од пожаревачког до београдског мира, под аустријском влашћу је велики број Срба, што католичкој пропаганди даје нови подстрек. Смутна времена крајем XVII и у првој половини XVIII века веома погодују наступу католика пошто српски народ страда на свим странама. Масовно се руше српске цркве, манастири и насеља, прогони се становништво, спаљују књиге и мошти светих. То је време великих сеоба, али и великих одлука, са најдалекосежним последицама по српску судбину. Међу њима је најзначајнија довођење Руса на Балкан и чврсто везивање нашег народа за руску политику.

Аустријанци свакако нису рачунали на Русе, јер иначе не би претеривали према Србима. Аустријска војска понашала се горе и од Турака, ископавајући чак и мртве из гробова ради пљачке. Једну за другом, бечки двор је укидао привилегије Србима, док су католичка пропаганда и насилно католичење Срба спровођени преко сваке мере. Тада је покатоличен велики број Срба у Славонији, Далмацији, Херцеговини и Босни. Аустријске власти су сматрале да Срби немају куд и да је куцнуо час да коначно реше српско питање по својој мери. Али патријарх Арсеније и београдски митрополит Мојсије успевају да заинтересују Русе за српску судбину, и цар Петар Велики озбиљно стаје на српску страну.

Нема сумње да су језуитски насртаји посебно терали Србе у руски загрљај. Цар Карло VI наредио је да се у Србију пошаљу католички мисионари још пре аустријског продора до Западне Мораве. Аустријска управа на српским земљама добила је налог да делује у корист уније. Доноси се низ уредби о повлашћеном положају католичке цркве, а католички елемент се систематски насељава на српске земље. Чак је постојало наређење да у Београду католика "сваки пут" мора да буде више од православних. Године 1726. у Смедереву се оснива католичка епископија за Србију, док се посебни каноници постављају у Београду (више њих), Шапцу, Руднику, Јагодини и Параћину. Нешто касније аустријске црквене власти постављају парохије и у Миријеву, Ваљеву, Пожаревцу и Градишту. Уз цркве се оснивају школе чији наставници морају да прођу тестове пред исусовачким комисијама. Да се на пропаганду кроз образовни систем озбиљно рачунало, види се по оснивању ниже гимназије у Београду 1726. године.

Разуме се да упоредо са оваквим ширењем католичанства аустријске власти на све начине блокирају рад Српске православне цркве, и чак Србима наређују слављење католичких празника.

Последица такве аустријске политике била је сеоба обрнутог смера: сада су Срби масовно стали да прелазе на подручја под турском влашћу. Принц Александар Виртенбершки жалио се око 1730. године да ће "читави крајеви дезертирати ако остане овако". На то је цар Карло VI одговорио новим довлачењем католика у Србију, махом Немаца. Било их је толико да београдско насеље Палилула тада по њему мења име у Карлстат. Наредба цара Карла VI гласила је: "У Београду, као крајњем граничном месту и првом зиду хришћанства, немачка нација у свако доба мора бити прва по снази и броју".

Турска офанзива и руска помоћ зауставили су овакву уништавајућу политику Аустрије према српском народу. "Не тражимо богатство, него помоћи за просвету учења и за оружје душа наших да би се супротставили онима који војују на нас", писао је Митрополит Мојсије 1721. године Петру Великом. Али, колико је католичка пропаганда током тих неколико деценија ослабила "оружје душа наших"? Колико је настало растројство, веће и од оног после 1459. године, ранило српски народ?

Ова времена спадају међу најпресуднија у нашој историји. Маса Срба најпре су се пред Турцима склањале у Аустрију, а онда пред Аустријанцима у Турску и Русију (на Дњепру је тада основано насеље Нова Србија), због чега су најмање две генерације лишене устаљеног начина живота у окриљу цркве, као једине националне организације. Из средњег века Срби су тако изашли под најсуровијим околностима. Један духовни склоп није замењен другим, него је тешко рањен истовременим насртајима ислама и католичанства. Српство је тада пољуљано у дословце свим својим областима, да се у неким не опорави све до данас (Косово, Славонија, јадранско залеђе...). Српска култура долази до најниже тачке у својој историји: Пећка патријаршија је укинута 1766. године, за неколико деценија не постоје српски градови, школе, па чак ни манастири, који се руше на све стране.

Због свега овога постојали су повољни услови да народно предање, "као усмена историја неугог пука", замени праву историју и изворне српске култове, и то под јаким утицајем туђина. Католици проверавају стотине хиљада Срба, али и постављају клопку за следећи покушај убацивањем својих теза у српско народно предање. Као што је показао Владимир Ћоровић у предговору своје књиге "Свети Сава у народном предању", свако народно предање има време, место и начин настанка, па тако и оно о "проклетој Јерини", издаји Вука Бранковића, српском поразу на Косову и изврнутом косовском миту. Изгледа да су ови елементи српског народног предања плод католичке пропаганде с почетка XVIII Века. Када је реч о Бранковићима, за Радована Самарџића нема дилеме: "Ова несрећна породица", каже он, "постала је жртва католичке пропаганде. Носиоци те пропаганде унели су своје лажи о Бранковићима не само у хуманистичку и ерудитску историографију него, потом, и у српско усмено предање".

А када је католичка пропаганда у српско народно предање унела лажи о Бранковићима, онда се то по природи ствари десило и са косовским митом. Пошто је наша историја о Косову и Бранковићима писана на основу предања, произилази да је све оно што мислимо да знамо о томе заправо само католичка пропаганда! Не само историја као историја, него и митови који утичу на формирање националне свести, посебно они о издаји у одсудном часу и слављењу пораза уместо победе.

Има чврстих доказа да се католичка пропаганда која око 1600-те године није имала успеха наметнула Србима током наредних 100 година, и у предању и у књижевности. То је било време када су у нас уметничке форме на византијској подлози већ увелико мењане за западни барок. Као што је својевремено посрбљено византијско наслеђе, сада је посрбљен и барок, али је оба пута прихваћено много утицаја са трајним последицама. Тако је барокна историографија продрла у српску историју и књижевност, и то управо из "Краљевства Словена" Мавра Орбина. Та књига, у којој је велики део посвећен српској историји на начин који смо напред описали, почетком XVIII века "улази у темеље српске барокне историографије, формира схватања низа српских писаца ове епохе и санкционише увођење народног предања и усмене књижевности у ред историјских извора", пише Милорад Павић у "Историји српске књижевности барокног доба". Орбинову књигу

читају и користе као историјски извор готово сви истакнути српски писци тога доба: Змајевић, Бранковић, Василије Петровић, Симеон Кончаревић, Рајић, Пишчевић и други. Да апсурд буде већи, несрећни гроф и писац Ђорђе Бранковић Орбина највише цитира баш у одељку о косовској бици!

"Орбин је утицао на шири круг српских читалаца и пре појаве превода његове књиге од Славе Владиславића, који је штампан у Русији 1722. године по налогу Петра Великог", каже Павић. На дела српских барокних књижевника и историчара утиче и низ оних далматинских писаца који од почетка XVII века следе Орбина: Дубровчанин Лукаревић, Трогиранин Иван Луцић, Шибенчанин Иван Томко Мрнавић, и други. Због трагичног положаја свог народа српски уметници нису били у могућности да се равноправно носе с представницима развијених култура. Нису сви, као гроф Ђорђе Бранковић, писали у затвору, али су итекако осећали последице неслободе свог народа. Због ње су постојали услови да се кроз једну уметничку форму у српском народу увреже елементи католичке пропаганде о Косову и Бранковићима (можда још и неки?), да остану све до наших дана. А књига Мавра Орбина још увек међу српским историчарима слови као озбиљан историјски извор! То је исто као када би неки будући историчари, пишући историју нашег времена, као озбиљан извор користили прилоге америчке телевизијске мреже Си-еН-еН.

При томе је занимљиво да је управо барок "златно доба усменог песништва". Песме безимених аутора тада су у моди у читавој Европи, па и у нашим западним крајевима. До краја XVI века записане су свега две-три српске народне песме, а већ у XVII веку на стотине. Сакупљачи српског епа тога доба, које Милорад Павић пописује на три странице своје књиге, готово до једнога су католици, што српске (покатоличени Срби), што других националности. Песничко предање о Боју на Косову, какво мање-више данас познајемо, међу првима је записао црногорски песник и барски надбискуп Андрија Змајевић (1672-1727). Тако је искривљени косовски мит у народном предању опет везан за једног католика на високом положају, и уопште за један католички покрет. Да циклуса о Светом Сави у том "златном добу усменог песништва" нема, разуме се по себи.

Постоји још један доказ да је католичка пропаганда формирала српско народно предање о Косову и Бранковићима тек око 1700-те године: то је појава Ђорђа Бранковића. Он је од 1673. године почео да се издаје за потомка српских деспота из династије Бранковића истакавши претензије на упражњени српски престо, али се поуздано зна да није од ове владарске лозе. Бечу је нудио сарадњу српских устаника, тражећи заузврат признање и чување српских права и православне вере. Према његовом плану, аустријска војска је имала да се повуче са српских земаља после протеривања Турака, после чега би се обновила српска Деспотовина с њим на челу. У српску државу би ушли Срем и Славонија од Осека до Београда, Рашка, Херцеговина и Банат са Темишваром. Његов план је у основи био сличан идеји једног потомка грчких Кантакузина, који се такође уздао у аустријску помоћ. После узимања Београда од Турака, када је царска војска требало да настави операције према југу, Бранковићу је 20. септембра 1688. у Бечу заиста издата једна повелја, али је у њој избегнуто питање обнове српске државе. Очито, бечки двор је хтео само да га искористи, без већих уступака. Пошто га је том повелјом лично цар уздигао у ред грофова, Ђорђе Бранковић се отад потписивао као "наследни деспот целокупног Илирика и велики војвода Горње и Доње Мизије, кнез Свете Римске Империје, дуката Св. Саве, Црне Горе и наследни господар Херцеговине, Срема, Јенопоља (Рашке) и гроф угарски".

Код Срба је имао извесних успеха, окупивши с пролећа 1689. године око 800 устаника, али није смогао храбрости да крене у акцију. Аустријанци су постали сумњичави према њему када је ступио у везу са Русима. Командант царске војске Лудвиг Баденски зато спроводи истрагу и проналази један његов проглас народу у коме се потписао као "деспот Илирика". Један калуђер је на саслушању рекао Баденском да ће деспот ако треба своје земље узети силом, што је већ било довољно да се Бранковић ухапси. У затвору је био све до смрти 1711. године. За време тамновања написао је обимне "Хронике", неизоставно штиво за проучавање историје књижевности тога доба.

Сматра се да је гроф Ђорђе Бранковић био политички неозбиљан и без стварне моћи да учини нешто крупно, али му је хапшењем значај нагло скочио. Срби су у њему гледали мученика који је невин страдао због народне ствари, тражећи да се ослободи. Раст Бранковићевог угледа запажен је и у Бечу, па је он депортован у забачени Хеб, што даље од српских првака. Аустријске власти су се бојале његовог утицаја на Србе.

Прича о несрећном грофу, дакле, потврђује да у ово време име Бранковића још није било прокужено; у противном га неко са владарским претензијама никако не би истицао, а нарочито не би тим истицањем постигао успех. Грофов успех се управо и креће у сфери легендарног, мученичког, што би се тешко десило у случају постојања легенде о издаји Бранковића. Његови противници би мит о пословичном издајству Бранковића лако искористили, али то се није десило. Штавише, о издаји Вука Бранковића, користећи књигу Марва Орбина, сасвим безазлено пише и сам Ђорђе Бранковић.

Изузев циклуса о Светом Сави, готово целокупно српско народно предање до нас је дошло уз велико, па и пресудно, мешање католика ради проверавања наших предака. При томе се мисли и на прво "златно доба усменог песништва", у XVII веку, и на друго, које су такође подстакли католици користећи Вука Караџића. Тако се вековима одвијао процес убацивања епова сумњивог порекла у српску књижевност и писану историју, док је српска светосавска култура, и усмена и писана, потискивана. Тај процес је упоредив са данашњим медијским ратовима. Што су онда били књижевност и усмено стваралаштво, данас су телевизија, радио и штампа.

35. СВЕСНО ПРОДУЖЕЊЕ СРЕДЊЕВЕКОВЉА КАО ЗАШТИТА ОД СТРАНИХ УТИЦАЈА

Као што су Мађари од времена деспота Стефана Лазаревића па све до пропасти своје државе помагали Србе да би их користили у борби против Турака, тако исто је и Турцима више одговарало да према Србима воде толерантну политику. Већ крајем XV века, после стабилизовања своје управе на освојеним српским земљама, они разним мерама настоје да придобију наш народ. Свакако, основни став им је био непријатељски, са сталном тежњом ка завођењу исламизације, али то се ипак није могло спровести тако једноставно. Велику невољу Турцима задавале су сталне сеобе Срба на север, које су им умањивале број глава за плаћање пореза и смањивале приходе. Зато су спречавали те сеобе, а најбољи начин за то био је давање повластица. Други разлог за попуштање лежао је у стратешки важном положају Србије. Преко ње су водили освајачки путеви Турака, због чега су морали да мисле о њиховој сигурности. Најзад, Турака ипак није било довољно да контролишу огромна просторства која су освојили на три континента, па су "данком у крви" попуњавали своје редове.

Тако се десило да се средином XVI века на важним местима у Истамбулу затекла значајна концентрација Срба који нису заборавили порекло, и на неки начин су настојали да помогну свом народу. (У последње време, међутим, има мишљења да је та помоћ била прорачуната: желела се показати моћ турског царства да би се и на тај начин Срби придобили за турску политику.)

С почетка XVI века издато је неколико царских фермана са изричитом наредбом да се српски манастири не дирају. Српски свештеници осећали су се повлашћеним према католицима, и чак су од њихових црквених добара узимали приходе за себе. Ови су се жалили султану, који је забрањивао такву праксу, али локална турска управа није ревносно спроводила та наређења. Разлог томе је мржња према католицима због сталних ратова са Млещима и Аустријом.

"Турци овога времена нису правили православнима никаквих већих сметњи ни у кретању по земљи, па чак ни у везама са иноземством. Калуђери разних манастира ишли су у 'писанију' по целом Турском Царству, а прелазили су и у Влашку, па и у Русију, да на дворовима и код богатих бољара и црквених кругова траже помоћ за своје цркве и обитељи. Утицај српске црквене писмености и српског књижевног дијалекта освојио је у то доба скоро цело подручје словенског

Балкана. У Бугарској се тада на више страна осећа српски утицај; њихови људи из Ћустендила и Софије делују као српски штампари", каже о томе Ћоровић.

У првој половини XVI века зато на све стране ничу нове српске цркве и манастири, од којих су најзначајнији Тврдош код Требиња (1508), Озрен, Ломница и Возућа. У том процесу извесну улогу одиграла је преостала мала српска властела. Кнез Ђурађ Вранеш 1537. године обнавља манастир Заступу на Лиму, војвода Радоје Храбрин је 1534. године ктитор цркве у Тријебњу, спахија Милисав Милорадовић оснива манастир Житомислић, спахија Војин Подблаћанин подиже цркву Св. Тројице код Пљеваља, "велики кнез" Вукић Вучетић обнавља Морачу, итд.

Истовремено, отвара се низ српских штампарија. Прву је још у слободи основао 1494. године зетски господар Ђурађ Црнојевић на Цетињу. Божидар Горажданин оснива 1519. штампарију у Горажду, а десет година касније отвара се штампарија и у Рујну код Ужица. Штампарије се затим појављују у Грачаници (1539), Милешеви (1546), Београду (1552), Мркшиној цркви у југозападној Србији (1562) и Скадру (1563).

Мада су све ове штампарије биле кратког века и слабе продуктивности, ипак су имале одређени значај. Посебно су биле важне оне осниване ван турског домаћаја, у Млечима и Влашкој. Најдуже и највише је радила млетачка штампарија Божидача Вуковића Подгоричанина, основана 1519. године. Са краћим прекидима штампала је српске књиге све до 1597. године, објавивши сем низа богослужбених књига и један буквар. Другу млетачку штампарију основао је которски властелин Јеролим Загуровић око 1569. године. После његове смрти и ову штампарију, као и Вуковићеву, преузимају Италијани, па 1628. године на српском језику објављују једну књигу Мавра Орбина, а 1638. последњу српску књигу штампану на старом језику, један псалтир. Зетска штампарија, угашена турском окупацијом 1499. године, наставља са радом у Влашкој, у Трговишту северно од данашњег Букурешта, 1510. године.

Мада и побројано није мало, нарочито у светлу чињенице да је до Срба штампарска техника дошла свега неколико деценија после Гутенберга, штампарство је могло бити развијено још више да није било другачије културне оријентације. Њу је плански спроводила Пећка патријаршија, која, иако релативно моћна, није основала ни једну штампарију. Патријаршија је обновљена 1557. године, када су на порти била чак три везира Србина: Рустем-паша Опукровић, Али-паша Семиз и Мехмед-паша Соколовић. Сматра се да је Соколовић најзаслужнији за обнову Патријаршије, и управо је његов брат Макарије постао први патријарх после 1459. године.

"За дело српског народног уједињења обновљена Пећка патријаршија учинила је највише. Она је прихватила вођство у народу кад другог вођства није било. Место властеле, која је, кад је била и најбоља, гледала ипак увек и на своје интересе и опредељивала се и према њима, свештенство је у то време било поузданији вођа. Оно је било ношено једном идејом и трудило се да јој служи и користи, и ма какво је било, оно је било, ипак, најобразованији део српског друштва. Мада нису располагала с онаквим средствима каква је имало српско свештенство средњег века, наша свештена лица XVI века нису, ипак, била без више културе. Она су путовала много, улазила у разне средине и разумевала многе проблеме... Са материјалним прибирањем ишло је и духовно. Сва у традицији немањихке културе, којој је захваљивала свој постанак и сјај, Патријаршија је била дубоко национална и ширила је култ те старе српске славе, која је њој самој давала пуну слободу и материјално благостање", каже Ћоровић.

На културном плану српска црква је спроводила политику својеврсног конзервирања стања затеченог турском окупацијом. Сматрало се да због велике опасности по српски народ није време за нове културне правце, како хуманизам и ренесансу, тако и барок који се на западу јавио већ у XVI веку. Уз њих су лако могли да се наметну туђи утицаји и идеје, па и туђа вера, што је све могло да истопи српски народ. Једно је природни прелазак на следећу степену културног развоја, као што је то наговештено у време деспота Стефана, а сасвим друго када се наш народ без своје државе налази у процепу између две моћне силе. Зато је било боље жртвовати културни напредак него угрожавати опстанак народа. То лепо објашњава Димитрије Богдановић:

"Не стихијски, већ свесно, у настојању да се одбрани сопствена историјска свест и јединство српског народа, његов идентитет, српска се књижевност 'конзервирала'. Та њена конзервираност, дакле, није последица културне декаденције, већ свесног опредељења и настојања да се савлада дубока и свеопшта криза у којој се српски народ нашао. Улазак у свет европске културе допустиће себи српска књижевност, као и остала српска уметност, мада и тада са много специфичног православног и националног, тек у осамнаестом веку, у једној сасвим новој и далеко повољнијој ситуацији. Све дотле, широм српских земаља током XVI и XVII столећа радиће се живо на одржавању и репродукцији средњовековног наслеђа".

Овим се објашњава и одбојност Пећке патријаршије према штампарству. Мада су скоро све књиге изашле из наведених првих српских штампарија црквеног карактера, штампарство је ипак нешто друго од традиционалног преписивања рукописа. Неке веће користи од штампарија ионако није могло бити, с обзиром на њихов изглед у то доба, док се штета јасно осећала: штампањем се реметио ред ствари који је по сваку цену требало очувати. Зато се у XVI и XVII веку интензивно развијају преписивачке радионице. Од Леснова у Македонији до Гомионице у западној Босни, Ораховице у Славонији и Крушедола у Срему, готово да нема манастира без њих. Оживљавају стари преписивачки центри, попут Хиландара, Дечана, Пећи, Грачанице, Милешеве и Студенице, уз настанак низа нових: скрипторија Свете Тројице у Пљевљима, који је био нарочито угледан, манастира Озрен и Папраћа у источној Босни, Вазнесења и Благовештења у овчарско-кабларској клисури, манастира Светог Арханђела на Церу, манастира Заступ и посебно Рача на Дрини. У овом последњем ће у другој половини XVII века преписивање и књижевност толико да се развију да неки аутори говоре о "рачанској школи". "Рачанска школа" је у XVIII веку пресудно утицала на развој српске књижевности у најсевернијем српском културном центру, Сентандреји.

Књижевност, дакле, не замире. Јавља се низ оригиналних писаца, у квалитету ништа не заостајући иза својих претходника, само што су морали да се држе старих оквира: житија, стихира, служби, беседа... Први међу њима истакао се седамдесетих година XV века хиландарски јеромонах и доместик (хоровођа и композитор) Генадије, саставивши "Службу Петру Атонском" и превевши опширно "Житије Петра Антонског". С почетка XVI века у Хиландару пишу монах Висарион, Христодул и раванички јеромонах Орест, а касније Захарија, Григорије, Варлаам, јеромонах Дионисије, итд. Преводачким радом на Светој Гори истакао се и један Рус, "даскал" (учитељ) Самуил Бакачич. Око 1700-те године превео је на српски низ руских и грчких књига. Уједно, српској и бугарској књижевности припадају два изванредна софијска писца XVII века, Матеј Граматик и Андреја. По угледу на Попа Пеју Граматик пише отмено и поетично "Житије Николе Софијског", обућара кога 1555. године Турци убијају јер одбија да се потурчи.

На централним српским подручјима у овом периоду настају дела достојна немањићке традиције. Међу најбољима је дечански сликар и писац Лонгин. До замонашивања у Пећи 1577. године бавио се живописом и иконописом, а отада више писањем. Његово једино сачувано оригинално дело је "Акатист првомученику Стефану", настао 1596, из кога се најбоље види начин рада средњовековног српског писца. Претпоставља се да Лонгину припада и изузетно родољубиви "Акатист Светом Сави". Ипак, далеко најзначајнији српски писац овог периода је патријарх Пајсије, "једна од великих и последњих индивидуалности старе српске литературе, која већ спаја у себи две епохе" (Д. Богдановић). Као што су се из књижевног дела деспота Стефана и Константина Филозофа два века раније назирали хуманизам и ренесанса, сада се у обимном Пајсијевом опусу, посебно у "Житију цара Уроша", јављају елементи барока.

За овај период везана је и последња, пета по реду, обрада српских родослова, писањем "Родослова Јакшића" између 1563. и 1584. године, којим се помагало формирање српске аристократије у јужној Угарској. Важно историјско сведочанство чини више сачуваних летописа, писама и записа. Најзад, средином XVII века настаје једна кодификација старе српске историографије: "У 'Врхобрезничком рукопису' Гаврила Тројичанина из 1650. скупљени су сви заједно, у једној новој, Гавриловој редакцији, српски хронограф, родослов, старији летопис и млађи летопис. Са делом патријарха Пајсија, као поглед на једно вишестолетно постојање, као

подсетник једног великог наслеђа, српски историографски свод у овом рукопису симболично обележава завршетак средњовековне епохе", закључује Димитрије Богдановић у последњим редовима своје књиге "Историја старе српске књижевности".

36. СРБИ И БАРОК КАО ПРАВАЦ КАТОЛИЧКЕ УМЕТНОСТИ

Као што смо већ рекли, први талас западних утицаја на Србе десио се на крају XVI века. Тај талас је био од утицаја на избијање низа српских устанака против Турака, од којих је највећи онај у Банату. Реагујући на те устанке Турци 1594. године спаљују мошти Светог Саве, започињући тим чином велике прогоне Срба. Турски прогони даље бацају Србе у загрљај католичких сила, које користе прилику за наметање своје вере. У томе су имале неких успеха, и неколико српских владика из најистуренијих области према западу прихвата унију. Тако су Срби бежећи од једне опасности наишли на другу, без видљивијих користи по себе. Неповољне процесе зауставио је мудри патријарх Пајсије, на једној страни поправљајући односе са Турцима, а на другој спречавајући налет католика.

Тако друга половина и средина XVII века протичу у старом реду ствари, мада се називу две нове тенденције: у већем окретању западу, али по први пут и према Русији Ивана Грозног. Западне католичке државе ни у једном тренутку не одустају од проверавања Срба и њиховог наговарања на борбу против Турака, за свој рачун. Таква политика је очито била противуречна, па је у Аустрији долазило до сукоба по српском питању. Посебно је краљ Фердинанд увидео да се насртљивом верском политиком Срби одбијају од сарадње на бојном пољу. Он је успео да Србима обезбеди неке привилегије, одобравши 1630. године у том смислу један статут којим наш народ добија посебан положај у Царству. Заузврат су сви мушкарци са навршених 18 година у случају турских напада постајали аустријски војни обвезници. О тим српско-аустријским односима Ђоровић даје следећи закључак:

"Срби траже стално, проширујући своје захтеве, свој аутономан положај у пуном смислу те речи, са својом црквеном и световном влашћу, са својом милицијом и са својим подручјем. Беч, мада им је давањем привилегија признао посебан положај, жели да ту самоуправу што више ослаби и ограничи. Борба око тога водиће се скоро столећима. Беч ће пристати да им, с времена на време, обнови привилегије и са ласкањем да нова обећања; чим опасност мине, сви ће српски непријатељи гледати на све начине да се обећања изиграју".

У изигравању обећања Аустрија преко сваке мере претерује око 1700-те године, због чега се Срби окрећу Русији. Зато је помало противуречно да у исто време прихватају и већ више од једног века водећи правац католичке уметности, барок. Да апсурд буде већи, барок се најпре јавља баш у делима водећих црквених и световних личности у Срба: патријарха Арсенија Чарнојевића и његовог наследника Шакабенте, црногорских владара Данила и Василија Петровића Његоша, и посебно грофа Ђорђа Бранковића. Објашњење би најпре могло да се потражи у околностима под којима су Срби прихватили барок. Било је то време, од средине XVII до краја XVIII века, када се у континуитету од скоро 150 година српски народ нашао у изразито трагичном положају. Велике кризе бивале су и пре и после тога, али никада тако дуго без прекида. Зато је Милорад Павић у праву када српски барок веже за "лутајући народ":

"На Балкану, на простору некадашње византијске империје и несталог српског средњовековног царства, разапета на тремећи континената, философија и религија (православља, католицизма и ислама), раскомадана немирима и променљивим границама две велике империје - аустријске и турске, на југу пресечена и млетачко турском границом, расута у области туђе етнички и језички, српска књижевност се остваривала током XVII и XVIII века у једном лутајућем народу, највећим делом и столећима већ подвлашћеном турским, аустријским и млетачким завојевачима, у средини без редовних културних и друштвених институција, без политичког и културног средишта, у оквирима једног огромног подручја".

Није, дакле, српски барок случајно настао у време почетка великих страдања средином XVII века, а завршио се сређивањем политичких и културних прилика аустријским реформама од 1769. до 1779. године, окончањем осамдесетогодишње борбе за отварање српске пгтампарије (што се десило тек 1770) и формирањем српског грађанског staleжа крајем XVIII века.

Несрећа је била у томе што је једна велика културна преоријентација пала баш у тако трагично време, мада је исправније рећи да је до те преоријентације и дошло због наилазак тог трагичног времена. Црква више није била у могућности да као у два претходна века чува српску културу, па самим тим и националну свест, од туђинских насртаја њеним конзервирањем. Продирање католичке пропаганде кроз барок потврдило је да су страховања цркве била оправдана. С друге стране, конзервирање културе је имало свој рок трајања. Нови културни правци су кад-тад морали бити прихваћени, а како није било услова да се до њих дође у својој држави, то се десило једном "лутајућем народу", "у средини без редовних културних и друштвених институција, без политичког и културног средишта, у оквирима једног огромног подручја". У таквој ситуацији прихватање барока није могло да прође без последица.

За Србе је барок значио крупну промену на културном и духовном плану. Тада је започео процес удаљавања од византијско-православне културе и духовности, који се никада није зауставио. Данас, на крају XX века, тај процес је готово на самом крају. У време барока Срби су византијско-православну културу и духовност измешали са западно-католичком, да би временом ова друга све више задобијала превагу. Са променом културе и духовности мењао се начин размишљања, и заправо мењао се читав један народ. Формирањем српске државе у устанцима почетком XIX века тај процес се ублажио, али је поново појачан наметањем католичке пропаганде преко Вука Караџића. Због Вука Караџића није искоришћена прилика да се српска култура и духовност потпуније вежу за традицију светосавља. Уместо тога, уследио је нови талас западно-католичких утицаја, који ће посебно бити појачан формирањем Југославије. Као што ћемо видети, вештачко спајање српско-хрватског, дакле православно-католичког народа, на штету првог, није нимало случајно: то је један од кључних делова ове приче.

37. КАТОЛИЧКИ УТИЦАЈИ У АРХИТЕКТУРИ

Утицај католичког запада у време барока најјасније се уочава у архитектури, чак и црквеној. Прве српске цркве грађене су у византијском стилу, да би се постепено на тој основи формирала посебна српска грађевинарска школа. Она је коначно настала у време кнеза Лазара и деспота Стефана, са познатим моравским стилем (Лазарица, Каленић, и др.). Српски стил у архитектури задржао се и за време Бранковића у фрушкогорским манастирима. Али када су ови манастири порушени, њихова обнова је већ донела нови стил. Тако данас и лаик може да уочи рачлику између српских цркава грађених пре и после XVIII века. Ове потоње се, нарочито у крајевима северно од Саве и Дунава, на први поглед тешко разликују од католичких цркава.

Та градња српских цркава у католичком стилу почела је управо у бароку. Витки барокни звоници, карактеристични барокни прозори, тремови и фасаде, китњаст намештај, свугде много шара и детаља, па чак и на фрескама - све је то из католичких цркава прелазило на православне српске.

Сентандреја после сеобе 1690. године добија четири цркве са претежно барокним обележјима, док Георгијевска црква у Пешти постаје најлепши српски барокни храм. један за другим, сви фрушкогорски манастири добијају барокне звонике: Велика Ремета 1733. Раковац, 1735. Шишатовић 1742, Хопово 1751, Беочини и Јазак 1753, а задужбина Бранковића, Крушедол, још 1726. После звоника долазе и други барокни елементи: Крушедол 1745. добија барокни трем и прозоре, Велика Ремета 1754. барокно кубе. Ходош, барокни фронтон, итд. На место срушених цркава у српском стилу граде се нове у форми католичког барока: у Грабовцу 1741, Партошу 1767, Шишатовцу 1785,

Покатоличују се и друге ствари, па чак и печат. Печат пећког патријарха имао је слику цркве у традиционалном облику, коју београдски и карловачки митрополити од 1731. године мењају сликом барокне цркве.

"Дворови митрополита и епископа, скромне зграде са оскудним намештајем, били су срушени, а на њиховом месту подигнути нови, који се по лепоти архитектуре и богатству инвентара нису разликовали много од палата угарских бискупа. Речити је пример митрополијски двор у Београду, који је почео да зида 1725. митрополит Мојсије Петровић и који се по своме спољном изгледу није нимало разликовао од барокних палата представника аустријске администрације или од резиденција католичких прелата. Барокни Београд који се ширио око митрополијске резиденције био је предмет дивљења многих песника. Када је приликом турског заузимања 1739. спаљен у потпуности, њихови надахнути описи ове необичне престонице остали су једино сведочанство о изгледу барокне вароши, која је заувек нестала", пише Милорад Павић.

У ствари раскош и богатство, као препознатљиви елементи барока, наметнули су се и јединим представницима високог слоја српског друштва тога доба, свештенству. Позната православно-византијска скромност, испосништво и мучеништво, за једно време били су итекако потиснути. Може бити да је разлог томе и посебна улога српске цркве, да колико је могуће надомести улогу нестале државе. У ранијем периоду раскоша је било на владарским палатама и дворовима, а скромности у црквама и манастирима. Али сада је скромни изглед српске патријаршије или митрополије поред богатих католичких дворова могао да произведе утисак како Срби губе утакмицу са конкурентском црквом. Нико као свештенство није био у могућности да покаже сјај, па самим тим и моћ, нечег српског.

У сваком случају, српско свештенство у време барока постаје веома богат и моћан сталеж. Опис прославе рођендана патријарха Арсенија IV Шакабенте 1747. године у Сремским Карловцима, који је оставио писац Симеон Пишчевић, један од званица, изузетан је у односу на време пре и после овог периода:

"Патријарх је и поред своје дубоке старости живео раскошно. Код њега је било све како треба. Имао је доста послуге, али и старешина послуге, и скоро сви остали били су већином Немци. Како је тога дана био његов рођендан, сва је послуга била у богатим ливрејама. За време ручка свирала је музика. После ручка отишли смо у другу одају која је била пред спаваћом собом. Тамо нас је чекао десерт и послужена нам кафа. После ручка дошло је још гостију; дошао је из Петроварадина директор поште Андрејевић са женом, сином и две кћери, и још два Србина, официра из пука Будаина, да честитају патријарху дан рођења. Тако се саставило повелико друштво, а с њим и лепо расположење. Патријарх је зажеleo да играмо и замолио да отпочне бал..."

И служба у црквама постала је помпезна и свечана. Архијереји су носили брокасте одежде извезене златом и сребром, митре са украсима од бисера и пастирске штапове са драгим камењем, док су у олтарима блистали раскошно позлаћени дуборези у барокном стилу.

Док је патријарх Арсеније III Чарнојевић за собом оставио само један дрвени сандук неопходних ствари, већ је митрополит Мојсије Петровић у свом раскошном двору оставио стотину пари свилених чарапа, сребрни прибор за маникир, луксузне сатове са музиком, итд. Митрополит Вићентије Јовановић основао је и издржавао сопствени хусарски пук, што је било тешко чак и најбогатијим угарским племићима. У исто време, и настајуће српско грађанство настоји да колико може ужива у раскошима барока.

Од краја XVIII века српска архитектура трпи нови талас католичких утицаја преко класицизма. Са класицизмом у архитектури се за рачун једноставности повлачи китњасти стил барока, најпре у цивилној градњи а онда и у српској цркви. Грађевинари класицистичког стила, различитих вера и националности, подижу низ објеката и северно од Саве и Дунава и у тек ослобођеној Србији. У "западњачком стилском схватању", како је то рекао један стручњак, обнављају се манастир Месић (1793/4) и конаци манастира Врдник (1791). Граде се нове цркве у Крњешевцима, Старој Пазови и Чортановцима (1827), као и у Буковцу (1794). Обнављају се

карловачка Саборна црква (1820), звоник у Бешки (1811), црква у Ердевику (1820), Николајевска црква у Иригу (1811), итд.

Нове цркве у овом периоду добијају и Бачевци (1798), Купиново (1802), Јаков (1807), Михаљевац (1812), Бежанија у Земуну (1826), Илок (1798), Добринци (1808), Адашевац (1813), Мирковци (1809), манастир Кувеждин (1815), итд. После Другог српског устанка у "западњачком стилу" у Београду се граде зграда Совјета и касарна на Савамали (1835), болница у Палилули (1837), Саборна црква (1837/8), зграда Реалке (1840), итд.

38. "ЗАБЛУЖДЕНИЈА" ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Широки просветитељски покрет, у нас највише прихваћен преко Доситеја Обрадовића, Имануел Кант је овако дефинисао:

"Просветитељство је излазак човека из његове самоокривљујуће непунолетности. Непунолетност је немоћ да се служимо својим властитим разумом без вођства неког другог. Ово непунолетство је самоокривљено уколико је његов узрок у недостатку одлучности и одважности да се служимо својим разумом без вођства неког другог. Дакле, гесло просветитељства је: Sapere aude! Имај одважности да се служиш својим властитим разумом..."

Просветитељи изнад свега стављају разум, рационално или 'логично мишљење', наглашавајући важност бројева у смислу да све може да се израчуна и измери. Залажу се и за "рационално поимање религије и божанства", или, с друге стране, за атеизам.

Просветитељски покрет XVIII века значио је за католичку и протестантску Европу излазак из средњовековља и то на један изразито антирелигијски и антицрквени начин. Ово је објашњиво утолико што је својом јаком догмом и одступањем од православне Христове вере католичка црква вековима заиста човека чинила "непунолетним". За разлику од хришћанског православног света, средњи век је код католика обележен верским ратовима, инквизицијом и језуитизмом, док је служење "својим властитим разумом" многе одвело на ломачу или страшне справе за мучење и убијање.

Зато је разумљиво антирелигијско и антицрквено обележје просветитељског покрета у Западној и Средњој Европи, али не и његово некритичко преношење у православну Србију, у којој је посрбљена православна вера, светосавље, представљала нешто сасвим друго. У својој књизи "Основи православног васпитања" митрополит Амфилохије Радовић дао је најпотпунију анализу просветитељске делатности Доситеја Обрадовића (1740-1811), полазећи од следећег става:

"Једно бекство у манастир, бекство Светог Саве, и друго бекство из манастира, бекство Доситеја Обрадовића, опредељују животни пут не просто две личности, Светог Саве и Доситеја; не значе само ни утемељење две епохе у историји српске културе - средњовековне, од Светог Саве до Доситеја, и нововековне - од Доситеја до данас; та два независна историјска чина судбински се одражавају на ход једне нације кроз векове, али истовремено симболишу жеравичну раскрсницу на којој се непрестано налази човек уопште, и од које зависи његова судбина у времену и у вечности".

Криза монашког живота у српским манастирима XVIII века, неминовно настала због дуготрајног свесног конзервирања културе и уметности ради очувања нације у тешким временима, није наишла на разумевање младог и амбициозног монаха манастира Хопово, Доситеја Обрадовића. Дошавши, уз то, до неких просветитељских књига, он се одлучује на бекство из манастира, и отада му "учење и латински језик" постају главно надахнуће. Али не било које учење, јер на пропутавању кроз Хиландар као да није приметио ни једну књигу, него пре свега неправославно. Он обилази готово сва важна католичка и протестантска училишта Европе тога доба, тако да се његов изузетан природни дар наоружао великим знањем из разних области.

Остало је забележено како је Доситеј још у хоповским данима, примивши прве просветитељске утицаје, имао детиње покушаје да на силу постане светац. "У том погледу он се уопште није мењао", пише митрополит Амфилохије. "Самоувереност и наивно убеђење да сам собом може постати 'светац' и савршен човек, остали су до краја основна црта његовог карактера.

Прво школа Јеротеја Дендринa, а потом идеје терезијанства и јозефинства, као и његове студије у Халеу и странствовања по Европи, учиниле су да је Доситеј не само примио него и постао проповедник науке и идеја просвећености свога доба, и то са жаром религиозног реформатора и изузетним даром књижевника и педагога".

Основни Доситејев став гласи: верa је рационална, а здрав разум је сагласан природи ("јестетству"). Слично Канту, и он поставља захтев: "Следовати правило здравог разума", У име тог разума и природе настоји да искорени православне "обичаје" и замени их тада модерним, просветитељским. Али то уопште нису била модерна схватања, него још старија од хришћанства. Доситеј и просветитељи су само упрошћавали учење Сократа, Протагоре и других античких филозофа. Древно софистичко начело: "Човек је мерило свих ствари", Доситеј је, под утицајем идеја свог времена, допунио начелом природне теологије, коју је још Сократов ученик Платон дефинисао речима: "Бог је мерило свих ствари".

Хришћанство је отишло даље, постављајући начело: "Богочовек је мерило свих ствари". Дакле, нити само човек и његов разум, нити само Бог, него истовремено савршени Бог и савршени човек.

Доситејев Бог ограничен је човековим "здравим разумом" и природом, а сазнаје се науком уместо Откровењем. Ти покушаји сужавања хришћанства на уске оквире античке филозофије нису били нови. Било их је у више јеретичких покушаја осуђиваних на црквеним саборима у Цариграду, али не и у Риму. На Западу је још у XI веку проповедано да је истина неоправдана и неучвршћена разумом исто што и "сликање по води или по облацима". То начело касније постаје једно од основних у западној схоластици средњег века, с тим што су "истина" и "разум" често наметани познатим суровим методама. Тако је у западном свету новина Доситејевог времена у суштини само у замени носиоца и поседиоца разума и истине, као и у покушајима да се овакво учење, проглашено за једину основу и границу човековог мишљења, живљења и делања, сем убеђивањем - милом или силом - намеће и државном принудом (реформе Петра Великог у Русији, која наравно није на Западу, али су Петрове реформе биле потпуно западњачког типа, терезијанство и јозефизам у Аустрији, Буржоаска револуција у Француској, итд).

У чему су још разлике између Доситејевог учења и православне светосавске вере? Једну од основних видећемо из следећег Доситејевог става:

"Човек који је савршено размотрио и сазнао природна дејства, како материје тако и ума, бит ће умерен и правичан у свем што изискује од Божијег промисла".

Тако Доситеј порекло зла налази у незнању, али је ипак у зрелијим годинама дошао до закључка да "ништа не помаже знање и разум када је срце покварено и кад су нарави разблужене и на зло окренуте". Овде митрополит Амфилохије подсећа на библијско схватање о демонизованости знања насталог из погрешне усмерености човекове воље, знања које лишава природу истинског живота, а разум његовог богомданог здравља.

"Знање дато огреховљеном уму и поквареном срцу, постаје и претвара се у отровно знање, које на место да просвећује, потлачује, и на место да умањује, оно све више и више умножава зло у свету", каже митрополит Амфилохије.

Доситејевско просветитељство, коме су разум и знање мера чак и Богу и небеском царству, и умно и морално је испод православне хришћанске вере. У проповедима Светог Саве, које бележе оба његова биографа, Доментијан и Теодосије, разум је светотројичан и богочовечан, тј. "скрива у себи тајну тројичиног Бога и богочовечног човека и открива је собом". Светлост коју такав разум даје, "открива праву светлост човековог ума и светлост природе, служећи им као темељ, мерило и - Пуноћа. Оно што је коначно и несавршено (дакле природа и човеково знање) никада не може бити мерило и критериј онога што је бесконачно и свесавршено", закључује митрополит Амфилохије.

Иако је Доситејев пут супротстављен светосављу, као и српско-византијској традицији уопште, и иако баца српски народ у загрљај унијатства и католичанства, имао је доста утицаја, нарочито међу интелигенцијом. Примера ради, према Добрици Ћосићу "будућа култура и судбина нашег народа морају бити утемељени на Вуку и Доситеју". Било би много мудрије, међутим,

вратити се Његошу, који је Доситејеве списе називао "источницима горским и отровним". а његово просветитељство "развратним".

"Ја бих Доситеја почитовао да је умио свој дар душевни обратити у корист нашег народа, али га обратити није умио и зато га презирем као човјека који није видио у шта се садржи срећа народа, што му може причинити несрећу, и као човјека који је био неке подло орудије подсмјеланија над благочестијем" (тј. православном вером), писао је Његош. ("Цјел. дјела П. П. Његоша, књ. 7.)

39. СРБИ У ДОБА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА

Просветитељски покрет у Аустрији обично се дели у три фазе, где су орјентири бечки владари. Према царици Марији Терезији, која је владала од 1740. до 1780. године, прва је терезијанска фаза. Друга, по њеном сину Јосифу II (1780-1790), носи назив јозефизам, док је трећа везана за реформе под Францом II (после 1792. године).

За српски народ у Аустрији најзначајније су биле терезијанско-јозефинске реформе, посебно оне спровођене од 1769. до 1779. године. Основа тих реформи је одвајање цркве од државе и школског система од цркве. Утицај цркве сузбијан је реформом монашког живота и укидањем великог броја католичких самостана. Само под Јосифом II укинуто их је чак 738.

Развојем друштва и међу Србима је у једном тренутку морало доћи до слабљења позиција цркве, као што је то било наговештено још почетком XV века, али несрећа је што се и овај важан процес одиграо у непријатељској држави. Аустрија је опет настојала да искористи прилику за духовно покоравање Срба. Одвајање цркве од државе у српском случају није било од великог значаја, пошто није било српске државе, али спречавање црквеног утицаја на школство итекако јесте. При томе је постојала и једна посебна околност, јер је Српска православна црква била више од цркве - она се пред бечким властима јављала као представник свог нашег народа.

Аустријска школска реформа предвиђала је увођење латинице и народног језика у српске школе, али је због великих отпора ова намера осујећена. Зато је силом наметнут сталан систем за управљање народно-црквеним животом Срба. За спровођење мера против воље народа и цркве био је задужен опуномоћени председник Илирске дворске депутације у Бечу, гроф Колер. Целокупна реформа монашког живота у Аустрији је и отпочела укидањем српских манастира, 11 мањих и три већа, под Маријом Терезијом, док се тек цар Јосиф II усудио да затвара католичке самостане. Аустријске власти су укинуле велики број празника у српском календару, оставивши само Светог Саву. Ради поспешивања реформе у Бечу је 1770. године основана српска штампарија, а у школама су се могли употребљавати само прописани и од цензуре одобрени уџбеници. Истовремено је законом прокламовано да странци не могу бити учитељи, па су тиме из српских земаља под Аустријом коначно прогнани и руски учитељи и руске књиге.

Ипак, сем латиници и народном језику, нису се сви Срби одупирали реформама, посебно не каснијим, јозефинским. У једном делу народа цар Јосиф II, будући веома образован и способан, а уз то и верски толерантан, постао је јако популаран. Тој популарности несумњиво су допринеле многе књиге штампане на српском језику ради грађења његовог култа, али и неки његови потези, пре свега издавање патента о верској толеранцији и укидање језуитског реда у Аустрији. Аустријског цара хвалили су и многи српски писци:

"Доситеј је поздрављао доба просвећеног владара Јосифа II као златни век у којем влада Минерва, хвалећи егзалтирано у стиховима његово време 'златно и весело', време 'евангелске слободе' и толеранције. Та похвала била је штампана у почетку Доситејевог писма Харалампију (1783), које је посебно отиснуто и било ширено као летак и програм његовог просветитељског рада. Везелић је за Доситејем у својој књизи 'Краткоје сочињеније о приватних и публичних делах' (Беч, 1785, 1792) дао хвалећи праведну владу Јосифа II 'Оду о шчастији нињешњага века' (Оду срећи садашњег столећа)... За овим стиховима следили су и други знаци оданости просвећеном

владару", пише Милорад Павић у књизи "Историја српске књижевности класицизма и предромантизма (класицизам)".

Према Скерлићу, српско друштво се поделило на два дела: једни су одобравали јозефизам, а други му се жестоко противили. Као поборнике реформи аустријског цара он наводи грађанство, а као противнике цркву:

"Сва та црквена политика и ти покушаји реформе у православној цркви, против којих је јерархија устајала, налазили су присталица код грађанства које је скоро сто година водило борбу против теократских склоности и самовоље свештенства, и код образованих и школованих људи, који су већ били ушли у идеје века..."

Речене у вуковском стилу и са неразумевањем ствари, ове Скерлићеве оцене садрже само делић истине. С једне стране, он због одушевљења "идејама века" прескаче питање јесу ли те идеје прикладне Србима, или ту можда има и неких других идеја? Тако исто је наступао и оновремени писац Симеон Пишчевић, грдећи сремске Србе што нерадо шаљу децу у латинске школе.

"Неразумно су избегавали просвету, и то највише из страха да се не занемаре постови, уображавајући да би им синови, кад се одвоје од кућа, јели сваки дан мяса и да би тако живећи заборавили и веру и закон, претопили се у Немце", писао је он.

С друге стране, није било речи о уобразиљи, него о реалној опасности, која се на несрећу никако није могла избећи. То произилази из следећих Павићевих навода:

"Српско-латинске школе, које су преовладале средином XVIII века међу Србима под Аустријом, унеле су типично класицистичко образовање у онај слој српског друштва на тадашњој угарској територији, који је у том тренутку имао највише питомаца у тим школама. То је био грађански staleж.

Том staleжу је латинско школство одговарало и зато што је латински био у то време и званични језик угарске администрације и права. Тако је она генерација која је из крила српског грађанског друштва ступила на сцену током друге половине XVIII века, носила у себи већ једну класичну културу, везану више за латинске, него за грчко-византијске узор претходних генерација".

Већ од друге половине XVIII века грађанство заиста постаје водећи део српског друштва, и тиме не само што је потиснута црква, него је измењен друштвени поредак касног средњевековља. Локални кнезови и спахије остаће водеће личности у српским областима под Турцима до Карађорђевог устанка, па и нешто касније, али у пространим областима од Темишвара до Трста српски елемент, ојачан сеобама из 1690. 1737. и 1752. године, створио је моћан грађански staleж са трговином као основним занимањем. Јачању тог staleжа погодиле су две околности. У првом реду био је то за трговину погодан положај између Истока и Запада. Развијање трговинских токова било је у интересу и Аустрије и Турске, па је тако XIII члан пожаревачког мира из 1718. године гарантовао трговцима да ће "моћи несметано трговати у обе царевине". Сем тога, успону српског грађанства допринео је општи успон "трећег staleжа" у Европи тога доба. Биле су то последице Француске буржоаске револуције из 1789. године и аустријских просветитељских реформи. које су средњевековно друштвено уређење мање-више радикално потискивале за рачун стварања грађанске државе с новим идејама о равноправности и толеранцији.

Закон капитала је српски грађански staleж одгонио од својих корена, приморавајући га на прилагођавање новој средини ради бољег напретка у послу. Али то је била само једна страна медаље. На другој страни је снажење српског грађанског staleжа доводило до јачања позиције читавог српског народа у Аустрији. Иако прожет страним утицајима, грађански staleж је очувао свест о националној припадности и узео примат у борби за права свог народа. Заправо нема података који би поткрепили Скерлићев закључак о стогодишњој борби грађанства против свештенства, нити уопште о неким значајнијим сукобима различитих слојева српског друштва, које су, сем грађана и цркве, чинили још племићи, војници и сељаци. Изгледа да је превагла потреба за уједињењем пред заједничком опасношћу. То се види по у ово време учесталијим захтевима за посебном територијом и аутономијом за Србе, које су пред бечки двор заједнички износили

припадници различитих staleжа. После Темишварског сабора 1790. године аустријске и мађарске власти заиста чине Србима неке уступке, док се јединство српског народа посебно манифестује у свеопштој подршци Карађорђевој устанку.

40. КЛАСИЦИЗАМ И ПРЕДРОМАНТИЗАМ

Барок је био последњи правац српске уметности везан за цркву. У следећем периоду водећу реч у уметности преузима грађански staleж, као што је преузима и на другим пољима. Барок је, такође, последњи уметнички правац који Срби примају са великим закашњењем у односу на западноевропске и средњеевропске народе. Са њим је започео процес одвајања српске уметности од сфере византијске цивилизације и укључивање у уметнички свет Запада. Према Милораду Павићу, тај процес је већ крајем XVIII века "свршена ствар".

Нови правци српске уметности, класицизам и предромантизам, који напоре до трају од краја XVIII па до средине XIX века, заиста се потпуно вежу за један нови свет, свеједно што задржавају национална обележја. Српски класицизам нема веза са византијским и сопственим средњовековним наслеђем, већ је под утицајем немачких, руских, француских и енглеских узора. То је правац који је значајно враћање Антици, али не грчкој, већ римској, латинској. Стара српска књижевност је преко Византије имала скопчу са грчком Антиком, а имали су је на тај начин и неки писци овог периода, али они не спадају у класицисте. "Зато се и у српској књижевности само покрет везан за латинску Антику и њене књижевне ауторитете може назвати класицизмом", закључује Павић.

Најранији класицистички центар су Карловци, са развијеним класицистичким (латинским) образовањем још у првој половини XVIII века. У Карловцима су деловали и каснији класицистички писци, међу којима и водећа личност овог правца, Лукијан Мушицки, затим Магарашевић, Никанор Грујић и други. Јако класицистичко средиште је Вршац, са Јованом Стеријом Поповићем, Хедлом, Малетићем, Арновљевићем и Нешићем. Следи Рума са Атанасијем Стојковићем, Георгијем Храниславом, Василијем Суботићем и Константином Богдановићем, затим Сомбор са Јованом Берићем, Платоном Атанацковићем, Аврамом Мразовићем, Димитријем Нолбановићем, Николајем Шимићем и другима. Нови Сад и Пешта такође спадају међу водећа средишта српског класицизма. У Будиму је штампан највећи део класицистичких књига, ту се школују и делују многи представници овог правца, попут Саве Текелије, Јована Хаџића, Стефана Стефановића, итд.

И други стил српске књижевности овога доба, предромантизам, ослањао се на историју, али не античку, већ српску средњовековну, као и на хришћанске легенде, певајући о царству које је ишчезло са жељом да се поново поведе борба за његову обнову.

"Књижевно гледано, то је, у ствари, један комплетан романтизам", пише Павић, "који се разликује од романтизма у покрету Вука Караџића утолико што је неговао сентименталну књижевност и што је завршио неуспехом. Да Вуков покрет није и језички јасно изоловао предромантичаре, историчар књижевности дошао би у искушење да их не посматра засебно, него (поготово у драмској продукцији њиховој) као прву фазу романтичког покрета у српској књижевности".

Павић наводи два исходишта српског предромантизма: протестантизам и источно хришћанство. Први утицај долази отуда што су многи српски питомци током друге половине XVIII века упућени на протестантска училишта широм Европе, јер су била толерантнија од католичких. На једном протестантском универзитету школовао се и Доситеј Обрадовић, због чега су га противници понекад оптуживали за "лутеранство". И европски предромантизам се најпре јавно у земљама захваћеним реформацијом, Енглеској и Немачкој, док је и у француској књижевности главни представник овог стила, Жан-Жак Русо, био протестант.

За разлику од класициста, предромантичари нису имали већа средишта на српској територији, него су се више везали за транзитне центре. Највише их је образовано на

протестантским лицејима у Словачкој, нарочито у Пожуну, док су највећи број књига објавили у Трсту благодарећи меценству тамошње богате српске трговачке колоније. Крајем XVIII и почетком XIX века око Доситеја Обрадовића овде се образује тршћанска песничка школа, којој припадају скоро сви предромантичари. Сем Доситеја, у Трсту су живели и други представници овог стила: Јован Дошенић, Павле Соларић, Вићентије Ракић, Викентије Љуштина, Јоаким Вујић, Јефимије Поповић и други. Наполеоновим освајањем Венеције (у којој је била српска штампарија) и Трста, преко ових писаца у српску књижевност продиру нови, романски утицаји.

Припаднике оба стила, класицисте и предромантичаре, повезивала је "заједничка идеологија просвећености и солидарности трећег сталежа" (М. Павић), као и жеља да се помогне свом народу у бурним догађајима с почетка XIX века. Готово сви пружају помоћ Првом српском устанку и напорима за ослобођење и обнову српске државе. Сем утицајима на своје мецене да пруже помоћ устаницима, многи српски писци и сликари планирали су долазак у Србију за време устанка (Соларић, Текелија, Трлајић, сликар Арсеније Тодоровић), или су то успели да остваре (Вићентије Ракић). На управним пословима младе српске државе, нарочито законодавним, радиће потом многи писци, попут Јована Стејића, Јована Хацића, Стерије и других. Највећи писац ове епохе, Доситеј Обрадовић, напустио је у 66-ој години живота угодан тршћански живот дошавши 1807. у устаничку Србију. Обављао је дипломатске послове, био васпитач Карађорђевог сина Алексе, члан Совјета, оснивач Велике школе и министар просвете. У министра га је произвео Карађорђе, следећим указом:

"Потпуно наду имамо да ћете се ви драговољно и овом приликом користити и Ваше небројене заслуге за отаџбину у новом важнијем делу јоште умножити и тако бесмртно име у вечитим књигама отаџбине доиста оставити можете".

Доситеју се остварила намера да умре у устаничком Београду. Умро је 1811. године, оставивши у опоруци последњу жељу: да се као најважније наслеђе његове епохе схвати извојевана слобода.

Доситејев случај добро осликава збивања међу нашим интелектуалним светом онога доба. Иако је интелигенција подлежала широкој лепези страних утицаја, који су немилосрдно ломили богато српско-византијско наслеђе минулих векова, ти утицаји је ипак нису отуђили од свог народа. Доситеј Обрадовић је несумњиво користио ширењем просвете и залагањем свог утицаја за српску ствар, али била је то само краткорочна корист. На дуги рок гледано, његова делатност нанела је нашем народу неизмерне штете. Он је започео процес одвајања Срба од корена и вековне традиције, и већ следећа генерација следбеника његовог пута поставиће српску културу и писменост на сам почетак. Тако је српска култура поново постала "млада", мада је била стара већ десетак векова. Са тим вековима је требало успоставити везу, а не тек тако откачити десет вагона из композиције и оставити само локомотиву, тим пре што су неки од тих вагона били итекако крцати. Сада је српска писменост поново морала да намиче нове "вагоне", док други народи нису одбацили старе, него су само наставили да иза њих нижу један за другим, не нарушавајући композицију. Тако је наша култура дефинитивно постала слабија од многих других, и више није била на светском нивоу као у средњем веку. Последице су отварање врата за још веће стране утицаје и слабљење одбрамбене моћи народа.

41. РУСКИ УТИЦАЈИ

На молбу београдског митрополита Мојсија Петровића руски цар Петар Велики наредио је 22. маја 1722. године да се српским црквама пошаље помоћ у књигама и учитељима. Први руски учитељ међу Србима био је Максим Теренчевич Суворов из Кијева, који је 1. октобра 1726. године у Карловцима отворио "славјанску школу". Суворовљеви почеци били су тешки, јер му слабо образовани митрополит није могао бити од велике користи, а ни њему самом није било најјасније шта Србима заправо треба. После неуспеха карловачке школе пола године касније

отвара школу у Београду, али га и ту ђаци напуштају. Зато се враћа у Карловце, сада са више успеха. Децембра

1727. године имао је 124 ђака, међу којима је било чак и монаха и свештеника. Најпре им је држао часове руско-словенског читања, онда граматике, и касније латинског језика. Суворовљев брат ускоро отвара рускословенску школу у Араду, а затим такве школе ничу у многим местима (Београд, Ваљево, Пожаревац, Мајданпек...).

Нови митрополит, Вићентије Јовановић, наставио је стопама свог претходника. Он је најпре довео Руса јеромонаха Синесија Залуцког и поставио га за управника свих српских школа. Нешто потом, 1733. године, по његовом захтеву долази једна већа група руских учитеља, махом из Малорусије (Украјине). Доласком те нове групе, у којој је најзначајнији био Емануел Козачински, рускословенско школство се даље шири док школа у Карловцима израста у гимназију. После одласка Залуцког Козачински је 1736. године постављен за ректора свих школа Београдско-карловачке митрополије и главног црквеног проповедника. Он је први код нас организовао ђачке позоришне представе, и чак је написао "Трагедију о смрти цара Уроша". Напустио је Србију лета 1738. због новог рата с Турцима, када, по речима барокног историчара Јована Рајића, "красно цветајући училишни врт би уништен".

"Мислим да се може потпуно сигурно тврдити да је русофилска оријентација у српском друштву била потпуно свесна и широко распрострајена крајем тридесетих година XVIII века, обухватајући не само свештене кругове него цео народ", пише Ђоровић. Томе је допринело снажење Русије Петра Великог. Руски углед растао је и у другим православним земљама, Молдавији, Влашкој, Бугарској и Грчкој, што је додатно јачало српско русофилство. У наслону на Русију понекад се претеривало, нарочито по питању језика. Ово је, наиме, време у коме се за рачун црквеноруског језика напушта стари српски књижевни језик. Црквеноруски, односно "словенски језик руске рецензије", или "рускословенски", постаће језик српске књижевности за наредних стотинак година, а језик обреда Српске православне цркве све до наших дана.

"Од XVIII века напустио се наш стари српскословенски језик и у цркви. Данас Светосавска црква не употребљава језик свог организатора, нити његову традицију. У нашим црквама служи се сад рускословенским језиком са српским изговором", каже о томе Ђоровић, не без прекора. Како је дошло до језичке промене?

Нема сумње да је судбоносно везивање за Русију учинило своје. У том везивању потражен је излаз из очајне ситуације у којој се нашао српски народ притешњен између два моћна царства, аустријског и турског. Скерлић је то описивао на следећи начин:

"Дошавши у туђинску и иноверну земљу, од првога дана у верској опасности и без престанка изложени великим верским гоњењима, Срби су осећали потребу да се што чвршће привежу уз словенску верску и националну заједницу, и њима је изгледало да је усвајање руско-словенског језика једна велика гаранција за очување угрожене народне и верске особености. И уколико су аустријске власти и католичка пропаганда били насртљивији од како је, нарочито после аустријског освајања Србије 1718, опасност од уније била већа, утолико су Срби већма желели да се свим могућим везама тешње привежу за Русију, једину словенску и једину православну државу, на коју су били уперени сви погледи и све наде православног Словенства. Поред тога, језуитска пропаганда покушавала је да шири католицизам међу православним Србима и црквеним књигама штампаним ћирилицом и на српском језику. И бојећи се од тих превара, Срби су стали тражити и употребљавати само оне књиге које су са синодским допуштењем биле штампане у Русије, и чији је строги православни карактер самим тим био гарантован".

Књиге штампане и рукописане језиком Светог Саве биле су у великој мери уништене најездама непријатељских војски, а могућности да се обнови књижевни фонд није било. Мањак књига осећао се како у неопходним свакодневним богослужењима, тако и у паду писмености свештенства. Зато су црквене власти од руског цара тражиле и књиге и учитеље. Са доласком првих руских учитеља почеле су да стижу и пошиљке књига, комплета за цркве, граматика, речника, буквара... Али то није било довољно, па руски трговци књигама ("Москаљи") брзо

преплављују српска насеља. Према једном попису из 1732. године, у Срему је у 104 цркве и код свештеника било укупно 1.146 црквених књига, од којих 681 на руском језику и 465 србуља. Већ средином тог века извештаји кажу да су у фрушкогорским манастирима србуље права реткост, као и свештеници који умеју да служе "по сербски", док књиге штампане у Москви, Кијеву и Лавову, као и "московска служба", потпуно превлађују. Тако је постигнут пун ефекат наредби митрополита Вићентија Јовановића и његовог наследника Павла Ненадовића, да се у црквама има појати и служити само по књигама "московске или кијевске печати".

Брз продор руског језика у српску цркву био је могућ благодарећи његовој великој сличности са старим српским језиком. Рускоцрквени језик пристигао у Србију није претрпео Ломоносовљеву реформу, спровођену баш у то време. То је заправо језик Ћирила и Методија, делимично русизирани. О овоме је постојала општа сагласност у српским црквеним круговима, због чега је рускоцрквени језик често називан "словенским језиком". А како је нешто касније превладала теза, не само код Срба, да је језик Ћирила и Методија био српски, то се додатно повећала популарност рускоцрквеног језика.

Рускоцрквени језик није превладао само у српској цркви, већ и у књижевности. Томе је, с једне стране, допринела његова употреба у школама, а с друге школовање многих Срба у Русији. Већина српских писаца рођених двадесетих година XVIII века и касније одлазила је на школовање или боравак у Русију: Рајић, Жефаровић, Пишчевић, Василије Петровић, Сава Владиславић, Дионисије Новаковић, затим Јулинац, Миријевски, Трлајић, Стојковић, Доситеј, Зелић и Текелија, а неки од њих тамо и остају поставши више руски но српски писци, као Макарије Петровић, Петар Смејић и Софроније Младеновић. Док су први српски писци барока, попут грофа Ђорђа Бранковића, писали на старом српском језику, последњи припадници ове епохе стварају на рускоцрквеном језику (Жефаровић, Орфелин, Рајић и други).

42. ЈЕЗИЦИ И ПИСМА XVIII И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Због мноштва утицаја језичко питање у XVIII и првој половини XIX века веома је замршено. Има најмање пет варијанти језика које су Срби тада користили.

Стари српски књижевни језик, језик Светог Саве, односно "српскословенски" или "српска редакција словенског језика", користио се до 1730-тих година, а код неких писаца, на пример Гаврила Стефановића Венцловића, и касније. До наредби митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића био је то и званични језик Српске православне цркве.

Када је у XV веку дошло до планског конзервирања српске културе ради националних интереса, то се по природи ствари десило и са књижевним језиком. Али, на другој страни је говорни језик ишао својим током и све више се удаљавао од књижевног. Томе је посебно доприносио општи пад писмености српског народа под турском окупацијом, нарочито у XVII и XVIII веку, који ремети узајамне утицаје књижевног и говорног језика. Више није било онако много цркава, манастира и богатих градова, па самим тим ни школа. Читање или слушање језика из књига постајало је реткост, што је све доводило до опасног раздвајања књижевне и говорне језичке варијанте. Знањем сиромашном свету богати књижевни језик постајао је све неразумљивији, што је било запажено и у црквеним круговима.

Зато у XVII и првој половини XVIII века долази до употребе народног, тј. говорног, језика у црквеној и световној књижевности. Циљ је био да светосавска вера постане приступачнија мноштву необразованих људи како би се што боље одговорило јакој католичкој пропаганди, која је смишљено наступала баш на свима разумљивом простонародном говору. "Тако је током XVII и на почетку XVIII века српска књижевност добила и читаву једну нову и богату област стварану на народном језику", каже о томе Милорад Павић. Православни писци (Венцловић, Јеротије Рачанин, Гаврил Тадић и други) имали су при томе једну намеру, а неки католички, као барски надбискуп Андрија Змајевић, сасвим другу. Овакав пропагандни наступ католика био је изводљив јер је српски народни језик у то доба суверено владао књижевношћу Дубровника и других приморских

градова. Наравно да сви српски католички писци нису имали политичке намере, али је исто тако чињеница да су многи од њих - намерно или не - били мост за пропаганду из Рима. Изразит је пример Мавра Орбина, чија књига "Краљевство Словена" до православних центара у Срему и другде долази управо преко католичких писаца из Далмације.

Стари српски књижевни језик, упркос коришћењу народног говора, није био напуштен до прихватања црквеноруског језика. Он је био језик религије, језик посвећених и просвећених, који су "српско прости језик", "србски језик", "прости дијалект", како га је називао Венцловић, користили "на службу сељаном некњижевним", "простим људима на разумност", али и у књигама за одређени број недовољно писмених људи.

Према једној песми патријарха Арсенија Чарнојевића посвећеној грофу Ђорђу Бранковићу, српски књижевни језик овога доба изгледао је овако:

Зри в народе нашем небреженое понуреније,
зри слабости разумнеј,
зри неразмотренија синов,
Слнцу убо светешту
се они бо јоште главоболствујут
сном неведенија
ако под мраком нерасудној тамности закрити...
Но и као наплњени суште духовнаго богатства
и разума истинаго напојени,
сами размотревше к помишљењу себе вагрузите:
откуда бихом и имели,
толиких времен нештедноју рукоју
на четирех стран раздавајуште?...

Српски народни (говорни) језик који се користио у књижевности и цркви у ово време увелико се разликује од народног (говорног) језика Вука Караџића. Насупрот Вуковом, био је то народни језик образованијег дела народа. За рачун веће разумљивости код неугог света изгубио је на богатству, али је и даље задржао велику вредност. У својој књизи "За и против Вука" Меша Селимовић му даје високу оцену:

"Тешко је одговорити на узалудно питање шта би се десило да је Венцловићево дело штампано, да је постало шире познато и да је било у могућности да изврши утицај на развитак српског језика. Да ли би у том случају преовладао после њега славјански језик? И да ли би се Вук послужио Венцловићевим језиком у борби против славјанског? Да ли би га узео у обзир, ма у којој мери, јер је на том заиста народном језику Венцловић оставио солидне обрасце из многих духовних области, крећући се с лакоћом у подручјима 'метафизике, филозофије и апстракције, којима Вуков језик једва да је био дорастао', каже М. Павић концилијантно, а могао је сасвим мирно рећи: којима Вуков језик никако није био дорастао. Или би Вук ишао својим путем, одбацивши Венцловића, као и Доситеја, као и све остале, иако је Венцловић друго него сви они. Можда би Вуку Венцловићев танани, неселачки, контекстуални језик, којим се изражавају метафизичка, рафинирана, понекад и бизарна духовна стања, изгледао туђ и некористан народу...

...Чињеница је да је језик двојице Вукових савременика, веома развијен и богат, у суштини сличан Венцловићевом, Симе Милутиновића Сарајлије и Петра Петровића Његоша, остао прилично издвојен, усамљен, изван општих токова наше књижевности и културе, и без утицаја који заслужује. Њихов језик је много ближи Венцловићеву него Вукову. То је језик мисли, тражења смисла изван обичног и познатог, копање по вечним тајнама живота и смрти, тајнама бића Људског, његова места, суштине и сврхе'.

Подсећајући се ових Селимовићевих речи, Павић је следећом приликом дописао:

"Венцловићев језик остаје сведочанство о стању српског књижевног језика у једном тренутку када његова велика асимилациона моћ још није била угрожена и када се све што би живот нанео, у том језику смештало лако, тачно и као засвагда. Данас ми више не располажемо језиком са таквом асимилационом моћи..."

Питањима да ли се Вук уистину кретао својим, и уопште српским, или неким туђим путевима, зашто српски језик више није тако моћан као некада, и сл, бавићемо се у наредним поглављима. Благодаречи примерима Венцловића и њему савремених писаца, као и касније Симе Милутиновића и Његоша, овде само указујемо да је сем Вуковог - или чијег већ? - постојао најмање још један пут реформе српског језика, и то далеко бољи.

Народни језик Гаврила Стефановића Венцловића представимо најпре једним његовим огледом о позоришту из 1741. године:

"Кано ђаци кад неку комедију чине пред људма за смех и за шалу облачећи се у разлико лепо рухо, те се чинећи цари, краљи, велика господа, официри и војиштани, доктори и философи, а овамо - ништокапе, сви их знаду тко су они, тако је и овога света свако лице. Та му богат, та богаљ био, неке прилике виђене и сенке исто: па зурници кад кога маскарађају, видиш кога обучена у царску налику, а знаш га ко је, еда га поштујеш и држиш га за голема човека? Знам, ни намислити то није, и будалом га наричеш. Тако брате и свакога цифраста и поносна на огледу имај, зашто све је овде тако кратко и малодобно, слабоврсно, кано играчи једним сахатом на зурници: кад узвидиш многе, а врло им се наспорава, толико их држи да су се сваким травним цвећем искитила ка и оне курдизане што су се господа указали у туђем руху, а неке својим родом и борављењем. голићи и шугавци, врагомети, калаши и подмигаћи... Стиже сутон, све се разиђе својим путем: стоврзи сакрију се, скину са себе оно туђе одело, остану звекани, пропалице и опалице ка и били. Тако и о томе велико се ношењу: смрт сустиже, тазар се раскиде, богат благо тогуби, сиромах сиромаштво; пометнуше, одоше тамо празни само с једнога свога му сваки зарађења суд примати; нит се разазнаје шиша ни голиша, поштен ли прокудан ли је био, лизавац ли слинавац ли..."

А овако је Венцловић певао:

Како кад у лађи возећи се
дугенција и возари спавају
лађа самовољно плава,
-куд је ветар окреће туда и ходи
ама гдегод у крај и сама се прибије
ако и шеврда тамо овамо по води,
-такођер и ми.

Време нашега живота
проходи непостојаним неким
свагдашњим и брзим
похођењем. сваки (од) нас
к своме скончању...
Из потаје тржањем приближава се
к нама наша смрт.
И време овога нашега живота
трчећи пролази
и никаква станка ни опоришта
нејма у себи.
Него пролазимо од лета на лето
и од зиме пак у зиму,
од времена на време,
од празника на празник,

од года до года.

Или овако:

Смотрите пресађене кринове,
то бело, лепо цвеће...
Како оно лепо расте:
нит се труди ни мучи,
нити преде да прави себи одела!
И кажем вам,
да се није никад тако лепо
могао одети ни Соломон
у свој својој слави и шафри,
као један од тих цветова
што се одене.

Део стваралаштва Гаврила Стефановића Венцловића сакупио је Милорад Павић и објавио у кљизи "Црни биво у срцу".

Коментаришући стихове Венцловића, који се иначе као свештено лице бавио и преписивањем старих српских рукописа, Меша Селимовић је закључио:

"Изгледа готово невероватно да су ти стихови, и многи други од тог песника, изузетне лепоте, као на самом врху неког блиставог поетског века, настали пре више од два столећа, из пера песника који је у историји књижевности остао забележен као опскурни преписивач црквених књига..."

Српски народни језик који је, бар колико је данас познато, доживео врхунац у Венцловићевим списима, није попут старог књижевног језика ишчезао прихватањем рускоцрквеног. Нешто је потиснут, јер га црква отада више не користи за ширење светосавља, али појавом класициста поново оживљава, и то под веома сличним околностима. И класицисти су се наине залагали за тзв. језичку диглосију, тј. употребу две варијанте истог језика. "Други се дакле слог употребљава за прости пук, други за изображене људе", писао је Стерија. Лукијан Мушицки је ово питање подробно образложио у једном свом чланку из 1819. године. Језику који је називао српским, с напоменом да је то "народни, обшти, говорни" језик, давао је следећу намену: у обичном животу, у свакодневном усменом саобраћању и општењу, у књигама новијег времена, у настави ради "просвештенија и благодарија народног". Овај језик класицисти су такође сматрали 'нижим', намењеним за "нижи" стил.

"Славенски (церковни, богослужбени, књижни)" језик, како га је све називао Мушицки, служио је "вишем" стилу. Употребу овог језика он је предвиђао у цркви, богослужењу, у црквеним књигама, у народу, српским конзисторијама (духовном судству), црквеној администрацији, писменом саобраћању између школских власти и наставника, у школским књигама и код писаца уопште, код српског свештенства и монаха, као и код просвећеног световног дела народа.

Славенски језик класициста био је заправо црквеноруски. Класицисти га нису тако називали сматрајући га језиком који се употребљава и развија у словенском свету још од времена Ћирила и Методија. Мушицки чак прецизира да је тај језик у употреби 969 година (од 850. до 1819.), а његов пут преко Русије и поновно посрбљавање после 1730-тих година очито сматра неважним. За њега, као и друге класицисте, била је важна интернационална функција словенског језика, пошто дела српске књижевности писана овим језиком постају део свесловенске литературе, разумљиве Русима, али и Словацима, Чесима и Пољацима, како је то у поговору за један свој спев образлагао Глигорије Трлајић. С друге стране, Трлајић је истицао врлине овог језика: богат фонд апстрактних речи, подобност за преношење филозофских мисли, високе естетске могућности, изражајност, духовност, мекоћу, итд.

Интернационална осећања класициста уједно су један од разлога њиховом опредељењу за језичку диглосију. У ствари имали су два интернационална језика: словенски, који их је повезивао са словенским књижевностима, и латински, јер је овај стил пре свега везан за античке латинске узор. Ти узор су их такође водили диглосији, пошто су још Цицерон и Квинтилијан језик престонице супротстављали језику пука.

Када су дела Лукијана Мушицког постхумно објављена у четири књиге, две су биле на словенском, а две на народном језику. Тако су готово сви класицисти писали на оба ова језика, а понекад и на латинском. На пример, Трлајић је поводом ослобођења Београда 1806. године овако певао на народном језику:

Осветлимо своје српско лице,
Истребимо све наше убице,
Ускипимо сви јуначким гневом,
ударимо и десном и левом,
да скочимо на сабље и шајке,
да смо своји, радосне нам мајке!

После једне оде Мушицког из 1808. године класицисти се израженије окрећу народном језику, "поставивши га на ниво средства достојног високог стила" (М. Павић). Од писаца XVII века, преко Венцловића и класициста до Његоша, тако се развио српски народни (говорни) језик, поставши заправо књижевни. "Вуковом реформом" овај ток је прекинут за рачун једне неупоредиво слабије варијанте српског језика.

И **црквеноруски језик (словенски, црквени)** представимо једном Трлајићевом поемом:

Враждебни, љути бози Ада
Творци всех кознеј черних, злих,
Пресекоше мечем их јада
Нит вседражајших дњеј Твојих;
И всја надежди погребоша,
И всја нам чувства облекоша
В мрак печали, скорби, смерти!
И ми имејем јоште жити?
Бремја жизни јоште влачити,
За тја готови умрети!...

То је језик Ћирила и Методија, дакле стари српски језик из околине Солуна, којим су се ширили хришћанство и писменост међу словенским народима. У сваком народу је доживљавао измене и прилагођавања, па тако и у руском. У Србију је 1730-тих година дошла московска варијанта руског језика, незахваћена Ломоносовљевом реформом, и била озваничена у цркви и школству. Са терезијанским реформама из 1770-тих година рускоцрквени језик је прогнан из српских школа и остао би једино у цркви да му класицисти нису продужили употребу у књижевности за још више од пола века. После класицистичког доба рускоцрквени језик се користи само у обредима Српске православне цркве, све до наших дана.

У прво време овај језик се називао само словенским или црквеним језиком. Као што смо видели, тада није сматран посебно руским језиком, него или свесловенским, или "српском старином", како је писао Георгије Хранислав. Није нам познато када се у овим временима створила свест о српском пореклу првог свесловенског књижевног језика, али је то сигурно било најкасније на међи XVIII и XIX века, када је такво мишљење заступао и најцењенији лингвиста Европе тога доба, Чех Добровски. Овде треба имати у виду и тзв. први и други "јужнословенски" утицај на

Русе, како их назива наша савремена литература. Били су то заправо српски утицаји на Русе, један из времена ширења култа Светог Саве у овој земљи, а други из времена Пахомија Србина, с тим што је и бугарска писменост у овим процесима одиграла своју улогу. Тако се стварало мишљење да су Руси у XVIII веку само вратили услугу Србима у тренутку када су то изнудиле нове историјске околности.

У сваком случају, било је доста разлога да се напуштање језика Светог Саве у корист рускоцрквеног не сматра светогрђем, као што то на пример чини Ћоровић, и чак разлога за питање да ли је уопште реч о напуштању светосавског језика у правом смислу. Питање је уместо због српских утицаја на руску писменост и велике сличности два језика.

Рускоцрквени се у нашој литератури назива и рускословенским језиком. Може бити да је разлог овоме продор Ломоносовљевог руског књижевног језика, који је такође имао утицаја међу Србима XVIII века. У Српској православној цркви данас се овај језик назива црквенословенским именом.

Словеносрпски, славјаносрбски или грађански језик, био је језик предромантичара, српског штампарства и школства од краја XVIII века, као и званични језик у обновљеној Србији, све до победе Вукове реформе. Како се руско-црквени језик није добро примао у српском школству, нарочито откако се после одласка руских учитеља учио само из књига, временом је настајала једна посебна језичка варијанта, "за коју се код Срба мислило да је веома блиска руском, а за коју су Руси говорили да је теже разумеју но српски" (М. Павић) Рускоцрквени језик се у чистом облику одржао у цркви и код класициста, док је у овој варијанти код многих писаца (Василије Петровић, Рајић, Орфелин, Жефаровић, и други) постајао мешавина више језика: рускоцрквеног, Ломоносовљевог руског књижевног језика, старог српског књижевног језика и српских народних говора. Али овај мешовити језик се стално мењао у корист српских књижевних и говорних варијанти, посебно од 1770-тих година, да би се крајем тог века издвојио посебним именом: једни су га називали грађанским језиком, а други, као Доситеј Обрадовић од 1783. године, славеносрпским.

Доситеј је заправо овај језик сматрао народним српским језиком. Као и други предромантичари, он се залагао за постојање само једног језика, и то оног који је најприступачнији широким слојевима да би просветитељска делатност била што успешнија. Лукијан Мушицки је, попут многих, Доситејево жеље сматрао оствареним, па је једном приликом написао да употреба народног језика почиње од Доситеја и 1783. године. Али Доситејев језик ипак није био народни, већ средњег, грађанског сталежа коме је припадао. Управо је грађански сталеж посрбио ону језичку мешавину, а како је крајем XVIII века постао најмоћнији у српском друштву, успео је да грађански (словеносрпски) језик наметне школству, грађанству и администрацији. У књижевности овај језик преузимају предромантичари, јер су махом припадали грађанском сталежу, и на њему стварају низ вредних дела даље га посрбљујући и развијајући.

У каснијој српској лингвистици, све до наших дана, грађанском језику дата је велика негативна оцена, коју он свакако не заслужује. Лингвисти су и у овом случају наступили више политикантски него стручно, јер се управо на грађански језик Вук Караџић највише обрушавао. То је било разумљиво, пошто је остваривање намера "Вукове реформе" најпре могао да осујети најјачи српски сталеж, који је по природи ствари стао у одбрану свог језика. Као пример неправедне оцене грађанског језика навешћемо речи Павла Ивића:

"Крај XVIII и почетак XIX столећа сачињавају превласт грађанског, славеносрпског језика. На први поглед могло би изгледати да су се у славеносрпском језику стекла многа преимућства. Његов лексички фонд био је збир лексике двају или трију језика, што би значило да је његова изражајна моћ била сразмерна томе. Њему су стајале на располагању речи за појмове из српске грађанске и сеоске свакидашњице, али и разграната црквенословенска апстрактна лексика, столећима потхрањивана и разрађивана третирањем теолошких питања у ослонцу на систем значења одређен латинским (откуда латинским? - наша примедба) и грчким вокабуларом, и уз то тадашњи руски лексички фонд, пун западноевропских позајмица за појмове модерне цивилизације

и обogaћен већ конструисаном терминологијом администрације, друштвеног уређења и многих наука".

Остаје питање зашто би само "на први поглед могло изгледати" да је грађански језик имао многа преимућства", тј. које су његове мане? Одговор даје Милорад Павић:

"Овај језик средње класе увођен административно, без критерија, са великим несигурностима и колебањима од случаја до случаја, од писца до писца, од реченице до реченице често, без нормиране граматике, правописа и лексике, најбоље је показивао да српски језик није више испољавао ону асимилациону моћ коју је показао још у делу Венцловићевом, пре продора рускословенског у стари српски књижевни и говорни језик".

Ово је све тачно, мада се више односи на правопис него на сам језик, али је такође тачно да побројане мане неупоредиво више пристају у нашој лингвистици најхваљенијем језику тога доба, Вуковом народном језику, него било ком другом. Све друге језичке варијанте - стара српска, рускоцрквена, Венцловићева народна, грађанска - биле су далеко богатије, сигурније, имале су какве-такве граматике, правописе и лексике (Јер како би се иначе предавале у школама?) и већу асимилациону моћ, али су ипак одбачене. Пре него што кажемо о Вуковом језику, кроз један цитат Милована Видаковића из 1822. године даћемо пример грађанског језика:

"А што би свет једном сину рекао, који би от својих старих један тврдо основан и богато украшен дом у недалеком растојанију имао, а он би, по многим странствованију, у једну блатну, на насипу и на глипкој земљи лежећу колибицу обитовати дошао? И не хотећи оно мало путнаго труда предузети да се у своје отечествено сасвим у целости сохрањено наслеђе усели, него презирући ово и не сматрајући на невољност предпријатија, други, на месту колибице великолепног дом с несравњено већим трудом и иждивенијем зидати почео? Воистину, сваки живи би му се смејао и за безумна би га држао..."

Овим речима је Видаковић показивао жељу за очувањем старог српског књижевног језика. Тај језик је за њега "тврдо основан и богато украшен дом", који је српски народ морао да напусти због "многих странствовања", али је сада дошло време да се у њега врати јер је ту сасвим очувано "отечествено наслеђе". Други пут, напуштање богатог дома "својих старих" ради усељења у једну "блатнаву колибу", тј. ради преласка на језик Вука Караџића, јесте "безуман".

То се ипак десило.

Српски народни језик Вука Караџића далеко је најгора варијанта српског језика овог времена. Био је то језик потпуно необразованих људи, или оних са малом школом, попут самог Вука, за које је усмено стваралаштво све и свја просто зато што нису писмени. Вук је после четири покушаја успео да заврши само два разреда основне школе, која је у ондашњим условима нудила веома скромно образовање. Заправо, у та два разреда учило се само нешто рачунања, читања и писања, па и то непотпуно. Због слабог образовања Вук Караџић није примљен у Карловачку гимназију, после чега је окушао срећу у једној средњој школи у Славонији, али је само улудо изгубио пола године. Књига га није хтела упркос труду родитеља, који су, видећи да је болешљив и слаб, знали да неће бити способан за друге послове.

Тако је и Вуков језик остао на нивоу његовог образовања, с тим што се у она времена са растом образовања језик више поправљао него данас. Постојала је већа разлика у речнику и начину изражавања између појединих ступњева образовања, јер није било масовних медија да је својим утицајем смање. Како није било ни развијеног школства, које је већим делом уништено још падом под Турке, то се у неуком народу језик стално искривљавао и сиромашео.

У таквом народном језику не само да су заборављени виши облици изражавања (партиципи, сложени инфинитиви, и сл.) и многе речи, него чак и поједини гласови. Добра илустрација ове су први "Вуков" речник и граматика. Пошто су по заповести налогодаваца "Вукове реформе" у "Српски рјечник" из 1818. године морале бити уношене само речи из овог најсиромашнијег народног говора, сакупљено је и штампано свега око 26.000 речи! Такав речнички фонд је много ближи афричким племенима него европским народима, чије се језичко богатство мери стотинама хиљада речи. С друге стране, прва "Вукова" азбука имала је 28 слова, с образложењем да српски

језик има 28 гласова. То је било тачно, али само за ову најнижу варијанту српског језика. Аустријанци су брзо видели да је оволико сакаћење српског језика претерано, и да то претеривање може само да омета успех њихових замисли, па су првом приликом додали још два слова, "х" и "ф", наводно да би служила за означавање гласова из страних речи које их садрже. Међутим, у српском језику је одувек било гласова "х" и "ф", само што су се они изгубили у неуком свету. Остале језичке варијанте, све четири које смо напред побројали, садржале су ове гласове, као и још много тога чега није било у Вуковом језику. Ради илустрације искривљавања српског језика због необразованости навешћемо следеће примере из језика Вука Караџића, којих и данас има у његовим књигама (нико се не усуђује да исправи "оца писмености!");

<u>Искривљена Вукова варијанта</u>	<u>Исправан изговор</u>
Краљ Степан (или Стеван)	Краљ Стефан
Ришћанство	Хришћанство
Мемед	Мехмед
Орације	Хорације
Ћео	Хтео
Намастир	Манастир
Намастирић	Манастирић
Вилиндар	Хиландар
Ране	Хране
Аци	Хаџи
Патријар	Патријарх
Летурђија	Литургија
Онђе	Онде
Ласно	Лако
Кашто	Кадшто
Дуовник	Духовник
Каки	Какви
Наија	Нахија
Гра	Грах
Неотице	Нехотице
Лавра	Ларва
Некакој	Некаквој
Симеун	Симеон
Карађорђије	Карађорђе

Ово су речи махом узете из књиге "Описаније Србије" Вука Караџића. Правилни изговори из десне колоне припадају образованим људима Вуковог доба. За једно време у српској писмености превладала је Вукова неписменост, али се развојем језика кроз школство, књижевност, и др, вратило на стари правилан изговор. На жалост, потпуно уклањање последица "Вукове реформе" није било могуће, о чему ће више речи бити у посебном поглављу.

Питање писма на крају XVIII и у првој половини XIX века није тако сложено као питање језика. Постојала су два типа српске ћирилице: црквена и грађанска. Црквена ћирилица користила се за стари српски књижевни језик и касније црквеноруски (као и данас у псалтирима и сличним књигама Српске православне цркве), а грађанска за народни језик у варијанти од Венцловића до Његоша, као и за грађански језик. На формирање потоњег писма имала је утицаја Ломоносовљева грађанска ћирилица. Најпознатији реформатори српске грађанске ћирилице били су Гаврил Стефановић Венцловић и Захарија Орфелин, чија је основна идеја била упрошћавање овог писма.

43. РЕФОРМЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА НЕПОСРЕДНО ПРЕ ВУКА КАРАЦИЋА

На прелазу из средњег века у ново доба српски језик и правопис реформисани су више пута, како делом појединаца, тако и организованом акцијом. Најзначајнију улогу у томе имао је Теодор Јанковић Миријевски (око 1740-1814). Био је питомац класицистичких училишта у Новом Саду и Карловцима и бечки студент, а касније, поред осталог, генерални инспектор српских школа у Аустрији. Подржавао је јозефинско реформисање школства, али се жестоко опирао наметању латинице и простонародног говора српским школама. У одбрану ћирилице и српског књижевног језика Миријевски је 6. децембра 1781. године поднео један меморандум аустријском цару Јосифу II, свакако не само у своје име. Ту је прилично реално описао три варијанте тадашњег српског језика: црквену, грађанску и пучку. Разлике између њих осликао је примерима из "Светог писма". Ево једног од тих примера:

I. црквени језик: Блажени јесте, јегда поносјат Вам и изженут и рекут всјак зол глагол на ви лжуште мене ради.

II. грађански језик: Блажени јесте кожда вас гонити и на вас хулу и всјако зло мене ради ложно говорити буду.

III. пучки (простонародни) језик: Блажени сте ви, које буду мене ради гонили и на вас хулу и свако зло лажно говорили.

Миријевски о томе није говорио, али је вероватно пучки језик који наводи Венцловићевог а не будућег Вуковог типа. Ово због његове везе са класицистима, који су стварали и на српском народном језику. То је био народни језик образованијег дела народа, а онај други, Вуков, Миријевски засигурно није узимао за озбиљно, ако га је уопште познавао.

У меморандуму се предлагало једно врло добро решење: грађански језик и грађанска ћирилица. Миријевски је давао овако образложење:

"Грађански језик, то је врста дијалекта који употребљава у писму и говору интелегентнији део националиста, културнији и просвећенији људи, који знају граматику... Он је прочишћенији неголи народни говор, али је такође једноставнији и разумљивији неголи језик цркве".

То је у ствари "средњи пут" - пут којим су реформисани сви европски језици онога доба. Схватало се да на једној страни постоји књижевни језик, вековима стваран у делима најумнијих људи, и зато далеко богатији и правилнији од свакодневног народног говора, који му стоји насупрот. Али зато је народни говор живљи и њиме стално треба освежавати мртви, књишки језик, као што и он сам на свој начин утиче на свакодневни говор.

За "средњи пут" определио се између осталих и Добровски, узимајући као основу за богаћење чешког језика управо стари српски књижевни језик. Тим путем ишао је и Ломоносов, говорећи такође о три језика: словенском, словеноруском и руском. У српском случају, према Миријевском, то су били црквени (словенски), грађански (словено-српски) и пучки (српски). Као што Ломоносов ни једну од три језичке варијанте није одбацио, тако исто је и Миријевски желео да од сваке узме оно највредније. Јер, уистину, свака има својих предности и мана. Зато мане треба одбацивати, а врлине све три језичке варијанте искористити као подлогу новог књижевног језика. Тако се долази до "средњег пута" између "вишег" и "нижег" стила, старог књижевног и новог народног језика, то јест долази се до грађанског језика и грађанске ћирилице.

Решење Миријевског било је општеприхваћено код Срба, а срећом попустиле су и аустријске власти. Примера ради, Милован Видаковић се залагао "да ми измежду нашег сербског

дијалекта и измежду славенскога, као коренаго језика, средњи неки пут изаберемо", подсећајући на неизоставно питање дијалекта:

"Зашто, словенски чисто за Сербље сваку материју писати, не види ми се советно, што ови древни језик наш сви не разумевају; а ни просто сербски, из узрока, што је се и наш сербски језик у садање време на више дијалектов разделио, пак не знам којего ћемо се управо придржавати".

После добијања битке за грађански језик и ћирилицу најзначајнија личност за даљи развој српског језика и правописа постаје карловачки митрополит Стефан Стратимировић. Када је 1790. године, на Темишварском сабору, изабран на овај важан положај био је веома млад и амбициозан.

"Стратимировић је био пун добре воље, сам се бавио науком, волео је књигу, и трудио се да целу своју средину загреје за више циљеве", каже Ћоровић.

Као један од најобразованијих и најмоћнијих људи свога доба оставио је видног трага у српској историји. Од Карловаца је створио значајно културно средиште. Већ 1791. године ту је основана прва права српска гимназија, а ускоро и богословија која је једно време била у рангу факултета. Стратимировић је помагао сиромашне ђаке (основао је један интернат) и развој културе. Имао је удела у преласку Курцбекове штампарије у Бечу у српске руке, што се десило 1792. године. Нови власник штампарије тада је постао бивши секрстар Карловачке митрополије Стефан Новаковић.

На иницијативу митрополита Стратимировића 1798. године у Карловцима је одржана прва конференција за уређење правописа српског језика. На њој су учествовали сви истакнути стручњаци за правописна питања. Поред Стратимировића, Рајића и Видака, били су ту и надзорници српских школа Вујановски из Осека, Мразовић из Сомбора, Василије Николић из Темишвара, Аврамовић из Великог Варадина и професор Лазаревић из Карловаца. Основни закључак био је тежња ка уједначавању језика и писма, и то грађанског језика и грађанске ћирилице, тада већ опште прихваћених у српском школству, администрацији и штампарству. Црквеном језику и ћирилици, као "вишем стилу", одређено је место у цркви. Старање о оба језика и писма конференција је поверила митрополиту Стратимировићу. Посебно, њему је пало у задатак да одобрава језик и правопис свих књига за српске школе у Аустрији.

Али ове обавезе су Стратимировића скупо стајале, бар како данас ствари стоје. Он је био обавезан да спречава спровођење "Вукове реформе", што је и чинио, због чега је од Вука Караџића и касније његових следбеника приказиван у најгорем светлу. Разуме се да су све те оцене мудрог митрополита неправедне и незаслужене. Напротив, њему је познавање више језика омогућило да буде у току савремених збивања, па и оних по питању језика и правописа. Зато, иако прва глава српске цркве у Аустрији, он није инсистирао на црквеном језику и ћирилици, него је разумевајући захтеве епохе дао превагу грађанској варијанти. По моделу "средњег пута" реформисани су сви велики европски језици тога доба, и није било разлога да српски језик доживи другачију судбину: ни да се изолује у "високом стилу", ни да се упропасти наметањем слабијих варијанти.

Управо с тих основа је у писму Доситеју Обрадовићу од 29. јуна 1805. године митрополит Стратимировић критиковао Соларићев језик. "Советујте јему (Соларићу) мојим именом да он писајући просто Сербски потрудисе", писао је митрополит, наглашавајући како Соларић треба "да својство, чистоту и јасност славеносербског слога (то јест стила) себи придобије".

Ево како је образлагао нужност средњег језичког пута:

"Другојачије говори простиј Сербин у Срему, Банату, Бачкој и горњој Мађарској; а другојачије у Славонији, Лици, Далмацији, Босни и Србији, у многим речма, глаголима и у својству слога; ово је истина коју ви знате, а он прилежно да испита и увери се. Но којему од ових ваља следовати? Оним заиста који ближе приближавају се Славенском, истини својству језика. Јешће другојачије говори просто Сербски класа Свјашћеников, Официеров, учених, трговцев, художников (уметника), руководелцев, и всех с култивирани људми смешаних Сербов, а другојачије класа прости земледелцев, или козаров, слуг, говедаров, овчаров, и прочих подлејших људеј који нити речи имаду доста нити их право изговарају, но разврашћавају, нити кадгод књига читају. Не треба дакле овим следовати и разврашћавати и губити језик свој, но оним горњим, који у

беседи својој трудесе пречишћавати, украшавати, и распрострањавати реч своју. Овим путем и писали су и пишу Талијанци, Немци, Французи и сви народи који у наукама и језику до совершенства доспели јесу".

Даље је митрополит навео примере из немачког, италијанског и француског језика. Слично предњем примеру о Вуку Караџићу, дао је поједине речи из тих језика у две варијанте: како их изговара необразован свет и како се исправно читају и пишу.

Захваљујући сређивању језика и правописа српско штампарство доживљава процват већ крајем XVIII века. Грађанска ћирилица постала је општеприхваћена. На њој штампају и класицисти на свом народном језику, али се далеко више штампа на грађанском језику. Може се рећи да у ово време тај језик постаје нови српски књижевни језик. На њему се штампају "Сербскије новине" 1791. године у Бечу, књиге Доситеја Обрадовића, Рајића, Мушицког, Јоакима Вујића и многих других. Од 1813. на новом српском књижевном језику штампају се и "Новине сербске", затим "Забавник", "Летопис", и све књиге, новине и часописи до 1868. године. Изузетак су црквене књиге, које се и даље штампају црквеним правописом, и издања Вука Караџића и његових присталица, која од 20-тих година XIX века почињу да се појављују на најпростијој варијанти народног језика.

Овај нови књижевни језик био је званични језик обновљене српске државе, од Карађорђевог устанка до 1868. године. Навешћемо по један пример с почетка и краја његове службене употребе. Следи цитат из дипломе коју је 18. јануара 1811. године Карађорђе дао Луки Лазаревићу, унапређујући га у војводу:

"Труди ваши за отачество поднети, и истинаја храброст ваша против непријатеља на разним местима показанаја, обратилае наше внимание на вас и в знак вашег отличја, и вознагражденија потврђавамо имено вас војводом и комендантом Шабачким, и кнежине ваше от. ниже именовати села слеђујућим образом:

1) Вам власт даемо с кнежинам вашим управљати, и с оним полно заповедати, што вам се предпише, а обшћество, кое ће бити под вашом властију, неугњетавати.

2) Ви да будете полниј исполнитель вољи правителствујушћа совета народнаја, и вољи моеј... "

Уредбу о замени језика одобрио је кнез Михаило Обреновић, на самом крају своје владавине. Он сам, међутим, говорио је и писао грађанским језиком и правописом. У једном његовом писму, упућеном управо Вуку Караџићу, стоји:

"Јутрос су неколико солдата били код мене, обучени у новим униформама, пројектираним Ранком Алимпићем и вашим сином, за нашу војску. Мустра пројектирана сином вашим мени се допада за нашу народну војску; не знам шта ће бабо рећи".

Као што смо видели, српски књижевни језик од краја XVIII до средине XIX века, који је заменио средњовековни српски књижевни језик, код потоњих лингвиста наилази искључиво на осуду. Замера му се све што једном језику може да се замери - од неуједначености (чак од писца до писца) до мноштва туђица (посебно русизама). С друге стране се Вуковом језику дају све могуће хвале, мада је јасно да је он морао бити још неуједначенији (од засеока до засеока) и пунији туђица (турцизама), да не понављамо остале његове мане.

У ствари, најтачније што се о грађанском језику може рећи је да није истражен. Његова неуједначеност се временом смањивала и свакако би ишчезла, као што се то касније десило и усвојеном народном језику, а русизираност му ипак није била толика, када се има у виду велика сличност оновременог руског и српског језика, као и мноштво заједничких речи и израза. Уосталом, ако већ мора да се бира, зар није боље одредити се за утицај напреднијег и сроднијег руског језика него за обиље Вукових турцизама? Али то су све само овлашне оцене, јер права анализа овог српског књижевног језика једноставно није начињена. У новије време неки лингвисти, попут академика Радмила Маројевића, тврде да не постоји ни његово најосновније познавање. Примера ради, сматра се да се у оно време име нашег народа и наше државе под руским утицајем изговарало као "Серби" и "Сербија", док Маројевић тврди да је изговор био исти као и

данас: Срби и Србија. Реч је о томе да се такозвано вокално "р" у српској верзији грађанске ћирилице обележавало са два слова ("ер"), а читало као један глас ("р"). Дакле, Доситеј Обрадовић, Лукијан Мушицки, Јоаким Вујић, митрополит Стратимировић, и други, не би рекли "Новине Србске", него "Новине Српске", не "црква", него "црква", итд.

Много је, дакле, разлога да се не поверује у оцене које званична лингвистика нуди о предвуковском српском језику и правопису. На крају крајева, то је био језик Матице српске и Друштва српске словесности, универзитетске наставе обновљене у Крагујевцу 1838. и Београду 1841. године, средњих и основних школа, државне администрације, мноштва изванредних писаца... Како је било могуће да се деценијама одржавају основна, средњошколска и универзитетска настава ако није било граматика, речника и правописа, и уопште једног срећеног језика? Оваква питања лингвисти нити постављају, нити на њих нуде одговоре - а требало би.

44. ЊЕГОШЕВ ПУТ И СТРАНПУТИЦА ВУКА КАРАЦИЋА

Вуковом реформом" нису изгубљене језичке и културне везе само са богатом средњовековном културом. Губитак се протеже и на ново доба, где је упечатљив пример црногорског владике Петра Петровића Његоша, највећег српског песника XIX века, а можда и свих времена. Уз његове књиге данас обично иде додатак типа: "Критичко издање са коментаром". Коментар је неретко два пута обимнији од самог Његошевог дела. У издању "Српске књижевне задруге" из 1993. године, "Горски вијенац" има 412 страница, од којих 137 припадају Његошу, а остале коментарима. "Радово" издање "Луче микрокозме" из 1990. године по 100 страница "деле" Његош и разна објашњења, итд.

Ево како почињу објашњења из тог издања "Луче":

"Многи читалац налази тешкоће при читању 'Луче микрокозма', и за то постоје, изгледа, три основна разлога. Први: речи из старинског, црквенословенског, старог српског и руског језика, чија значења модерни читалац тек слути, а може и да их погрешно разуме. Други разлог: данашњем читаоцу општа проблематика 'Луче' није довољно блиска; треба се разазнати у свим питањима која 'Луча' покреће, у већини митолошких алузија, у моралним и духовним основама на којима овај спев почива..."

Читалац ће се свакако сетити уобичајене школске лекције да је Његошев "Горски вијенац", објављен 1847. године, био једна од три књиге уз помоћ којих је "Вукова реформа" коначно однела победу (остале две су песме Бранка Радичевића и једна брошура Ђуре Даничића). То је и данас став српске науке о језику. Али та наука се не бави следећим логичним питањем: зашто је потоњим нараштајима Његош неразумљив, када је писао на Вуковом народном језику, овом истом којим сви говоримо?

Да одмах откријемо тајну: овде је реч о још једној превари вуковаца. Његош је своја дела, па и "Горски вијенац", објављивао на старом писму (грађанска ћирилица) и старом српском књижевном језику. Копитар је слао Вука црногорском владика да га придобије за своју ствар, али без успеха. Историја бележи да је Вук често посећивао Његоша у Бечу уочи и за време штампања "Горског вијенца" 1847. године. Нема сумње да га је при томе убеђивао да пређе на његов правопис, тим пре јер је Јерменска штампарија, једина ћирилична у Бечу, штампала и Вукове књиге. То је била штампарија Вукових пријатеља и помагача јерменских католика, а не православаца, што се обично прећуткује. Ти Јермени су прихватили унију и управо зато их је Копитар укључио у свој пројекат. По једном од њих, Деметру, Вук Караџић је дао име свом сину, али је и тај податак мање познат пошто су Деметра Караџића Срби прекрстили у Димитрија.

Његош је, дакле, одбио Вуков предлог одлучивши се за штампање "Горског вијенца" старим српским правописом. За његова живота Вуковим правописом штампан је "Лажни цар Шћепан Мали", али на превару. Рукопис на старом правопису Његош је послао у Трст 1850. године издавачу Стојковићу, који је својевољно извршио измену. Четрнаест година касније Јован Хацић је у "Огледалу" тврдио како му је Његош тим поводом дао следећу изјаву:

"Нисам ја онако написао. Ја сам писао како сам знао и научио! Нити се упуштам у реформе, нити у томе себе за способна судију држим. Ја само то исповедам да ми што год се више удаљавамо од словенства то све већма пропадамо. Него ја сам послао мој рукопис Стојковићу у Трст да га печата, а он се удружи с Вуком па ми писање промени и окрену на своју систему. Па шта сам знао чинити кад је дело већ готово било. Само сам се срдio, јер свађати се јасно не подносим".

Вукове присталице оспоравају тачност ове изјаве. Дају предност Његошевој изјави Љубомиру Ненадовићу, коју је овај објавио у "Писмима из Италије":

"Е није вриједно поверити коме штогађ! Ја сам предао рукопис Андрији Стојковићу да га, као што ме је једнако молио, печата и он, ето, печатао га новом ортографијом. Нова ортографија је добра, али нијесам рад да ја у томе предњачим. Има ко те путеве крчити без црногорског владике. Додуше, нијесам му казао да печата ни старим ни новим правописом; он ме молио за рукопис, ја сам му га дао да чини с њим што хоће".

За разлику од Јована Хацића, Љубомир Ненадовић је Вуков следбеник и зато се његовом сведочењу верује. Мада је суштина оба сведочења иста, да је "Шћепан Мали" штампан Вуковим правописом против Његошеве воље, Ненадовићева верзија је повољнија за вуковце због последње реченице. У њој је Његош наводно рекао да му је било свеједно за свој рукопис, у шта је тешко поверовати. Али Вукове присталице не само да верују у истинитост тих речи, него се понашају као да у претходним реченицама јасно изреченог владикиног става и нема. Његоша убрајају у Вукове следбенике иако баш сви докази упућују на супротан закључак. У сваком делу које је штампао под својом контролом Његош је користио стари језик и правопис. Код њега има народног језика, али венцловићевског а не вуковског типа, као што је то приметио још Меша Селимовић. Старим српским писмом, са "јеровима" и "јатом" а без латиничног слова "ј", и богатим старим језиком, владика се до краја живота служио и приватно. Доказ томе је његова преписка, између осталог и она са Вуком Карацићем, као и обимна "Биљежница". С друге стране, песничко дело "најмудрије српске главе" и духом се веже за стару српску књижевност, од Светог Саве, преко деспота Стефана и Димитрија Кантакузина, до Гаврила Стефановића Венцловића. Свим битним својствима Његошево стваралаштво нема додирних тачака са Вуковим покретом.

Примера ради, за једну реченицу Димитрија Кантакузина ("Ми смо земља и творење Творца, или као трава, или као сен") Милан Кашанин каже "као да је Његошева". Исто се, међутим, може рећи још за много Кантакузинових израза. Ево неколико строфа из његове обимне поеме "Молитва Богородици", с напоменом да Кантакузиново дело трпи превођењем на сиромашнији Вуков језик, и подсећањем да су ови стихови настали у XV веку:

Помисли, душо, какав чајеш конач,
помисли горчину разлучења мучна,
помисли страх и боловање тадашње,
помисли, устрепти и ужасни се.

Анђела немилостива чекам приспеће,
анђела по мојему злобном живљењу,
анђела не штедишу но мучитеља ми,
анђела огњена, немилосрдна.

Не знам је ли послан да ме узме данас,
не знам да ли то време приближи се већ,
не знам да ли и с оружјем хита,
не знам да ли то јесте ноћ смртна?

Нема тад помоћи од друга и знанца,
нема ни од браће, сродника и чеда,

нема ни од имања добити какве,
нема помагача нити избављача.

Тада ћеш очи жално оборити,
тада неће језик изненада говорити,
тада ће пламен унутра силно обузети,
тада ће силе телесне онемоћати...

А наводећи стихове Гаврила Стефановића Венцловића Милорад Павић закључује: "Ко да не помисли на Његошеву 'Лучу микрокозму' читајући ове Венцловићеве редове?" И заиста:

Тај свет, којино своје луче пушта
од оца и сина и светог духа,
(што је то једно својско им богатство
и једно пронахођење сјања)
за тим великим светом
пак има други свет, англески.

Ка нека отока текућа
од великога света пружила се
чак до нас. А то недознано је
по чему се они светом блистају:

Или к првome свету својим дотицањем,
ил' му што на близу им стојећи служе
просветљују се.
Не знам ако и по реду стојећи
једни за другима,
и оним из даљег једнако достиже
просветљивање,
ил' му даљни од предњих се
с мером сјакају?

Или какви су који, кога чина,
већега, мањега ли,
онолико и своје сјање
на небу имају; ка и звезде:
све су на небу,
ал' једне су мање од других.

Да би показао сличност Павић наводи следеће стихове из Његошеве "Луче микрокозме":

Шар небеса престолодржнога
Најсјајниј' је и највећи, зна се –
Средина је он простора свега.

Око њега колах небеснијех
Милиони воображам да су:
.....

Насијата кола са сунцима,
Свако сунце предводи мирове
Колика си коме обредио,
А мир сваки своју сферу има.

Међу кола међем растојање,
Ради славе божескога укуса:
Кола даља ближа обузимљу,
Ка шар већи што обузме мањи;
Стога коло што је које даље
Јесте више, су више шаровах,
Иза овог те сам исказао,
Ја допирем до границе мраках...

Да, многе реченице Димитрија Кантакузина, Гаврила Стефановића Венцловића, и других знаних и незнаних старих српских песника, као да су Његошеве. Само, не подсећају они на Његоша, него Његош, њихов наследник и следбеник, подсећа на њих. Наиме, владика Његош је последњи велики писац старог српског језика.

У "Лучи микрокосми" Његош пише о сну и сновиђењу, човековој судбини, "о положају душе и духа као светле искре усред таме, која је, пре свега, тама умне ограничености, немогућности темељнијег упознавања света" (Миодраг Павловић). Не прескаче ни омиљене теме старијих писаца о греху, ђаволу и паклу, о вечности, чудесности, итд. Обраћајући се свом учитељу песнику Сими Милутиновићу Сарајлији, коме и посвећује спев, Његош већ од првих стихова гради једно изузетно песничко-филозофско дело:

Да, свагда ми драги наставниче,
српски пјевче небом осигани,
задатак је смјешни људска судба,
људски живот сновидјење страшно!
Човјек изгнат за врата чудествах,
он сам собом чудо сочињава;
човјек бачен на бурну брежину
тајном руком смјелога случаја,
сиромашан, без надзиратеља,
под влијањем тајнога промисла...

"Луча" је светлост, а "микрокосма" на грчком значи "мали свет" (микрос - мали, космос - свет), у смислу "мали човек". Насупрот је "макрокосма", "велики свет". Овде се Његош бави темом старом још од античких грчких филозофа, темом о односу "микрокосме" и "макрокосме". Тако се по себи разуме да су "тешка" филозофска разматрања морала бити далеко од неуког Вука и његовог покрета, због чега настају покушаји везивања за "Горски вијенац".

У овом спеву језик и тема су уистину "лакши", јер се појављује доста ликова из народа који говоре "народним језиком". Али, то је све што Вукове присталице могу да кажу у своју корист поводом "Горског вијенца": упуштање у анализу карактера тих ликова и њиховог "народног језика", као и самог спева, неминовно доводи до непожељног им закључка. Његош је, наиме, и овде у традицији старе српске књижевности и филозофије:

А ја што ћу, али са киме ћу?
Мало рукама, малена и снага,
једна сламка међу вихорове,

сирак тужни без нигђе никога...
Моје племе сном мртивијем спава,
суза моја нема родитеља,
нада мном је небо затворено,
не прима ми плача ни молитве;
у ад ми се свијет претворио,
а сви људи паклени духови.

Црни дане, а црна судбино!
О кукавно Српство угашено,
зла надживјех твоја сваколика,
а с најгорим хоћу да се борим!
Да, кад главу раздружиш тијелу,
у мучењу издишу членови...

Оно што посебно одаљава "Горски вијенац" од Вуковог покрета управо је то најгоре зло Српства с којим Његош хоће да се бори - издаја. Тема "Горског вијенца" је истрага потурица, тј. Срба који су издали своју веру примивши ислам. Једне бадње вечери Његошев предак владика Данило Петровић, главни јунак пева, организовао је уништење свих издајица српске православне вере. Претходио је позив потурицама да се врате вери прадедова, али узалудан. Карактеристично је да ће Његошева полемика између потурица и Црногораца да се понавља све до наших дана. Оно што су тада говориле потурице после ће говорити Југословени, комунисти, и сви други који су терали српски народ у неприродну заједницу са непријатељским религијама и народима, правдајући се "братством и јединством". Ево речи Његошевог кавазбаше Ферата Зачира:

Иако је земља поузана,
двије вјере могу се сложити,
ка у сахан што се чорбе слажу.
Ми живимо као досад братски,
па љубови више не требају.

Одговор кнеза Јанка поновиће потом, на овај или онај начин, многи српски родољуби отрежњени од лажног братства:

Смијешна је ова наша љубав.
Грдно нам се очи сусретају,
не могу се братски погледати,
но крвнички и никако дивље:
очи зборе што им вели срце.

Како, дакле, убеђивање потурица није успело, владика Данило после саветовања с црногорским главарима наређује истрагу. Симболично, истрага пада на највећи православни празник, Божић. На крају "Горског вијенца" владика прима извештаје о убијању потурица, сачекује јунаке, храбри их и хвали за подвиге у управо минулим борбама. Вуку Мандушићу се у боју поломила пушка, па му се владика Данило обраћа познатим стиховима:

Здраво твоја глава па рамена,
ти ћеш пушку другу набавити,
а у руке Мандушића Вука
биће свака пушка убојита!

Иза ових стихова, на самом крају слева, Његош је дописао следеће речи: "Владика устаде и даде Мандушићу из одаје своје један добар џефердар".

"Горски вијенац" добија на значају када се зна да описане истраге потпуно заправо није било; о њој не постоји нити један историјски извор. То је мудри Његош свакако знао, јер је реч о времену свега неколико деценија старијем од њега. У ствари, он је "Горским вијенцем" оставио поруку и поуку "за далека нека покољења". "Глава" у његовим стиховима:

Да, кад главу раздобиш тијелу,
у мучењу издишу членови...

заправо је јединство народа, пре свега верско. Ако нема тог јединства народ се у мукама осипа, као што нам се то и дешава већ дуги низ година. Тако се његошевски и вуковски пут не разликује само по питању језика, већ и историјске оријентације.

Док је Његош позивао на уједињење Српства, Вук је ишао потпуно другим стопама: разједињавао је Српство. Он је творац неприродног српско-хрватског језика, којим је ударен темељ једном лажном братству, југословенству и Југославији. Да је наш народ ишао Његошевим путем, имао би богатији језик, снажнију културу и уједињену Србију. На Вуковом путу десило се све супротно од овога.

II

ВУК КАРАЦИЋ И ГЕРМАНСКИ "ПРОДОР КА ИСТОКУ"

1 ОПАСНА ТАКТИКА ЦАРА ЈОСИФА II

Као и данас, и онда су стране силе биле заинтересоване да остварују своје интересе у Србији, а језик и правопис били су им једно од погодних средстава.

"Наши свештеници су добро памтили да је влада Марије Терезије тражила да се за српске школе катихизис изради на народном језику и веровали су да је то израз њезине опште тежње, како би се Срби одвојили од Русије и потом приближили Унији. Такви су захтеви доиста постављани на црквеним синодима од 1769. и 1774. године. После је дошао и захтев од 1782. године, којим се тражило да се у књижевну употребу уведе народни језик, а уместо ћирилице латиница. Српске вође тога времена имале су доста мука одбијајући такве одредбе, које су, у разним облицима, биле понављане више пута. Они су и у том Вуковом раду назирали исте тежње; утолико више, што је тај покушај долазио из Беча и из заједничке сарадње с једним човеком који је био католик и одан присталица аустријске државне идеје", пише Владимир Ћоровић у "Историји Срба".

"Разлога за такво страховање могло је да буде", додаје у својој књизи "За и против Вука" Меша Селимовић. "Копитар, поверљиви државни цензор словенских и балканских књига у 'Wiener allgemeine Zeitungu' и чиновник у дворској библиотеци, велик аустрофил и ревносни католик, желео је да путем ујединаченог језика и латинице осигура основу за реализовање идеје о аустријском словенству уместо руског словенства. Да је та чињеница, тачна уосталом, била позната Вуковим противницима, види се из многих натписа".

Детаљније разматрано, у деценијама пред ступање Вука Карацића на позорницу историје, питање аустријске језичке политике према Србима изгледало је овако: 1779. године аустријска царица Марија Терезија тражи увођење латинице у српске школе. Две године касније њен син Јосиф II израђује уредбу о увођењу латинице у српске школе, по којој би се ћирилица користила само у цркви, али Срби поново успевају да се одупру.

Зато Аустријанци мењају тактику и следеће, 1782. године, ствар поверавају специјалној комисији за реорганизовање школства у Царству. Ни то им није успело. Остало је забележено како се директор српских школа у Банату Теодор Јанковић Миријевски довијао пред члановима комисије: тврдио је да би насилно увођење ћирилице било штетно и за интересе саме Аустрије. Али две године касније аустријске власти ипак примењују силу. Карловачки митрополит добио је наређење да хитно избаци ћирилицу из употребе у школама. На силу, међутим, и Срби одговарају силом: запретили су да ће се сукобити и са самим царом ако се та наредба не повуче. Повољна околност је била што је цар Јосиф II рачунао на српске војнике уочи новог рата с Турцима, због чега је наредио да се ћирилица привремено остави на миру. Тако је после три године узалудних покушаја школска комисија одустала од присилног наметања латинице Србима. Одлуком од 26. јануара 1785. ћирилица је остављена у употреби у српским школама.

Општи, лако уочљиви утисак, био је да су сви ти аустријски покушаји изазвали јак супротан ефекат. Ћирилица је још више истакнута као симбол српства и отпора туђинској власти, толико да су чак и неке природне реформе, спровођене од самих Срба, подозриво дочекиване и тешко прихватане.

Због тога Аустрија одлучује да из корена промени наступ. Оно што није могло силом и споља, сада је требало учинити лукавством и изнутра, а све то кроз више фаза и различитих тактичких елемената.

На промену аустријског наступа према Србима највише је утицао Јосиф II, од 1764. године као савладар своје мајке царице Марије Терезије краљ, а после њене смрти 1780. године аустријски цар. Јосиф II се у много чему није слагао са идејама и нарочито методама Марије Терезије. Она је била исувише груба, рачунајући највише на силу. Србима је једно говорила, да би одмах наређивала нешто сасвим друго. Грофу Фрањи Колеру поверила је "да свестрано деформише цео живот Срба у њеној држави", каже Ђоровић, додајући да је "у помагању унијатске акције била доследна и истрајна".

Време после смрти Марије Терезије донело је Србима видно олакшање, али само на први поглед. Фронтални аустријски настрјаји на српску веру и нацију попустили су само зато што је лукави Јосиф II увидео да се њима постиже супротан ефекат. Он је још 1768. године закључио да се са Србима мора другачије. Тада је обилазио војну границу проводећи много времена са српским живљем. О свему се распитивао, и чак је да би исказао пажњу дошао на службу у православну српску цркву у Араду. Одстојао је целу литургију клекавши у њеном најважнијем делу, што је на присутне морало оставити ванредан утисак.

Србе ће потом скупо да кошта то спуштање на колена будућег аустријског цара. Његово бављење међу нашим светом омогућило му је да изведе многе далекосежне закључке. Видео је да забрана увоза књига из Русије за српске школе и цркве не само да не делује - приметио их је много - него да приде ствара мишљење о заштитништву Руса и насртљивости Аустријанаца. С друге стране, то му је говорило како забрана Србима да отворе своју штампарију у Аустрији нема никаквог смисла. Она је такође утицала на стварање омразе према аустријском царству и љубави према Русији. Зато је закључио: ако се у Аустрији отвори једна штампарија за Србе, то ће произвести потпуно другачију ситуацију од ове каква је сада. А наиме, Срби ће стећи утисак да се у ствари Аустрија брине за њих, док ће са потрагом за забрањеним руским књигама лагано нестајати и везе и наклоности које је прате.

И заиста, већ исте 1768. године покренуто је питање оснивања српске штампарије у Бечу. Почетна намера Јосифа II да се штампарија оснује међу Србима ипак није могла бити остварена. Марија Терезија прихватила је његов предлог упола, потписујући 14. фебруара 1770. године повластицу за српску штампарију бечком универзитетском књижду Јосифу Курцбеку. Позната Курцбекова штампарија почела је да ради исте године, будући стално под контролом аустријских власти. Она је утицала на сузбијање руских утицаја међу Србима, али се у терезијанском стилу Беч и даље у томе служио силом.

Због последица четрдесетогодишње владавине Марије Терезије идеје Јосифа II нису могле лако да се пробију, па ни оне о решењу српског питања. Али неумитно су се наметале, да би највеће успехе пожњеле тек у деценијама после његове смрти.

2. ЈЕРНЕЈ КОПИТАР

На почетку XIX века у Бечу се сматрало да Срба има пет милиона, двоструко више него свих других Словена на Балканском полуострву. Срби су живели на пространим територијама од Купе до близу Солуна, и од Јадранског мора до Темишвара и Печуја. Никома још није падало на памет да се покатоличено српско становништво Далмације, Херцеговине, Босне и Славоније назива хрватским именом, нити је то покатоличавање тада било масовно као касније, на крају XIX века. Такође, није поклањана посебна пажња делу Срба прешавшим у ислам. Да се они издвоје у посебну нацију, као и македонски и црногорски Срби - о томе није било говора.

У сваком аустријском плану о "продору ка истоку" Србима је неизоставно придаван велики значај. Он је нарочито дошао до изражаја после ослобођења Београда 1806. године. Срби су сами освојили највеће турско утврђење у овом делу Европе, које се ни Аустрија није усуђивала тек тако да нападне. Заправо, аустријска војска је само петнаестак година раније морала да преда Београд надмоћнијој турској сили. Сада су ти исти генерали гледали како Срби из само једног малог подручја, Београдског пашалука, чине оно што ни читава њихова армија није била кадра. Зато су у Бечу српски успеси праћени са зебњом, али и обнављањем планова о покоравању нашег народа јозефинским методама. Требало је, дакле, деловати не силом, већ лукавством, разрађујући темеље које је поставио мудри цар Јосиф II. Утолико пре јер се на бечком двору имало далеко више поштовања према српској војсци него давно већ запустелој култури. Сматрајући себе изразито културно надмоћнијим, Аустријанци су још једном кренули у освајање Срба методама из поља културе. Из претходне сличне акције, с краја XVIII века, стекли су низ важних поука.

За новог извршиоца старих планова изабран је талентовани чиновник Јернеј Копитар. Он је највише одговарао и политички и стручно. Политички, јер се показао као веран царски поданик због чега се још у младости помогао високих чиновничких положаја, а стручно пошто се истакао и на пољу лингвистике. Бечки двор тада није имао бољег чиновника лингвисту од њега.

Јернеј Бартоломју Копитар (1780-1844), Словенац по националности, био је средњег раста, жућкасто-риђе косе и обрва а плавих очију. Ход му је био умерен, тело сувоњаво и мало погрбљено. Још пре него што је 1808. године дошао у Беч да студира права објавио је у Љубљани "Граматику словеначког језика". Био је добар студент права, али су га науке о језику ипак више привлачиле. Већ следеће године почео је да објављује чланке у бечким књижевним листовима, којима је привукао пажњу стручне јавности. Зато му 1810. године Бечки универзитет нуди место професора (тада му је свега 30 година), али он је имао друге амбиције и планове. Одбија понуђену катедру и све везе и познанства ангажује да би добио много жељеније запослење у Дворској библиотеци, на чему је већ радио годину дана. Намера не само што му се остварила, него је те 1810. године успео да добије и поверљиво чиновничко место у државној администрацији, место цензора словенских књига и новина.

Копитар је био необично вредан и способан човек, уз то веома образован и предузимљив, сушта супротност класичним, отупелим чиновницима, каквих је пуна свака администрација. Одмах је почео да задобија и негује познанства са свим значајнијим личностима, посебно из области којој се посветио, из читавог царства, па и ван његових граница. Међу Србима је нарочиту пажњу посветио талентованом песнику из манастира Шишатовца, Лукијану Мушичком, и карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу. У једном писму из 1815. године Вук Караџић чак тврди да су му многи угледни Срби "завидели" што је лично познавао Копитара, док су га они знали само по чувењу. "Волниј, Директор Карловачке Гимназије, Гершић, Сремскиј Директор и Професор Живковић, ови сви вас љубе и високопочитују, а волили би вас видети него Бог зна шта", писао је он Копитару.

Вук је свакако претеривао, јер је заправо он сам Копитара много "љубио и високопочитовао", али нема сумње да је ауторитет овог опасног човека био изузетан; Срби од њега нису могли добити незгоднијег противника.

Политички профил Јернеја Копитара карактерише понајпре неизмерна оданост Аустрији. 'Аустрија пре свега (über alles)', рећи ће у једном писму Добровском. Он је на више (нама познатих) места говорио о својој љубави "према отаџбини". Чак је једном, у извештају бечкој влади од 25. марта 1819, изричито нагласио да му је та љубав једини мотив што се толико труди око Вука Карацића, а да је интерес Аустрије ту једини његов интерес.

"Кроз сав његов рад провејава та идеја (аустрофилства), као што и сам признаје у приватним писмима и у службеним извештајима аустријској влади", писао је о томе 1924 године Љубомир Стојановић у својој обимној студији "Живот и рад Вука Стефановића Карацића".

Међу свим тим писмима и извештајима најречитије је управо ово упућено Добровском, јер је ту један Словен аустријски поданик писао другом Словену аустријском поданику, и није могло бити говора о неком тактизирању према бечким властима, на које се вуковци тако често позивају желећи да умање или оправдају Копитареву неспорно велико аустрофилство.

Друга карактеристика Копитареве политичке оријентације је изражена русофобија. "Копитар није био само политички противник Русије", писао је Стојановић, "већ и иначе није волео Русе; управо рећи мрзео их је. Из преписке са Добровским види се да им завиди на успесима у политици и у науци, неправедно се одзива о радовима руских слависта, и неумесно кори Добровског да је исувише издашан у похвалама 'великим, али у науци још врло малим Русима'." У ратовима између Турака и Руса Копитар је навијао за Турке. За време рата 1828. године бојао се да Руси не остану у Цариграду или на Дарданелима, док му још касније, у поодмаклом добу, неће бити тешко да на неколико месеци отпутује у Рим како би помогао један тамошњи антируски центар. Узрок таквој мржњи према Русима Стојановић налази у његовој припадности другачијој култури, немању словенских традиција код народа коме је припадао, и посебно у вери.

Копитарева дубока приврженост католичкој цркви такође се много одражавала на његов политички рад. Из много извора се види да је био "ревностан католик" уверен у "преимућство католичке цркве". Свештеници Српске православне цркве за њега су редовно највећи негативци, док ће у једном извештају влади из 1832. године Србе назвати "шизматичима". То су, уосталом, Срби и онда и одувек били за католичку цркву и отуда њена стална тежња да их покатоличи. Копитар ће у извештајима вишим нивоима бечке администрације редовно понављати како Српска црква, чувањем старог српског језика, жели да створи и очува језичку разлику између православних и католичких Јужних Словена, и да "Вукову реформу" треба подржавати јер се њоме та разлика поништава. Нови књижевни језик који је Копитар наметао Србима био је заправо говор већ поунијаћених и покатоличених Срба најзападнијих крајева. Сада је тим језиком требало олакшати продор унији и католичанству ка истоку.

У споменутом извештају Копитар ће рећи дословно:

"И уколико више овај језик успева ("Вуков" новосрпски језик) утолико јаче онај, од калуђера скрпљени, ишчежава, а с тим се, тако исто, руши и главна преграда његовог стада (митрополита Стратимировића) од католичког".

Као позитиван пример деловања промена у српском језику наводи једну Вукову цепену књигу објављену 1826. у Бечу, где је овај црквене празнике писао "потпуно сагласно с католицима".

Копитарев ставови о Србима, и касније створеној српској Кнежевини, били су потпуно јасни: сви Срби и Србија треба да потпадну под Аустрију. Надао се да ће се то десити већ после краха Првог српског устанка. У писму Дубровском из 1814. критиковао је аустријску политику јер је, чинило му се, недовољно радила на томе:

"У погледу нашег југа радимо сваки дан све сметеније, као да хоћемо силом да га утерамо у чељуст Русији", рећи ће ту између осталог.

А у једном писму Феслу из Рима 1842. године каже да Аустрија треба да заузме Молдавију и Влашку, и додаје:

"Тада ће нам саме од себе временом пасти Бугарска, Србија и Босна".

Другим речима, Копитар је желео, и целог живота у име Аустрије на томе предано радио, да Срби постану исто што и његови Словенци: католици, и верни, безлични поданици бечког двора. То је био циљ у коме он није видео ничег лошег (напротив), а који је у његовим очима оправдавао сва средства: од превара несрећног Вука, до вишедеценијског, пожртвованог рада на ономе што ће се касније назвати "Вуковом реформом српског језика и правописа".

Необично израженој истрајности у раду са Вуком допринела је и Копитарева лична судбина. Вукова ћерка Вилхелмина, чије је име познатије у српском преводу Мина, према једном запису из 1893. сведочила је како је Копитар био веома несрећан у љубави:

"Копитар са несрећне љубави није се више женио. Коју је он хтео, није га хтела, већ се удала за артилеријског капетана", рекла је Мина, додавши да је видела слику те Копитареве љубави.

Зато је живео као самотњак, како сведочи његов савременик Јован Гавриловић:

"У стану тешко га је када било наћи - окукао је у библиотеци. У друштву је био весељак; а кад би увече отишао у кафану, тада, као и Добровски, није марио рано долазити кући".
Важан детаљ за познавање Копитареве личности забележио је и врсни познавалац његовог живота и дела, Е. Кернц: он никада није дозвољавао да га портретишу, уверен да је много ружан. Зато нам је данас, сем из описа, његов лик непознат.

Оно што није могао да има у приватном животу, издашно је надокнађивао преданим радом на повереном му задатку. План који је начинио (сам или у сарадњи са неким), имао је две димензије: јавну и тајну. Прва се није могла избећи, пошто се будући "отац српске писмености" свакако морао јавно промовисати, са читавом реформом, и то на што је могуће убедљивији начин. Тајна се по себи подразумева, јер су прави циљеви морали бити чувани иза седам брова. Данас о тајним аустријским циљевима можемо судити по Копитаревим извештајима вишим нивоима бечке администрације, или бар њиховом делу који нам је познат, а о јавној страни тога посла, која је у отвари била средство за остварење аустријских циљева, из бројних полемичких списа.

3. ТАЈНИ ДЕО КОПИТАРЕВОГ ПЛАНА ЗА РЕФОРМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА

Већ оно мало познатих Копитаревих извештаја бечкој влади јасно предочава циљеве због којих је она спремила и спровела "Вукову језичку реформу". То су, да поновимо још једном, латиничење и католичење Срба, њихово одвајање од Руса и словенских корена, и потпуно стављање под сопствени утицај, како је то већ било учињено са Словенцима и Хрватима, који су Словени још само формално. Процес се имао остварити савременим методама и у више етапа. "Вукова реформа" је у ствари само прва од тих етапа.

Тако "цензор Копитар", у извештају "Високославном ц. кр. цензорском дворском звању" од 25. маја 1819. године, наводи:

"Не може бити сумње којој од ових двеју група аустријска држава мора да жели победу (оној која Србе не само што одваја од Руса већ их истовремено све више приближава католицима, или оној другој). Једино се поставља питање да ли и шта држава да учини за ову групу, која је срећом истовремено и група истине, да би јој помогла до победе, а да не поступи неправично према другој групи (како их не би направила мученицима)".

И ове последње речи сведоче о Копитаревој способности: он је добро знао да код Срба мученици постају хероји, чији пример онда дуго надахњује покољења да наставе њиховим путем. Овом свом сазнању је све време прилагођавао тактику наметања "Вукове реформе".

Зато одмах саветује "дворско звање" да донесе једну наоко ситну административну меру: да ограничи будимску штампарију која је под утицајем митрополита Стратимировића, како би се повећао значај словенске штампарије у Бечу, где је пресудан управо његов утицај. Три године касније, 12. фебруара 1822, у извештају истом "звању" он ће поводом Вуковог превода "Новог завета" рећи:

"Не треба заборавити да се овде не ради о 'Библији' за католике, већ за вернике источне цркве, којима је лично сардинијски министар Demaistre, писац књиге *Du pape*, а ради добра католичке цркве, пожелео да целу лествицу спознаје пређу што пре тим боље, јер ће тако лакше постати католици (правилно оцењено, заиста истинито!)"

И навешће још један од оних својих ситних, а заправо када се саберу итекако крупних потеза. За штампање "Новог завета" наметнуо је Лајпциг, како би "искључио Петроград за ову услугу Илирима".

Копитар затим и конкретно помиње Русе:

"Његов (Вуков) књижевни рад стоји у тесној вези са мојим жељама у погледу граматике Добровскога. Обојица треба да одвоје Илире од Руса, и они ће то трајно постићи, пошто им се пружи отаџбински центар".

Велики чешки лингвиста Добровски ипак неће подржати Копитара у реформисању српског језика и правописа. Разлози ће му бити научне природе, јер принципи које је Копитар наметнуо Србима никада нису издржали озбиљнију научну критику. То је била основна, непремостива разлика између ова два човека, коју није могло да отклони ни вишегодишње пријатељство: Добровском ће изнад свега увек бити наука, а Копитару политика (аустријска), и то још од оног дана када се определио између професорске и чиновничке каријере. Дobar пример за ово је његова "Граматика словеначког језика". Тада, док се још бавио само науком, није сумњао да је старословенски језик Ћирила и Методија старосрпски:

"Види се, дакле, да је дијалект два брата-апостола, који су га у свом родном Солуну морали да науче још у детињству, да је старо српски дијалект био дакле ту да се подигне за књижевни језик Словена (као доцније тоскански у Италији или горњосаски у Немачкој)", писао је у тој књизи.

За следећих неколико година у науци о језику није се ништа променило, али јесте у политици: Копитар је стављен на чело покрета за уништење српске културе. Полазна поставка славистике морала је бити измењена, будући исувише повољна по Србе. Копитар је одступио од своје наведене тезе; моћна бечка политика брзо је наметнула "научни" став да је старосрпски језик заправо старословенски, став који важи све до наших дана.

У "Промеморији о Вуку Стефановићу Караџићу" упућеној бечкој влади 23. августа 1832. године, "цензор Копитар" наводи:

"...После тога сам му (Вуку) предложио да изради и Рјечник' и тако да сасвим учврсти књижевну реформу, која би у својим последицама била исто тако погодна и католичкој већини у Аустрији као што би поткопала русоманију шизматских Илираца'.

У претходно помињаном извештају о "Рјечнику" изразио се још прецизније:

"Граматика и две свеске песама били су покушаји. 'Рјечник' треба дефинитивно да утврди ортографију, тако да може издржати испит пред критичарима и, истовремено, пред аустријским патриотом, који преко ње жели да олакша себи прелазак на латински алфабет. Пре свега, због Вука, који је - као паметна глава - морао да упозна преимућства те ортографије: тај аустријски патриота био сам ја. Ни калуђери се нису устручавали да Вука одврате од мене: али његов здрав разум био је против тога".

Овде је Копитар нагласио један од разлога због којих је српску азбуку створио управо оваквом. Пошто се латиница није могла наметнути одједном, требало је то учинити кроз неколико фаза. Зато је "прелазак на латински алфабет" процес, а не тренутак. За почетак тога процеса сматрао је довољним да нова азбука више сличи латиници него старој азбуци. Истовремено, водио је рачуна да у томе не претера, како би нова азбука "издржала испит пред критичарима", тј. српским патриотама.

Такође је видљив још један део његове тактике. Аустријанци су добро знали да ако само напишу "Вукову азбуку" и нови правопис од тога неће бити ничег до мртвог слова на папиру. Зато је ваљало пронаћи погодно средство за промоцију, и ту су се идеално показало српске народне песме. Зато их је Копитар сакупљао и пре него што је Вук загризао његов мамац у "Новинама Србским", и зато је касније овога враћао из Беча у Србију да их донесе још. Али ни песме нису биле довољне за комплетну промоцију, па ће потом Копитар наговорити Вука на писање "Српског рјечника" и превод "Новог завета". Све су то били елементи тактике у остварењу аустријског циља.

4. КОПИТАР ТРАЖИ КАНДИДАТА ЗА УЛОГУ "ОЦА СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ"

Јавни део Копитаревог плана имао је у првој фази улогу мамца за тражење Србина од кога би начинио "оца српске писмености". Због тога је још од 1811. почео да пише приказе српских књига у аустријским новинама. Писао је о књигама Јоакима Вујића ("Јестествословије", "Слепи миш", "Увеселителне басне од Какасена, сина глупог Бератолдина" и "Млађи Робинзон"), Ј. А. Дошеновића ("Численица" и "Лирическа пјенија"), М. Видаковића ("Историја о прекрасном Јосифу"), В. Ракића ("Жртва Аврамова ") и других. Језик и правопис тих књига били су му далеко важнији од њихових садржаја, и он је, испрва стидљиво, па све израженије, истицао неопходност реформе српског језика.

Доста је хвалио Доситеја Обрадовића, који се због просветитељских утицаја окретао "народном језику", али је овај био исувише стар и болестан и ускоро је преминуо. Десило се чак да је једну оду Доситеју Копитар морао да заврши као некролог, јер је у међувремену примио трагичну вест.

Надао се да ће нешто моћи да учини са Савом Мркаљем, када је реч о питањима језика најзагонетнијом личношћу тога доба. У Пешти, где је студирао, Мркаљ је 1810. године објавио књижицу "Сало дебелога јера", која је готово до танчина оцртавала тадашње аустријске тежње. У њој су дати сви основни елементи "Вукове реформе", какву данас познајемо, укључујући и правило "пиши као што говориш" и готово целу "Вукову азбуку". Мркаљ је предлагао да се из старе српске азбуке избаце сва слова осим а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ј (у значењу ј), к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф (за стране речи), х, ц, ч, и ш, закључујући да су још само потребна слова за ђ, љ, њ и ћ. Док се "под каквим небуд" обликом не "изрежу", сматрао је, треба их писати на стари начин.

Да ли је Саво Мркаљ своју књижицу (имала је свега 18 страна) написао под нечијим директним утицајем или самостално, то је тајна. Посредни утицаји на њега, међутим, нису спорни:

"Нема сумње да идеје изнесене у овој књижици нису оригиналне Мркаљеве, већ Аделунгове (руски лингвиста немачког порекла). То се несумњиво види по Аделунговом правилу: пиши као што говориш, које Мркаљ понавља, а он у истој књижици назива Соларића нашим будућим Аделунгом. Исти је дакле извор био и њему и Копитару, и разумљиво је одушевљење Копитарево којим је ову расправу дочекао", писао је Стојановић.

Мркаљева књижица је, наравно, међу Србима схваћена као богохуљење. Будући црквени "благодејанац", њен аутор је брзо повучен у манастир. Сагласно стереотипним представама српских манастира, и уопште цркве, као легла мрачњаштва и назадњаштва, које су потекле управо од Вука Караџића, односно Јернеја Копитара, у вуковској литератури по правилу се наводи да је Мркаљ потом подвргнут страшној тортури због које је умро у једној бечкој лудници 1825. године. Да је због своје књижице лоше прошао у то нема сумње, али је такође тачно и да је био слаб и чудан човек. То потврђује већ. наслов који је одабрао: "Сало дебелога јера". Подсмевање симболу тадашње ћирилице, која је сматрана српском светињом, па још од стране једног калуђера, било је у најмању руку необично. Са становишта евентуалне умешаности Аустрије то је било неопрезно и нетактично, тако да би наслов заправо могао бити доказ да ју је Мркаљ издао на своју руку.

Било како било, Копитару је брзо постало јасно да на Мркаља не може да рачуна. Али избор "оца српске писмености" постајао му је све лакши, јер је због написа о српским књигама ступио у контакт са многим Србима. У једном писму од 18. јуна 1812. године он се овако хвалио:

"Сад имам на расположењу доста Срба, баш и у Бечу, између осталих и актуара главне школске инспекције Берића (Јована), који ради на једном српском речнику, и коме је мило моје пријатељство".

Те 1812. године Копитар је начинио пресудан корак ка остварењу својих, односно аустријских, циљева: у Бечу је основао словенску штампарију и покренуо "Новине Сербске", чији ће први број изаћи јануара 1813. ("Ми немамо директних доказа да је Копитарева идеја оснивање 'Српских Новина', али по његовом живом учешћу око тога, и по покровитељству које је указивао уредницима, то се може закључити са великом вероватношћу", пише Стојановић.)

За покретање ових новина везан је један у читавој овој причи карактеристичан детаљ. Оснивање штампарије са словенским словима за Србе је био превелик залог, па је то завршио лично Копитар. (Из докумената јасно произилази да је штампарију основао баш због српских новина.) Али оснивање самих новина није желео да везује за своје име, па је удесио да захтев полицији потпишу два студента медицине, Фрушић и Давидовић, који ће под његовим будним оком постати први уредници. Полиција их је, међутим, одбила, и тада их Копитар наговара да се за одобрење обрате лично цару, што је уродило плодом. Током читавог Копитаревог рада на реформи српског језика неупућени нижи чиновници правиће му сметње, које ће он увек отклањати интервенцијама "одозго", ако је потребно и од самог цара. До спорова је долазило због разумљиве разлике у овлашћењима и сазнањима између нижих и виших нивоа бечке администрације. Али, не посматрајући целовито њихов однос према реформи српског језика, Голуб Добрашиновић је 1986. године објавио књигу "Вук под присмотром полиције".. Навео је низ примера у којима локалне аустријске власти ометају рад Вука Караџића, па се намеће погрешан закључак да је он радио у интересу Срба, а не у интересу Аустрије.

Копитар је Фрушића и Давидовића покушавао да начини реформаторима српског језика, али без успеха. О томе је и сам Вук оставио сведочење:

"Г. Копитар каже да је наше народне пјесме слушао негдје од Хрвата граничара и да је најпре молио овдје у Бечу некаквога Ранковића, који је био официрски син из границе, да му коју напише; по томе је наговарао Фрушића и Давидовића не само на скупљање народнијех пјесама, него и на писање рјечника и граматике, но да је сва његова молба и наговарање била узалуд, јер ниједан од поменутих тројице нијесу били за то. Тако, што се тиче првога узрока и почетка мога сакупљања нашијех народнијех пјесама, ријечи и правила у језику, то је једино заслуга г. Копитара: зато сам и казао у предговору к другом издању пјесама на страни LXXII: 'Почетак скупљања ових народних пјесама (као и осталих свију мојих књижевних послова) био је у Бечу 1815. изненада'".

5. ЈАВНИ ДЕО КОПИТАРЕВОГ ПЛАНА

И док је пишући о српским књигама и новинама, мамећи погодног Србина - реформатора, Копитар лукаво наглашавао неопходност реформе српског језика, он је део по део износио и појединости те реформе. После неког времена то је већ био целовити предлог реформе, у облику у коме ће касније и бити извршена. Зато је опширније упознавање с тим Копитаревим раним текстовима вишеструко значајно: ту се види како је тражио погодног човека за улогу реформатора ("Срби још очекују свога Херкула-Кораја који ће очистити ову Аугијеву шталу и осигурати старом мртвом црквеном језику, као и новом живом народном језику, њихова узајамна права. И доћи ће, свакако, овај Херкул-Корај!"); ови текстови су уједно доказ да је "Вукова реформа" заправо Копитарева, односно да је то јавни део аустријског плана о латиничењу Срба; и најзад, важно их је пренети да би се изнело "научно" објашњење "Вукове реформе", које ће све до наших дана бити понављано као неприкосновена истина.

Приказујући "Историју" Синдина Филозофа 1812. године, Копитар се нарочито задржао на једној ту објављеној народној песми:

"Нека би нам ваљани преводилац саопштио више оваквих народних песама, којима су Срби и Хрвати тако богати. Оне тако чудновато узбуђују читаоце".

Дошеновића је хвалио због прихватања Доситејевих утицаја, а нарочито зато што је приликом писања избацавао "дебело јер". Похвалу је образлагао штедњом папира:

"И онако руска (тј. стара српска) азбука због унциалног писма троши много хартије, зашто би се додавали још сасвим непотребни домеци".

Али највише је хвалио Саву Мркаља:

"На ових 18 страна има више филозофије о језику него у каквој дебелој граматичкој. Овако бистрог граматичког ума нисам нашао у Израиљу", писало је на почетку Копитаревог приказа Мркаљеве књижице, да би потом уследила жеља за изласком обећаног "језикопротреса" и "српске граматике": "Од таквог језичког филозофа и језичког знаоца, као што се господин С. М. показао, може се само нешто одлично очекивати",

Први целовитији опис будуће реформе српског језика Копитар ће дати приказујући "Новине Сербске" почетком 1814. године, у листу "Wiener allgemeine Literatur - zeitung". Било је то неколико месеци пошто је упознао Вука Караџића и успео да га наговори на сакупљање народних песама и писање граматике, али од тога још није било ничег конкретног. Међутим, управо Копитарово прво значајније промовисање будуће реформе у приказу "Новина Сербских" може бити сведок његовог убеђења да је коначно пронашао човека каквог је тражио, због чега је кренуо у отворенију и агресивнију акцију.

Да Копитару нису биле важне "Новине Сербске", него српски језик, види се већ по саставу његовог чланка: о новинама је писао само колико је морао, да би далеко више простора посветио критици језика и правописа, предлажући жељене "исправке". Била је то заправо критика српског језика, а не новина; новине су само имале улогу због које их је Копитар и основао.

Ради важности овог чланка, пренећемо основне Копитареве ставове:

Новине, као записници онога што је најновије, држе се иначе, и то с правом, чак и последње моде. Тако се, нпр, још непрестано у француским граматикама каже да Француска академија, а с њом и сви послушни Французи остају ипак при "ou", иако је Волшер то "ou", кад год се читало као "au", и писао као "au". Међутим, ни један француски лист, па чак ни "Moniteur", није се дао тиме заплашити и одвратити од усвајања ове исправке: у сваком од њих наилази се на "аваит" уместо "авоит".

Када се ово чини у француском правопису, који је тако пун тешкоћа, произвољности и недоследности и којем, дакле, једном таквом исправком и није баш много помогнуто - колико више мора човек жалити што се уредници српских новина нису придржавали чак ни испуштања потпуно излишног дебелог "јер", које само гута простор (а српска штампа већ и по себи тражи доста простора и у том погледу стоји према немачкој у размери 3:2) и унакарађује штампани текст, иако се то испуштање вршило почев од "ревнитеља свога рода" Текелије, па чак и од стране класицистичкога Мушицког, који, пак, још непрестано и даље употребљава по старословенском слово ы. Да ништа више не кажемо о томе ы, чији се глас не јавља ни у којем јужнословенском дијалекту, те усред тога не би требало ни оно више да се појављује.

Рецензент би уопште препоручио господи уредницима да веома пажљиво прочитају и претресају мали спис Саве Мркаља: "Сало дебелог јера, либо азбукопротрес" (Будим, 1810), који има једва 18 страна, али је пун садржине. Мркаљевим поставкама може се само приговорити, али не и логички замерити, да његов простији и доследнији правопис долази у противречност са заувек утврђеним правописом старословенског језика, који је тако близак живом српском језику када се, нпр, код Мркаља пише као "бити" оно што је у црквеним књигама бити, итд. На ово се може кратко одговорити: ако Руси не долазе у противречност када пишу "один", "олен", итд, место "један", "јелен", јер тако и говоре (а исто тако и ви сами са "едан", "дан", "се", место "еден", "ден", "сја"), онда исто тако признајте најзад (пошто се не може у исто време служити двојици господара) сваком језику, старом, као и новом, његово пуно право и пишите старим, као мртвим језиком, по систему који је за њега утврђен још док је био жив, а новим као живим, по Мркаљевом образложеном тражењу и захтјеву здравог разума, онако како њиме говорите.

(...) Скоро би се могло помислити да лепа једноставност српског правописа некима изгледа сувише проста и сувише лака те да би је радо хтели оптеретити и отежати недоследностима немачког и других западњачких правописа. Стога препоручујемо још једном господи уредницима Мркаљев "Азбукопротрес". Ако и не би имали храбрости да усвоје у целини све његове потпуно основане предлоге (иако је један летећи лист, као што су новине, више него икакав други спис подесан за увођење новог; а пошто је ово ново у исто време и природније и, најзад, једино исправно, могао би се човек надати да ће се одмах у почетку допасти већини читалаца, а на крају баш и свима), можемо пре свега очекивати да више никако не употребљавају знаке њ и њ; први зато што уопште и није никакво слово и што одсуство знака умекшавања **њ** боље и брже казује да сугласник остаје тврд, а њ зато што не одговара ни једном гласу српског језика. (Кад већ ћириличар скоро уопште сматра знак њ као пети точак у колима, морао би Србин сматрати њ као "деветог (вола) у плугу".)

Могли би, пак, ако не желе да одједаред доведу до очајања оне који воле утврене стазе и који се држе старог као пијан плота, употребљавати и даље "i" пред другим самогласницима као "и": ова правописна неисправност је привремено подношљива, иако на тај начин наше двосложно "Мајорс" постаје као "Маиорс" тросложно, па чак и српске речи као "јошт", што прелази у "јошт" (то би се избегло ако би се усвојио Мркаљев предлог да се слову "i" повери служба немачког "j").

(...) Ово неопростиво непоштовање лепог језика не може се ни у ком случају извинити изговором да још не постоји никаква српска граматика, црно на бело, штампана (а што је, пак, у ствари било, и то више него један пут код Катића, Микаље, Далабеле, Релковића, Ланосовића и Волтиђија, истина латинским словима, но која се лако могу пребацити на ћириличка), не постоји ли она зар у устима свих живих Срба, па, дакле, и госпде уредника?

Испада да је и старословенски језик, као и старогрчки, који се и даље употребљавају као црквени језици и на којима се учи срицање и читање (месо да се то чини на матерњем језику), на тај начин предодређен за нескривљени грех: у место да из свог блага обогати живи језик, он из себе и живог народног језика рађа неки трећи језик, који се назива славеносрпски, но који је управо једна накарада, какву је код Грка Новогрк Корај врло умесно приказао као макаронизам у свој његовој смешној беди и тамо тако рећи засвагда онемогућио. Срби још очекују свога Херкула-Кораја, који ће очистити ову Аугијеву шталу и осигурати старом мртвом црквеном језику, као и новом живом народном језику, њихова узајамна права. И доћи ће, свакако, овај Херкул-Корај! Али ако се господа уредници и не осећају позваним да сами то буду, не би ипак требало да се тако лакомислено одрекну части да буду његове претече.

Рецензент је далеко од намере да свим овим што је напред речено нанесе ма и најмању увреду дивном старословенском језику, чији је, штавише, то отворено признаје, одушевљени поштовалац; он само мрзи макаронизам, који је постао неприродним сједињавањем старог са новим језиком. Излишна је и бојазан да би знање старог језика марало трпети штету ако би се живи употребљавао и у књигама. Зар је у Немачкој, Италији, Француској, Шпанији, Енглеској, знању латинског и грчког нанесена таква штета откако се у књиге свуда увео народни језик место бедног сколастичког латинског (с којим се још беднији макаронизам може тек само издалека поредити?). Зар Корај и његови ученици мање упорно настоје на учењу старогрчког због тога што штите права живог грчког језика. Не!

Српски свештеник, због свог позива, треба да учи и учиће даље старословенски као што се другде учи латински. И српски научник, па био он иначе свештеник или не, изучаваће га, поред шест до десет живих словенских језика, као богат мајдан за продубљивање и чак за богаћење свога матерњег језика, као што Немац проучава свога Вулфилу, Отфрида, минезенгере или још жива народна наречја и сродне језике, холандски, дански, шведски, исландски и енглески; он ће га, штавише, тако научити да можс њиме писати и говорити, као што западњаци науче латински и Новогрци старогрчки, зато што је добро да се и ово зна и што има и биће још увек појединих случајева да се и ово мора знати.

Али онако исто као што западњачки свештеник и научник најпре, поред својих будућих суграђана свих сталежа и са њима, граматички учи свој матерњи језик, па тек онда, када је овде добио опште грађанско образовање, прелази на посебно образовање за свој шири позив, тако исто и никако другачије мора да буде и код осталих Европљана који припадају грчкој цркви. И као што грчки Корај, пре свега, упорно настоји да се одбаци злоупотребљавани псалтир као неразумљива књижица са именима слова на новогрчком језику, тако ће и будући српски Корај упорно настојати, пре свега, на овој основној реформи дечије наставе. Њему ће то бити много лакше него грчком Корају, јер ће српско дете, утувивши за два до три дана 26 слова српске азбуке (по Мркаљу), самим тим одједном за свагда моћи правилно да пише на свом језику чији је изговор ионако врло јасан, док ће, пак, Грк морати богзна колико да се бори са противречношћу између свог старог писања и новог изговора. Само на тај начин што ће се стари и нови језик строго одвојити, те први обрађивати и учити као учени мртви језик, а други се неће препустити искључиво простом народу, него се од стране свих учених и неучених употребљавати и неговати као заједнички матерњи језик и као живо и за све могуће случајеве довољно средство општења, само на тај начин ће се поправити штета коју је нанео макаронизам.

(...) Иначе, рецензент понавља да се усрдно радује напретку и успеху овог српског листа. И тамо где је морао стављати замерке, он је то чинио само у намери да госпуду уреднике, у чију способност иначе не сумња, одврати од предрасуда с обзиром на књижевни језик, које између свих Европљана још само владају код Новогрка и Срба, а које господа редактори деле са већином осталих српских писаца, те да тиме помогне да се са њиховог корисног и значајног листа избришу мрље које се још лепе за њега.

Тако је лукави Копитар, у својој сада вишегодишњој игри, мамио Србе да се одрекну језика Светог Саве, да га прогласе мртвим. Али то је већ мање било тражење погодног појединца за улогу реформатора, јер Копитар пркосно и загонетно кличе: "И доћи ће, свакако, овај Херкул-Корај!", а више припремање терена за озбиљан рад на посредном наметању Србима онога што никако није могло силом, У време писања овог чланка Копитар је већ надзирао Вуково записивање српских народних песама и објашњавао оворе шта је то граматика, а уједно и како се пише. Тада је, међутим, Вук због болести морао да отпутује у Пешту. Одатле се вратио са написаном и одштампаном граматиком, али је ова била толико лоша да је Копитару одмах постало јасно како са њом неће моћи да се изврши никаква реформа, него да ће морати да се напише нова, уз много веће његово учешће. (Ту је Вук, заправо, само испреписивао и невешто пренео примере из граматика које му је Копитар оставио.) Зато ће Копитар, уз одмах започети рад на "Српском рјечнику", истовремено радити и на озбиљнијој српској граматичкој, коју ће објавити на почетку "Рјечника".

Али те, 1815. године, ма колико био свестан њених недостатака, Копитар је покушавао максимално да искористи граматичку коју је Вук Карацић издао без његовог директног надзора. Зато у "Wiener allgemeine Literatur - zeitungu" одмах објављује приказ ове Вукове књижице, где иде даље у објашњењу реформе српског језика и најављује нове кораке. Овде ћемо пренети изводе из тог Копитаревог чланка:

Добро дошла прва српска граматика са ћириличким словима! И двоструко добро дошла што си написана верно по говору простог народа! (...)

Нека се у овом првом покушају не траже она танана и дубока правила језика којима су Аделунг, код Немаца, и Добровски, код Чеха и код свију словенских народа, бесмртну славу задобили, он (Вук Карацић) је пре свега хтео само да на једном месту прикаже српску деклинацију и коњугацију и да тиме побуди каквог ученог Србина да напише бољу и потпуну граматичку. Било би му жао ако би, из недостатка друге, морао још једном да штампа ову своју писменицу поправљену и проширену.

Прва и главна критика удариће на правопис дела; списатељ је много и дуго размишљао о томе и на крају се увек враћао на начело: пиши као што говориш, а читај као што је написано. Тако је бар задовољио логику; свако друкчије поступање наишло би на још бројније (и оправданије) приговоре. И не може се ни од ког човека очекивати да тако наједанпут поставља правописна

правила свима српским списатељима; то би била ствар једног ученог друштва које би о томе споразумно донело решење и објавило га народу ради општег управљања у једној граматичкој, израђеној у смислу њихових решења. Свакоме би било мило да бар онда зна на чему је што се тиче правописа; макар морао употребљавати и "јат" и "дебело јер".

Деклинација и коњугација су према језичкој употреби српског народа који живи по селима, далеко од градова; ово ће му признати сваки меродаван судија! Толико предговор, који ће и у овом сажетом изводу зацело придобити наше читаоце за исто тако даровитог као и ревносног списатеља, ако се и не би могли сложити с њим у ономе што очекује од каквог ученог друштва. Немачки правопис, иако је још далеко од тога да буде довољно упрошћен, изгледао би зацело још бедније под старањем некога друштва; те зар је Француска академија, уза сав признати и сав приграбљени утицај, могла да одржи свој правопис насупрот Волтеровим и др. новинама? Петроградска академија је Русима само још више отежала ствар ("мед", нпр, треба да читају "мјод"). Такве академијске законе израђује ионако у већини случајева један једини академик (од чије способности, дакле, све зависи), а еснафска браћа их освештавају својим пристанком, чиме се, дабоме, ако су добри, њихово извршавање веома убрзава, али се у супротном случају и њихово укидање јако отежава.

Ништа, ипак, није јасније него начело: пиши као што говориш; и да су латински мисионари тевтонских народа имали тако јасне појмове о азбучном писму као словенски апостол Грк Ћирило, онда би они за немачки језик изнашли и додали познатој им латинској азбуци још онолико нових слова колико немачки језик има нових нелатинских гласова, те тако не би Немци још и сада трпели од последица ове прве грешке, нити би се сами због тога згражали, ни код других изазивали згражшће. Свети Ћирило је удесио грчку азбуку за своја словенска црквена чеда у деветом веку (изналажењем и додавањем неколико нових слова), а језик и правопис његовог века живи још и до данашњег дана у црквеним књигама Словена грчког обреда од Архангелска до Црне Горе, па био њихов домаћи говор великоруски или малоруски, пољски или српски.

Оправдано је страхопоштовање Срба према овом старом језику коме, пак, Руси нису указивали довољно поштовања: нека се само упореди острошко издање "Библије" из 1581. са новијим издањима, па и старији рукописи са самим руским кодексом из којег је Острошка библија одштампана. Рецензент, пак, мисли да се то потпуно слаже са овим страхопоштовањем ако се црквени језик остави у свом свештеном делокругу и ако се не обесвећује спуштањем до световне употребе. Ово је сада и схватање Руса који су га раније, до Петра I, такође обесвећивали као што то чине неки Срби. Но, можда, они ово не чине толико из страхопоштовања колико из разлога нижег реда, нпр, зато што и немачки сусед не пише онако како му је, да се послужим једном узречицом, кљун порастао, те због тога мисли да тако уопште и мора да буде; или, пак, зато што су старословенски научили донекле граматички, што за њега постоје граматика и речници из којих се могу, у случају нужде, добити потребна обавештења, а све то није случај са простим говором (јер се презриво прелази преко радова Шокаца, тј. римокатоличких Срба, који су о томе писали).

Али ће и овде победити разум, те ће и сам свети Ћирило са задовољством гледати озго на ову победу на Дунаву, као што је гледао на ону код Москве. Од оног времена пише, нпр, Рус "одинъ", "олень" "копье", "любить", док је Старословен писао "единь", "елень", "копие", "любити", обојица зато што тако и говоре. Тако неће ни Србин, када пише на матерњем језику, узимати више старословенски облик "знаніе" (тростложно), већ "знанье" (двостложно). као што говори, и сл.

За то се сада с правом бори и наш списатељ; он иде са господином Савом Мркаљем још и даље па мисли: пошто су Срби већ од векова повећали ћириличку азбуку за једно ново слово ("ћ" умесно "ѣ"), остало би само да се повећа још за три (место досадашњих "ѣ", "ѣ", "ѣ") и да се узме да "ѣ" важи као "ј", па да се добије савршено потпуна азбука од 29 простих гласова. Без сумње, ова господа имају право и треба, што раније, то боље, да приступе изналажењу и изради ових трију простих слова. Вуков предлог да се словима "д", "л", "н" прикачи озади нешто измењен, обрнут знак "ѣ" није згодан, он то и сам осећа, јер нам то никако не даје прост знак. Док се, пак, ово три знака не изумеју, може се човек још врло добро испомагати знаком "ѣ" за умекшавање, а да не

потоне опет у сав остали шаам и стареж. Чак би и ружно "ћ", које је дошло уместо "т" или "к" требало да оде неко време у арсенал старог оружја док не буде могло да се опет појави у друштву са она остала три, улепшано (предњи потез требало би, као што га је већ Брајткопф резао, да почиње ниже, отприлике као код "к", а попречна цртица да се не ставља као до сада, већ да буде у горњој линији као код латинског "т").

Требало би такође да се "i" које Грку никад није гласило као сугласник "j", замени латинским "j", које му по облику тако близу дође, као што га већ замењују Срби при писању. Но, једно "j" је апсолутно нужно (такође и Русима који се све до сада испомажу тевтонском старудијом и петљавином); Србин не може ћирилички да напише своје "мјод", како на свом језику говори место "мед". Онда би Срби били једини народ који би имао разуман правопис, а овај би баш стога и био тако прост, да би сваки сељак који би у року од 24 часа научио азбуку самим тим одмах и за цео живот могао да пише онако правилно како би само могао највећи Аделунг. А ово баш и јесте идеал, или, боље рећи, алфа и омега азбучног писма, тј. божански проналазак азбучног писма мора да је одмах, у почетку, имао ово као циљ, а није потребно ни на крају, на врхунцу свога усавршавања, да ишта даље учини.

Толико о правопису списатеља и његових пријатеља који, на крају, ипак морају победити упркос свима сметњама од стране оних који се слепо држе старог и изанђалога. Рецензент се морао смејати кад је читао како су дебелојеровци веровали да ће оборити Текелијин правопис без "џ", тиме што ће га назвати говече без рогова. Са више истине одговарају народски правописци да су "џ", "џи" и нека друга слова ћириличке азбуке за Србе пети точак у колима.

Знатно би томе допринео један речник српског језика који би био израђен у овом духу верности народном говору, а за који су марљивији или срећнији Шокци нагомилали толику грађу коју би један Вук имао само да среди (и снабде немачким објашњењима за стране истраживаче). Ми желимо и никако не сумњамо да ће ова "Писменица" доживети и друго издање; господин Вук има прву и главну особину једног граматичара, тачност; он подноси, као какав изасланик, тачан извештај какав је језик, не бринући да ли би, можда, могло или требало да буде друкчије. Поврх тога, овај први покушај препоручује се не само логичким прецизношћу расуђивања већ и енергичним стилем; колико скромно списатељ говори о самом себи, толико снажно брани он свуда права чистог српског језика против изопачавања од стране градских сиисатеља или, пак, оних који словенствују или се, иначе, из било каквог разлога или и без разлога грубо греше о језик.

(...) Нека би сада, пошто је први продро у трњак са успехом тако достојни плементног прегалаштва, још и потпуно поравнао пут (када је већ Мркаљ занемео). Нека би се у исто време латио и језичког пописа, за који је нагомилано толико залиха у речницима Шокаца Микаље, Делабеле, Волтиђија, Стулија, даље код Хабделића, Јамбретића и Белостенца, па чак и код П. Марка и Гутстмана, штавише, и у старословенским и руским, па чак и у пољским и чешким речницима - залихе за чије би претресање и целисходно искоришћавање он био сасвим поуздан и способан човек! Рецензент се радо нуди да у случају потребе не само потражи већ и нађе издавача.

6. ПРОФЕСОР ГЕОРГИЈЕ ХРАНИСЛАВ ПРОТИВ КОПИТАРА

Разуме се да је Копитар своје обећање испунио; чак је учинио и оно што није смео овако јавно да каже, а наиме, уложио је више од две године напорног рада са за те послове недораслим Вуком Карацићем, да би се 1818. године појавио "Српски рјечник" који је овде најављивао. Онда је одмах све учинио на популаризацији те књиге и њеног "аутора". Слао је похвалне критике важнијим новинама и препоруке утицајним људима, између осталих и Јакобу Гриму молећи га да напише приказ за гетингенски књижевни лист..

Али тада се десило нешто веома важно, што је у српској историографији све до наших дана скрајнуто и потцењено. На један од Копитаревих приказа "Српског рјечника" реаговао је професор карловачке Богословије Георгије Хранислав (1775-1843). Неким чудом бечки лист је објавио његов чланак, иако се овај из разумљивих разлога није усудио да га потпише. Користећи свој

привилеговани положај над једним православним подаником аустријског царства, који се приде дрзнуо да противречи њему, дворском чиновнику, Копитар ће професора Георгија подсмешљиво назвати "Анонимусом", мислећи заправо да је аутор чланка лично митрополит Стратимировић. Тако се у листу "Oesterreichischer Beobachter" 1818. године развила полемика која показује да је Копитаревом вулгаризовању науке у служби аустријске политике са српске стране тако рећи одмах уследио озбиљан одговор.

Копитаревом накарадном (свеједно искреном или не) схватању науке, и низу неистина и полуистина којима се вешто служио, професор Георгије супротставио је тако озбиљну анализу каквој, о овој кључној теми о српском језику, лингвисти вуковци касније неће успети ни да се приближе. Зато су се најчешће одлучивали за научно и људски непоштено, али у пропагандном рату свакако ефикасно, прећуткивање приче о професору Георгију, која у отвари обухвата и расположење читаве српске интелигенције онога доба. Уосталом, творци "Вукове реформе", и касније њени заговорници и настављачи, и иначе су увек били склонији пропагандном надметању него поштеној научној расправи.

Аргументи професора Георгија изгледали су овако (обележавање пасуса је наше, да би читалац после лакше пратио Копитарев одговор):

1. Ко год поближе познаје српску историју и књижевност и у стању је да критички испита и међусобно упореди стил не само старијих, већ и најновијих српских рукописа и књига, мораће, заједно са Добровским, признати да су Срби, пре него што су писали своје књиге правим српским, а то значи такозваним словенским, језиком, с највише права претендовали на то да је словенски језик био и остао њихова својина и да због тога ниједном од словенских народа не може бити тако лако као српском да тачно пише словенским, језиком и да га има у књигама. Јер, служба Божја се код Срба и данас, као и у доба настајања њихове цркве, држи на словенском језику, и све црквене и школске књиге писане су тим језиком; младо српско свештенство и српска младеж школује се на тим књигама и на том језику уз помоћ већ постојећих словенских граматика Смотричког, Вујановског, Мразовића итд, и уз помоћ бољих рукописа; младеж на том језику слуша реч божију и молитве у цркви и у кући из уста свога духовног пастира, Богу се моли заједно са својим старијима на том језику, а и српски клир, његове конзисторије и изображени део народа српског обављају на том језику своје послове и објављују словенске књиге.

2. Иза тога само по себи излази да Срби умеју словенски да пишу и да не смеју престати то да чине баш сада када због чешћих и ширих додира са другим народима њихов обични говорни језик, који Добровски с правом назива *corrupta Serbica* (искварени српски), почиње јако да се квари. И зашто би се Срби одрицали сопствене својине, за којом тако жудно посежу Руси и у аустријским земљама такозвани Русњаци, и који су са њима некад делили такође Моравци, Илири и Далматинци римског закона при свечаном одржавању њихових црквених обреда чак и са светог олтарa, уз искључење сваког простонародног дијалекта?

3. Пошто је, према Шлецеру, словенски језик, коме су узор била својства и лепоте грчког, међу свим новијим најраније дошао до највеће изграђености, непојмљиво је шта је господину К. требало да каже да би старословенски писати значило исто што и говорити као пре хиљаду година! Шлецер, незадовољан Колијусом и Додерлином, назвао га је, додуше, док још није био довољно обавештен, изумрлим књишким језиком, али га је солидни Добровски исправио наводећи да он још живи у говору не само Срба и других Илира, већ чак и у говору Руса и Русњака. Словенски језик држи корак са немачким. Његовом незнатном, иако приметном, променом основа му није уздрмана, карактер није измењен, траг му није затрт. Његова лепота и раскош су недирнути, одржале су се снага и упечатљивост, чиме надмаша оне који су никли из латинског и германског. Он је данас исто онако снажан, исто онако раскошан као и пре хиљаду година. Несумњиво је да се

на њему може, како каже Шлецер, држати литургија високог стила и да обичан човек међу словенским народима разуме словенски исто онако као што доњонемачки сељак разуме високонемачки, на коме му се држи проповед, мада није у стању да говори њиме.

4. У литургијским књигама Срба нису ни штампа ни стил руски, као што погрешно тврди господин К. Штампа не: јер су руска слова (грађанска ћирилица) израђена и изрезана тек крајем седамнаестог века. Стил не: јер Библија и остале црквене књиге нису преведене на руски, већ на словенски језик. Да, можда, господин К. не мисли да у црквеним књигама русизама има зато што су оне у Русији штампане? То би било готово исто као кад би неко рекао: код Цицерона има много галицизама зато што је штампан у Француској!

5. Словенски писци у Срба могу се с некадашњим латинским или данашњим немачким класицима упоредити утолико што они, као и ови, нису писали простонародним језиком (*lingua rustica*), пошто овај у правом граматичком смислу и није никакав језик. А тврђење господина К. да искварени српски стоји према словенском у истом оном односу у коме италијански и француски стоје према латинском језику није тачно. Ми не можемо да верујемо да господин К. може, у супротности са историјом, сматрати да је латински језик, мада служи италијанском и француском за чишћење и обogaћивање, био пражезик Италијана и Француза. Италијани и Французи се не могу подичити тиме да имају сопствени чист, аутохтони језик, већ су усвојили туђа, од разних народа позајмљена наречја. Ако би се њима одузеле, тако рећи, хемијски стопљене речи разних народа, онда би били из темеља ишчупани и не би остало ни најмањег трага класичног језика некадашњих Римљана. Друкчије стоји ствар са данашњим српским плебејским језиком. То је само искварен словенски. Ако би се у њему преузете стране речи, којима је он натруњен, заменило словенским, ако би он одбацио оно што квари његов прави граматички систем, који надмаша чак и немачки и италијански и француски, имали бисмо пред собом чист српски или словенски језик, једно историјски неоспорно доказано право својине оног истог српског народа који, као и пре хиљаду година, постоји и данас с овим истим словенским језиком, који сада напада господин К.

6. Овај пражезик свих Словена и Анта, то јест Венда или Словена, Србин је пре свих других словенских народа уздигао до свог књижевног језика, чијим су се познавањем умели да користе руски и чешки филолози. Чак се и чувени Добровски, који је, насупрот Шлецеру, био спреман да тврди да то није извор свих осталих словенских дијалеката, ослањао на тај језик при изградњи богато разуђеног система чешког језика; али у свом нацрту једног општег етимологикона словенских језика, он је у првом реду морао да се држи облика овог словенског језика. Па како сад Србин да презре своју дичну колевку и да сад почне с уздизањем само свог данашњег сиромашног плебејског језика до језика књиге? Да ли је његов класицитет могућан? Да ли се икада њиме могло изражавати без помоћи словенског језика? Ко ће с њим да се креће напред у сфери људског знања?

Нека се као пример не истиче писмо латинских Илира. Они говоре још искваренијим дијалектом и пишу још нетачније од Срба. Сва њихова језичка правила могу бити лакше прикладна и једино прикладна за римокатолике и протестанте. Њихово одступање од словенске језичке теорије оплакивао је некада римокатолички опат Пастрицијус, који је, да би могао да поправи један "*Breviarium Illyricum*" из године 1748, морао и сам претходно да научи словенски. Његово писмо надбискупима и бискупима Далмације је у том погледу веома значајно.

Тешка судбина која је Словене, уопште, задесила имала је пресудан утицај на њихова наречја. Неки су своје наречје напустили, неки су га помоћу штампарије, али касније, обновили према словенском. Ни Срби, мада су били изложени најтежим искушењима и сеобама, нису напустили свој словенски језик. Њихов "Октоих", старији од прве књиге Руса и Мађара, штампан је 1493-1494. Настојањем калуђера Макарија у Зети, исто тако, старањем српских калуђера на

Цетињу, у Венецији, Горажду на Дрини, Милешеву, Скендеру (у Македонији) итд, појављивале су се штампане словенске црквене књиге. Али и поред тога се, како примерују Добровски и Трлајић, српски прстонародни говорни језик јако удаљио од свог тако лепог, племенитог, чистог црквеног језика и изопачио се, као што се некад морао изопачити и језик Грка и Римљана, и у поређењу са словенским има несумњиво мању вредност него искварени латински неког сеоског нотара у поређењу са језиком Цицерона.

Пошто је, према томе, садашњи српски језик сиромашан и неподобан за изражавање виших научних идеја, а њиме би, ипак, по господину К, требало писати, како да се нађе лека његовим слабостима? Одакле га обогатити? Из словенског? - Према господину К, не, пошто би свако тако обогатење представљало презрени старословенски баласт. Из других словенских наречја? - Она су исто тако нечиста као и српско. Из страних? - Тиме би настало још веће замешатељство него оно против кога устаје господин К. Треба ли, можда, по аналогiji, с исквареним српским ковати нове речи помоћу Вукове српске граматике? Тако ће садашњи српски дијалект бити још гори него сада, јер овај нема ништа од творбе речи, не познаје естетичку критику, учи све наопако, док је, без икакве сумње, дужност списатеља сваког народа да бира оно што је најплеменитије из виших језика и његових аналогija.

Ми тврдимо да за искварени српски језик тај **виши** језик не може бити ниједан други него словенски, то јест прави српски. Зато се међу Србима оном који није граматички потпуно упућен у словенски језик никад не може дати право да пише књиге. Квинтилијан и Вијом су рекли, да младеж треба од саме колевке учити чистоти језика. Чак и италијански и француски писци, које господин К. призива у помоћ, као и писци осталих народа не изузимајући ни мађарске, пишу чистије него што прост народ говори. Да је Доситеј Обрадовић. овладао словенским граматички потпуно и да је поштовао овај принцип, не би сада у његовим делима било ни окрњених почетних и завршних слогова, ни коренских гласова и слогова прогутаних разним варваризмима, који добром познаваоцу толико сметају и због којих се и он сам, у писму једној угледној личности српске нације, каје, али касно; ипак, ту не рачунамо оних неколико места где се налазе словенски изрази. Старословенски остаци код њега одају словенизам, Србину толико урођен, и обично калуђерско образовање на словенским црквеним књигама у манастиру Хоново. Дај Боже да у српским делима буде што више таквих остатака!

Да ли је господин К. у праву када назива мрачњацима (*virī obscuri*) оне који су словенски језик представљали, или представљају, исквареним српским, па му онда и један Рајић, један Трлајић, Дарвар итд, заслужују да међу Србима буду названи мрачњацима, то препуштамо одлуци великог броја најмудријих гласова учених Словена, као и његов ироизвољни суд о прекрасним Вуковим народним песмама (од којих многе нису баш чедне); о њиховим свешчицама и томовима и о необично богатој неписаној литератури (целог?) српског народа. Вук, међутим, признаје: "Откако сам их чуо, могао сам и своје име заборавити".

Ми бисмо желели да Вуков српско-немачко-латински речник надмаши по вредности онај српско-немачки из 1790. године; али у то морамо јако сумњати, јер онај може бити општији, и има тенденцију да пречишћава искварени српски језик, мада ни он није свуда чисто српски; о овај, према најави, одаје намеру да већ уздигнутој књижевности Срба наметне још простачкија наречја, уз потпуно искључење словенизма, из области Јадра у Турској. Једном немачком научнику тешко да би могло да падне на ум да изда граматику и речник на исквареном наречју провинције у којој живи, с намером да из немачке цркве и школе, и из говора образованих Немаца прогна чисти немачки језик.

Ни господин К. не би смео да их због њихове упорности назове надринаучницима, јер ни он сам не пише народним дијалектом. Зашто да Србин пође раковим путем и да се не равна према примеру немачких научника, чији се чисти немачки језик према исквареном наречју њихове провинције односи исто онако као искварени српски према словенском?

Није нам пријатно да поштованог господина К, пошто он не познаје добро ни прави ни искварени српски језик, подсећамо на Хорацијево "*Sumite materiam*" ("Одабирајте, писци, грађу којој су ваше

силе дорасле"). А ако господин К. мисли да језик није главни знак распознавања за сваки народ, да наопаке српске граматике и речници не упропашћују словенски језик на штету српске цркве, ако би господин К. хтео да у јавним листовима исмејава или сажаљева, или чак наружује словенске списатеље - онда морамо и ми њега веома сажаљевати и стога се, заиста узалуд позивати на немачке и словенске народе који су ишчезли раније, због свог занемареног или напуштеног писма и језика.

7. КОПИТАРЕВ ОДГОВОР ПРОФЕСОРУ ГЕОРГИЈУ

Јернеј Копитар је у листу "Jahrbachter der Literatur" објавио одговор на чланак професора Георгија. У опширнијим изводима, тај одговор гласи:

Има, за ствари као и за лица, ситуација у којима се ни преко најнеоснованијих причања не сме прећи ћутке. Испитајмо стога примедбе Анонимуса поближе:

1. "Словенски језик је учени црквени, школски, конзисторијални, па чак и пословни (?) језик Срба". (На то се своди оно што је наш противник рекао у првом од својих дванаест пасуса.) Утолико горе, одговорио би му и сам његов Шлецер. Нама је довољно што он није матерњи језик, није говорни језик Срба, већ се мора предавати и учити.. Оно што још припремљено имамо, нарочито о србитету старословенског, о "граматикама Смотричког, Вујановског и Мразовића, итд. (?), о бољим рукописима (тј. о професорским скриптама) и пословном језику образованог дела српског народа", морамо, због недостатка простора, оставити за неку другу прилику.
2. "Срби могу и треба да шишу словенски". Зашто не? Па још се пише и старогрчки, латински, забаве ради чак и старонемачки и старофранцуски (на пример, у најновијем изврсном издању Лукијановог "Златног магарца". Париз. 1818). Само што су то луксузна издања богатих књижевности quae otio exulant und quarum stultitiam patiuntur opes (које се поносе доколицом и којима богатство дозвољава глупости); а код Илира је у питању тек заснивање истинске националне литературе на њиховом матерњем језику. Зато ово треба чинити, а оно не остављати.
3. "Пошто је словенски језик, према Шлецеру, међу свим новијим најраније дошао до највеће (?) изграђености, непојмљиво је шта је господину К. требало да каже да би старословенски писати значило исто што и (писати) како се говорило пре хиљаду година. Шлецер, незадовољан Колијусом и Додерлином (биће да је то Добнер), назвао га је, додуше, али само док још није био довољно обавештен, измурлим књишким језиком, али га је солидни Добровски исправио наводећи да он још живи у говору не само Срба и других Илира већ, чак, и у говору Руса и Русњака... Он је данас исто онако снажан, исто онако раскошан, као и пре хиљаду година. Несумњиво је да се на њему мохе држати литургија високог стила и да обичан човек међу словенским народима разуме словенски језик исто онако као што доњонемачки сељак разуме високонемачки на коме му се држи проповед, мада није у стању да говори њиме. Побогу, човече, зар ти не иримећујеш како *diruis, aedificas, mutas quadrata rotundis*, (рушиш, градиш, ћошкасто у округло преправљаш)? Ти не схваташ како ја могу рећи: пре хиљаду година се говорило, а неколико редака ниже и сам кажеш то исто двапут! Зар оно што је за тебе право није мени у реду? А онда, како може словенски језик у говору Срба, Руса и Русњака још живети ако, неколико редака даље, обичан човек није у стању да говори њиме? Па размисли, човече, пре него што нешто кажеш. Шлецер и Добровски не могу се тако напамет преписивати. Ако дође до густог, они су, богами, обојица на нашој страни.
4. "У литургијским књигама Срба нису ни штампа ни стил руски, као што погрешно тврди господин К". Где сам ја то тврдио? Да ли ти, брате, не умеш читати или не разумеш немачки? (Јер да ти себи дозвољаваш *Calumniare audacter* (клевећи смело) пошто ипак *semper aliquid haeret* (увек

се нешто прилепи) не бисмо хтели да верујемо.) Па русизирано, забога, није исто што и руско! А да су литургијске књиге у новијим издањима заиста, као што смо рекли, русизирани, то би требало да знаш, ако не на основу онако хвалисаво поменутог критичког испитивања и проверавања најстаријих рукописа, као и старијих издања изван Русије, онда бар из "Славина" "солидног" Добровског. (Види стр. 271, 282, 313, 315, 317, 374, 376, 381. 425. 426. 454). - Ево да се кладимо! Ако у просеку на свакој страни не нађеш најмање четири (било лексичке, ортографске или граматичке) различитости између новијих руских издања после 1751, и најстаријих рукописа и издања изван Русије, нећемо те више називати клеветником када својима тврдиш да ми словенски сматрамо за руски, или да не знамо азбуку, или што год хоћеш. Важи? - Међутим, по себи неуспела шала је и твој Цицерон са галицизмима; јер у случају који си ти измислио морао би према руској књизи стајати један потпуно француски Цицерон. За Коринт се не плови без логике.

5. "Словенски писци су слични старим и новим класицима по томе што не пишу простонародним језиком (*lingua rustica*). К. погрешно тврди да се српски према словенском односи исто онако као италијански према латинском. Данашњи српски простонародни језик само је искварен словенски; ако би се у њему стране речи, којима је он натруњен заменило словенским, ако би се одбацило оно што квари његов прави граматички систем, имали бисмо пред собом чист словенски језик".

О, човече! Прво, зар и ти, као и онај чувени влашки научник (иронично о румунском проти Г. Мајеру - наша примедба), верујеш у латински језик који је дотерао краљ Латинус и да римски квирири нису разумели Цицерона сем кад је говорио влашки? Ми остали смо до сада веровали да се Цицеронов језик од народног разликује само елеганцијом, а не и врстом, као и данас у сличним случајевима. Схваташ ли ти то, братац? - Друго, мора ли опет да буде да сам рекао оно што нисам рекао? - Па, човече! И стрпљењу има краја. Мора бити да ниједан језик ниси учио граматички кад тако једноставне реченице тако погрешно анализираш. Готово да бих због твог Хорацијевог "*Sumite materiam*", да би остао у улози у којој мислиш да се ја налазим, могао подсетити на Апелово "*Ne sutor supra crepidam*" (нека обућар не суди даље од ципеле), које потиче од неког обичног грчког сликара који није разумео пелазгијски: али мене просто забавља како ти вешто претвараш српски у словенски. То је леп пандан оном етимолошком идентитету египћанског "Менес" са кинеским "Yu"; промени "ме" у "Y", и "нес" у "u", па ћеш добити "YU", врло јасно.

Исто тако, дај српском језику граматику и речник словенског - и ето оног што је требало доказати. Само, то више неће бити српски. Јер, смелом тврдњом да је скроз доследно уређен, врло одређен језик којим говори пет милиона Срба (Илира), који сразмерно, а нарочито у погледу језика, и немају плебса, плебејски језик којим се не може писати, ти ћеш у најбољем случају усрећити неколицину потпуно некомпетентних школских и црквених педаната, који не би желели да им пропадне оно мало старословенског што су га с муком научили. Али, претпоставимо и да те пустимо да некажњено све Србе који нису премазани старословенским слојем урачунаш у плебс, ти тиме ипак не добијаш ништа; јер чврсто стоји став науке о језику: језик обичног живота је како у појединим речима, тако и у целим реченицама и обртима мерило за сав остали језички израз. Језик песника, филозофа, мери се овим, и као језик из њега је изведен. Схваташ ли ти то, човече?

6. Веома "чувени" Добровски, који је под бр. 3 као солидан употребљен против Шлецера, овде више није солидан, и Шлецер мора бити позван у борбу против њега, јер неће да призна да је словенски језик изван свих данашњих дијалеката. "Али он се ипак ослањао на њега. Па како сад Србин да презре своју дичну колевку и да сад почне с уздизањем само (?) свог данашњег сиромашног плебејског језика до језика књиге? Да ли је његов класицитет могућан? Да ли се икад њиме могло изражавати без помоћи словенског језика? Ко ће с њим да се креће напред у сфери људског знања?" Треба да се стидиш, човече, што тако откриваш своју критичку слабост у историји словенског језика и науке о језику уопште. Не може Добровски црквени дијалект деветог века признати за извор свих других, јер језички узорци из истог времена показују да је он био само један од њих (немачки Otfreid, савременик нашег Ћирила, у том погледу је и његов савршени

пандан). Што се он на њега ослања, то је природно, јер пружа већину старих примера; а можда и стога што од прилике до прилике хоће да скрене пажњу на то колико га неки Срби погрешно оцењују и русизираним сматрају за право. Међутим, ти ћеш видети како ће се он касније ослањати и на српски.

Даље, зашто би, за име Бога, био немогућ класицитет српског језика, итд, итд? Обрнуто, само у једном мртвом језику не може се више постати класик, а у сваком живом, и само у живом може. Шта су пре три или четири стотине година сви данашњи језици Европе били друго до, према твом изразу, само сиромашни плебејски језици, који су се том "Плебсу" тек морали узети из уста и пренети у перо" И какве класике они сад имају! А где су, насупрот томе, класична дела латинског језика из пера полуписмених калуђера? Да ли су чак и Erasmus, Manutius, Muretus, Sarbievius, Desbillons итд. класици? Ко чита латинска дела Дантеа, Бокача, Петрарке, поред њихових бесмртних дела на "плебејском језику"? Па и у српском већ сада - где је писац који пише на словенском језику кога можете ставити уз бок хомерским певачима јуначких песама из народа?

Али ми се ипак стидимо да и даље водимо тако неравноправну борбу с тако невештим и беспомоћним противником, па га стога позивамо да по свом избору одреди места, годину и дан (да би се у међувремену можда мало боље наоружао, уколико се већ сада, ако му је стало до истине није предомислио) за један оштар двобој о следећим тезама, које произилазе из његових дванаест пасуса:

&1. Такозвани словенски црквени језик је одиста изумрли књишки језик, јер се нигде више не говори (нити се без наставе разуме). Што је он језик мистерија, божје службе, то ништа не мења. Ми чак верујемо (ма колико то било "нешлецерски") да побожност у полутами, пошто (према Змајевићу) народ *quaedam verba intelligit, in aliorum vero contemplatione remanet* [понеке речи разуме, а пред осталим побожно ћути) може само утолико боље да успева. Друкчије би било са проповедима да данашња пракса грчке цркве, како се чини, није више склона да почива на ловорикама својих хризостома.

&2. Овај језик је јужнословенски дијалект деветог века. Али да ли баш српски? Није немогућно; ипак, критика то засад не може друкчије решити него са N. L. (*non liquet*, због недостатка доказа неодлучено) докле год не буде добро познавала све још живе јужне дијалекте. Њих има три: бугарски, српски и вендски (*windisch* - који народ зове словеначки и коме, такође, припадају сада такозвани хрватски и крањски). Што Срба (додуше, црквено издељених на четири дела) данас има двапут више него Бугара и Венда заједно, исто тако је мало пресудно као и то што католици сада не чују тај језик сваке недеље; према таквом основу, он би највише припадао Русима. Али историјски, као и лингвистички привид, већ сада не говори више за српски него за било који од ова друга два (на пример, Ћирило ни једном ногом није стајао на српском тлу; Београд је био бугарска тврђава; Ћирилов превод је, према хроникама, био бугарски; Бугарин још и сада каже, на пример, слнце, као и Ћирило, Србин - сунце. Рус - солнце); на другој страни, изгледа да су образоване речи и деклинација вендског језика (словеначког, крањског, хрватског), у целини посматрано, ближе старословенским него српским, на пример: *den, vnanecz, ogeny; videl, otrok* (ген. пл) и *orlov* (ген. пл). Венди су у целини били Методова дијалекта током двадесет четири године итд. Дакле, бар засад: *NON LIQUET*.(...)

&5. У сваком од ова два случаја је, додуше, господин Добровски непотребним додацима: стари неискварени српски (*Serbica antiqua incorrupta*) и данашњи искварени српски (*Serbica hoierna corrupta*) рђавој ствари нехотице дао извесну подршку; међутим, ми бисмо се смели надати да ће се он о томе "солидније" изјаснити. Зар је језик Таса и Ариоста искварен зато што они не говоре "est". "amas". "filia" (тростложно), "bivere", већ "e". "ama", "figlia" (двостложно), "bere" (и, како наш пријатељ каже, крње праве старе речи, спреда и позади, и то неупоредиво више него Доситеј

српске)? Зар је данашњи немачки искварен зато што је друкчији од улфиланског пре 1400 година, или од нибелуншког шест стотина година раније?

(...) Треба само што пре на посао; или још боље, треба га наставити (пошто је Доситеј већ почео 1783)- Класици ће онда доћи сами од себе, (...)

&.8 (...) И не брини се само за научну терминологију, биће и ње (од Праве српске грађе или бар у чисто српском облику) чим науке буде ту. Можда не знаш шта је Лајбниц мислио о схоластичкој терминологији? Сматрао је да сличне бесмислице не би биле могуће у матерњем језику. Што се тиче богатства, и ту се вараш. Млади је већ сад богатији, и његов капитал се из дана у дан увећава, док остаци старог, сачувани у црквеним књигама, морају, по својој природи, заувек остати мртви? (Али ти ипак нећеш хтети да верујеш да је потпуно једнако исковане талире у ризницама и једног и другог, као Бог, брат, син, сестра и сл, млађи морао узети од старог).

(...) И, најзад, најважније: "Вуков потхват ће упропастити словенски језик на штету српске цркве и тиме допринети чак и пропасти нације". Како то? Да ли се у данашњој Европи латински и грчки језик разумеју мање откако се не злоупотребљавају за схоластику? Да ли - а можда би те пре убедио један *argumentum ad hominem*. Човече, држиш ли ти нешто до Руса? И у црквеним стварима? Да? Па ти ћеш, свакако, знати да они од времена Петра Великог, без штете по њихов црквенословенски, у свим надлештвима и књигама употребљавају свој "сиромашни, прости, туђим речима натруњени, погрешно изграђени народни језик", и да су се баш тиме развили до таквог ступња да би сад могли и без рускословенског. Није доста! У фебруару 1816. цар Александар је преко врховног прокуратора кнеза Александра Галицина, упозорио Свети синод "како он са дубоким жаљењем види да многи Руси, својим васпитањем удаљени од познавања словенског језика, осећају највеће тешкоће у разумевању светих књига написаних у том дијалекту, тако да многи при том траже помоћ у страним језицима, док је још већи број лишен и тога помоћног средства. Патријарх цариградски је у сличним условима препоручио читање 'Новог завета' на новогрчком уместо на старом. Стога његово величанство налази за сходно да се и за руски народ 'Нови завет' преведе на данашњи руски језик и да се, можда по угледу на 'Посланицу апостола Павла Римљанина', с одобрењем Синода, штампа упоредо на руском и словенском; притом се разуме да употреба словенског текста у цркви остаје нетакнута".

А Свети синод, коме је добро руске цркве посебно поверено? Он је, пошто је на заседању од 28. фебруара саслушао царев предлог закључио: "да он, у сагласности са жељама и разлозима Њ. В. цара, налази за корисно да се Приступи преводу 'Светог писма' (дакле и 'Старог' и 'Новог завета') на данашњи руски језик и да тај посао Студијска комисија повери способним људима". Овај закључак Синода цар је потврдио 11. марта 1816; према најновијим обавештењима, овај период је већ готов. Што си се тако дубоко замислио, пријатељу? Не бисмо ли могли нешто научити од ових Руса? Они нису, на пример, очајавали над својим матерњим језиком, нису његов класицитет сматрали немогућим; њихови образовани људи се не стиде "да на њему обављају своје послове и објављују руска дела"; руски писци нису дужни да се легитимишу словенском дипломом, као ни немачки дипломом о Отфриду итд. (Мада се свестрано и дубоко проучавање сопственог језика, и овде, и тамо, исплати само по себи); они имају школске књиге на матерњем језику.

Верујеш ли ти, можда, да ће тај народ, зато што не злоупотребљава словенски језик, постати безбожан и да мора нестати? Цар и његов Свети синод не пишу, као твој добри Пастрић, плачљива писма о томе да Руси, па чак. ни образовани део нације, који познаје стране језике, не разумеју рускословенски (твој Шлецер, дакле, са својим доњонемачким сељаком, према неувијеном признању цара и Синода, могао би овде и да не буде у праву), веч мисле на помоћ и налазе је, као ми и цела данашња Европа, Па чак и цариградски патријарх са својим Синодом, у језику народа. А виде ли та велика црква (цариградска) и Свети синод неку штету која би из тога проистекла за цркву? Не виде; напротив, они су с нама уверени да црква тиме што њен свети језик проучавају само посвећени и што се он не профанише свакодневном употребом добија у достојанству, као, на

другој страни, и религија у делотворности тиме што се служи разумљивим матерњим језиком; а оним црквеним људима који не могу, као Павле, свима све бити, уместо сумњивог знања којим би се могли само шепурити, остаје и даље непрегледно поље делатности, и то још у љубави која оплемењује и коју управо тај Павле са светим одушевљењем ставља изнад свега".

8. ЗАШТО НИКО ДРУГИ НИЈЕ ПРИХВАТИО МЕТОД "САВРШЕНЕ АЗБУКЕ"

Као што то обично бива, у полемици, препирци или свађи, сваки човек макар за нијансу открије нешто више од свог карактера; за ону нијансу која и иначе постоји, али нам је тешко да је сазнамо посматрајући његов уобичајени, свакодневни лик. Тако и Копитарев жустри наступ против професора Георгија даје прилику да употпунимо представу о овом аустријском чиновнику.

Копитар нам овде открива границе свог интелекта и врсту људи којој припада. Иако интелектуално, и нарочито образовно веома моћан, о чему посебно сведоче његови први наведена текстови, он је ипак био далеко од људи које обично називамо великанима или генијима, а међу које се у Србији и Словенији још увек убраја. Такви би противника поразили снагом ума, и никако не би покушавали да га оборе презривим обраћањем са "ти", увредама и недостојним упадицама, као што су "о, човече!", "да ли ти брате не умеш читати или не разумеш немачки?", "ама човече, и стрпљењу има краја!", "схваташ ли ти то, човече?", "треба да се стидиш, човече", итд.

Копитареве границе показује и нападно коришћење латинских израза, као и хвалисава тврња да би у случају потребе врхунски ауторитет за питања језика у Европи тога доба, Добровски, био на његовој страни. Копитар се свакако надао да до такве потребе неће доћи, али није имао среће, јер ће каснији догађаји и чешког лингвисту принудити да се непосредно изјасни о "Вуковој реформи", наравно на начин супротан Копитаревим жељама.

Копитар често сам себи противуречи. Једном ће жалити реформисани руски језик, да би га други пут назвао "тевтонском старудијом и петљавином". Тражи повлачење оштре црте између старог и новог језика, без икаквог њиховог мешања, да би се истовремено, чак и у истој реченици, несигурно zaloжио управо за једно такво мешање кроз "богаћење свога матерњег (новог) језика" помоћу "богатог мајдана" старог језика. И чак спада до лако прозирне лажи да "није рекао", односно није изједначио стари српски језик са латинским, иако то чини све време.

Копитарев одговор професору Георгију има ону црту ниског, кичастог, која попут какве лоше грађевине рачуна да ће наглашено ишараном фасадом моћи да прикрије суштинске недостатке. Он увек покушава да заметне траг гомилањем непотребних детаља, да би се на крају послужио старим полемичким триком: прекидом полемике по конкретним тачкама баш уочи наилаaska суштинских питања, уз, за ту врсту људи класичан, пун атрибута, изговор:

"Ми се ипак стидимо да и даље водимо тако неравноправну борбу с тако невештим и беспомоћним противником..."

Онда нам је Копитар понудио кључни доказ своје научне немоћи, позвавши супарника у полемици на јавни двобој. То је међу неупућенима морало да изазове одговарајући ефекат, али он је добро знао да њему, царском чиновнику, припадник једног подјармљеног народа неће смети јавно да се супротстави, бар не док му не догори до ноката, као тридесетак година раније. После овог театралног јуначења он не само што неће прекинути полемику, него ће у наставку написати двоструко више текста (који ми углавном нисмо пренели), упорно настојећи да одвуче пажњу читалаца којекаквим странпутицама.

Основна Копитарева "научна" теза је да је стари српски књижевни језик "мртав језик", попут латинског или старогрчког, и да га тако треба и третирати. Али, стари српски књижевни језик није био мртав, и то се исувише јасно видело. Као и језици других народа, па можда и нешто више због посебних околности, он се временом мењао. Међутим, како је то приметно професор Георгије, том променом "основа му није уздрмана, карактер није измењен, траг му није затрт". Тада, почетком XIX века, стари српски књижевни језик имао је две варијанте: црквену и грађанску. Тек минулим реформама, црквени језик је ограничен на црквену употребу, док је грађанској

варијанти намењена улога чувара језичке старине, уз прилагођавање новом добу. Такозвани грађански језик постао је нови српски књижевни језик. Копитар је сигурно знао за ово раздвајање црквеног и световног језика у Срба, и не може бити случајно што то питање заобилази. Морао је тако да учини, јер је реформа српског језика за коју се залагао овим раздвајањем заправо већ била извршена, мада можда не и у потпуности довршена. Да је довршава, очито му није било на крај памети, јер би се у том случају настављао језички и културни континуитет. Његови циљеви били су на сасвим другој страни.

Он је настављао аустријску политику уништавања српске писмености и културе, па је морао да "превиђа" све дотадашње реформе српског језика и најзад само његово постојање. На српском књижевном језику штампане су све књиге, чак и "Новине Сербске", њиме су се служили професори и ђаци у школама и гимназијама, а устаници у првим државним установама васкрсле Србије. Речју, био је то и писани и говорни, дакле матерњи, језик образованијег дела српског народа. Али Копитар није имао куд: морао је или да пориче постојање српског књижевног језика, ма колико то било апсурдно, или да га омаловажава тврдњама о лошој мешавини ("макаронизму"). Почео је са оспоравањем постојања српског књижевног језика. У првој тачки каже да он није српски матерњи језик, самим тим што се мора "предавати и учити". Међутим, увек се предаје и учи на књижевном језику, а никада на "народном", пошто овај "у правом граматичком смислу и није никакав језик", као што је приметио професор Георгије.

И код српског, као и код свих других језика, постојала је разлика између књижевне, односно службене, и простонародне варијанте. Касније су масовни медији, нарочито радио и телевизија, смањивали ту разлику, али нису успели да је уклоне. Остало је да образованији грађани више говоре књижевним, а необразованији простонародним језиком. Та подела је и данас у енглеском, немачком или француском језику далеко израженија него у српском, управо због "Вукове реформе".

Копитар затим прелази на тврдњу да је српски књижевни језик једна вештачка мешавина "мртвог" и простонародног језика. Да је реч о "мешавини" то се условно може сматрати тачним, али ту није било ничег вештачког. Напротив, природно се развијајући сваки језик једне речи, изразе или правила, одбацује да би их заменио другима. Тако је у сваком тренутку сваки језик на неки начин мешавина старог и новог. Тај "стари" језик је у ствари књижевни, онај који остаје записан и зато мање склон променама, док је нови језик говорни, тзв. народни. Богатство и лепота и књижевног и "народног" језика зависе од образовања и талента појединаца који се њима служе. У Копитарево време око два облика сваког језика водиле су се велике полемике, из којих је као победник изашла струја која се залагала за тзв. средње решење. Она је сматрала да језик развијају и књижевници, у својим делима, и народ у свакодневном говору, због чега тек у споју, односно "мешавини" те две варијанте, "старе" и "нове", "мртве" и "живе", развој језика долази до пуног изражаја. На тој основи изграђени су сви европски језици тога доба, па и српски грађански језик. Једини изузетак начињен је "Вуковом реформом", превеликим истицањем простонародног говора за рачун "старог" књижевног језика.

"Мешање" старог и новог језика систематски се остварује језичким реформама. Тада се нови облици изражавања, нова правила, речи или слова, уздижу до нивоа службеног књижевног језика, допуњујући или замењујући старо. По теорији "средњег решења" реформе не смеју бити спровођене драстично да се не би направила велика разлика између старог и новог језика. Уместо тога мора да се обезбеди језички континуитет. Ако њега нема, већ за неколико деценија стари језик једног народа за тај исти народ постаје страни језик. После низа реформи, током много векова, па и миленијума, стари језик ће новим генерацијама свакако постати неразумљив, као што се то десило код Грка. Али, када се стари језик и правопис тако брзо учине неразумљивим, као у српском случају, онда то по један народ производи низ негативних последица.

Проводећи свој ненаучни приступ реформи српског језика. Копитар је рачунао управо на те последице, једнако као и његови претходници на бечком двору.

Наивно је веровање да су они из "добрих намера" Србима израдили "најсавршенију азбуку". Такво веровање подразумева да се Беч из најплеменитијих побуда снажно zaloжио за српско добро, што је по себи апсурдно, јер се тако нешто никада није десило. Напротив, да је азбука принципа "једно слово - један глас" тако добра Беч би пре свега настојао да је наметне немачком језику. Као и сваку напредну иновацију, онда би је брзо прихватио читав свет. Овако се, међутим, десило да је имају само Срби и племе Чибул са Тибета.

Правило руског научника немачког порекла Аделунга озбиљни научници нису прихватили због очувања културних баштина својих народа. Типичан енглески став по овом питању гласи: "Зар да одбацимо Шекспирово писмо?" Јасно је да правописи енглеског, немачког или руског језика могу бити упрошћени, али још нико није израчунао да би користи таквог упрошћавања биле веће од штете. Штета је очигледна, јер се радикалном језичком реформом практично одриче од читавог дотадашњег културног и научног наслеђа. Оно постаје страно, слично историји било ког другог народа, и једино преостаје, као што Копитар препоручује, да се изучава у ускостручним научним круговима. Историја једног народа вештачки се дели на два дела, с тим што овај други поново почиње од нуле.

Као највећу корист од "најсавршенијег писма" Копитар наводи могућност брзог описмењавања, како каже, за свега неколико дана. Али ту његову тезу статистика неумољиво обара: писменост зависи од животног стандарда, а не од једноставности писма. Зато је и данас, више од 120 година после победе "Вукове реформе", у Србији више неписмених него у Аустрији. Штавише, пошто вештачки рез у историји једног народа успорава његов сваколики напредак, па и економски, то би се пре могло рећи како "најсавршенија азбука" заправо смањује писменост. У сваком случају, за науку о језику никада се као пресудно није постављало питање да ли ће деца моћи да науче слова за неколико дана или неколико недеља. Свако може да научи своју азбуку: Арапи арапску, Кинези кинеску, итд. Догодило се чак да у науци највише одмакне једна од земаља са најсложенијом азбуком - Јапан. И не само то: према извештајима Уједињених нација неписмен је само један проценат Јапанаца; са 99 посто писмених Јапан је у самом светском врху. Дакле, више је писмених Јапанаца, са најсложенијом, него Срба, са најпростијом азбуком.

Када се упоредо са заменом старе азбуке изврши и иста таква замена у језику, онда негативне последице постају још веће. У српском случају је и то урађено. У Копитареву време бечки двор је остварио циљ царице Марије Терезије о подизању српског "народног језика" на ниво књижевног. Видели смо, термин "народни језик", у смислу у коме се од тада користи, потребно је стављати под наводнике зато што то заправо није народни језик. Народни језик је језик свих припадника једног народа, од неписмених до најобразованијих. "Вукова реформа", међутим, под народним језиком подразумева само језик првих, који, по речима митрополита Стратимировића, "нити речи имаду доста нити их право изговарају, но развршћавају, нити кадгод књига читају". Слично је сматрао и Добровски, називајући такав народни језик "исквареним".

И заиста, језик најнеобразованијег дела народа увек је искваренији и сиромашнији у односу на књижевни. У "Српском рјечнику" Копитар и Вук су записали свега 26.000 рсчи. Јер су изоставили све речи које, како ће Вук рећи, "нисмо чули" код слабо образованих људи. Преводећи "Нови завет" они ће радије измишљати нове речи и позајмљивати их из латиничних речника, него што ће користити старе српске. При овоме посебно тешке последице произилазе из чињенице што су управо овако потиснуте речи највредније. Били су то вековима развијани најсавршенији облици изражавања, попут партиципа, неких облика инфинитива и сл, о чему ћемо детаљније у следећем поглављу.

Професор Георгије уочава овај проблем, док ће Копитарев одговор Вук Карацић после често да понавља. Тај одговор: "Када се створи наука створиће се и научна терминологија", јасније од било којих Копитаревих речи говори о последицама "Вукове реформе". Он не признаје да је до тада у Срба постојала икаква научна мисао, већ сматра да она тек треба да се створи. Тако је заокружен учинак наметања "најсавршенијег писма". Уз то писмо "народни језик" је имао да утврди жељени аустријски циљ да се Србима уништи дотадашње културно стваралаштво. Срби су

морали почети од нуле, што ће с једне стране да их уназади, а с друге, сматрало се на бечком двору, на Србе је лакше утицати када су на почетку него када имају развијену културу и националну свест.

9. ЗАШТО САМ КОПИТАР НИЈЕ ГОВОРИО "НАРОДНИМ ЈЕЗИКОМ"?

Пре Копитара и Вука у Срба је несумњиво постојала научна мисао, као и јасна нит културног развоја. Центри писмености премештали су се од Хиландара, Косова и Македоније, преко моравских и равначких манастира до Сент-Андреје, као крајње северне тачке, током читавих шест векова. За то време, на тим местима, стваран је и створен српски књижевни језик. Копитар је наступио са тезом да га треба одбацити, прогласити мртвим. Суштинске примедбе професора Георгија он је прескочио, а то ће касније чинити и његови наследници.

"Пошто је садашњи српски (простонародни) језик сиромашан и неподобан за изражавање виших научних идеја, а њиме би ипак, по господину К, требало писати, како да се нађе лека његовим слабостима? Одакле га обогатити? Из словенског? Према господину К, не, пошто би свако тако богаћење представљало презрени старословенски баласт", писао је професор Георгије.

"Ми тврдимо да за искварени (простонародни) српски језик тај виши језик не може бити ниједан други него словенски, то јест прави српски", закључио је.

Али није било тако. Победом "Вукове реформе" језик који професор Георгије назива "правим српским" је уништен. Настала празнина "у изражавању виших научних идеја" попуњавана је измишљањем нових речи, убацивањем туђица, или уопште није попуњена. Недостатак речи и израза зато се у српском језику осећа до данашњих дана. Највише се примећује приликом превода са развијенијих језика, као и у заостатку наука којима је управо језик основно средство, где је најтипичнији пример филозофије. Српска филозофија далеко је испод филозофија богатијих језика, чак толико да се ни такав термин није усталио. "Вукова реформа" одузела је будућим српским филозофима "алат, средство за рад, одбацујући вековима стваране, најпрефињеније речи и изразе. Мање је трпела српска теолошка мисао, пошто теолози у суштини никада нису признали победу "Вукове реформе".

"Вуков српско-немачко-латински речник... према најави, одаје намеру да већ уздигнутој књижевности Срба наметне још простачкија наречја, уз потпуно искључивање словенизма, из области Јадра у Турској". И ову, добро запажену карактеристику "Вукове реформе" од стране професора Георгија, вуковци су касније бацили у други план. Замену "уздигнутог" књижевног језика "простачким" пребацили су на терен другог питања - питања нужности претварања наречја једног краја у стандардни књижевни језик. Јер, у сваком језику има више наречја, односно дијалеката, док само једно може и мора да се стандардизује. ("Вуковом реформом" ни то није учињено, него је остављено више дијалеката да опасно деле српски народ.)

У првој половини XIX века, када се обнављала српска држава, требало је поред осталог ставити тачку и на питање језичке стандардизације. Ту се свакако постављао и проблем избора наречја српског језика, коме је Копитар поклањао посебну пажњу. Он је добро запазио да се простонародни говори православних и покатоличених Срба мање разликују од њихових књижевних језика. Пошто је српски књижевни језик био везан за цркву, то су се покатоличени Срби, по природи ствари, одаљавали од њега. Одрицањем од своје вере они су се одрицали и од свог језичког наслеђа. Зато су на основама једног од дијалеката српског простонародног говора почели да стварају нови српски књижевни језик. То је језик средњевековне дубровачке књижевности, као и многих приморских писаца. Они су већ коришћени као мост за даљи продор католицизма према Србима, па је и Копитар сада желео нешто слично. Видели смо, он је књижевни језик православних Срба сматрао "преградом" за продор католицизма. Рушењем те "преграде" и подизањем простонародног говора на ниво књижевног језика смањује се разлика и у књижевним језицима код православних и католичких Срба (да подсетимо, њихово претварање у Хрвате "штокавце" тада је још било далеко). Али који дијалект српског простонародног говора

треба претворити у нови књижевни језик православних Срба да би та разлика била најмања? Одговор је логичан: онај који је најближи дијалекту покатоличних Срба.

По Копитара повољна околност лежала је у чињиници да су једним од српских дијалеката говорили и православни и покатоличени Срби. Био је то ијекавски источнохерцеговачки дијалекат, дакле са саме границе православља и католичанства. (Овај дијалект је касније назван "источнохерцеговачким" пошто у Западној Херцеговини живе покатоличени Срби, који су у другој половини XIX века постали Хрвати; у ствари то је херцеговачки дијалект.) Тај дијалект су преци Вука Караџића донели у Јадар и у то време га још чували, што је све Копитару ишло наруку (о томе ћемо касније).

Митрополит Стратимировић је још пре Копитаревог наступа прозрео опасност, пишући Доситеју Обрадовићу да треба изабрати оно наречје које се највише "приближава славенском". Професор Георгије јасно види где Копитар циља, тврђом да је "језик главни знак распознавања за сваки народ", односно да "наопаке српске граматике и речници упропашћују словенски језик на штету цркве". Сви поборници и настављачи "Вукове реформе" ће, међутим, избегавати помињање ових њених последица, које су Србе тако скупо коштале. Копитар је прећутао и следећу примедбу професора Георгија:

"Једном немачком научнику тешко да би могло да падне на ум да изда граматику и речник на исквареном наречју провинције у којој живи, с намером да из немачке цркве и школе, и из говора образованих Немаца прогна чист немачки језик. Ни господин К. не би смео да их због њихове упорности назове надринаучницима, јер ни он сам не пише народним дијалектом". На питање: зашто неко ко се служи књижевним језиком тражи од другог да се кане тог, очигледно бољег језика, да би прешао на лошији, простонародни, није могуће дати прави одговор. Уместо одговора Копитар се латио још једне преваре, тврдећи да је српски књижевни језик заправо један словенски дијалект из IX века, вероватно бугарски, а можда и словеначки, којим су Ћирило и Методије написали прве књиге за Словене. Такође, тврдио је Копитар, они су према гласовним особинама тог дијалекта створили и прву словенску азбуку, и сада, почетком XIX века, после скоро 1.000 година, Срби у непромењеном облику користе ту азбуку и тај дијалект!

То је, наравно, ноторна историјска неистина. Корени српске писмености сежу до Ћирила и Методија, да би се ова јасно уобличио три века касније, у времену Светог Саве. При томе је од другостепеног значаја питање да ли је први словенски књижевни језик био српски или не. Јер, у оба случаја, кроз наредних десет векова после Ћирила и Методија, српски језик се развијао и обогаћивао док су се азбука и правопис упрошћавали и осавремењавали. Између осталог, у азбуци се појавило типично српско слово "ћ". Копитарева размишљања да укине слово "ћ" сведоче да је он знао за посебност и развој српског језика, мада и иначе није могуће поверовати у супротно, а наиме, како неко искрено тврди да се један језик није мењао 1.000 година. Тако исто се не може рећи да је Копитар из незнања мешао црквени језик, који се користио само у црквеним обредима, са књижевним, грађанским језиком. А посебно не може бити тачно да је случајно избегавао ма и најмањи помен Светог Саве.

У делу и култу Светог Саве Копитар је имао великог противника. Његов основни задатак се у ствари и сводио на упиштење тог дела и култа, јер, знао је: Срби без свог највећег светитеља други су народ. И лукави Копитар се одлучио за најбољу могућу тактику, коју ће пренети и на Вука Караџића: не помињати Светог Саву. Начинити његов језик Србима страним, одсећи их од његовог дела, заправо од сопствених корена, али мудрој стратегијом, заобилазно, а никако директним нападом, знајући добро да код Срба мученици постају јунаци. Зато се формално околио на за Србе мање значајне Ћирила и Методија, али и то веома вешто. Целокупан његов јавни наступ недвосмислено је позивао на уништавање дела солунских просветитеља, али тако да се о њему никада не каже ружна реч. Напротив, док је уништавао то дело он га је хвалио, иако азбука Ћирила и Методија, глагољица, ни издалека није била тако савршена као што је говорио. Зато су Копитарева похвале Ћирилу и Методију лажне и неискрене, онакве какве једино и могу да буду похвале једног "ревностног католика" упућене православним мисионарима.

Слично је и са Копитаревим похвалама Синода руске цркве и руског цара. Ко нема другог извора информација сем Копитаревог чланка, морао би да закључи како се и у руском језику спроводи реформа какву он тражи за српски. А заправо, код Руса су задржана стара слова "јат", "ју", "ја" и друга, као и дебело и танко "јер". Век касније Лењинови большевици ће покушати да уклоне "јат" и "дебело јер", што им делимично полази за руком: иако су га руски писци у емиграцији још дуго користили, "јат" ће временом потпуно нестати из руске азбуке, док ће "дебело јер", односно "тврди знак", надживети комунистичко насиље. Овакав большевички однос према руском писму посредно говори и о Копитаревом односу према реформи српског језика и правописа.

Хвалећи Русе у свом чланку Копитар је подржавао њихову западњачку струју, чије је једно крило увек било изразито антируско, а која у овој земљи постоји још од Петра Великог. Петар Велики је, у најмању руку, имао чудан однос према руској култури и традицији. Чак је једно време, пресвучен и замаскиран, живео у западним земљама желећи да што потпуније упозна њихов начин живота како би га пренео у своју земљу. Да би му експеримент био потпунији у Русију је досељавао припаднике западних народа, посебно Немце. На опредељењу "за" или "против" замисли Петра Великог касније су се створиле две струје, које ће све до наших дана водити велике полемике. У западњачкој струји увек ће доминирати припадници неруских народа, у прво време Немци, а касније, у време большевичке револуције, Јевреји, како је то у својој књизи "Русофобија" показао академик Игор Шафаревич. Догодило се, не случајно, да су и у "Вуковој реформи" два руска научника немачког порекла одиграла значајну улогу. Били су то Аделунг и Кепен, који су издашно помагали Копитара и касније Вука Караџића, и идејно и материјално. Њихова помоћ имала је велику специфичну тежину, јер су са антируских и антисрпских позиција наступали у руско име.

Профил екстремног руског "западњака", припадника антируске струје коју је Копитар подржавао, дочаравају речи једног њеног припадника из XIX века, Владимира Печорина: "Како је слатко мрзети Отаџбину и нестрпљиво очекивати њено уништење, и у рушењу Отаџбине видети рађање светске зоре..."

10. ВУК КАРАѢИЋ

Вук Стефановић КараѢић рођен је у селу Тршићу, у Јадру, 26. октобра 1787. године (по православном календару). Његови су пореклом из Бањана у Херцеговини. У једном извештају бечкој влади Копитар ће рећи како у то време сви Срби још нису имали презимена, и да је Вук, по оцу Стефану, узео прво презиме прелазећи у Аустрију да би се прилагодио тамошњим обичајима. Друго презиме, вели Копитар, узео је према очевој породици када је ишао у Русију, пошто је тамо "сваки слободан човек имао три имена".

Стефан и Јегда, Вукова мајка, имали су пре Вука петоро деце, али су сва поумирала. Поводећи се простонародним веровањем да деца умиру зато што их једу вештице, родитељи су свом шестом детету дали име по опасној звери, надајући се да вештице не смеју на вукове. Вук је заиста преживео, али иако је доживео дубоку старост целог живота је био слаб и болешљив. Децу у његовој породици косила је у ствари туберкулоза, и он сам је боловао од слабијег облика ове болести. Пљувао је крв, и чак је његова згрченост ноге у колену била "шкрофулозно-туберкулозне природе", писао је Љубомир Стојановић. Своју болест Вук је пренео и на децу. Имао их је 13, а већина је умрла тако рано да се неким ни пол не зна. Када му је после годину дана живота умро првенац Милутин, Копитар му је писао да је био "жртва његове болести", туберкулозе.

Видевши да је нежног здравља, родитељи су желели да школују Вука како би га сачували од тешких физичких послова. Први Вуков учитељ звао се Јевто Савић Чотрић. Он, међутим, није имао ни једне књиге, нити каквог другог школског прибора, па су се овако сналазили: "мастило" су правили од воде и барута, а "свеске" од папира за фишке. За перо није било проблема - требало је само ухватити неку гуску богатог перја.

Не зна се колико је времена прошло (Стојановић користи термин "много доцније") када је Јевто Савић, који је иначе био рођак Караџићевих, набавио Вуку први буквар. У сваком случају, Вук му се веома обрадовао и често га је носио са собом. Када је чувао козе поред пута користио је прилику да неког намерника, кога је сматрао писменим, "варошанина, или попа, или калуђера", пита "како се зове ово или ово слово", о чему је много година касније сведочио биографу Срезњевском. Тиме је порекао своје претходне речи, да "не памти себе неписмена", јер би иначе знао макар називе слова.

Убрзо се указала прилика да Вук стекне основно образовање, пошто је 1795. године неки Тршићанин Гргуревић отворио школу у Лозници. Отац је послао Вука у ту школу, али је Лозницом завладала куга и ђаци су морали бити пуштени кућама. После неколико месеци Вука видимо у манастиру Троношу, али ни ту му се није дало. Његовом оцу се није свидело што Вук мало учи а мало чува козе (заправо му се чинило да претеже ово друго), док је он кући за своје козе плаћао слугу. "Кад је тако, а ти хајде кући те чувај наше козе", рекао му је после неког времена, иако овај још није "довршио школовање".

Вративши га кући отац му је, међутим, купио неколико књижица, па се Вук као дечко од 15-16 година по писмености прочуо у читавом крају. О каквој писмености је реч, описује у својој књизи Љубомир Стојановић:

"Он је могао за сваки европски новац, чим га види, казати кад је кован, знао је кад који празник пада преко године, а могао је не само написати него и прочитати какво хоћеш писмо. Зато је био цењен и уважаван мимо своје године; женске су га љубиле у руку као првог каквог кмета; на свадбама и славама њему је било место уврх софре, поред попа; на сеоске зборове њега су звали место оца му: па и сам спахија тршићки, Сулејман-бег Алајбеговић, долазећи сваке године из Херцеговине да купи трећину, узимао га је к себи као писара, и за знак уважавања посађивао га са собом за софру".

Вук је стално молио оца да га пусти у Срем, у школу, али овај никако није желео да се одваја од сина јединца. На то је ипак био принуђен са дизањем устанка на Турке 1804. године. Устаницима се најпре прикључио Стефан, но ови су га вратили кући тражећи у замену Вука да им буде писар. Тако се Вук обрео у војсци хајдука Ђурчије, а с јесени, пошто су срећно прошле прве борбе са босанским Турцима, отишао је кући поставивши пред оца захтев: или да га пусти у Срем, или да иде у хајдуке. "Кад је тако, да ти је просто!", рекао му је отац.

Прве године у Карловцима Вук се учио сам, код куће, док је другу провео у Богословији, где је, међу осталима, професорово и Лукијан Мушички. Вук је тада станао у "Сиропитателном дому" за сиромашне ученике, који је, као и Богословију, 1794. године основао митрополит Стефан Стратимировић. После две године, у јесен 1806, Вук је хтео да се упише у Карловачку гимназију, али нису га примили. Наводно му је речено да је већ престар за то (имао је 19 година), а да с овим што је до сада научио у Србији може бити шта жели: поп, учитељ или писар. Такође, кажу биографи, професори Гимназије сматрали су да ће Карађорђевој војсци добро доћи један човек више. Могуће је, пак, да је по среди био и уобичајен разлог за непримање некога у вишу школу: слаб успех у нижој. Ово тим пре, јер је Вук пропустио и следећу прилику за наставак школовања:

"С тешким срцем остави он Карловце и оде у Петрињу с намером да продужи учити немачки, но тамо се неколико месеци више проводио него учио, и с пролећа 1807. врати се у Србију", пише Стојановић. Тако се као поуздан може узети једино податак да је Вук одбијен при упису у Карловачку гимназију, док су разлози одбијања по свој прилици касније прилагођавани биографији "оца писмености".

У Србији је једно време Вук био писар у Лозничком магистрату Јакова Ненадовића. Онда је Јевто Савић Чотрић као представник тог краја изабран за члана Правитељствујућег Савета, и пошавши у Београд, он поведе и Вука. Тако је Вук постао писар у Савету. Када је септембра 1808. године у Београду основана прва устаничка школа, међу осталима и Вук је постао њен ђак. Али опет му се није дало: после једног српског пораза јуна 1809. школа је затворена пре завршних испита, а када је ујесен поново отворена Вук није могао да настави школовање јер га је тешка

болеет "у рукама и ногама" у међувремену везала за постељу. Најпре се лечио у једној бањи, па у болници у Новом Саду, где је прележао зиму 1809/1810. године. С пролећа је отишао у Будимску бању, али није било лека:

"Чашица у колену леве ноге прирасла је за кост тако да је нога остала згрчена и није се могла прегибати. С штулом врати се с јесени 1810. године у Београд", наводи Стојановић. У Пешти Вук се упознао са студентима тамошњег универзитета, Д. Давидовичем, Д. Фрушићем и С. Мркаљем, као и са учитељем у српској школи Л. Миловановићем, с којим ће касније сарађивати.

У Београду Вук постаје учитељ у Основној школи (већ је била отворена и Велика школа), али ту се, из незнатих разлога, кратко задржава. Може бити да га је Јевто Савић Чотрић поново повео са собом. Он је јануара 1811. изгубио место у Совету и отишао "на команду" у Крајину. Био је судија у Брзој Паланци, а као начелник вероватно и војвода тога краја. (У ствари нема записа да је уопште било војводе, као у другим местима, због чега се претпоставља да је ту дужност обављао Јевто Савић Чотрић.)

Вук је дошао у Крајину маја 1811. Био је Управник царинарнице у Кладову, да би га октобра 1812. служба одвела на Буковчу и Брегово, а марта 1813. у Неготин, где се упознао са Хајдук-Вељком Петровићем. Тачније, био је његов чиновник, пошто је Хајдук-Вељко 1812. закупио царинарнице у неготинском крају. Служба државног чиновника у крајинским царинарницама, Вуку, слабом и сакатом човеку, тешко је падала, и он је стално покушавао да је се отараси. То му, међутим, никако није полазило за руком: остао је у служби све до пропасти Првог српског устанка. Око 10-ог септембра 1813. године прешао је у Аустрију, код Ритопека или Гроцке.

Вуков положај у устаничкој Србији Стојановић описује следећим речима:

"Вук је као нератник припадао средњем слоју. Он је познавао све старешине, а многи су знали и њега, али су га држали као човска који их служи, и који им је потребан, и ништа више. То Вук можда није ништа осећао, док је био здрав, и док их је могао служити. Тек када се разболео, видео је шта је он међу њима, и колико за њега маре. Зато се онако горко и тужи како су га у болести напустили и презрели сви његови пријатељи и доброжелатељи, који су га, док је здрав био и њих служити могао, љубили и посвојевали и златна му брда обећавали, правећи јамачно алузију и на свог рођака Јевту Савића који му је могао помоћи. Једини од војвода и главешина, који је с Вуком био у искреном пријатељству био је онај простосрдачни добричина и велики епски јунак Хајдук-Вељко". Стојановић нуди низ података (његова књига је најпотпунија Вукова биографија), али овде, ипак, нехотице наводи на погрешан закључак. Вук Караџић је за њега "отац писмености", уједно идол и култ, и кроз ту призму пропушта податке које наводи. Произилази да су о Вуку Караџићу већ у Првом српском устанку сви морали тако да мисле. Који су мислили супротно, испадају негативци, док се посебно пажљив однос према Вуку тумачи врлином. У ствари не могу се Вукове речи о "напуштању и презрењу", односно "љубљењу и посвојавању", сматрати тачним описом догађаја. Оне су само поглед једног нејаког и сакатог човека коме је слабост потисла потребу саможртвовања за општу ствар и шири интерес. Људи које је молио да га ослободе службе свакако су сматрали да за отаџбину треба жртвовати много више од напора да се са штулом обилазе чиновничка места у безбедној позадини. Зато су презирали Вука због његових многобројних мољења лакшег радног места, у једном херојском устанку, када се свакодневно гинуло у име обнове давно изгубљеног царства, и када је жртва била највећа врлина.

Али и Вук је у исто време преживљавао тешке дане. Од омиљеног дечака и младића, коме су многи указивали поштовање, због сурове болести одједном се осетио мањс вредним. А уистину је у она времена, када је ваљало бити кадар и стићи и утећи, мање вредео, јер никуда није могао без штуле. Зато никако не може бити исправан закључак који Стојановић намеће реченицом: "Тек када се разболео, видео је шта је он међу њима, и колико за њега маре". Јер, Вук међу њима и није био ништа друго до "човек који их служи, и који им је потребан, и ништа више". И то један од многих, од стотина, не само ничим изузетан, него због сакатости и недостојних молби неупотребљивији и лошији од других.

Вука су раздирале тешке мисли, праћене разочарењем у сопствени живот, у пријатеље и познанике, а посебно молитеље. Они су презирали њега, али и он је презирао њих. И мора да их је мрзео, оном мржњом недужно кажњеног човека што се лако претвара у комплекс и ствара жељу за некаквим истицањем, за победом, па и осветом. У одговарајућим условима такви херојски гину и када за то нема правих разлога. Током устанка Вук није имао тих услова: био је далеко и од ата и од пушке, а посебно од сабље. Зато је чекао своју прилику.

11. КАКО ЈЕ ЈЕРНЕЈ КОПИТАР ИСКОРИСТИО ВУКА КАРАЦИЋА ЗА АУСТРИЈСКУ СТВАР

Као и Копитар, и Вук није био обичан човек. У устанку, он је знањем и способностима био испод првог, руководећег слоја, али је с друге стране био изнад многобројних обичних учесника и простог света. Иако лоше среће и у стицању образовања и са здрављем, он је ипак успео да се издвоји из већине и постане државни чиновник, што несумњиво сведочи о извесним његовим вредностима. Зато у Стојановићевом опису Вука мора бити нечег истинитог, мада је сигурно ту пре свега реч о једном великом претеривању:

"Вук је и у старије доба, а још више тада, имао нешто у себи, што је освајало све који су се с њим познали. Сви странци не могу довољно да га се нахвале, и то у приватним писмима која нису била намењена ни јавности ни Вуку да их зна. Он је имао у себи нечег допадљивог и скромног чиме је задобијао оне које је ценио и поштовао, или од којих је зависио, као што је с олимписке висине умео гледати на своје противнике и непријатеље свестан своје духовне надмоћности над њима. Он је имао необичну моћ у оцењивању људи, што му је много помагало да према њима удешава и своје понашање, а само у интимним писмима, па и то ретко, исказивао је о њима своје право мишљење".

Али, све те Вукове вредности, стварне и измишљене, биле су далеко од Копитаревих, једнако као што је првак локалне лиге далеко од првака државе. И за једног и за другог спортска штампа има пуно лепих речи, чак и дословце истих, али свима је јасно постојање непремостиве разлике.

Разлику између Вука и Копитара стварао је пре свега степен образовања. Вук је практично био полуписмен, јер није до краја довео ни основно школовање, које је, иначе, онда било веома скромно. Давало је тек мало више од умећа читања и писања. Озбиљније образовање стицало се у гимназијама у Карловцу и Београду, тада највишим световним школама на српском језику, којих Вук није могао да се домогне, док је посебно далеко био од сфере знања што је пружало студирање на неком од страних универзитета. Копитару, с друге стране, ни факултет није био довољан. Као и свим предузимљивим људима био му је основа за даље усавршавање, те је тако између њих двојице разлика у образовању износила најмање добрих десет година.

Вукова полуписменост претвориће се касније у једну од најкрупнијих трагичних чињеница српске историје. Копитар му се морао веома обрадовати када га је децембра 1813. упознао у Бечу. Вук је тада "Новинама Србским" послао једно муком састављено писмо, и оно је допало руку цензора Копитара који је већ подуже вребао погодну личност за прављење "оца српске писмености".

"Овај рукопис мој", говорио је после Вук, "дође Копитару, као цензору, у руке и познавши он из њега (као што је сам онда говорио, и сад као што говори), да сам ја човек од народа, и да сам друкчији од свију Срба, које је он донда виђао и познавао, дође к мени да ме види".

А Копитар се у писму једном француском пријатељу хвалио:

"Ја имам једног сјајног, младог човека из праве Србије, кога сам ангажовао на прикупљању српских народних песама, за израду прве српске граматике за православне ћирилицом, и кога желим да искористим (подвлачења М. С.) за састављање српског речника..."

Много година касније, у извештају бечкој влади, значајно је нагласио: "Учио је (Вук) само основну школу у Карловцима".

Вукова необразованост Копитару је била вишеструко значајна. Вук, најпре, није био у могућности да схвати шта заправо овај бечки чиновник од њега тражи, нити какве ће то последице произвести по његов народ. Лукави Копитар му зато није одмах помињао граматике и речнике, знајући да су они баук за сваког слабо образованог човека, него је истурио пар једноставних парола које ће Вук после понављати читавог живота. Сем Аделунговог "пиши као што говориш", нарочито је користио демагогију "народне песме". и уопште позивања на народ, као што то и иначе чине сви који се оме на неки народ. Вук је заиста веровао како народу може само да користи популаризовање "народних песама", па још "народним језиком", од стране "човека из народа".

"Не тражим славе, не трудим се да заслужим похвалу многих: желео бих да после моје смрти човек који познаје ствар може, читајући моје књиге, бити уверен да сам верно износио оно што сам знао. Ма о чему писао, ја увек мислим шта ће о томе рећи Копитар, или Грим; а за друге ми није стало. Нека вичу како им драго; свему свијету нико угодити не може", рекао је биографу Срезњевском 1846. године.

Оно што у овој изјави највише поражава није, међутим, његово признање да се у свему покоравао бечком чиновнику задуженом за спровођење "реформе" српског језика. То је пре свега Вукова оцена да је највећа врлина "писатеља" да "верно износи оно што је знао". Опет, не у смислу критике његових скромних књижевних врлина, него зато што је овде само понављао Копитареve речи којима га је овај мамио и куражио три деценије раније. Толико је био под Копитаревим утицајем!

Била је то једна од простих парола са којима је иступао пред Вука. Важно је, дакле, "тачно", односно "верно", преносити оно што се види и чује, док је све друго, као образовање благодарећи коме се далеко више види и чује, онда научни метод и приступ, целовито сагледавање језичког питања, итд, неважно. Разуме се да у свакој језичкој реформи ствари стоје обрнуто, али да их је Копитар Вуку представио како ваља његова реакција била би неизвесна. С друге стране, он није ни желео спровођење праве реформе српског језика.

Да је Вук био образован, Копитар би можда и са њим прошао као и са Фрушићем и Давидовичем. Овако, ем је наишао на некога ко не може да разуме последице једног тако крупног подухвата, ем је управо његова полуписменост основни елемент тог подухвата. Њу је требало уздићи, а вековима стварану српску писменост уништити. Са образованим човеком то би било теже, јер је писменост део њега. Он говори богатијим и правилнијим књижевним језиком, а не просто и неправилно као Вук. У томе је Вук био "друкчији од свију Срба" које је Копитар до тада упознао: они су говорили књижевним језиком, а он "народним".

12. ВУК КАРАЦИЋ КАО АУСТРИЈСКИ ШПИЈУН

Судбина ово двоје људи утицала је да се на неки начин зближе и успоставе такву врсту односа која ће им омогућити да дуго и напорно заједнички раде. Обојица су били оптерећени физичким изгледом: Копитар је био много ружан, и још више се због тога мучио, па је читавог живота остао сам. Последица тога је, пак, да се фанатички посветио послу. Вук је био сакат, и такође је желео да неком врстом истицања надокнади оно што му је природа узела. Тако се међу њима развио један посебан однос, могуће чак и обострано пријатељски, али само на површини, до границе Вуковог разумевања ствари. Иза ње је суверено владао Копитар својим надмоћнијим умом, претворивши заправо Вука у свога роба. Оно што је био у Србији он ће тако постати и у Бечу, да остане читавог живота: писар. Копитар је мислио и наређивао, а Вук само писао и спроводио у дело његове идеје. Никада није сазнао да су то заправо идеје аустријске државе, да је Копитар неискрен, и да дружећи се с њим само извршава свој задатак. Вуковог несхватања сопствене позиције једном се дотакао и сам Копитар у извештају бечкој влади: "Док се бори за своје мишљење, чији је господар само он, и нехотице се бори и за Аустрију", писао је.

Зато они који су Вука називали аустријским шпијуном и јесу и нису били у праву: он то формално није био, али суштински јесте. Никад није био свестан да га је Копитар само "ангажовао"

у спровођењу једне антисрпске политике. Па чак и ако је давао конкретне обавештајне податке на штету српске државе, тешко да је био свестан шта чини. У извештају од 12. фебруара 1822. године Копитар о овоме каже:

"Он (Вук) познаје у Србији земљу и људе, велике и мале, у танчине. Он је прошле године био четири месеца код Милоша у Крагујевцу, и тамо је омиљен. Он би у случају потребе могао тамо да учини Аустрији значајне услуге, а и овде да пружи поуздана обавештења, ако би се његове услуге желеле".

Исто тако, и тајни извештај руске полиције из Беча може бити само формално тачан, свеједно што се у њему помиње и новац. Наиме, пошто је добио руску царску пензију, Вук Карацић је доспео под посебну присмотру тајне руске полиције. То је резултирало извештајем шефа бечког одсека грофа Андреја Ивановича Толстоја, државног саветника и некадашњег губернатора, од 28. децембра 1827. године. Извештај је био упућен лично шефу тајне руске полиције и блиском сараднику цара Николе I, А. К. Бекендорфу. У њему пише да је Вук Карацић шпијун аустријске владе. Између осталог, наведено је да је Вуково понашање сумњиво, да он не скрива своје тајне од аустријских власти, и да није јасно порекло његовог новца јер је на путовања трошио више него што је причао да има.

Извештај је озбиљан већ по самом учешћу важних личности руске државе, као и по улози Беча, главног супарничког града, у коме се посебно пазило на поузданост обавештајне службе. Али сва та "обавештења" и "услуге" аустријској држави Вук је давао несвесно, кроз онај специфичан однос двојице људи од којих један, будући интелектуално и образовно надмоћнији, "користи" (Копитарев термин) другог, тако вешто да овај никако не успева да види у какву је замку увучен. А при томе му верује, и сматра га својим највећим пријатељем. Тако, после једног писма из 1814. године у коме му Копитар објашњава шта треба чинити у српској књижевности, Вук одговара:

"Ваше писмо примио сам с неисказаном радости; ја заиста не знам да ли је још тко год на овом свијету срећан у пријатељству као ја с вама? Ја већ нестрпљиво чекам онај дан, кад ћу к вама доћи и с вама се загрлити и пољубити".

Вук никада неће сазнати да је Копитар, готово истога дана када је њему писао како се нада да ће Срби обновити Душаново царство, у писму једном свом пријатељу исказивао своје праве жеље: да Срби потпадну под Аустрију.

И никада није разумео да је Копитар само из тактичких разлога спречавао насилно католичење Срба, да се залагао за перфиднији начин, док му је баш ширење католичанства било део посла.

Зато ће Вук, под старе дане, 16. септембра 1851, у писму Стефану П. Книћанину наивно да брани свог већ седам година мртвог "пријатеља":

"Вредно је да Вам кажем овде што за покојнога и славнога Копитара, којег непријатељи моји тако опадају. Што се тиче уније и шокчења, он је толико марио за папу римскога колико за патријарха цариградскога, а за њих обадвојицу колико за турскога муфтију, и у разговору је често говорио да су попови и калуђери, особито старешине њихове, у сва времена и код свију народа у томе били једнаки, што су се сви старали колико је могуће више да задрже народ у незнању да би они с помоћу његова незнања могли лепше и богатије живети, и зато без невоље да не треба ништа с њима почињати него да их се ваља клонити.

Никакав човек закона нашег није се могао већма од Копитара срдити на оно најновије унијаћење народа нашега у Далмацији, и кад му је послато да преведе писмо некакога попа нашега из Далмације који се на то тужио, писао је уз превод кнезу Метерниху: 'Докле ће Аустрија на своју штету и срамоту, а на радост својих непријатеља таке будалаштине чинити?'"

Први део писма показује како католички емисари обрађују наше људе. То је прва фаза, у којој им говоре да су све цркве једнако лоше, и да их зато и они сами сматрају за зло. Али, видели смо, Копитар је мислио итекако супротно о својој цркви: дивио јој се, и био је "ревностан католик". Вука је, међутим, успео да убеди у своју причу. Он је постао лош православац, и чак непријатељ

своје цркве. Вук је заиста мислио да са црквеним људима "без невоље не треба ништа почињати него да их се ваља клонити". Руководио се према том од Копитара наметнутом ставу, проширујући непријатељство према Српској православној цркви на своје присталице и настављаче све до наших дана.

Није прозreo Копитареву игру ни по конкретном питању насилног унијаћења Срба у Далмацији, питању о којем је писао Книћанину. Није знао да Копитар њему лично, и јавно ради заметање трага, говори једно, а у тајним извештајима бечкој влади сасвим друго: насилно католичење Аустрији само доноси штете, због чега је боље ослонити се на његову тактику. Тим поводом је у извештају од 4. јула 1821. писао:

"А да он (Копитар) добро разуме српске ствари доказује случај с владиком Краљевићем у Далмацији, ствар коју је цензор (Копитар) прорекао и против свега, на жалост, безуспешно приговоре стављао".

Он је крио од Вука и оне наоко ситне елементе своје тактике. Пошто штампање "Новог завета" није било могуће у Бечу и Будиму наметнуо је Лајпциг, "како би искључио Петроград за ову услугу Илирима", писао је у извештају од 12. фебруара 1822, додавши: "Вук за сада о овоме не зна ништа".

И тако је Вук до краја веровао "свом" (његов термин) Копитару, беспоговорно извршавајући његова наређења. Да је ту реч управо о односу господара и роба, наредбодавца и писара, види се из сваког дела њихове богате приватне преписке. У њој Копитар увек објашњава шта треба да се ради, док Вук покорно извештава шта је урадио и пита за нова наређења.

Тако, у писму из Лајпцига од 11. августа 1823. Вук већ у првој реченици каже Копитару: "Примио сам Ваше писмо од 23. Јулија, и све сам разумио". Онда Копитар у писму од 6. септембра, поред осталог, заповеднички каже Вуку: "Погледајте француски оглас грчке пјеснарице...", или: "Немојте заборавити Вашу диплому од хирургије". Вук га у писму од 17. септембра пита: "Сад кажите ми, шта Ви велите о томе?", нижући детаље. Копитар већ 20. септембра отписује овако почињући: "А сада свакојака свјетовања", дајући Вуку низ конкретних "савета". У писму од 27. септембра Копитар по тачкама, што је иначе практиковао с времена на време, налаже Вуку шта му је чинити. Његове инструкције обухватају широко поље делатности. У тачки три каже: "Велико 'Ј' не стоји у линији са другим словима. У целини, по Кепену, лајпцишка слова су лепша". А под шест даје нову идеју: "Буквица би за отаџбину (коју? -прим. М. С.) била веома добра: но да ли сте о томе довољно размишљали и јесте ли правили поређења како да на једном табакү дате оно што је најбоље и најнужније? Нимајер ће бити престар да се лично позабави Вама: али, његови људи Вас би могли исто тако добро посаветовати".

Копитар је педантан и прецизан, ништа му не промиче, док насупрот његовом хладном држању наилазимо на Вукова многобројна питања прожета оним бојажљиво-подређеним ставом, као и одушевљењем због путовања по великим градовима, сусрета са познатим људима и рада на нечем што је сматрао великим и важним.

13. КО ЈЕ АУТОР "СРПСКОГ РЈЕЧНИКА" ИЗ 1818?

Али Копитару је у свакодневном личном раду са Вуком Карацићем сигурно било далеко напорније него у оваквом издавању наређења. Када се 1814. године Вук вратио у Беч, било му је јасно да ће морати да уложи много више од наговарања и дељења савета, пошто је граматика коју је овај издао без његовог директног надзора исувише лоша да би на њу, као и на њеног аутора, могло да се рачуна. Другачије није могло бити, јер се вероватно у читавој историји светске писмености није десило да неко тако слабо образован пише граматику. Сам Вук је овако о томе говорио биографу Срезњевском:

"У то време, чувши од Копитара о граматичи и не знајући како се пише граматика, почнем предлагати Фрушићу и Давидовићу да пишемо граматику заједно, да они мени помажу својом вештином, а ја њима својим знањем српског језика".

Било је то свега неколико месеци после Вуковог доласка у Беч, Фрушић и Давидовић су одбили његов предлог, као и раније директан Копитарев. Онда следе просто невероватне Вукове речи: "Осећајући све више потребу српске граматике за самог себе, решим се да је сам напишем". Дакле, неко ко је тек чуо за граматику, и о њој не само што није имао појма, него је није познавао ни за сопствене потребе, уместо да седне и учи решио је да је напише!

Такав апсурд, са катастрофалним последицама по српску писменост, свакако се не би десио без злоупотребе Вукове простодушности и искомплексираности од стране Копитара. Вук је и о томе, на свој начин, посведочио у једном посебном чланку (који смо већ наводили):

"Што се тиче првога узрока и почетка мога сакупљања нашијех народних песама, ријечи и правила у језику, то је једино заслуга г. Копитара; зато сам и казао у предговору к другом издању пјесама на страни LXXII: 'Почетак скупљања ових народних пјесама (као и осталих свију мојих књижевних послова) био је у Бечу 1815. године изненада'". О томе је Вук казивао и Срезњевском:

"Главни узрок што сам књижевник увек ће остати Копитар: у том погледу дугујем њему, ако не за све, а оно за много, врло много. Треба тога истински племенитога човека упознати као што сам га ја упознао да би се према њему имало оно поштовање које он заслужује - и као научник и као човек".

Лош резултат није спречила ни чињеница да је Вуково "писање" граматике у ствари било преписивање:

"Узевши у руке Мразовићеву 'Словенску граматику', почнем преписивати из ње промену именица и глагола дотерујући према српском. Тај жалосни покушај српске граматике, које се данас морам стидети, био је штампан 1814. године. Копитар није крио од мене недостатке те књижице, али му је мило било што је штампана већ и зато што се уздао у моје честољубље, у то да ја нећу штети остати само на таквом почетку, па ме је наговарао да и даље радим и саветовао ме да се припремам за граматички посао другим помоћним радовима. По његовом савету одлазио сам у Срем и Карловце и наставио скупљање народних песама, па сам по повратку у Беч издао другу књигу 'Песнарице', посветивши је Копитару".

Вук ипак није успео да се "помоћним радовима" припреми за "граматички посао". То је и разумљиво, јер није могуће да се за тако кратко време попуни огромна празнина у образовању, чак и у случају интензивног рада, што код Вука није могао бити случај због брзине коју му је Копитар наметао. Он није желео да чека да се Вук оспособи, а и бојао се да му нека нова неозбиљна "књига" не поквари планове. Зато је решио да убудуће сам ради, а да Вука користи само за просте послове. Доказ томе је Вуково казивање о настанку "Српског рјечника":

"Почео сам посао заједно са Копитарем (крајем 1816. године - прим М. С). Он је долазио к мени сваки дан предвече, не обзирајући се ни на кишу, ни на блато, па смо седели на послу до мрака. Ја сам узимао хартијце једну за другом, на сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки и латински, загледајући у сумњивим случајевима у Аделунгов, Шилеров и друге речнике. Понекад, кад би му се учинило потребним, терао ме да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи или читав опис предмета, обичаја и слично. Наш посао је даномице одмицао, и речник је на тај начин био готов за штампу и штампан 1818. године. То време свакодневних разговора с Копитаром остаће за мене насвагда незаборавно..."

Ове Вукове речи су доказ о Копитаревом ауторству "Српског рјечника", најзначајније књиге "Вукове реформе". Копитару ту свакако припада више од половине ауторских права. Две трећине су неспорно његове, јер је то заправо српско-немачко-латински речник, а сви преводи на латински и немачки су Копитареви. Такође, у склопу "Рјечника" штампана је и нова српска граматика како би се прикрила претходна, Вукова. Ауторство те нове граматике припада Копитару, чему је између осталог доказ велика разлика од оне коју је Вук објавио у његовом одсуству.

Копитар је, разуме се, морао да крије своје ауторство "Српског рјечника". Ако би се сазнало да је он ту непосредно спроводио аустријске циљеве према Србима, читав пројекат би могао бити доведен у питање. У приватним писмима Вуку он, међутим, користи израз "наш речник". Вуку, с

друге стране, није сметало кићење туђим перјем, Премошћавање овог прелаза олакшали су Копитарев вешт прилаз и Вукова сујета. Он је временем постајао убеђен да је богомдани књижевник, да би се касније уживео и у улогу из снова - улогу "оца српске писмености". Док је 1814. у предговору граматике бојажљиво писао како је "уверен да у његовом народу има доста људи који би за овакав посао били много способнији од њега, но да они, по несрећи, слабо маре за то", касније, 1842. године, израз "слабо маре за то" замениће "нијесу били за то". Наравно да ниједним од њих Вук није дао праву слику прилика: учени Срби нити су запостављали свој језик, нити су били неспособни да о њему брину, а посебно не може бити тачно да су били мање брижни и способни од некога ко није завршио ни основну школу. Овај пример само показује како се Вук губио у облацима вештачке славе. У почетку је признавао да има способнијих људи од њега, да би се касније, говорећи о истом времену и истим догађајима, прогласио најспособнијим. То је видљиво и из његовог односа према другима, посебно Лукијану Мушицком. Његову улогу је најпре сматрао великом, да би се много година касније предомислио, и о подршци коју му је Мушицки пружио 1815. и 1816. године написао један омаловажавајући чланак.

Истина је да Вук у старијим годинама није био тако слабо образован као у време издавања најважнијих књига, али ипак никада није постао оно што се тада називало "учењаком" или "изображеником", а камоли човек достојан епитета "геније" или "отац српске писмености". Његови каснији историјски текстови нису ништа друго до казивања једног простог човека (такав утисак одаје и његов лик са фотографија). Књижевно су мале вредности, а историјски још мање, пошто Вук није могао да се уздигне до улоге непристрасног сведока. Он је увек лепо писао о онима који су били добри према њему, док је о онима што су му се замерили остављао лош утисак.

Слично се десило и са Српском православном црквом.

Вук ју је сматрао исходиштем мрачњаштва и назадњаштва. Једном су му кључни аргумент против Мушицког биле речи: "Он је калуђер", и те речи најјасније говоре о његовом схватању наше цркве.

Због ограничених Вукових видика српска историја трпи до наших дана. Он сам није био кадар да разуме и пренесе судбоносна дешавања којима је присуствовао, док су записи оних који су то могли скрајнути зато што су били противници "Вукове реформе", што су говорили и писали на језику који је Вук уништио, или, што је најчешће, из оба ова разлога. Заправо, као што су Вуком Карацићем потиснути далеко бољи књижевници и стручњаци за језичка итања, а Српска православна црква ољагана, тако исто је страдао и део српске историје.

14. ФИНАНСИРАЊЕ "ВУКОВЕ РЕФОРМЕ"

О Вуковом интелекту и карактеру сведочи и обимна очувана преписка. Честа тема његових писама је новац. Може бити да је био грамзив, али стална опседнутост новцем, што је у овом случају важније, сведочи и о скучености његових интересовања. Он никако није успевао да буде изнад обичних људи и свакодневних невоља, његове мисли није могло да закупи нешто узвишеније, што би нам посведочило да се макар колико "изобразио". О закупљености новцем због сиромаштва, што се иначе сматра, не може бити говора, пошто је Вук уживао три државне пензије: руску, аустријску и касније српску; такође, у Тршићу је имао 70 хектара земље. А кад пензија још није било, финансијске проблеме Вуку решавао је "добри Копитар". Вук, а касније и његова жена, често су дуговали новац Копитару и може се рећи да су у том смислу зависили од њега. Преписка између Вука и Копитара подсећа на случај Лотике из Андрићевог романа "На Дрини ћуприја". Богата Јеврејка је из Вишеграда управљала својом бројном породицом расутом широм Европе, тако што је свако њено писмо са упутствима пратила новчана пошиљка као гаранција да ће њена реч бити уважена. И преписку Вука, који тражи савете, и Копитара, који их даје, допуњава питање новца. Тако Вук, пишући Копитару 11. августа 1823. године из Лајпцига, каже:

"(X)вала Вам, што велите, да ћете ми жени још 50-100 форинти f. W. W, послати, ако буде нужно; но за сад мислим, да јој није нужде, то ће Вам пуница моја казати; али се надам, да ће и она (тј. жена моја) од Јована Сестрића моћи што скоро примити".

Изгледа да се то није остварило, па Вук месец дана касније запомаже: "Но, ево муке и невоље; жена нема новца за пут! Молим Вас покорно, да гледате како да јој пошаљете 100 f.W.W. као што сте ми прије и сами обрели. Па ће Вам Сестрић и Страинић платити, ако ја од куд с друге стране не добијем".

Вукова жена је узела новац, али у Беч није дошла. "Каже да је зима, и да не може сама", жали се он Копитару у писму од 27. октобра. Два месеца касније поново се појавило питање новца, што примећујемо из Вуковог писма Копитару од 23. децембра:

"(X)вала Вам, што кажете, да сте ми жени опет послали 100 f.W.W. (ваља да је искала?). Него кад ћу Вам се и како одужити? Да ми не ће Будимци стати на пут, надам се да би било новаца".

Није их било, бар не онолико колико је Вук сматрао довољним. Почетком следеће године, 26. фебруара, он овако започиње обраћање Копитару:

"Писмо Ваше од 31. прош. мјесеца примио сам. Најприје Вам (х)вала на ти 60 f. што ми обричете. Бога ми признајем да сте ми много и премлого дали; само да оће Бог дати да Вам се скоро одужим... За ти 60 f. ја би молио да ми одма (подвучено у оригиналу) пошаљете овђе, па ако могбудем без њи изићи из Липиске, ласно ћу и донијети са собом".

То ипак није било тако "ласно", пошто у писму од 4. априла Вук поново тражи новац од Копитара:

"Молим Вас да ми одма 110 f. пошаљете (по делижанцу мислим да је најбоље), а 100 f. засад задржите код себе, па ћу Вам послати за њи писати".

Враћање новца Копитару нигде се не помиње.

15. СРПСКИ ПИСЦИ И ИСТОРИЧАРИ О ВУКУ И КОПИТАРУ

Односи Вука и Копитара у нашој историографији третирају се веома једнострано, по истом шаблону. Чак и један од најбољих историчара, Владимир Ћоровић, извлачи крајње наиван закључак да је Вук после слома Првог српског устанка 1813. године у Бечу "срећним случајем ступио у ближе везе са чувеним славистом. Словенцем Јернејом Копитаром", због чега је "брзо нашао свој пут и своју мисију у нашој књижевности".

Још су наивнији закључци Александра Белића:

"Само је искрена љубав према науци и култури словенској, само је крајња оданост истини и напретку могла учинити да Копитар тако потпуно незаинтересовано у исто време унесе целог себе, сав свој таленат, своје велико знање и свој ауторитет пред научном Европом свога времена у Вукову реформу".

Меша Селимовић, пак, слуту да ту нешто није у реду, и пише доста опрезније:

"Тај чудесно разборити Копитар, који је, из својих разлога, преокренуо историју српске културе, могао је дати сигурности и саме Вуку..."

На другом месту он, такође опрезно, критикује наведени Белићев хвалоспев Копитару. За прелазак на мало оштрији став за сваки случај стаје иза ауторитета Љубомира Стојановића. То му, међутим, не треба замерити, јер је 1966. године, када је писао књигу "За и против Вука", од "имена и дела" Вука Караџића био отворен недодирљив култ. У ствари Селимовић је после много времена први, релативно реално, проговорио о овом табуу. Ево како је он то објашњавао:

"Али од ове (Белићеве) лепе речи, која звучи као похвала људске племенитости, сигурно је тачнија тврдња Љубе Стојановића да је Копитарева намера била да увођењем народног језика и заменом црквенословенског и славјанског одвоји Србе од Руса, и тако створи услове за остварење своје аустро-словенске политике. (У истом циљу дворска канцеларија је још од времена Марије Терезије форсирала увођење простонародног језика.)"

Али на самом почетку књиге њега или раздира сумња, или се колеба пре упловљавања у море исписаних страница. Ту понавља класично место српске историје о Вуковој "срећи" при "сналажењу" у Бечу, и добром 'чика-Копитару":

"На основу чега је уследио тај неочекивани (Копитарев) позив и то поверење као у причи?", пита се он. "Вук нема никаквог искуства у том послу, и једва да ишта зна осим српског језика. Е, управо због језика..."

Због језика, свакако, али шта је Копитар хтео са српским језиком? Шта је, прецизније, хтела аустријска држава, јер је Јернеј Копитар био њен чиновник плаћен да уредно и дисциплиновано обавља поверене задатке?

Делује апсурдно, али нико не поставља питање Копитарево везе са аустријском државом, иако је свима јасно да је он био део ње. Највише што можемо наћи је признање постојања Копитаревог утицаја на Вука, па и политичког, али само из приватних разлога, а никако службених. Произилази да је Копитар тако напорно радио са Вуком само из хобија.

Меша Селимовић анализом убедљиво доказује да би Вук "без Копитара мало шта постигао". Између осталог, наводи да "употреба прилично компликоване стручне терминологије за коју Вук никад није показивао нарочито разумевање сведочи да је иза њега у свему стајао Копитар". Али, не доводи у везу Копитарево радно место и његово превелико ангажовање око Вука са старим аустријским циљевима по питању српског језика. Штавише, податак да је још од времена Марије Терезије дворска канцеларија тражила увођење простонародног језика у књижевност он ставља у заграду, и тиме му даје мањи значај. Слично је чинио и Владимир Ћоровић: видео је да су циљеви "Вукове реформе" идентични ранијим аустријским циљевима оствариваним силом, али то је сматрао неважним. У његовој анализи заправо испада да су се српски свештеници, учучавајући ту идентичност, безразложно бојали "Вукове реформе". Неки аутори иду још даље, тврдећи да се српска црква тада први пут огрешила о интересе српског народа.

Највише података о односима Вука и Копитара дао је Љубомир Стојановић, посветивши том питању читаву педесету главу своје књиге. (Назив главе гласи: "Општи преглед на Копитарево учешће у Вукову раду, и је ли при том имао политички или верски циљ".) Види се да су сви који су после писали о Вуку Карацићу користили Стојановићеву књигу, али тако што су шкакљиве чињенице брисали, а лепе измишљали и дописивали.

Стојановићу су били познати готово сви подаци које смо напред навели. Он је знао да је Копитар и пре тражио личност погодну за улогу "оца српске писмености" (мада не користи овакву терминологију), и да је малтене приморао Вука да је се прихвати. Наводи Вуково писмо Копитару од 20. марта 1815, где овај каже да су његово бављење "књижевношћу" и боравак у Аустрији само привремени:

"Ја ћу овуда јошт да истражуем Сербске песне, пак ћу на лето доћи к Вама да их печатамо; **но ако узимам новаца тако ћу доћи** (подвлачење - М. С.), ако ли не буде новаца, а ја ћу све песне начисто преписати пак ћу их Вама послати те их Ви печатите, а ја ћу зажмурити па кудгод у свет нагнути; и онда ћу се опростити и са срећом и са књижевношћу Сербским".

Копитар се уплашио и одмах је у једном дугом писму, лукаво састављеном, на све начине привољевао Вука да се врати у Беч. Нарочиту пажњу посветио је бризи за обезбеђење средстава за Вуков живот, завршавајући: "Само се не смете одрећи књижевности".

У том писму Копитар је изложио план "Вукове реформе", по коме ће се она заиста и остваривати. Тиме је оставио још један доказ за закључак: "Вукова реформа" је у ствари Копитарева, односно аустријска, док је Вук био само извршилац. Све је то Стојановићу познато, међутим, он даје само следећи закључак:

"Вука је писмо веома раздрагало".

Стојановић је, затим, знао све Копитарево политичке особине: да је био велики аустрофил и католик, да је мрзео Русе а у ратовима Руса против Турака навијао за Турке, као и да је желео да Србија потпадне под Аустрију. Чак је знао и да је "Копитар од Вука брижљиво крио своје политичке жеље и намере". То је закључио познајући два готово истовремено писана Копитарева

писма, једно, у коме Вуку жели обнову Душановог царства, и друго, у коме свом пријатељу Феслу говори о нади да ће Србија "пасти" Аустрији. Међутим, он није знао да је Копитар Вуку пружао и финансијску помоћ. О томе изричито каже: "У томе му је Копитар могао пружити (као што је и чинио) само моралну помоћ и ништа више".

После обиља података о односима Вука и Копитара, Стојановић даје следећи закључак:

"Из свега досад казаног, мислим, да се јасно може видети да је Копитар, поред чисте науке и рада на културном подизању Срба, имао задњу намеру да тиме политички отуђи Србе од Руса. Да је пак Србима хтео наметнути латиницу, нимало није вероватно. У целој досад познатој грађи о његовом раду има само једно место из кога би се то могло извести. У горе поменутој молби да се речник може штампати у Бечу, вели да је писан новом азбуком и правописом који треба да олакша прелазак к латинској азбуци. Али је врло вероватно да је то рекао само зато, да би добио повољну одлуку, јер није било ни једне латинске азбуке која му је била по вољи (сем ако је мислио на своју или Добровског општесловенску азбуку!). А да је при том мислио на унијаћење и католичење Срба, не може се ни по чему рећи; већ обратно, да на то никад није помишљао. То је чиста клевета која му је набачена као и Вуку".

Даје, дакле, непотпун и наиван закључак. Не види се зашто би Србима било тако неважно што их неко одваја од Руса, и истовремено их, што произилази, примиче аустрословенству? Не помиње се, затим, отуђење Срба од сопствених корена и вековне културне баштине, нити има говора о последицама тога чина. И није јасно како је Стојановић могао да закључи да је латиничење Срба Копитар поменуо само како би бечке власти одобриле штампање српског речника на простонародном језику, када му је познато да су оне управо то деценијама покушавале свим средствима? Најзад, наиван је и Стојановићев закључак о "чистој клевети" по питању унијаћења и католичења Срба, јер, ако ништа друго, на њега наводи Копитарево стално наметање омраза према Српској православној цркви, које је потом Вук преносио на своје настављаче.

Зато што су му "позитивни аргументи" надјачали сумњу, кроз читаву Стојановићеву књигу провлачи се закључак с њеног почетка:

"Тако је добра срећа српске књиге саставила ова два знаменита човека који су српском књижевном језику и српској књижевности дали нови правац".

После Стојановића српски писци и историчари све мање су сумњали, а све више користили овакав закључак, стално га улепшавајући.

За став српских писаца и историчара према односима Вука и Копитара посебно је карактеристичан третман полемике професора Георгија Хранислава са Копитаром. Сви одреда су на страни овог потоњег. Писмо професора Георгија Миодраг Поповић у књизи "Јота" назива 'нападом' на Копитара, док је за Голуба Добрашиновића професор Георгије 'злонамерник'. То јако подсећа на писање српских комунистичких историчара о Хрвату Титу и Србину Дражи Михаиловићу. А и генерал Михаиловић, и професор Георгије, сваки на свој начин, бранили су српство од туђинских насртаја најбоље што су могли. Због тога су, ако ни због чега другог, представници будућих нараштаја дужни да им искажу макар најосновније поштовање. Да је некритичко сврставање на страну туђина опасно, то се по себи разуме.

III

ЈЕЗИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ "ВУКОВЕ РЕФОРМЕ"

1. СИРОМАШЕЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

На почетку XIX века српски језик је попут сваког језика, и онда и сада, имао више варијанти. Те варијанте разликовале су се према нивоима писмености појединих слојева становништва. У оно време, а нарочито у једном дугом претходном периоду, од краја XVII века, због тешких услова живота велики број Срба био је неписмен. У том делу нашег живља српски

језик се стално кварио и губио на богатству. Из говора су нестајали не само виши облици изражавања, створени у претходном периоду релативно високе писмености од XII до XVII века, него чак и поједини гласови ("х" и "ф"). С друге стране, није чудно што је усмено народно стваралаштво баш тада доживљавало своје "златно доба": тако је морало бити јер маса света једноставно није знала да пише. И мада је масовност усменог стваралаштва дала извештај квалитет, ипак треба имати на уму да је тај квалитет по правилу испод оног у писаној уметности. Усмено стваралаштво карактеристично је за мање развијене, неписмене народе, и обрнуто.

"Вуковом реформом" језик неписмених људи наметнут је писменима; проглашен је за општи и једини језик. Језик писмених Срба, наш стари књижевни језик, који се у ово време називао грађанским језиком, у великој мери је уништен.

Разуме се да је српски књижевни језик био далеко богатији од језика најнеписменијег дела нашег народа. Зато је "Српски рјечник" из 1818. године сиромашнији него што би то био у нормалним околностима. Јернеј Копитар и Вук Караџић су у тај речник уносили само најосновније језичке појмове, својствене неписменима, док су потпуно изоставили апстрактне речи намењене изражавању виших мисли и идеја, затим називе из градског живота, администрације, и сл.

Критичари "Вукове реформе" одмах су указали да "Српски рјечник" заправо није српски, него само дела српског народа, оног најнеобразованијег. Савременик Вука Караџића, Јован Стејић, побројао је 1849. године неколико стотина речи изостављених из "Српског рјечника" само зато што не припадају "народном језику", него су наводно из "ненародног" српског језика. Читајући данас речи које су Јернеј Копитар и Вук Караџић покушали да униште, што им је на жалост у извесној мери и успело, на једноставан начин можемо прозрети карактер "Вукове реформе".

Ово су неке од речи које наводно нису припадале српском језику:

способност	равност
строгост	разност
собственост	изображеност
гордост	образованост
дражест	сталност
живост	самосталност
честност	превратност
благост	недораслост
опасност	признателност
јарост	уљудност
подлост	угодност
неустрашимост	љутоост
невиност	удобност
повиност	глаткост
скромност	рапавост
успешност	мекост
крутоост	будућност
облост	постепеност
округлост	смотреност
краткост	точност
плиткост	неточност
радиност	исправност
нејакост	неисправност
јакост	сличност
крепост	несличност
одважност	измишљеност
човечност	истинитост

умност	развратност
законитост	раскошност
установност	разузданост
државност	занимателност
друштвеност	надутост
народност	(х)олост
склоност	лажљивост
наклоност	бојажљивост
благонаклоност	позорљивост
пристојност	подругљивост
благопристојност	подмитљивост
добровољност	расточљивост
благовољност	похотљивост
зловољност	својственост
зависимост	подозрителност
независимост	извесност
битност	неизвесност
сушност	праведност
одкупност	неправедност
приступност	пристрасно
основност	незаконост
садашњост	важност
прошлост	ништетност
околност	развратитељ
надлежност	проситељ
безазорност	молитељ
беззаконост	увредитељ
безконачност	спаситељ
безмерност	створитељ
безопасност	меритељ
безплотност	показатељ
безгрешност	доносител
безполезност	известитељ
безбедност	рачуноводитељ
безоснованост	испитатељ
безсмисленост	изследитељ
безпорочност	извршитељ
безчисленост	губитељ
безчувственост	нарушитељ
богоподобност	правитељство
тужитељ	управитељство
слушатељ	попечитељство
управитељ	надзиратељство
попечитељ	председатељство
осмотритељ	заседатељство
надзиратељ	старатељство
председатељ	началство
заседатељ	човечество
равнатељ	божество
искупитељ	суштество

деловодитељ	јединство
пероводитељ	спокојство
скупитељ	неспокојство
обитатељ	малољетство
житељ	пунољетство
старатељ	једноженство
ласкатељ	многоженство
безбожство	падеж
безверство	расказ
неверство	навод
устројство	увод
својство	извод
родство	опис
благоустројство	разпис
самоубојство	попис
ласкатељство	преписка
обстојатељство	приметба
следство	чест
величество	почест
височество	оглас
общество	вкус
руководство	слух
производство	дух
вероломство	воздух
одсуство	успех
присуство	основ
благородство	савез
доказатељство	обзор
свемогућство	задатак
ратарство	одскок
рударство	наскок
постројство	одбој
војинство	излив
вест	улив
чин	одбор
појав	израз
доказ	цель
објав	молба
круг	просба
позив	тражба
призив	жалба
уток	ставак
натиск	слог
потиск	состав
подлог	устав
излог	непогодба
предлог	област
завитак	обмана
поправка	образац
услов	обсада

повод	посада
спев	опит
пловитва	испит
последица	посмотра
разногласица	особа
извоз	превага
увоз	просвета
унос	одрод
износ	охота
вид	пагуба
нагон	пальба
победа	споменик
биће	преговор
преступак	прелом
отачбина	предмет
брак	дометак
указ	одломак
пропис	писало
закључак	пол
казан (казна)	оставка
клевета	растеж
метеж	биље
преврат	блесак
набавка	част (део)
прибавка	участ (удео)
површина	строг
зреник	способан
порок	точан
чиновник	исправан
званичник	честан
началник	опасан
представник	раздражен
вестник	собствен
огласник	својствен
посредственик	подал
одборник	безопасан
увозник	безконачан
извозник	безгрешан
метежник	безчислен
обласник	безчувствен
посадник	безуман
обсадник	бесмислен
одважник	безпорочан
одводник	повин
участник	невин
умник	порочан
пријемник	љубаван
пуномоћник	љубезан
пуновластник	савестан
безделник	безсавестан

властник	окружен
државник	спокојан
умивалник	приступан
насељеник	изванредан
источник	чрезвичайни
изображен	подобан
образован	успешан
сталан	следствен
самосталан	устројен
благоустројен	позорљив
скроман	трудољубив
благовољан	човекољубив
наклоњен	славољубив
благонаклоњен	честољубив
богоподобан	богољубив
известан	страстољубив
неизвестан	пристрасан
важан	неустрашим
маловажан	зависим
ништетан	независим
признателан	невредим
благодаран	неоспорим
удобан	непоколебим
уман	условно
безуман	безусловно
посмотрен	бурно
преносно	разкошан
односно	буран
исправно	казњен
точно	побуђен
срдачно	узбуђен
постепено	службен
законо	званичан
одсудно	дужностан
побудити	подозрителан
узбудити	почастан
известити	правитељствен
казнити	божествен
изследити	отечествен
истражити	употребителан
испитати	занимателан
заниман	пременљив
одобрити	устројити
обнародовати	установити
дејствовати	опуномоћити
руководити	облагородити
запоставити	обожавати
побуђење	представите
узбуђење	предложити
одобрење	поколебати

представљење	нарушити
предложење	воспитати
изслеђење	производити
изјављење	присутствовати
изјашњење	одсуствовати
колебање	изјавити
воспитавање	изјаснити
опредељење	злословити
сачињавање	предупредити
изображење	определити
уображење	сачинити
уважење	изобразити
решавање	просветити
решење	надлежати
закључење	уважити
делање	решити
одношење	закључити
споразумљење	делати
поверење	разсудити
настављање	разсмотрити
умствовање	настављати
исправљање	умствовати
чествовање	частвовати
жертвовање	жертвовати
обнародовање	надзиравати
дејствовање	руковођење
установљење	устројавање
надзиравање	развратан
разсматрање	и још неке речи.

Иако веома драгоцен, како за истраживање историје српске писмености тако и за разумевање "Вукове реформе", овај списак никако не треба сматрати потпуним. Он је Јовану Стејићу послужио само као илустрација критике Вука Караџића и Јернеја Копитара. Ипак, и данас је могуће наравити приближно потпун списак речи које је "Вукова реформа" уништила, или је то уништавање, срећом, остало само у покушају. Списак се може начинити на основу дела Његоша, Јована Стерије Поповића, Симе Милутиновића Сарајлије и других оновремених писаца, као и из сачуване писане документације (службене и приватне). Такво истраживање још није урађено, али се са сигурношћу може рећи да су творци "Вукове реформе" више српских речи хтели да униште но да их оставе у употреби. До оваквог закључка долази се на једноставан начин. С једне стране, писмени људи, посебно књижевници, имају несразмерно богатији језички фонд од неписмених. С друге, пак, у "Српски рјечник" убачено је свега око 26.000 речи, док их у стварности у српском језику има на стотине хиљада.

Јернеј Копитар и Вук Караџић стално су говорили како српска писменост мора да крене од нуле. И због тога су, поред осталог, у "Српски рјечник" унели само најнужнији фонд речи. Живот је показао да ипак нису могли да униште све што су хтели, а колико речи је страдало због њиховог недела, то прецизно није могуће рећи без једног посебног, опсежног истраживања.

2. УНИШТАВАЊЕ ВИШИХ ОБЛИКА ИЗРАЖАВАЊА

Вуковом реформом" нису страдале само многе речи, и то по правилу оне вредније, него и облици изражавања. Познато је да сиромашније језике карактерише описно изражавање, а богатије сажето, путем партиципа и других сложених облика. "Народни језик" Вука Караџића, по природи ствари, није могао да има више облике изражавања, док их је уништени књижевни језик имао у изобиљу.

На најпознатије примере описног изражавања, у недостатку одговарајућих сложенијих речи и израза, наилазимо у филмовима када се каубоји сретну са Индијанцима или колонизатори са домороцима. На жалост, после "Вукове реформе", и ми као и Индијанци чувеног поглавицу Дакота називамо описно "Бик који седи". То више не можемо рећи краће, партиципним обликом, као Енглези ("Siting bull"), или Руси ("Сидјашњи бик").

Теолог Владимир Вукашиновић навео нам је неколико сличних примера:

Грчки језик:	Оон.
Стари српски језик:	Сиј.
"Народни језик" Вука Караџића:	Онај који је.

Или:

Стари српски језик:	Благословен гјадј.
Вуков језик:	Благословен, је онај који долази.

Читава једна књига може бити написана од примера из којих се види колико је наш стари језик био моћнији од Вуковог. Био је стваран вековима, и могао је да се носи са најбогатијим светским језицима. Кроз наредне векове наш народ ће, надајмо се, поново успети да створи такав језик да са других језика неће морати да се проводи описно, или изгубљено време можда никада неће бити надокнађено.

Навешћемо најпре неколико упоредних примера из старог и новог српског језика. Прва строфа песме деспота Стефана Лазаревића "Запис на мраморном стубу на Косову", у оригиналу гласи:

Чловече,
иже српскије земље ступаје,
пришлац ли јеси или сушти ту, кто јеси и что си,
јегда придеси на поље сије јеже глаголет се Косово,
и по всему узриши плно костиј мртвих,
таже и с њими камено јестаство,
мене крстоваображена и знаменана.

Деспотову песму ми данас не можемо да преведемо, па самим тим ни доживимо како ваља. За превод ове строфе користи се чак седам речи више:

Човече,
ти који српским земљама ходиш,
ма ко да си, ма шта да си, странац или овдашњи,
као дођеш на поље ово, које се Косово зове,
по њему целом угледаћеш пуно костију мртвих,
а међу њима видећеш тада камено биће,
мене крстоликог и освећеног
како насред поља усправно стојим.

Из истог, XV века, је и повеља Стефановог наследника деспота Ђурђа Бранковића манастиру Есфигмен на Светој Гори. Између осталог, деспот Ђурађ на једном месту каже: "И

молим егоже Бог изволић премнику бити по нас..." Вуковим језиком, то се преводи на следећи начин: "Молимо и онога кога ће Бог изабрати да буде наследник после нас..." Дакле, само за превод једне полуреченице потребно је употребити три речи више.

Анализирајући Немањину повељу Хиландару из 1199. године, Петар Ђорђевић указује на радни глаголски придев прошлог времена старијег типа, "који нема еквивалента у нашем језику". Као да и Немањин језик није наш! Ево примера:

Немањин језик: Рождашија
Вуков језик: Она која је родила

Немањин језик: Ваплшташаго се
Вуков језик: Онога који се оваплотио

Немањин језик: Вачловечаше се
Вуков језик: Онога који је постао човек

Немањин језик: Извољшу
Вуков језик: Ономе који је изволео.

Навешћемо и два примера из новијег доба. Први је "Начертаније" Илије Гарашанина из 1844. године. На неколико места у овом документу наилазимо на укрштање старог и новог језика. Тако у трећем пасусу Гарашанин пише:

"...Она (Србија) само у сојузу са осталим окружавајућим је народима за постићи своју будућност свој задатак имати мора."

Већ у следећем пасусу "окружавајући је народи" претварају се у "нареде који је окружују":

"Из овог познања проистиче черта и темељ српске политике, да се она не ограничава на садашње њене границе, но да тежи себи приљубити све народе српске који је окружују."

Узгред буди речено, овде се види и политичка разлика између Гарашанина, тј. званичне Србије тога доба, и Вука Караџића. Гарашанин се залагао за уједињење Срба, а не за уједињење Јужних Словена и стварање Југославије.

Други пример чини део писма кнеза Михаила Обреновића Вуку Караџићу из 1860. године (и тај пример смо раније наводили, само другим поводом):

"Јутрос су неколико солдата били код мене, обучени у новим униформама, пројектираним Ранком Алимпићем и вашим сином, за нашу војску. Мустра пројектирана сином вашим мени се допада за нашу народну војску; не знам шта ће бабо рећи."

Значи, уместо "пројектирана вашим сином", сада се може рећи само описно: "Коју је пројектирао ваш син".

Примере из једног развијенијег страног језика навешћемо уз помоћ Владимира Јагличића, преводиоца са руског и песника. Пре "Вукове реформе", сматра Јагличић, било је једноставно преводити са руског на српски, јер су то били и веома сродни, и приближно једнако развијени језици. Сада, међутим, наши преводиоци понекад наилазе на велике тешкоће. Један од најпознатијих примера даје Пушкинова песма "Волео сам вас", чији је задњи стих практично непреводив на Вуков српски језик. У тој песми Пушкин говори о својој бившој љубави и на крају јој, на растанку, поручује:

"Как дај вам Бог љубимој бић другим"

То значи:

"Као што, нека да Бог, треба да будете вољена од стране другог човека."

Наши преводиоци су се много мучили око овог стиха. Сматра се да су се најбоље снашли Ирена Грицкат и Милорад Павић, овако превевши Пушкинове речи:

"Нек Бог да други тако да вас воли."

Ипак, ово је препричавање Пушкиновог елегантног "љубимој бић другим", јер у нашем језику више није могуће рећи вољена другим".

Сем примерима са партиципом, осиромашење српског језика Јагличић доказује и навођењем неких "нeнародних облика" инфинитива, одбачених "Вуковом реформом". Тако, једна песма великог руског песника Тјутчева почиње следећим стиховима:

Умом Росију не поњаћ,
Аршином опшчим не измерић.

Дословни превод гласи:

Умом се Русија не може схватити,
Аршином се општим не може измерити.

У нашем, Вуковском, језику мора се дакле користити испомоћ глагола "моћи", уз речицу "не", док у руском језику сама та речица функционише као помоћни глагол. Наводимо још пример из једне песме Александра Блока:

Замерли далече,
поздније слава,
отзвучали речи.
Памјат всјо жива.

У дословном преводу то би значило:

Замрле су у даљини,
окаснеле речи,
изговорени су говори.
Сећање је још живо.

Последњи Блоков стих, "Памјат всјо жива", не може се адекватно превести на српски језик. Преводац може да каже нешто приближно, попут наведеног, разводњеног израза "Сећање је још живо", али његовом сналажењу ипак измиче једна димензија Блоковог стиха. У изразу "Сећање је још живо" нема оног, и у руском неизговореног, али присутног "ипак, упркос свему", што се све обухвата маленом речју "всјо".

"Руски језик је 'савитљивији' од нашег, и у њему се са мање речи може више рећи", закључује Јагличић. А као песник, он каже да је старосрпски језик несумњиво погоднији за поезију од Вуковог. Вукова реформа задала је смртни ударац тзв. узвишеном песничком стилу. "С обзиром да је један од циљева поезије примордијално сећање, тј. сећање на постање света и људског рода, до чега песник долази у тзв. светлим тренуцима песничког надахнућа, сваки насилан прекид са пређашњом традицијом производи ужасан ефекат бумеранга и деструира оно што је заједничко свим народима света у свим епохама. Од ударца Вукове реформе наша поезија се опорављала јако тешко и мукотрпно, поред осталог и зато што је Вук 'одстрелио' неке вредне и радишне песнике о којима данас знамо веома мало - готово ништа. Мало је познато да је Лукијан

Мушицки изванредан песник, да ни Јован Поповић Стерија за њим не заостаје. Тек однедавно се открива да је Сима Милутиновић Сарајлија ипак прворазредно име наше поезије с почетка XIX века, а сви су они, мање или више, били Вукови противници", каже Јагличић.

Да Вукова језичка револуција није била неопходна, макар у домену песничког говора, за Јагличића је доказ и поезија његових следбеника - Бранка Радичевића, Змаја, Ђуре Јакшића... Иако спадају у тзв. веће романтичаре, они нису бољи, бар не осетно, од на пример Мушицког или Сарајлије, а поготову не од Његоша. Наравно, овде се могу додати имена Гаврила Стефановића Венцловића, деспота Стефана, монахиње Јефимије и многих других, чије уметничке домете можемо оцењивати различито, али које, скупа, обухвата општи закључак да су незаслужено скрајнути због последица "Вукове реформе".

Сиромашење српског језика уништавањем виших облика изражавања није могло да промакне нашим лингвистима. Али, за њихов третман овог питања тешко је наћи и најмању реч разумевања. Један од примера даје нам Павле Ивић у анализи језика и правописа "Есфигменске повеље". Он и овде полази од "двојства" српског језика у средњем веку, "народном језику" супротстављајући "српско-словенски црквени и књижевни језик". Као што смо већ рекли, наши лингвисти тврде да се "ненародни" језик користио у цркви и црквеној књижевности, а "народни" у свакодневном животу и списима правног карактера. Ови захтевају прецизност, док на апстрактном црквеном језику наводно није могуће бити прецизан.

Видели смо, такође, да је оваква подела српског језика неоснована: ту једино може бити речи о природним разликама у језику, услед различитог нивоа образовања појединих слојсва становништва, специфичности неких занимања, итд. Овај наш закључак поткрепљује и пример са "Есфигменском повељом". Ивићу је својствена тврдња да су повеље, као правни акта, писане на "прецизном" народном језику, али сада, у једном конкретном случају, он наилази на проблем како то доказати. Своју теорију покушава да спасе тврдњом да је, ето, баш у овој повељи "народни језик сразмерно мало заступљен". И то колико мало! Ивић успева да наведе само четрнаест речи, од којих две ("будемо" и "даваа") понавља два пута. Али, најзанимљивије је видети на основу чега водећи српски лингвиста дели речи на "народно" и "ненародне"?

На основу њихове једноставности, односно сложености. Просте речи (глаголи, придеви, именице, заменице, прилози и предлози), дакле оне најелементарније, које се најпре науче и које зна свако, по његовом суду спадају у "народни језик". Оне, пак, речи за које је потребан макар и најнужнији ниво знања (партиципи, аористи, инфинитиви, итд.), Ивић сматра "ненародним"!

Тешко је наћи израз да се опише овако скандалозан начин размишљања, чак и кад потиче од ђака који никако не успева да добије прелазну оцену из матерњег језика, а камоли од водећег академика за језичка питања. Јер, зашто би именице и заменице припадале "народном језику", а партиципи и инфинитиви "ненародном"? Зато што је ове друге теже научити? Конкретно, зашто би "манастир" и "царина" биле народне речи, а "просимое" и "вишереченому" ненародне?

Овај пример пружа нам могућност да до краја разумемо званичну поделу наше лингвистике на "народни" и "ненародни" српски језик. Ивић каже да први имамо у оним деловима повеље "где се набрајају имања и њихове међе, а поготову тамо где се ређају имена дарованих људи". То у ствари значи да "народни језик" чини тек нешто више од набрајања имена људи и места. Као да на "црквеном и књижевном језику" градови, села, имања и људи имају друга имена! И као да Ивић не зна да само домородачки језици немају сложене облике изражавања! Какве бесмислице!

3. ЊЕГОШЕВ И ВУКОВ ЈЕЗИК

Иако је реч о српском језику из истог периода, ипак између језика Петра Петровића Његоша и Вука Караџића стоји огромна разлика. Његошево дело ставља круну на хиљаду година развијани и усавршавани српски језик, док је Вуково недела покушај уништавања тог десетвековља. Да је средином прошлог века наш језик наставио да се развија на својим богатим традицијама, тј. да се

наставило оним стазама којима је ишао Његош, то би оставило трага и на српски језик, и на српски народ уопште. Као што је, с друге стране, и Вуков пут оставио трага, само друге врете.

Средином прошлог века су, дакле, постојала два темеља за даљу доградњу српског језика. И мада вуковци сматрају да Његошево дело чини онај гори, њихов темељ, ствари стоје другачије. То и они сами признају када се нађу у ситуацијама, попут Павла Ивића малочас, да морају да доказују своје апсурдне тврдње. Ево како у својој књизи "Славенизми у Његошевим песничким делима" Светозар Стијовић тражи излаз из замке:

"Његош је до данас, познато је, хваљен као изразити пример писца на народном језику, а у том контексту су помињани 'Горски вијенац' и 1847. година".

Овде Стијовић понавља познату пропагандну тезу наших лингвиста. Али, он је ову реченицу дао само ради "мира у кући", да се "ауторитети" који је понављају током читавих својих каријера не би нашли погођеним. Онда саопштава истину:

"Код њега заиста има, као што је и речено, и дела и пасажа на чистом народном језику. Велики песник и филозоф, међутим, због тематике својих дела, уопште није могао да се задовољи оскудном народном лексиком. Он је руковао појмовима којих нема у средини необразованих људи, па, према томе, ни у њиховом говору".

Сада Стијовић здраво поставља проблем. "Чисти народни језик" посматра као збир речи и израза "необразованих људи", док је за уметничко остварење већег домета ипак потребно много више. Ако повучемо паралелу са схватањима Павла Ивића, лако закључујемо да Стијовићев "чисти народни језик" чине заправо именице, заменице, прилози, предлози и други прости облици. За онај други, виши, филозофски и песнички језик, потребне су још апстрактне речи, затим партиципи, инфинитиви и остали сложени облици. Таква ситуација је природна и има је у сваком језику. Била би природна и у схватањима Павла Ивића и Светозара Стијовића, да језик неписмених не апсолутизују, само њега називајући српским. Стијовић у својој књизи даје речник апстрактних речи и виших облика изражавања Његошевог књижевног језика, али га оптерећеност класичним лингвистичким "знањем" онемогућава да изведе једини логичан и исправан закључак: то су српске речи и изрази.

Читалац ће се свакако запитати: чији би то речи и изрази били у делима једног од највећих српских песника, но српске? Одговор је колико зачуђујући, толико и изненађујући. Према Стијовићу, испада да је Његош своја дела писао на руском језику! После наведене примедбе да му нису били довољни појмови из "средине необразованих људи", дакле из "српског народног језика", Стијовић саопштава где је Његош посезао за вишим речима и изразима:

"Био је, дакле, у срећном положају да познаје рускословенски језик, и сам руски, и свој је књижевни језик, као и већина српских писаца онога времена, сматрао отвореним за све што се у тим језицима налази, нарочито када тога нема у народном језику". Да није реч о забуни, видимо из самог Стијовићевог речника Његошевих "славенизама", односно апстрактних речи и виших облика изражавања. Иза сваке речи он је навео њену припадност. Највећи број речи носи ознаку "рсл" (рускословенски), "цсл" (црквенословенски), "х" (хибрид према руском језику) и "р" (руски језик). Само иза мањег броја речи стоји "сел" (српскословенски), док уопште нема одреднице "с" - српски језик! Ево како то изгледа на примеру неколико насумице одабраних речи на слово "г":

глупост (рсл)	гнусли (цсл)
гнуство (цсл)	гнушавати се (х)
гњездилиште (р)	год (година) (цсл)
гордевина (рсл)	гордељив (р)
горди (рсл)	гордити се (рсл)
гордовладац (рсл)	гордост (рсл)
господ (цел)	господњи (цсл)
грб (р)	грозити (цсл)

Како је Стијовић успео да у Његошевом делу не види ни једну српску реч (изузев простих)? Тако што је најпре речи које су због заједничког порекла исте или сличне у руском и српском језику, назвао црквенословенским именем. То је неопходно, каже, да би те речи биле "неутралне при међусобном супротстављању, статистичком или неком другом, српскословенских и рускословенских црта".

Убедљиво објашњење, зар не? Наравно да није, јер ако је то "супротстављање" толико важно могло се поред сваке српске речи једноставно нагласити да таква слична постоји и у руском језику. Стијовић је ово морао да чини из других разлога: зато што српска лингвистика не признаје постојање било каквог српског језика, сем оног скромног, својственог необразованим људима, пре Вука Караџића.

Стијовић је затим још неке Његошеве српске речи прогласио руским, означавајући их са "рсл", под следећим образложењем:

"Посебно ваља нагласити да је ознака 'рсл' за облике с јекавским рефлексом јата у Његошевом говору, условна. Уз такве речи, могла је, дакле, ићи и ознака 'цсл', с тим што би уз њу била потребна ограда у супротном смеру, тј. да у одговарајућој лексеми из црквенословенског фонда јекавизам представља заједничку црту Његошевог говора и рускословенског језика. Ради се, наиме, о црквенословенској лексици, која је живела у обема редакцијама и чији је један од дистинктивних елемената рефлекс јата: **е** српскословенски, а **је** рускословенски, који је код Његоша имао ослонца и у дијалекту, односно језику. С обзиром на то да је реч о славенизмима, а не о народној лексици, овакви ликови су ипак означавани као рускословенски".

Нас, заиста, веома интересује да ли је неком читаоцу јасно шта је Стијовић овим хтео да каже. Нама је познато да је Његош, у недостатку одговарајуће стандардизације, мешао екавски и јекавски дијалект српског језика. Његошева екавштина долази из традиција српске књижевности, почев још од најстаријих времена, а јекавштина из црногорског говора. Могуће је да "јекавизам представља заједничку црту Његошевог црногорског говора и рускословенског, тј. старог руског језика, али зашто би у том случају Његошева јекавица била означавана као "рсл"? Тим пре што и Стијовић каже да она "има ослонца и у дијалекту, односно језику". Али, у ком то језику? Српском, наравно Међутим, у следећој реченици Стијовић гради апсурдни закључак да то ипак није српски језик, чак ни "народни", већ славенизам, па су зато "овакви ликови ипак означавани као рускословенски"! Примера ради, Стијовић за реч "смјелост" тврди да је рускословенска!

Наши лингвисти упадају у овако апсурдне ситуације због претходних, за све обавезних ставова: пре Вука Караџића није постојао српски књижевни језик; Вук Караџић је "отац српске писмености" па тек од његовог времена почињу да се стварају виши облици изражавања, итд. А како је већ, на основу једног текста из предвуковског времена лако утврдити да то није тачно, не остаје ништа друго него хиљаде речи, израза и сложених облика прогласити несрпским. Отуда оно мноштво несрпских имена за стари српски књижевни језик.

Ипак, Стијовић је написао једно вредно дело, јер је, попут Меше Селимовића раније, начинио искорак у односу на вуковске језичке табуе. Тај искорак састоји се у јасном сагледавању чињенице да је наш "народни језик" заправо био само језик "необразованих људи", док је паралелно постојао и један богатији језик, онај образованих слојева становништва. А та разлика у богатству језика по природи ствари доводи до разлике у начину и дубини размишљања, тј. у мудрости. Зато разлика између Његоша и Вука није само језичке, већ и духовне природе. Његошева дела чине и језички и филозофско-духовни врхунац десетвековља српске писмености. Вуков пут, насупрот, жели све то да поништи. Он истиче мрак неписмености проистекао из тешке ситуације у којој се нашао наш народ под турском окупацијом. Уместо да се прва повољна прилика искористи за описмењавање, са Вуком се кренуло у супротном правцу!

У том смислу одлични су примери које Стијовић даје да би показао разлику између народног, Вуковог, и "вишег", Његошевог језика. Та разлика је уочљива и у самим Његошевим

делима. Ако је неки јунак из народа и говори о свакодневним стварима, онда Његош нема потребе за посезањем "вишег" језика, и обрнуто.

Примера вишег стила највише има у "Лучи микрокозми". Ту је Његош потпуно на свом терену:

Страшна судба првијех небесах,
о којој је помислит ужасно,
она даде смјелом грабителу
случај згодан те простор завлада,
и присвоји име свемогуће
својом вољом, својим согласијем.
Ово страшно падење небесах,
начало му у тмине унесе,
тме вјековах вечно непроходне,
око њега нагомила кругом.

У народном стилу Његош је испевао песму "Кула Ђуришића":

Није чудо, драги побратиме,
јер Ускоци посјекоше Турке,
јер Ускоци узеше оружје;
тако су се вазда научили.
Но је чудо од те женске главе
што учини Ружа Лаковића:
у поћеру пошла за Турцима,
те с двојице скинула оружје.
То је теже свој турској крајини
но њихове посјечене главе.

Лако је уочити разлику између стихова у првом и другом примеру: у богатству речника, писмености, мудрости, духу... Ако је тачно да свака књига има по једну кључну страницу, може бити да је у нашем случају то управо ова. Потребно је само пажљиво прочитати горње стихове, и ништа више, да би се разумела читава "Вукова реформа".

Без ње наш језик би наставио да се развија Његошевим путем. Заиста је непремостива разлика између језичког, па и духовног, темеља једног Његошевог префињеног:

Да, свагда ми драги наставниче,
српски пјевче небом осигјани,
задатак је смјешни људска судба...
и сировог, простодушног:

Није чудо, драги побратиме,
јер Ускоци посјекоше Турке,
јер Ускоци узеше оружје...

Колико бисмо данас били духовно богатији да нам је отац писмености уместо "драгог побратима" био "драги наставник"! Да је надјачала та, наоко тек језичка нијанса, којом је Његош (и не само он) успео да кроз тешке векове провуче духовност Светог Саве...

И док је мудри Његош могао да прилагођава језик јунацима својих дела, у вуковском народном стваралаштву свугде срећемо тај исти стил:

Разбоље се Краљевићу Марко
Покрај пута друма јуначкога,
Више главе копље ударио,
А за копље Шарца привезао...

Или:

Кад Лазару одсекоше главу
На убаву на пољу Косову,
Од Србља се нико не десио,
Већ се деси једно Туре младо...

Или:

Тамо кажу гору јаворову,
И у гори воду Босиљкову,
И код воде Босиљку дјевојку,
Ките кити, подвезице плете...

Па чак и у језику који народни певач приписује Светом Сави:

Тад му вели светитељу Саво:
'Чобанине, мој по Богу сине!
Јеси много Богу згријешио,
Но ако ћет. мене послушати
Три ћеш добра уједно иматиГ...

А ево како на тему јунаштва, уобичајену за усмену народну поезију, у "Горском вијенцу"
Његош пева узвишеним стилем:

Паде Милош, чудо витезовах,
жертвом на трон бича свијетскога.
Гордо лежи велики војвода
под кључевма крви благородне,
ка малопред што гордо иђаше,
страшном мишљу прсих надутијех,
кроз дивјачне тмуше азијатске,
гутајућ их ватреним очима..

Или, у једној својој песми, Његошев учитељ Сима Милутиновић Сарајлија:

Српски јунак Вељко Петровићу
Карађорђево преславни војвода
И господар неготинска круга
Смрт на мејдан изазвао саму,
Најпосле се и ш њом огледао.

Смрт га иста побједит не могла

Загрлила, ш њим се побратила,
пак с лаврима и под оружијем
Кроз гроб сами у вјечност спровела!

Ради илустрације два стила, нижег и вишег, који су се у првој половини прошлог века надјачавали да би само један постао темељ будуће српске духовности, могу се узети и било који други примери. За крај, насумице бирамо по неколико стихова Филипа Вишњића, главног Вуковог народног певача, и Јована Стерије Поповића, једног од његових највећих противника. Филип Вишњић:

Боже мили, чуда великога!
Кад се ћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга постане судија... Јован Стерија Поповић:
Шта? Тако брзо? Ни три пуна лета
Његове славе не потраја зрак.
И као печурка, у калу зачета,
Прсну о густо тврда гроба мрак...

4. ТУРЦИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Неки путописци XVIII века бележе да је језик српских сељака имао толико турцизама да би и Турчин из Анадолије, који не зна ни речи нашег језика, могао са њима како-тако да се споразуме. Према књизи Асима Пеце "Турцизми у Вуковим рјечницима", број турцизама у српском језику је "изразито велик" - има их око 10.000. Ипак, тврди Пецо и то доказује неким примерима, обиље турцизама не омогућава Србима да успоставе ни најелементарнију комуникацију са Турцима. За основно споразумевање на неком језику потребно је знати свега неколико стотина речи, али не било којих. Ту спадају глаголи и други елементи за градњу реченица, које српски језик није примио од турског. "Наш језик, као језик прималац, примао је само називе за поједине предмете и појмове, али не и читаву граматичку 'опрему' тих ријечи", каже Пецо. Он наводи стихове песме Алексе Шантића "Из Бир Хади-Бобина долафа", карактеристичне по великом броју турцизама:

"Два илума, џанум, што пишу џериде."

Ако се из ових стихова издвоје наше речи "два" и "што пишу", остају турцизми "илума", "панум" и "џериде", али без икакве поруке и исказане мисли. Пецо, међутим, не каже да се исто дешава и у обрнутом случају: без наведених турцизама ни српске речи немају смисла.

"Да би се исказала цијела мисао, нису довољни само појмови. Неопходни су и други чланови без којих не постоје реченице. Потребна је граматика. А турска граматика није никада постала саставни дио наших изражајних средстава", закључује Пецо, уместо придева "српски" упорно користећи заменицу "наш". Његов закључак је да нам "те ријечи не сметају много", и да у крајњем нису битне, с чим бисмо се тешко могли сложити. Турцизми свакако "не сметају" заговорницима стварања посебне муслиманске нације од потурчених Срба, њиховог одвајања од српских и уопште словенских корена, и прикључења исламском свету, у првом реду Турској. Све ово утолико више имајући у виду текући грађански рат у бившој Босни и Херцеговини. Међутим, објективно посматрано, дуговечна турска окупација оставила је негативне последице и на српски језик.

Потурчене Србе турцизми су за један корак више одвојили од њихових корена. Код православних, пак, то одвајање се исказивало нешто другачије: потискивањем језичког, па самим тим и културног наслеђа, губила се веза са старом византијско-српском цивилизацијом, за рачун

једне стране и непријатељске, оријенталне. Посебно, византијско-српска цивилизација била је далеко изнад турске. Турци, заправо, нису дали никакав допринос развоју цивилизације. Њихова окупација за Србе је представљала назадак у сваком погледу, па тако и језичком.

Ранији грчки утицаји на српски језик сасвим су друга прича. На основама грчког језика успешно су створени и српско писмо и српски књижевни језик. Грчки узор дали су српском језику управо оно што Турци нису били у стању да наметну: граматички систем и више облике изражавања. Зато је српски језик рано стао уз бок најразвијенијих светских језика, и то је разлог што турска најезда није могла да уздрма његову основу.

И каснији руски утицаји оставили су трага на српском језику. Видели смо, у једном периоду Срби су свесно свој књижевни језик готово потпуно заменили руским. Међутим, стари српски језик је још увек био тако моћан, да је за неколико деценија заправо он асимиловао тај руски језик. Тако је српски језик постао још богатији, с тим што, наравно, такав процес не би био могућ да није било велике сличности два језика.

Турски језик више је утицао на говор наших неписмених, но писмених људи, и више на усмено но писано стваралаштво. Вук Караџић је оптуживао писмене Србе да је њихов језик превише под страним утицајима, јер су се образовањем и службовањем у иностранству наводно одвојили од народа, али није био у праву. Српска елита је знала више страних језика, али је за разлику од неуког света правила брану према њима. Ту могућност пружало јој је далеко веће знање српског језика. Због тога више страних речи (турцизама) можемо наћи у песмама које је сакупио Вук Караџић, него у делима српских писаца, његових савременика. свеједно што су Вукови певачи живели у Србији, а многи наши писци тога доба у туђини. Управо у томе лежи још један разлог неједнаке расподеле турцизама на поједине слојеве нашег народа: необразовани Срби знатно више су били у додиру са Турцима (зато су и били необразовани). Оног тренутка када је "Вуковом реформом" говор необразованих проглашен за српски књижевни језик, употреба турцизама проширила се на све слојеве становништва. "Вукова реформа" је и иначе значила осиромашење српског језика, па није чудо што је на овај начин у том процесу своју улогу одиграо и заостали турски језички елемент. Он је допринео да се још више униште виши облици изражавања, начињени на основама грчког језика, и богатство речника, допуњено руским утицајем.

Вуков "Српски рјечник" из 1818. од 26.000 речи имао је око 2.500 турцизама, а његово друго издање из 1852. године од 40.000 речи садржало је 3.700 турцизама. У оба случаја, дакле, скоро свака десета Вукова реч била је турска. При томе, као и у укупном броју од око 10.000 турцизама у српском језику, не узимају се у обзир речи са српском основом а турским суфиксима, као што су "лија", "лук" и "џија", у речима "новајлија", "пасјалук", "шибација", итд. Такође, стоји напомена да се турцизмима називају све оријенталне речи доспеле у наш језик преко Турака (турске, арапске, персијске, итд.). Многи турцизми временом су нестали из нашег језика, пре свега због промењеног начина живота, али их се велики број чврсто укоренио. Ради илустрације, из књиге Асима Пеце навешћемо краћи списак из ове друге групе. Сви наведени турцизми преузети су из Вукових речника, овде у нашем избору.

ТУРЦИЗМИ ИЗ ВУКОВИХ РЕЧНИКА

ЗНАЧЕЊЕ ТУРЦИЗАМА

абација	сукнар (врста занатлије)
абер	вест, глас
Авала	некад град Жрново, данас планина
авлија	двориште
ада	речно острво
аждаја	неман
ајат	надстрешница
ајвар	врста јела
ала	митолошко чудовиште, прождрљивац

алав	прождрљив
алат	прибор за рад
алва	врста слаткиша
алка	карика
ама	али, само
аман	готово, скоро
аманет	опорука, завет
амбар	просторија за жито или брашно
антерија	врста одеће
ар	мера за површину
арпацик	семенски лук
аршин	мера за дужину
ат	племенит коњ
атар	сеоско подручје
бабо	отац
бадава	бесплатно
бадем	врста воћа
бајат	устајао
бајати	врачати
бакалница	трговина на мало
бакар	врста метала
баклава	врста колача
бакрач	бакрени котао
балвап	трупац
балчак	дршка сабље или мача
барабар	упоредо
бар, барем	макар
барјак	застава
барут	пушчани прах
батак	нога, крак
баталити	(по)кварити
башка	посебно
башча, башта	воћњак, врт
бедем	зид
белај	несрећа, зло
бенав	луд, будаласт
бербер, берберин	брица
берићет	обиље
бећар	нежења
бехар	воћни цвет
бибер	папар
бина	кућа, зграда
боја	маст, премаз, фарба
бојаги	тобоже
бојација	врста занатлије
боранија	врста поврћа
бостан	лубеница
бубрег	орган, део тела
будак	крамп, пијук
будала	луд

буздован
буљук
бунар
буразер
бургија
бурма
бусија
бут,бутина
буџак
вајда
вала (валах)
(хвала)
вишек, фишек
вуруна, фуруна
гајде
гајтан
галама
губа
дадиља
дар-мар
дева
делија
диван
диванити
дизгин
дилбер
дирек
домазлук
дорат
драмлија
дуван
дувар
дугме
дуд
дурбин
дућан
душек
душман
Ђердап
ђубре
ђувегија
ђувеч
ђуле
ђутуре
еј
ексер
ем
ергела
забадава
занат

врста оружја
чета војске
вештачки извор
брат
сврдло
венчани прстен
заседа
бедро, стегно
угао
корист
богами
(благодарим)
папирна кеса
пећ
музички инструмент
врста врпце
плач, дрека
кожна болест
одгојитељица
неред
камила
јунак
врста софе
разговарати
кожни поводац
драган, љубавник
греда,стуб
домаће животиње намењене узгоју
врста коња
крупна сачма
врста опојне траве
зид
пуца
врста воћа
двоглед
трговина
врста постеље
непријатељ
топоним
гнојиво
младожења
врста јела
топовско зрно
све заједно
усклик
клинац
и, а, поред тога
узгајалиште коња
узалуд
врста занимања

запт,заптивање
заитин, зејтин
зелена када
зумбул
инат
јагма
јапија
јаруга
јастук
јатак
јеге
јелек
јогунаст
јок
јорган
јуриш
кабадахија
кабаница
кабаст
кафа
кафана
кавга
кавез
кадар
казан
каиш
кајгана
кајмак
кајсија
калај
каламити, калемити
калауз
калаштура
калдрма
калем
калуп
камџија
канап
кука,
капак
капија
кара
караманка
каранфил
караула
карван, караван
касаба
касапин
кат
катран

стега
уље
врста цвећа
врста цвећа
каприц
грабљење, пљачка
дрвена грађа
бразготина, рупа
подглавље
скривач хајдука
оштрач
прслук
својеглав
не, није, нема
врста покривача
навала, напад
насилник
део одеће
крупан, велик
врста напитка
врста угоститељске радње
свађа
крлетка
способан
бакрени котао
кожни опасач
врста јела
скоруп
врста воћа
коситар
навртати воће
путовођа
жена која не пази на своје понашање
врста пута
цевка за намотавање конца
облик, образац
бич
узица канџа
чакља
поклопац
врата
црн
врста крушке
врста цвећа
стражарница
поворке робом натоварених камила
градић
месар
спрат, ред
грађевински материјал

качамак	врста јела
кашика	жлица
кеса	врећа
кестен	врста воћа
кидисати	нападати
кијавет	судњи дан
кирија	закупнина
кичма	леђа
коврчаст, коврцаст	куштров, кудрав
колан	врста појаса
комора	залиха
коморција	коњоводац
комшија	сусед
конак	преноћиште
копча	слона
корбач	бич
креч	клак
кубе	свод, купола
кубура	мала пушка
кубурити	патити се
кујунција	врста занатлије
кула	део утврђења
кулук	тежак посао без одговарајуће награде
кундакдео	пушке
кусур	новац који се враћа при куповини
кутија	врста посуде
лакрдја	реч, говор
лала	тулипан
лем	калај
лемити	лепити лемом, калајисати
лепеза	махалица
леш	мртво људско или животињско тело
лимун	врста јужног воћа
лула	део прибора за пушење
магаза	остава
маја	квасац
мајдан	рудник
мајмун	врста дивље животиње
маказе	ножице
мамуза	оструга
мамуран	бунован
мана	недостатак
мандал	запорница
марама, марамица	убрус
махнит	будаласт
мегдан	поље, трг
мезе	закуска
мелез	мешанац
менгеле	врста алатке
мердевине	стубе

мермер
мертик, мертек
механа
минђуше
мираз
муфте
мушема
мушмула
муштерија
муштулук
набасати
нана
наранча, наранца
нишан циљ,
обашка
одаја
оклагија
олук
ортак
осакатити
оџак
пазар
памук
папуча
пара
парче
пастрма
пашеног
пекмез
перчин
пешкир
пилав
пиљар
пиринач
рабација
разгалити
ракија
раскалашити се
раф
реза
русвај
ршум
сат
сакат
саксија
самур
сандук
сантрач
сарач
сарма

мрамор
греда, дирек
крчма
наушнице
наследство
бесплатно
врста платна
врста воћа
купац
награда
нагазити, наићи
баба
врста јужног воћа
мета
посебно
соба
врста кухињског штапа, сукаљка
одводник кише
сарадник
озледити
димњак
пијаца
индустријска биљка
врста обуће
новац
комад
суво месо
муж женине сестре
укуван воћни сок
кика, коса
убрус
врста јела, светковина
продавац поврћа
рижа
колар, кочијаш
обезбрижити
врста алкохолног пића
разуздати се
врста оставе
запор
лом, чудо
љутња или вика на некога
часовник
богаљ
посуда за цвеће
врста крзна
дрвени ковчег
бунарска ограда
врста занатлије
врста јела

сатара	месарска секира
сач	метални поклопац за огњиште
сачма	ситна оловна зрна
седеф	део љуштуре бисерне шкољке
сефте	први дневни пазар
сирће	оцат
сој	род, племе
сокак	улица
софра	трпеза
срма	сребро
срча	стакло
сунђер	спужва
табак	слој, ред, арак
табан	доња страна стопала
табор	батаљон војске, група
таван	поткровље, строп
таман	управо, истом
тамбура	музички инструмент
тандара-мандара	збрда, здола
тане	топовско зрно
тапија	јавна исправа о власништву
тас	врста посуде
тезга	трговачки сто
тепсија	врста посуде
теразије	вага
тестера	пила
тигањ	тава
тимарити	чистити коње
тољага	батина
топ	врста оружја
топуз	врста оружја
Топчидер	топоним
турпија	стругалица
туткало	врста лепка
тутун	дуван
ћар	добитак
ћаса	врста посуде
ћата	писар
ћебе	вунени покривач
ћевап	врста јела
ћела	део главе без косе
ћорав	слеп
ћосав	мушкарац без браде и бркова
ћошак	угао
ћумур	угаљ
ћуп	дубљи земљани суд
ћуприја	мост
угурсуз	неваљалац
улар	поводац
урма	датула

утаманити	затрти
фењер	врста лампе
фитиљ	жижак
фуруна	врста пећи
хајат	ходник, трем
хајде	иди, пођи
хајдук	борац за слободу за време турске окупације
	одметник од власти
хапс	затвор
чак	шта више
чакшире	врста панталона
чамац	пловни објекат
чанак	земљана посуда
чарапа	део одеће
чарка	мало препуцавање
чаршав	стони или креветни покривач
чаршија	део града
чекић	врста алатке
чекрк	дизалица
чесма	точак, испусни део за воду
чизма	врста обуће
чик	дођи, хајде
чинија	врста зделе
чичак	врста бодљикаве траве
чобан	пастир
чоја	врста тканине чорба супа
чукунбаба	-
чукундеда	-
чутура	пљоска
џаба	бесплатно
џак	врећа
џелат	крвник
џеп	прорез на одећи са мањом врећицом
џибра	комина
џигерица	јетра
џукела гадан,	отрцан пас
шал	део одеће шатор
шебој	врста цвећа
шегрт	занатски ученик
шедрван	водоскок са базеном
шенлук	веселе
шећер	врста сладора
шимшир	зимзелена биљка
шира	грожђани сок
шкембе	желудац
ширит	врста траке
шуга	свраб

5. ПСОВКЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Кажу да само мађарски Цигани псују горе од Срба. То не можемо да проверимо, али чињеница је да је наш савремени језик познат по обиљу псовки. Оне су толико бројне, да ми на њих више и не обраћамо пажњу. Не може се прошетати улицом, ући у биоскоп, аутобус, или било где, а да се не чује нека псовка.

Обилна употреба безобразних речи производи многе негативне последице, по питању морала, културе, менталитета, на социолошком и психолошком плану, итд. Те последице ружног изражавања морале би бити предмет посебних истраживања и предузимања одговарајућих мера, што се на жалост још никада није десило.

Псовке несумњиво иду уз простије, да не кажемо простачке, варијанте једног језика. Што је језик сиромашнији, то у њему има више псовки, и обрнуто. Такође, и псовке и језичко сиромаштво карактеристични су за примитивне и необразоване људе.

Утврдити порекло псовки, и уопште простог начина изражавања, није тешко. Примера ради, док је изворни енглески језик познат по префињеном речнику, већ његова америчка варијанта је доста грубља, искваренија и простија; у њој има много псовки. Узрок овоме је лако пронаћи у чињеници да су први бели насељеници Америке регрутовани из најнижих друштвених слојева. Они су у једном доста дугом пременском периоду диктирали језички стандард на америчком континенту, што касније, када је порастао образовни ниво становништва, више није могло да се исправи.

Нешто слично десило се и са српским језиком. Нема истраживача који не хвали наш стари књижевни језик; његову финоћу, елеганцију, мелодичност, богатство израза... Псовање на том језику једнако је незамисливо као и на енглеском Виљема Шекспира, а тако исто је од њега неодвојив висок ниво културе и васпитања, свеједно је ли реч о нашим средњовековним дворовима или грађанском сталежу с почетка XIX века. Нема сумње да се промена одиграла с Вуком Караџићем и "његовом" реформом. (Сучељавање двају језичких варијанти, и уочавање разлике, видећемо касније у полемикама "оца писмености" са неистомишљеницима.) Победом те примитивне језичке варијанте нужно су уследиле катастрофалне последице: сиромашење речника, уништавање виших облика изражавања, турцизми, псовке, итд. Наравно, дошле су и одговарајуће последице у понашању, култури, моралу, васпитању...

Као што су у речницима Вука Караџића изостајале највредније речи, тако се на другој страни тај мањак надокнађивао обиљем простакула. Вероватно нема безобразне речи и њеног облика који нису нашли места у "Српском рјечнику". Управо због безобразлука митрополит Стратимировић је тај речник анатемисао, а кнез Милош забранио. Тако писати у оно време заиста је било незамисливо, па су вероватно у праву аутори који тврде да је и то Вук учинио по наговору Копитара. Јер, тек са турцизмима и псовкама "Вукова реформа" се уобличавала у једну правилну, заокругљену целину. Копитарев циљ је и овде лако прозрив: наметање некултуре српском народу, да би га једна јака култура лакше освојила.

Лингвисти вуковци за обиље псовки Вука Караџића дају уобичајену одбрану: постојале су у народу, па су зато морале бити записане. Ево, примера ради, како је то један од њих образложио у поговору порнографске збирке песама Вука Караџића "Црвен бан": "Срамотне речи! Да, управо су оне без имало обзира, онако како се у народу говоре, ушле у ове песме. У народном говору постоје, па није никакво чудо што су нашле места у остварењима народног певача".

Стандардан је и наш одговор на овакву демагогију: народ не чини само један његов део, поготову не онај најнеобразованији. Следствено томе, и народни језик је збир језичких варијанти свих народних слојева, док је тзв. средње решење оптимални пут за превазилажење тог спора. У народном језику Срба, али не неуких, него образованих, било је много префињених речи, па оне ипак нису ушле у "Српски рјечник". Зато је јасно да је "Вуковом реформом" истакнут само један део српског народа, са својим језиком, и то баш онај који је требало највише да учи.

О каквој поезији и каквим изразима је реч, најбоље је показати одговарајућим примерима. Међутим, ми њих не можемо да ставимо у корице ове књиге. То су такви простаклуци да их је гадно и читати, а камоли писати. Добро поређење могу бити написи у тоалетима на аутобуским станицама и другим јавним местима. За оног ко то сакупља и објављује не би се баш могло рећи да је човек на месту, а он се, ето, и даље званично назива "оцем писмености"!

Читалац који сматра да претерујемо требало би обавезно да прочита књигу "Црвен бан", посебно две странице гадости код насловом "Кокан-челебија". Ради илустрације, ипак ћемо дати неколико подношљивијих примера, додуше цензурисаних:

Песма "За дукат" гласи:

Пири ватру, ј... Катун!
Не да Ката без дуката;
Ја ћу Кати дукат дати,
Па ћу Катун пој.....
Подај грош, ј... још,
Подај два, па ћу ја,
Подај три, па ћеш ти!

Песма "Што си бијесна" има само два реда:

Ој девојко, што си тако бесна,
Што си бесна, кад ти није тесна?

"Дили-дикла" има шест редова. Прва два гласе:

Ој девојко, дили-дикла,
Је ли п... длака никла?

У поговору пише да су ово "умотворине"! У принципу, то не мора бити нетачно; питање је само какав је тај ум, и шта се дешава када баш он постане "отац писмености"!

6. ПОЛЕМИКА ВУК КАРАЦИЋ - ЈОВАН ХАЦИЋ - ЂУРО ДАНИЧИЋ

Полемике носиоца "Вукове реформе" и њихових противника нису ништа друго до сучељења лаика и стручњака за језичка питања. Вуковци су наступали са уху лако пријемчивим, али лаичким паролама, да су писмо 'људи измислили за невољу', да "њиме биљеже што језиком казују", итд, што се своди на њихово главно начело:

"Пиши као што говориш, читај као што пише". Видели смо, то начело им је од руског лингвисте немачког порекла, Фридриха Аделунга, пренео Јернеј Копитар. Временом је Аделунгова улога у реформи српског језика скрајнута, тако да се данас ауторство ове "генијалне" формуле приписује Вуку Караџићу. (Аделунг је био велики пријатељ Јернеја Копитара. Имао је истакнуту улогу у "Вуковој реформи", обезбеђујући, поред осталог, и финансијску подршку.)

На другој страни, већина учених Срба тога доба разумела је да је парола "пиши као што говориш, читај као што пише" добра само за пропаганду, али да не може да издржи научну критику. Од тада, заправо, и нема научних критика "Вукове реформе". Десило се да основ српске науке о језику постану лаичке и пропагандне тезе неуких или злонамерних људи, уз стално убеђивање да је све то најбоље на свету.

Ствари, наравно, стоје другачије. У то се можемо уверити поредећи ставове Вука Караџића и његових присталица са неким од бројних критичара. Узећемо за пример Јована Хацића.

Полемишући са Вуком Караџићем, он је најпре подсетио на две језичке теорије. По првој се извор и постанак језика приписују Богу, док је за другу људски језик исто што и "издавање" гласова животиња, јер је и људима и животињама у основи само средство споразумевања. За ову другу теорију раније су се залагала и тако истакнута имена попут Кондијака и Русоа. Те "заврзламе" припадника "више класе" су од необразованог Вука Караџића вероватно биле далеко, али очито да Хацић њега и његове присталице убраја у ову другу теорију. И заиста, Караџић се никада није дубље упустио у иначе веома сложено питање језика, него је читавом његовом наступу био својствен онај начин поједностављивања који нам често сведочи о нечијем знању (видели смо, Меша Селимовић на једном месту у свом опрезном маниру каже како "Вук никада није показивао нарочито разумевање за прилично компликовану стручну терминологију"). Он се сав био усредсредио на једноставност и разумљивост језика и правописа, што се и данас сматра основном карактеристиком, а код бројних присталица и највећом предношћу читаве "његове" реформе. Партиципи и остали виши облици изражавања били су му страни, као и апстрактне речи за изражавање "узвишенијих мисли". Зато је за њега језик пре свега средство споразумевања, које, самим тим, треба што је могуће више упростити. Да је оваква Хацићева класификација била исправна доказују многи Вукови ставови. Тако је он у предговору "Огледа српског буквара" 1827. године писао:

"Што су гођ људи на овом свету измислили, ништа се не може испоредити с писмом. Пријатељу или знанцу своме, који је на далеко преко бијелог свијета, послати мисли своје на комаду артије; читати, што су други писали прије две иљаде година, и написати да могу други послѣ неколико иљаде година читати; то је наука, која ум љуцки готово превазилази, и могло би се рећи, да је овај, који је први њу измислио био више Бог него човек".

Данас нам је лако да овакво Вуково свођење писма на начин споразумевања сматрамо површним и погрешним, јер на то указује већ помисао на телефон и друге модерне уређаје које је наука после њега измислила, а којима се "преко бијела света" могу "послати мисли своје". Могуће је, такође, на основу последњих Вукових речи извући закључак да је он себе сматрао припадником тзв. божанске теорије о настанку језика, или да је био заговорник неке комбинације прве и друге теорије, што је мање вероватно, и мање важно. Важан је неспорни закључак да писмо и језик имају још неке димензије и задатке, поред оних о споразумевању. То је пре свега веза између језика и разума. Језик се развијао паралелно са људским разумом, односно. језик је уз разум друга компонента која човека разликује од животиња. И животиње имају крике и друга средства споразумевања, али немају језик као разумно, мисаоно средство.

Разлику између језика и средства споразумевања вуковци нису у стању да разумеју. Јован Хацић то потанко објашњава, цитирајући најпре Хердера и његово дело "О извору језика", где се развија трећа теорија, по којој је извор језика у самом човеку:

"Видимо да ниједна животиња није пронашла језик, да Бог није пронашао језик, и да је само човек, као човек, могао и морао пронаћи језик".

А ако је језик производ умне и осећајне снаге и природе човека, онда је то једна свесна људска творевина, отворена и контролисана разумом, као резултат целокупног човековог бића и развитка. Ако је, пак, као у другој теорији језик производ стихије, у основи исти као гласови животиња и звуци природе, онда је непотчињен разуму, јер га разум није ни створио, него је само најобичнија потреба. Онда га и региструјемо пасивно, и примамо ухом, поштујући његову природну аутентичност. Разлика је, према томе, и у правопису, где се поставља дилема: да ли треба писати оно што се чује, или оно што се зна, пише Хацић.

Производ човека као човека језик има устројство и своју законитост којом живи, наставља Хацић. Ово устројство мора бити исто као и устројство разума, а такође и једна мера савршенства. У разуму оживео је и живи језик, у језику живи разум. На грчком је логос (реч) исто што и разум, а на нашем језику словесан значи разуман. Зато, ако хоћемо да имамо појам о језику, морамо испитати природу и снагу разума, јер је језик прави облик и отпечаток разума.

Речи нису само називи предмета, него означавају човекову целокупност, његов однос према именованој ствари; имају своју сазнајну и емоционално-психолошку страну, непосредно означавају људску мисао у свој њеној сложености, а тек посредно одражавају предмет. То претпоставља ангажовање човекове мисли у целини, а не само чула, или ма ког издвојеног, некомплексног начина примања. (Као што чини Вук Караџић: "Пиши као што говориш...")

Речи се саопштавају говором или писмом, а оба ова начина служе за саопштавање мисли, за комуницирање. Говор и писмо су подложни мислима и разуму, а међу собом су напоредни. Говор се непосредно односи на слух и њему се прилагођава. Исто тако, писмо се односи на око, и прилагођава се оку. Али, разум и мисли управљају и одређују обоје, тј. и говор и писмо. Да је писање директно потчињено мишљењу, а тек посредно говору, и директно оку а не слуху, и да је писмо према говору равноправно а не подређено, како сматра Вук, види се и по томе што глувонеме, који немају слуха и не чују говор, разумом и очима науче да писмом изражавају своје мисли и разумеју један другог, што не би било могуће када би писмо било непосредно подложно говору и слуху, закључује Хаџић.

Његов општи закључак у полемици са Вуком Караџићем био је да у стварању књижевног језика не треба бити искључив, већ треба да се споје неисцрпни народни извор и стваралачки напор књижевника. Јер, ако се језик само стихијно развија остаће неблагородан, а ако се одвоји од народа усахнуће његови творачки токови. И Хаџић је, дакле, заступао тзв. средње решење.

На Јована Хаџића се највише окомио главни Вуков настављач Ђуро Даничић. У својој брошури "Рат за српски језик и правопис", објављеној 1847. године, давао је овакву теоријску подлогу "Вуковој реформи":

"Језик човјечији јест огледало духа човечјега, илити онога у човјеку што чини човјека да је човјек, али не правопис: правопис је само огледало језика. Писмо су људи измислили за невољу, да њиме биљеже што језиком казују. Писмо није ништа друго до сурогат језика илити бесједе човјечије: какав оригинал, онаки му и сурогат: какав језик, онакво и писмо. Ако је мане у језику, нека је и у писму, за то ће језик одговарати, а писмо је вјерно свој задатак свршило како нам је однијело глас куда по слабости човјечијој допријети не можемо, вјерно је службу служило како је глас прадједа праунуку сачувало.

Право писати у граматичи не може ништа више значити до писменијем (мртвијем) знацима биљежити говорне (живе) гласове. А за ово опет треба најприје сазнати све те гласове, и колико их је, и какви су, на за сваки глас одредити по једно особито слово".

И Даничићева запажања су исувише површна и једнострана да би могла да издрже иоле озбиљнију критику, а камоли да се носе са таквим умом као што је био Јован Хаџић. Њихову вредност можемо проверити и на следећи начин: ако их упоредимо са темељним поставкама лингвистике било којег другог модерног европског језика. Деловаће смешно, таман онолико колико би међу њих лепо пристале мудре речи Јована Хаџића.

IV

ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ "ВУКОВЕ РЕФОРМЕ"

1. МЕТОДЕ ВУКОВЕ БОРБЕ

У разјашњењу питања како је Вук Караџић сам успео да победи учене Србе свога доба, у свим установама, укључујући и државу, и цркву, и научно-просветне организације, треба полазити од несумњиве чињенице да он у ствари није био сам, него да је иза њега стајала једна од тада најмоћнијих светских сила. Такође, треба имати у виду његове личне особине. Сви извори се слажу да је Вук Караџић био борац за оно време чудног, па и непримереног сгила, којим је зарадио епитет најбеспоштеднијег критичара у историји српске писмености.

Такав епитет он, међутим, сигурно не би добио да није уздигнут до висина недодирљивог "оца писмености". Да неко други тако пише и говори за људе, посебно у она конзервативна и патријархална времена, извесно би зарадио епитете сасвим друге врсте, у шта се можемо уверити већ после неколико примера.

"Ми смо видели да Видаковић говори којешта, али је овде - извините за израз... почео и да блеји", стоји у Вуковој "критици" Милована Видаковића, првог српског прозаисте тога доба.

Или:

"Волови могу без овакових ствари, али људи не могу; то знају, и знали су свагда, сви прави филозофи, али не знају овакви луди реформатори". (Односи се на Видаковића.)

"Нека Видаковић узме најгори њемачки роман који већ ни слушкиње не читају, па ће видети да је паметније писан него његов 'Љубомир'".

"На много мјеста не зна шта говори (Видаковић) него бунца као баба у болести и прави магарцима своје читатеље, или себе самога".

"Из свега тога морамо закључити (не: можемо, већ: морамо, но снази чињеница) да г. В. не зна ни историје, ни географије, ни логике, ни поезије, ни реторике, нити зна шта је морал, стид, ни учтивост, нити познаје карактера народа нашега, нити ништа".

Може се само нагађати како су све ове ружне речи погодиле Милована Видаковића, човека високо образованог, побожног, префињеног стила и укуса. Новине су се тада мало читале, али су утолико већу магичну снагу носили објављени чланци. Морало се много препричавати како је у новинама изашло, па још бечким, да је Милован Видаковић магарац, да је луд, и да блеји! Ситуација у којој се после таквих речи нашла једна јавна личност, уз то веома позната и популарна, приближно је упоредива, у тој истој средини и истом времену, са положајем обешчашћене девојке. И заиста, после ових "критика" Вука Карацића Милован Видаковић је просто нестао са јавне сцене. Његове књиге више нико није хтео да купује, и он је, да би преживео, морао да учитељује од села до села. А као прво српско перо до тада је словио за највећег противника "Вукове реформе".

Много говори и Вуков поступак према Лукијану Мушицком, "културном и смерном професору карловачком, протосинђелу митрополијском, архимандриту шишатовачком и потоњим владиком горњокарловачким" (Меша Селимовић). Ево још неколико оцена Лукијана Мушицког:

"Српски Хорације" (Копитар; да ли је Копитар јавно овако говорио 'да се Власи не досете' а тајно хушкао Вука на следећу велику препреку?); "Кнез српских песника" (Шафарик); "Геније рода" (Његош); "Отац новије српске књижевности" (Даничић)...

Лукијан Мушицки је био један од најобразованијих људи свога доба: с једне стране изванредан познавалац класичне грчке и римске књижевности, а с друге у току савремених кретања. Знао је чак седам језика: грчки, латински, немачки, француски, енглески, италијански и руски!

У "Историји новије српске књижевности" Јован Скерлић пише:

"Из сачуваног списка његове библиотеке види се јасно колико је велико било његово књижевно и филозофско образовање. Ту су не само главни писци грчке и латинске старине, но и модерни, од Немаца: Хердер, Хегел. Кант, Менделсон, Клопшток, Гете, Виланд, Шилер, Биргер. од Француза: Босије, Молијер, Боало, Лафонтен, Волтер, Хелвецијус, Дидро, Кондијак; од Енглеза: Шекспир, Голдсмит, Поуп; од Талијана: Данте, Ариосто, Тасо, Бокачо, Голдони; од Руса: Љермонтов, Державин".

Мушицки је, штавише, пре Вука почео да сакупља српске народне песме и занисује речи. Зато је у почетку прихватио Вука у манастиру Шишатовца и доста му помогао. Баш ту, у Шишатовцу. Вук је записао песме двојице најпознатијих српских певача, Тешана Подруговића и Филипа Вишњића. Мушицки није имао ништа против Вукових тежњи ка реформисању српског језика и правописа, сматрајући реформе природном појавом у развоју сваког језика, али само док убрзо није схватио шта Вук у отвари хоће.

Какав је Вук Караџић био човек види се из његовог односа према старом пријатељу и помагачу. Пошто је Мушицки одбио да га следи, он одједном отпочиње са претњама и уценама! Већ 1819. године Мушицком шаље рецензију на његову песму "Сербском роду", "наљутивши се због мисли изречених у тој песми" (М. Селимовић). Претио је да ће објавити рецензију ако Мушицки не измени своју песму:

"Ако ли је (рецензију) нијесте ради видјети наштампану а ви а) ваља да начините другу оду и у њој отпјевате натраг то на што се виче у рецензији, и ту оду да пошаљете Давидовићу да је штампа у новинама, и б) да се унапредак ни у каквој вашој оди не нађе тога на што се виче у рецензији".

И шта се збива? Уплашени Мушицки је заиста "отпевао натраг" своју песму, исписујући најгоре стихове и зато их ипак не шаљући Давидовићу, а Вук није објавио своју отровну рецензију. Објављена је тек 1897. године.

Слично је Вук поступио и са Јованом Хаџићем, човеком ранга Мушицког и Видаковића, а веома утицајним. Био је председник Матице српске и високи чиновник Милошеве Србије задужен за писање закона. Текстови којима је Јован Хаџић полемисао са Вуком Караџићем и данас су изузетне естетске и стручне вредности, уз то писани чистим српским језиком. Али шта је вредело! Од свега је остало само сећање, широко распрострањено, како је њему Вук рекао да би био ован да нема слова "ј"! А о томе се уопште није радило, јер је слова "ј" било и у језику и у писму, него је Хаџић сматрао да је боље задржати руско "j" и старе српске двозвучне варијанте тог слова, него увести латинично "j"!

Ови примери, сем о начину увођења реформе, говоре и о критеријумима понашања које је наметао "отац писмености".

Ево како то види Меша Селимовић:

"Кад се Хаџић-Светић, после дугог колебања, изјаснио за етимолошки правопис а против Вуковог фонетског, Вук је кренуо у напад. Као и у случају Лукијана Мушицког, као и у случају Милована Видаковића. Научним аргументима? Не! Научни аргументи не шокирају, не изазивају потрес. Већ жестином, суровим ниподаштавањем. Ретко је који наш полемичар тако познавао психолошки ефекат тешког удараца као Вук... То је изграђен систем, хладно израчунати начин којему је циљ потпуна дисквалификација. Вук није сладио сваки ударац, већ подешавао, рачунајући на ефекат, јер је то пресудно у јавном борилишту: знао је да ће непошtedност и непоштовање оставити утисак, будући да се тичу једног од најмоћнијих и најугледнијих људи тога времена, који се истурио за вођу противничке странке.

(Карактеристично је да су обични људи у писмима Вуку одобравали што се усудио да све то каже "оном високоученом господичићу". Али и они који нису одобравали такав тон, остали су под снажним утиском.) Вукова безобзирна, уништавајућа реч, која изазива страх и покопава жртву, имала је значајна удела у релативно брзој победи његових идеја".

2. ВУК КАРАЈИЋ - ПРВИ СРПСКИ КОМУНИСТА

С тим у вези је и Вуков револуционарни приступ питању српског језика. У полемици са Мушицким он отворено каже:

"Рат у књижеству никад није штетан, него је од велике потребе и ползе, а особито у оваквом почетку као што се сад књижество наше налази".

И додаје:

"Сад избирајте, или волите мир или рат?", каже тихом и смерном Лукијану.

Поред ратоборности, одмах пада у очи и друга Вукова револуционарна особина: он говори о "почетку" у коме се 'сада наше књижество налази'. Не види или не жели да види да стварни почетак српске књижевности пада више од шест векова пре њега; да се све то време стварао и развијао српски књижевни језик, од Светог Саве, Доментијана, Теодосија, Григорија Цамблака, монахиње Јефимије, Деспота Стефана и других наших средњовековних стваралаца, преко барокних

писаца до групе сјајних уметника његовог времена, међу којима је управо и човек коме овако бсзобзирно пише; да је у међувремену, после низа реформи, српски књижевни језик постао модеран европски језик. Уместо свега тога Вук се попут правог револуционара понаша као да до тада није било ничега и да све почиње од њега; поставља се уништавајуће према свему постојећем везаном за језик, а себе види као првог и новог ствараоца.

Потпун утисак о Вуковој револуционарности стиче се упознавањем низа његових ставова, које репрезентује већ наслов чланка "Виша класа народа нашега", објављеног 1847, дакле уочи револуционарне 1848. године. У "вишу класу" Вук Караџић убраја владике, спахије, племиће, пургере, докторе, адвокате, свештенике, учитеље, нотароше и офицере, а у нижу сељаке, ситније трговце и занатлије. За прве је пуп отровних речи. Каже да су "поред туђијех језика на којима науке слушају, којима послове службене раде и у друштвима се разговарају, заборавили српски мислити, и њихов народни језик, којегу силу и сладост и богатство они већ и не познају, чини им се прост и сиромашан, зато су га искварили и једнако га кваре". И наравне, не може без циничне жаоке, тврдећи за "вишу класу" да је "разум свој дала господи под закуп". Насупрот томе, на сва уста хвали "нижу класу". Само њу убраја у народ, и тврди да само она говори народним језиком. Револуционарни задатак који је имао састојао се у томе да тај језик који је сматрао народним претвори у српски књижевни језик, а да језик којим говоре припадници "више класе" уништи!

И заиста, у "Рјечнику" објављује само речи којима се служи "нижа класа". А како се та "класа", по природи ствари, служи ограниченим језичким фондом, то је Вук пао у озбиљно искушење већ приликом првог тежег задатка - превodeћи "Нови завет". Тада он, као и револуционари из каснијег, а познатијег нам периода, постаје недоследан и ипак посеже за речима "више класе". Прву критику Вуковог превода објавио је др Јован Стејић 1849. године, стављајући акценат управо на питање народног и књижевног језика.

Основа његове критике Вука Караџића састоји се у следећем:

"Сваки народ је сложен од више редова. Главни редови су: сељаци или прости људи, затим варошани и напoкон изображени и учени људи. Сељаштво је основна и највећа 'маса народа' и говори онолико од свог језика, колико му за његов живот треба; за предмете, дакле, које он не познаје, и за идеје о којима се његов дух не занима, нема у његовом језику ни имена ни речи. Живот другoга реда, варoшана, већ је виши и има виши и тањи потреба, па зато је овога реда и језик, премда онај исти којим и сељачка простота говори, али наравно за себе богатији и углађенији. Најпосле, трећи ред, онај научности и умности, зна и говори свој језик онако и онолико како се и колико он у њему према потребама умнога живота изобразио. Ми, дакле, који сав народ љубимо, и достојно уважавамо како масу тако и силу умности једнога народа, нећемо само онај језик који његова 'проста множина' говори народним језиком називати, него ћемо, као што је право и наравно, казивати и држати да је 'народни језик' обшти језик свега народа, дакле језик, који сви његови људи говоре; јер је само у свему народу све његово благо и сва његова снага".

Каква смиреност и мудрост после Вукове неразумне револуционарности! Заиста, свака Стејићева реч је на месту. Зашто би се народним језиком називао само језик простих, а не и образованих људи? Зар народна снага није "само у свему народу", уместо у појединим његовим деловима? Али револуционарност, будући у завади са мудрошћу, не види ни најосновније ствари.

Већ смо приметили да се Вук Караџић руководио тзв. демократским принципом разумљивости, сматрајући да су најважнији циљ и начело језика управо његова највећа могућа разумљивост. Најразумљивије је оно што је најпростије, па тај принцип задовољава само "народ" који говори "народним језиком", тј. "нижа класа", док је на другој страни Вук посматрао не само припаднике "више класе", него и сво њихово писано стваралаштво. А како је у стваралаштво "више класе" спадала заправо сва српска писана култура од XII века до његовог доба, то произилази да читаво то културно стваралаштво треба уништити. Тек у оном светлу постаје јасно значење његових револуционарних речи о "почетку" у коме се "књижество наше сад налази".

Као припаднике "више класе" Вук Караџић је посебно именовао књижевнике. Ево једног његовог препознатљивог става:

"Једни (књижевници) кажу да треба писати управо славенски а народни језик оставити сасвијем, као покварен, свињарски и говедарски језик... а други, којијех има највише, кажу да не треба управо ни славенски ни српски, него да народни језик треба поправљати, и писати мјешовито, да се приближава к славенском и да се гради књижевни језик (зашто они мисле да су књижевни језици осталијех народа начињени, а не могу да разумију да су сви народи почели писати онијем језиком, као што говоре орачи и копачи. свињари и говедари, па кад се почело љепше мислити, онда су и језици љепши постали)".

Књижевни језици "осталијех народа" јесу настали тако што су "сви народи почели писати онијем језиком као што говоре орачи и копачи", али тако исто је давно настао и српски књижевни језик. Да ли је могуће да Вук Караџић није знао да се код Срба већ "љепше мислило", да није чуо за књиге стотина старих српских писаца, али и његових савременика? Наравно да није могуће. Многе "србуље" из далеких векова, које се сада налазе у музејима великих европских градова, од Беча до Петрограда, управо он је сакупљао по српским манастирима и продавао за мале паре. Понашао се револуционарно: признавао је вредност "србуља" када се око њих цењао и на њима зарађивао новац, а када је требало да истиче своје "име и дело" праврио се као да не постоје. Није га занимало што већ назив "србуље" говори да су то српске књиге, писане српским језиком.

Копитар и он нису уважили ни мишљење највећег ауторитета за питање језика у Европи тога доба, Добровског.

"Мени се не допада да се Срби спусте до сељачког језика". писао је Добровски пошто га је Видаковић замолио да да свој суд. "Мора бити и отменијег језика за узвишеније ствари". Добровски користи реч "спусте", што значи да је сматрао да Срби већ имају свој књижевни језик (али зар то уопште треба доказивати?). Његов став представљао је велики ударац за Копитара и Вука, па су га у неколико наврата молили да промени мишљење, али узалуд. Сада су наступали опрезно, а не онако сурово као против српских неистомишљеника. Та чињеница може бити доказ да је Вук Видаковића, Хацића и остале вређао по Копитаревом наговору, јер да је то био његов стил онда бисмо га видели и на другој страни. Сада, међутим, Вук снисходљиво позива Добровског да дође и годину дана проведе на Руднику, а онда би, каже, сигурно рекао да треба писати "онако као што говоре Србљи по селима".

Тако се опет враћамо на почетак: Копитар и Вук не признају да је српски књижевни језик давно створен и да га као и друге језике само треба повремено реформисати, него сматрају да треба створити нов језик, и да су, штавише, управо они за то Богом дани. По сваку цену настојећи да створе нови језик сами су измишљали речи, само не желећи да употребе одговарајуће појмове из старог српског књижевног језика. Вук каже да је за превод "Новог завета" "начинио" 84 речи које "није чуо у народу", а највише "овијех речи казао би овако и најпростији Србин, само кад би му затребало"!

Видели смо како Копитар препоручује да је за спровођење реформе српског језика боље ангажовати неког појединца, него "учено друштво", мада признаје да то није уобичајено. Копитар је морао овако да говори знајући да иначе не би могао да оствари своје, односно аустријске, циљеве. Али докле је ишла његова манипулација Вуком Караџићем? Питање је важно да би се знало откуд толико комунизма у Вуковим ставовима. Када је о Копитару реч, нема потпуног поклапања датума. Он је умро 1844, дакле три године пре Вуковог чланка "Виша класа народа нашега", и четири године пре прве велике комунистичке године, током које је, не случајно, "Вукова реформа" добила одлучујућу предност.

Биће да је најближе истини мишљење да се у почетку "Вукова реформа" подударала са социјалистичким теоријама због аустријске тежње да изазове заваду међу Србима, а да се касније одлично уклопила у револуционарно 48-машко доба. Још када је на почетку века замишљена у Бечу, "Вукова реформа" је имала све револуционарне одлике.

"Рјечник" нам говори да је овај свет подељен на сиромашне и богате и да су за зло и неправду криви богаташи, а жртве су сељаци", пише Меша Селимовић о револуционарности "Српског рјечника" из 1818. године. Он наводи низ примера, од којих је најтипичније објашњење значења речи "камата". У речнику пише да је камата "велики, неправедни интерес". Дакле, није дато научно тумачење да је камата само интерес, који онда може бити и велики и мали, и праведан и неправедан, него политичко, с јасном поуком: позивом на "класну борбу".

Вук Караџић је касније, у време Маркса и Енгелса и њиховог "Манифеста комунистичке партије" 1848. године, такав револуционарни програм само прилагодио комунизму: "ненародни језик" преименовао је у језик "више класе", а "народни" у језик "ниже класе". Комунистичка "класна подела" коју је дао у наведеном чланку такође је само допуна идеја које му је оставио Копитар.

За Вука Караџића је језик оно што је за комунисте његовог доба својина. Вук је против језика "више класе", комунисти су против њене својине; Вук се бори за језик "ниже класе", они за њен ноложај. И Вуку и комунистима основно је класично социјалистичко начело једнакости (на супрот грађанском начелу слободе): Вук је за једнакост на језичком плану тражећи језик који сви разумеју, језик "ниже класе", док комунисти траже једнак друштвени положај за све. У Вуковом случају се "вишој класи" не сме дозволити да буде богата језиком и духом, а у комунистичком материјалним добрима. И за Вука и за комунисте мера вредности је "нижа класа". У оба случаја имамо потпуно негирање стваралаштва "предреволуционарног" периода, уз убеђење да историја почиње од њих самих. Обе стране стално траже конфликт, "рат", како је то Вук отворено рекао Лукијану Мушицком, а Ђуро Даничић поновио Јовану Хаџићу, итд.

Вук Караџић је први донео комунизам у Србију. Иако је он то учинио на пољу језика, последице нису само језичке природе. Ова тема заслужује једну посебну студију, али у те последице, поред наметања револуционарног начина понашања, свакако спада и брзо клијање посејаног злог семена. Како су "Вуковом реформом" тадашње младе генерације нагло одсечене од светосавске традиције, то су се на духовном пољу нашле у безваздушном простору. Зато су биле подложне лошим утицајима. Отишавши на школовање у велике европске центре донеле су много лоших идеологија, од социализма и комунизма до анархизма. Тако је, у извесном смислу, управо Вук Караџић духовни отац Светозара Марковића и његових другова.

Зар је онда чудно што комунисти од 1945. године гаје култ Вука Караџића? Ни сам Меша Селимовић не може да одоли Вуковом револуционарству. Он види његове слабе стране, али уместо да извуче праве закључке једноставно сматра да тако мора бити у револуцији. (Селимовић је био активни учесник комунистичке револуције у Југославији.) Зато је основна карактеристика његове књиге "За и против Вука" један велики апсурд: у њој су изнети аргументи "против" Вука, док су "за" само пишчеви закључци!

3. УТИЦАЈ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ (КОМУНИСТИЧКОГ) ЗАНОСА 1848. НА ПОБЕДУ "ВУКОВЕ РЕФОРМЕ"

Нимало случајно, званична лингвистика узима управо 1848. годину као годину победе "Вукове реформе", мада не прави скопчу са тадашњим првим великим походом "комунистичког баука". Уместо везивања за комунизам, наши лингвисти радије покушавају да присвоје Његоша. То је разумљиво, али нема основа. Као што смо видели, Његош је одбио да се прикључи Вуковом покрету и свој "Горски вијенац" је штампао старим српским језиком и правописом, па је зато тврдња тих лингвиста само обичан фалсификат. Иако им је ружно да признају, победа "Вукове реформе" чврсто је везана за плиму комунистичке револуционарности с краја пете и почетка шесте деценије прошлог века. Ту је посебно дошла до изражаја револуционарна опијеност младих људи, што посебно набуја у тим временима. И заиста, управо тада једна група младих српских

интелектуалаца преузима штафету од остарелог и уморног Вука, да је током наредне две деценије понесе до циља, који он сам није стигао да види.

У тој групи младих вуковаца посебно се издвајају Бранко Радичевић и Ђуро Даничић. Даничић је најзаслужнији за победу Вукове језичке револуције, и многи објављивање његове књиге револуционарног наслова, "Рат за српски језик и правопис", 1847. године, сматрају пресудним догађајем. Та књига, заправо брошура, попут било којег другог револуционарног списка, нема никакву научну вредност. А и иначе би тешко могла да је има, јер је у време њеног објављивања Даничић имао свега 22 године! Ипак, ни он није био најмлађи међу заслужним вуковцима. Најмлађи је био још дете, имао је 16 година! Био је то талентовани песник Лаза Костић. У том, малолетничком добу, иступао је као жестоки вуковац: у "Летопису" новосадске Матице српске једино је он објављивао песме новим правописом. Супротстављао се вођама српског народа у Војводини на челу са Светозаром Милетићем, али и готово читавом чланству Матице; сви они су се борили против Вуковог покрета. Тако је и ова револуција протицала уз злоупотребу деце и омладине.

Протицала је и уз бројне увреде неистомишљеника. Револуционари су своје помањкање аргумената обилато надокнађивали грубим речима, и овим начином опонашајући свог вођу. Тако је Јована Хацића Бранко Радичевић називао "једном глумом совом", Ђуро Даничић човеком "без дара и памети", Копитарев наследник Миклошић "савршеним идиотом", а Љуба Стојановић, касније, "незналицом и уображеником". Традиција вређања остала је до данас. На 59. "Вуковом сабору" у Тршићу, 19. септембра 1993. године, главни говорник Михаило Марковић, и сам револуционар (комунистички), назвао је Вукове противнике "полушколованим и полударовитим људима". А истина је потпуно на другој страни! Марковићеве речи су, тако, добар пример континуиране примене "револуционарних метода", познате као "револуција која тече". Што су "непријатељима револуције", свеједно језичке или неке друге, јачи аргументи, то они горе пролазе.

Неки у раној младости жестоки Вукови приврженици с годинама и ширењем круга знања лагано су прелазили на другу страну, постајући борци за очување старог српског језика и правописа. Најпознатији међу њима био је Јован Стерија Поповић. Као млад песник заносно је посвећивао песме Вуку Караџићу, да би се касније, четрдесетих година XIX века, нашао на челу Вукових противника у Друштву српске словесности у Београду. Стара азбука за њега је поново постала "лепа и угодна одећа српског језика", док је о увођењу латиничног "ј" писао: "Шта ће нам овај туђи елемент у рођеној нашој образ словенства азбуци?"

Чак је и Лаза Костић касније у своје песме уносио старе, тада већ архаичне речи, и незадовољан постојећим речником ковао нове речи, тзв. каламбуре, које је користио с различитим успехом.

Али многе је, на другој страни, до краја опијао револуционарни занос из младости. Управо захваљујући њима "Вукова реформа" је однела победу. То се десило када су ти, некада млади револуционари, у зрелом животном добу заузели кључна места у установама српског друштва и државе. Даничићево залагање у Вукову корист 1847. године имало је ограничени значај, али не и десет година касније када је он успео да се домогне места секретара Друштва српске словесности, а посебно не од 1859. када је постао професор на катедри за естетику, српски језик и књижевност београдског Лицеја.

Тако ће, попут Даничића, и многи друга млади вуковци временом постајати утицајни и укидати тачку по тачку Милошеве забране Вуковог језика и правописа из 1832. године. То ће им коначно успети тек 1868, четири године после смрти Вука Караџића. Од тада Вуков и Копитарев српски, односно српскохрватски језик и правопис, постају званични језик и писмо у Србији.

Међутим, борба против те уистину јединствене језичке реформе није престајала. Једна, већинска струја стваралаца на новом српском језику и правопису, прихватила је измене и на њиховим основама почела да усавршава наш књижевни језик, доводећи га у многим делима до

завидних висина. Али друга, мањинска струја, никако није прихватала позив враћању почецима писмености.

У другој половини прошлог века по употреби архаизама нарочито је био познат песник Ђорђе Марковић Кодер. За његову чувену поему "Роморанка" једни кажу да је исувише заплетена у старинске изразе и зато неуспела; други, пак, Кодера сматрају највећим српским песником уз напомену да његов стари језик не може бити схваћен због "Вукове реформе".

Јак ударац вуковском схватању књижевности, посебно поезије, задало је песништво Момчила Настасијевића, једног од наших најбољих песника у овом веку. Он је писао у духу старе српске књижевности, као да Вука Караџића није ни било. Његове изванредне песме сматрају се надградњом наше средњовековне традиције. Уместо "авај" Настасијевић ће рећи "уви мње, уви", уместо "мислим" "мним", уместо "тужно" "рушно", итд. Настасијевић је на тај начин хтео да постигне звук "матерње мелодије", на који би се надовезали и песници после њега, али је остао прилично усамљен. Гледишта слична Настасијевићевим имао је и један од наших највећих писаца, Милош Црњански.

4. ТУРСКА ПОДРШКА ВУКУ КАРАЏИЋУ

Мало је познато да је сем од стране Аустријанаца Вукова језичка револуција прихваћена и помагана и од других великих српских непријатеља тога доба - Турака. И Турци су схватили суштину Вуковог делања, па су 1867. године у Сарајеву, у вилајетској штампарији, издали "Буквар српски за основне школе".

Био је то први школски буквар штампан Вуковим језиком и правописом. На почетку буквара писало је:

"По налогу његове преузвишености ч. Шериф Османпаше, валије вилајета босанскога, има се овај буквар на поклон давати у овом вилајету".

Тако се и турска окупациона власт прикључила борби за победу "Вукове реформе". А наредне, 1868. године, у београдском часопису "Вила", из пера уредника Стојана Новаконића, тим поводом остао је забележен следећи коментар:

"Из једног бањалучког дописа у 'Србији' видимо да је у Сарајеву у тамошњој вилајетској штампарији штампан 1867. буквар српски за основне школе, и то новим правописом. Почем је Вуков оглед, Босна је прва земља у којој се буквар српски наштампа новим правописом. И то учинише Турци!!!"

Новаковићев троструки знак чуђења не значи, на жалост, оно што бисмо желели: разумевање да ту мора бити неке подвале Србима, чим "Вукову реформу" подржавају највећи српски непријатељи, а против ње су најмудрије српске главе, од учених Лукијана Мушицког и Његоша, до неписменог али пуног народне мудрости кнеза Милоша Обреновића. Напротив, Новаковић се чуди што сами Срби нису прихватили Вуков (тј. аустријски, али он то није знао или није желео да зна) рад пре Аустријанаца и Турака, јер је, мислио је, то управо по њих саме најбоље.

Тада млади Стојан Новаковић, велики вуковац, касније ће постати академик и необично вредан научник. Гледано са становишта доприноса победи "Вукове реформе", његов пример веома подсећа на Ђуру Даничића.

5. ЈЕДАН ИСТОРИЈСКИ АПСУРД - РУСКА ПОДРШКА ВУКУ КАРАЏИЋУ

Велике револуционарне промене у Србији попут некаквог злог усуда прате и велики апсурди. Тако су у завођењу комунистичког режима током последњег светског рата пресудну улогу одиграле капиталистичке земље па челу са Енглеском. Иако је било природно да подржи поредак близак сопственом, десило се да је Енглеска, руковођена интересима које је сматрала вишим, подржала један покрет нескривено усмерен против ње.

А сто година раније, један антируски покрет у Србији међу осталима подржавали су и Руси!

Аустријска подршка и помоћ Вуку Караџићу, видели смо, крајње су разумљиви. Бечки двор је тежио ширењу тзв. аустрословенства, које је раније успешно створио у словеначком и хрватском случају. Тако ми данас видимо да су Словенци и Хрвати Словени још само формално, док су практично у свему под германским утицајем. Аустрија је преко свог способног чиновника, великог аустрофила Јернеја Копитара, дефинисала реформу српског језика и правописа тако да Србе одаљи од словенских корена, али и од сродних народа. То се посебно односило на велике аустријске супарнике Русе. Антируски став био је један од основних елемената "Вукове реформе", па отуда питање: зашто су Руси давали подршку Вуку Караџићу?

У својој књизи "Јота" Миодраг Поповић овом питању посвећује посебну пажњу. Најпре уочавајући прозирне аустријске мотиве, он се пита:

"Али зашто и званични руски кругови, на челу са двором, подржавају Вука када његово дело доиста значи енергичан прекид са русификацијом српске културе и књижевности, која је у аустријским странама, делом, била обављена већ у XVIII веку?"

Зато што су и Руси, као и касније Енглези, кроз подршку својих непријатеља тежили остварењу циљева које су сматрали дугорочнијим и важнијим. Тада, почетком XIX века, занесен победом над Наполеоном руски двор је ковао планове о стварању великог словенског царства које ће се у Европи пружати од Балтика до Алпа. "Границе тако замишљеног царства обухватале су не само православне Словене на Балкану (Срби и Бугари), већ и све католике (Пољаци, Чеси, Хрвати и Словенци), протестанте (Словаци) и унијате", пише Поповић.

Он наводи делове реферата руског научника П. И. Кепена министру просвете, којим се Вук Караџић препоручивао цару за доделу сталне годишње пензије. "Вашем превасходству није непознато да сви Словени, како православни и унијати, тако и сами протестанти и католици, гледају на Русију као на своје опште отечество, а руског цара поштују као свог покровитеља", писао је Кепен.

Неће бити тачно да су сви Словени у Русији видели "своје опште отечество", исправно закључује Поповић, али је руски двор несумњиво желео да придобије Словене свих вероисповести како би створио своје замишљено велико царство. Кепен је у Вуку видео истраживача језика и обичаја, не само Срба, него превасходно подунавских Словена свих вера; сматрао је да ће такав Вуков рад у крајњем допринети њиховој привржености Русији. С једне стране, дакле, Аустријанци су преко себи већ блиских Хрвата "Вуковом реформом" желели да привуку Србе. Начини привлачења Срба преко Хрвата били су им стварање српско-хрватског језика, југословенства, и др, о чему ћемо више касније. С друге стране, тако исто су и Руси преко блиских Срба желели да приближе Хрвате, Словенце и остале западноевропске Словене. То је била једна игра, вожена са бечког и нетсрбуршког двора, у којој је Вук био пион а српски народ средство и жртва.

Занесени руски политичари нису желели да пруже помоћ писцима на старом српском језику, чак ни Српској православној цркви, јер су знали да ти искрени пријатељи Русије и њихови истоверници неће моћи да утичу на приближавање католика, протестаната и унијата замишљеном царству. Напротив, њихово русофилство и православље ће само одаљити ове иновернике, за разлику од Вука Караџића који ради на стварању и учвршћењу веза са Хрватима, и то не само језичким него и политичким. Разуме се, Вук Караџић је био само један од многих преко којих је Русија покушавала да оствари своје велике циљеве. Везано за нашу тему, поменућемо још само Јернеја Копитара. Он је добио руску подршку из истих разлога као и Вук Караџић. Био је изабран у Руску академију наука, а Поповић, иначе, тврди да је Копитар припадао и масонима.

Тако се размишљало на руском двору у првој половини XIX века, и то је био основни разлог за доделу царске пензије Вуку Караџићу 1826. године. Њему самом та пензија користила је далеко више у моралном него у материјалном смислу. Штавише, можда је управо руска подршка била онај тег који је претегао на његову страну. Русија је тада већ више од једног века за Србе била велики мит, и одвајање од ње било је равно богохуљењу. Противници Вукове језичке револуције то су добро уочили, одмах истичући њен антирусизам као јак аргумент. Али са добијањем пензије руског цара и подршком званичне руске науке и сам Вук је почео да потеже руски аргумент. Сада

му је било лако да каже: како сам ја то против Руса, када ме Руси подржавају! У очима света, неупућеног у руске мегаломанске планове, аргумент његове пензије и других руских почести морао је бити јачи од ипак не тако једноставних оптужби његових противника за антирусизам. Вуков аргумент био је кратак и јасан, свима лако видљив и разумљив -пензија руског цара! - док Јован Хаџић, Стерија Поповић и други објективно нису могли тако ефикасно да докажу да је Русија на њиховој страни. (Била је то ситуација слична оној из Другог светског рата: Черчиллов син у Титовом Врховном штабу био је највећи могући пропагандни поен за комунисте. Не само што је говорио да су Енглези за њих, а не за Србе, него им је омогућавао да доказују да у ствари нису комунисти, него широки свенародни покрет.)

Руска подршка Вуку Караџићу избијала је из руку његових противника и други јак аргумент, а наиме, оптужбе за привлачење Срба унији и аустрословенству. Мислило се: зар би Русија све то толерисала, па чак и помагала!

Како је, међутим, временом слабила опијеност од победе над Наполеоном, тако су се на руском двору хладиле главе. Педесетих и шездесетих година XIX века Руси ће се одрећи намера о стварању великог словенског царства од Алпа до Балтика, и задовољити окретању на Балканско полуострво. Прецизније, само на балканске православне народе, нарочито Србе и Бугаре, јер им је свако ширење према католичком западу сада отишло у далеки други план. Нову оријентацију подржаће нешто раније настали славенофилски покрет, као и већина руских научника и писаца. Ситуација се из корена променила: сада је Вук Караџић пао у руску немилост. Против његовог деловања, а у прилог заговорницима старог српског језика, у другој половини XIX века објављена је читава једна библиотека. Карактеристични су, примера ради, наводи Александра Хиљфердинга у књизи "Западни Словени" из 1858. године:

"Вук је под утицајем католика Јернеја Копитара саставио нову српску азбуку која се сасвим одвојила од Ћириловог предања задржавши само спољашњу форму руских слова, али усвојивши латински правописни систем... Вук раздире предање које славеносерпске писце везује са делом Св. Ћирила, а азбука, коју је он узео, управо води ка примању латинице, која код Словена важи као симбол католицизма".

Али сада више ништа није вредело. За протеклих неколико деценија руска подршка Вуку Караџићу одиграла је своју историјску улогу и то није могло да се измени. Поред ње, аустријска подршка, "четрдесетосмашки" револуционарни занос, класни моменат, демагошка привлачност позивања на "народ" (као да образовани људи не припадају том истом народу), и други моменти, већ су били створили широки покрет Вукових присталица, посебно у млађим нараштајима. И, као што смо већ рекли, како су припадници тог покрета стасавали и пели се лествицама друштвене моћи, тако је корак по корак спровођена и "Вукова реформа", све до коначне победе.

6. "ВУКОВА РЕФОРМА" И МАКЕДОНСКО ПИТАЊЕ

Изваи краткорочних политичких игара, "Вукова реформа" нссумњиво је значила одаљавање Срба од руских утицаја. То је било свима познато, и свакако је носило извесне политичке последице, које ће наш народ највише погодити по питању Македоније.

Током читавог XIX века водећи Срби ломили су се између Русије и Аустрије. Карађорђе је тражио помоћ и од једних и од других (чак и од Наполеона), док је Илија Гарашанин, слично кнезу Милошу, био поборник вештог и безболног провлачења између два моћна царства, тако да се и једно и друго искористи у борби против Турака. При томе нико од њих није истим очима посматрао Русију и Аустрију. Русија је увек била ближа, домаћа. Зато се о равнотежи између бечких и петроградских утицаја може говорити само условно, јер је предност стално била на страни Русије. Али та условна равнотежа средином века почиње да се ремети у аустријску корист. Најзад, у време Милана Обреновића, Србија је учинила оно што се наоко никако није очекивало: потпуно се определила за аустријску страну.

Питање је, дакле, колико је антируска "Вукова реформа" томе допринела? Српска историјска наука то питање још није поставила, али су последице таквог стања добро познате. Реч је пре свега о Санстефанском миру од 21. фебруара 1878. године, када је руска дипломатија отворила Велику Бугарску, на штету српских интереса.

"Та Велика Бугарска, која је имала 163.000 квадратних километара, имала је да се простире од Црног мора до Дрима и Албаније; у њу је имала да уђе не само Македонија, него и највећи делови Старе Србије, са Скопљанским санџаком и с деловима Дебарског, Призренског и Нишког. Бугарима су имали припасти Пирот и Врање, па је тражен чак и Ниш. Огорчена, српска влада је тад поручила Русима, да ће Ниш бранити и од њих исто као и од Турака", пише Владимир Ћоровић у "Историји Срба".

Ћоровић објашњава и разлоге оваквог руског понашања: проширењем Бугарске Руси су сматрали да проширују и своју утицајну сферу, док би се проширењем Србије, обрнуто, повећао утицај Аустрије.

"Оно што буде бугарско, веровало се, биће у неку руку и руско. С друге стране, проширујући што више Бугарску, руски дипломата су веровали да раде у корист словенске ствари и словенске будућности. У петроградском министарству иностраних дела знало се добро, да је Аустро-Угарска, с њиховим пристанком, ставила руку на западни део Балкана и да Србија улази у бечку сферу. Проширење Србије значило би посредно проширење аустријске сфере", пише Ћоровић. Из сличних разлога недовољно проширење добила је и Црна Гора.

Против Санстефанског уговора жестоко су уставале Аустрија и Енглеска, и он је поништен већ лета исте године у Берлину. Ту, на Берлинском конгресу, сада су Аустријанци били у позицији као Руси пола године раније у Сан Стефану, тако да је дошло до обрнуте ситуације: бечка дипломатија је подржала проширење Србије а смањење Бугарске (која у санстефанским границама није ни била успостављена). Србија и Црна Гора добиле су признање независности и територијално проширење. Србији су прикључени нишки, пиротски, топлички и врањски округ, а Црној Гори Подгорица, Никшић, Колашин и Бар, с њиховим подручјима.

Разочаран руским држањем, а охрабрен аустријским, кнез Милан Обреновић ће наредних година довести Србију до тачке у којој никад није била ближа Бечу и даља Петрограду. Лета 1881. он ће у Бечу потписати чувену Тајну конвенцију, којом је чак и независност Србије била доведена у питање. У четвртој тачки Србија се обавезивала да "без претходног споразума са Аустро-Угарском неће преговарати ни закључивати политички уговор с другом којом владом". Око ове тачке српска Влада је пружила толико јак отпор да су аустријска дипломатија и кнез Милан морали да је ублаже, али ипак уз једну превару: кнез Милан је тајно потписао да четврта тачка њега као владара Србије веже онаква каква је.

Најповољнија по Србију била је седма тачка, којом се Аустро-Угарска обавезивала да помогне евентуално српско ширење на југ. Реч је, свакако, о протеривању Турака из Македоније и са Косова. Зато је кнез Милан и ступио у савез са бечким двором. Кренути на запад, у ослобођење Босне и Херцеговине, што је спремао његов претходник кнез Михаило, после аустријске окупације тих области више није било могуће. Србија је била исувише слаба и за Аустрију и за Турску одједном, па се кнез Милан определио за савез са Аустријанцима против Турака. Српска кнежевина је иза себе морала да има једну велику силу, а то више није могла бити Русија.

Кнез Милан је, дакле, очекивао да на неком новом Берлинском конгресу под аустријском заштитом обезбеди даље ослобађање српских земаља на југу, што се ипак није десило. После Берлинског конгреса 1878, као друга тековина српско-аустријске сарадње остало је проглашење Србије за Краљевину 22. фебруара 1882. године. Цар Аустро--Угарске Фрања Јосиф, исти онај који ће објавити рат Србији 1914. године, први је честитао Милану и признао му краљевско достојанство.

Али за Србе није било добро што се у том периоду, од званичног усвајања "Вукове реформе" 1868. године па све до краја XIX века, равнотежа у односима према великим силама опасно пореметила у аустријску корист. У Бечу никако нису могли да стекну искрене пријатеље,

док су у Петрограду дошли на лош глас, што ће их скупо коштати управо на југу. Биле су то деценије у којима се решавало македонско питање, и то, показало се, уз много већу руску но аустријску улогу. Не може се, међутим, рећи да је краљ Милан лоше изабрао одредивши се за Аустрију; његов избор наметнули су догађаји.

Пред долазак Турака Вардарска Македонија, односно Јужна Србија, била је класична српска земља, насељена српским живљем. И иако су Срби те области страшно изгинули у Бици на Марици 1371. године, ипак ће се током читавог средњег века одржати као њен већински живаљ. Такво стање ће дочекати и време турске осеке у XIX веку, али се упркос свему назирало ново надметање између Срба и Бугара. На овај или онај начин, очекивала се нова Битка код Велбужда.

У то ново надметање Срби су ушли спремнији од Бугара. Из више разлога, лакше су поднели вишевековну турску окупацију. Бугари нису имали великог боја попут косовског, који би надахњивао поколења, тако изражено снажне личности као што је био Свети Сава, чији би култ држао народ на окупу и окрепљивао му дух, нити тако развијене традиције задужбинарства што су је оставили Немањићи. Бугарско јужно царство пало је под Турке 1394, а северно 1396. године, док је победа у Боју на Косову 1389. Србима обезбедила слободу за још дуги низ година. Последњи облик српске средњевековне државности угашен је тек 1537. године, скоро век и по после пада Бугарске. Најзад, због немирне монголске крви Бугари су више били освајачки народ, а освајачи су склонији рушењу но градњи. Зато и средњевековна Јужна Србија није могла да понесе бугарски, него је понела српски печат, иако су и један и други народ њоме владали приближно исто, по око 200 година. Разлика је била у томе што су Бугари у Македонији пљачкали и уништавали, између осталог и српска добра, док су Срби поправљали и градили.

Средином XIX века Срби су још имали и славу Првог и Другог устанка на Турке, уз самопоузданост стечену ослоном на сопствене снаге у борби за ослобођење. Били су и духовно и материјално јачи од Бугара: то се види већ из чињенице да су помагали њихово описмењавање.

Што се саме Јужне Србије тиче, ту су Срби, поред предности у броју становништва, црква и споменика, имали и далеко више школа. И то пре 1870. године, када ове почињу да се отварају уз помоћ Београда: раније их је оснивао сам народ тих крајева, издржавајући их о свом трошку или из прихода црквених и манастирских имања.

Пре XIX века то су биле школе за спремање свештеника и калуђера. Било их је у манастирима Светог Архангела (скопска Црна Гора), Трескавцу, Леснову, Слпчи, и још неким. "Ове су школе представљале последње, већ изгледеле остатке старе српске писмености и књижевне културе", пише Тихомир Р. Ђорђевић у својој књизи "Македонија".

Најстарије световне, "варошке" школе, основане су у Прилепу и Кућевишту 1813, затим у Вароши код Прилепа 1820, Скопљу 1830. и 1835. године. Око 1850. године већ их је било тридесетак. "Програми и уџбеници били су им српски. Све су се звале само српским, или, још боље, славеносрпским. Њихови су се учитељи звали само српским учитељима", пише Ђорђевић, наводећи учитеља Јована Хаџи Константиновића из Велеса као најобразованијег.

Бугари, преко своје Кнежевине, почињу да отварају школе на овој српској земљи у другој половини XIX века, чиме уједно почиње обнављање њихове борбе за Македонију. Они су знали да све српске предности у тој борби не могу бити јаче од једне њихове - од руске наклоности. Кад су успели да је добију, на штету Срба, Македонија је незауостављиво почела да губи српска обележја. То траје све до наших дана.

Опадање популарности Срба на руском двору, која је била највећа у време Карађорђа, чврсто је везано за име Вука Караџића. Због њега су Руси навлачили омразу на Србе још од када је објавио прве књиге. Са руске тачке гледишта, Вук Караџић је у почетку био само један од многих аустријских шпијуна. Ствар се усложнила када су и они покушали да га искористе. Желећи да начине скопчу са неправославним Словенима, у једном тренутку им је одговарало гурање Срба под католички скут. Подржали су "Вукову реформу", јер је она значила управо то.

Касније, четрдесетих година XIX века, у Русији почиње да јача славенофилски покрет, да би шездесетих и седамдесетих постао део званичне царске политике. Сада су Русе занимали само

православни Словени, па дело Вука Караџића намењено латиничењу Срба пада у њихову немилост. Али то више није било дело једног човека, или уског круга људи, него у међувремену широко нараслог покрета. Тај покрет је у Србији растао једнако као у Русији супротан, славенофилски покрет. Тако се мета руске критике, попут лепезе, ширила на све већи број Срба. Када је у Србији озваничена "Вукова реформа", а у Русији славенофилска идеја, сукоб двају покрета претворио се у сукоб државних политика.

На политичкој страни, врхунац Вуковог делања било је стварање српскохрватског језика, уз пораст занимања за Хрвате кроз прихватање југословенске идеје. Како су Хрвати примицани Србима, тако се и аустријски фактор ширио на исток, и тако су из Србије протеривани руски утицаји. Можда то у неком другом времену не би толико сметало Русима, али тада, почетком друге половине XIX века, њихова политика била је изричита. Штавише, управо у овом периоду нарочито се заинтересовала за Балкан. Ту су Руси наишли на два православна народа, оба изложена јаким католичким утицајима: Срби "Вуковом реформом", а Бугари појачаном акцијом унијаћења.

Тешко је рећи зашто се Руси нису одлучили за прискакање у помоћ и једнима и другима. Да ли нису имали снаге, или је по среди неки други разлог, тек, чињеница је да то нису учинили. Одлучили су се за помоћ Бугарима, док су Србе препустили аустријској сфери утицаја. Да зло буде горе, Бечу су дали пристанак да стави руку на Србију, вероватно у замену за уступак на некој другој страни. Сами разлози руског опредељења за Бугаре не могу бити спорни. Како су Вукови следбеници освајали власт у Србији, тако је српска политика све више попримала аустријску црту. У Русији се дешавао процес обрнутог смера: јачањем православних славенофила расло је непријатељско расположење према покрету Вукових следбеника, које се, када су ови дошли на власт и озваничили "Вукову реформу", претворило у антисрпску политику. Тако српску политику шездесетих и седамдесетих година XIX века, па и касније, карактерише једна антируска, а руску једна антисрпска црта.

Руси су се посебно заинтересовали за Бугарску десетак година пре конгреса у Сан Стефану и Берлину. Негде у то време Ватикан је појачавао акцију унијаћења Бугара, али и Срба, у Македонији. Настојећи да спрече намере Ватикана, Руси су преко посланика у Цариграду испословали да се 28. фебруара 1870. године успостави независна бугарска црква, под именом Бугарска Егзархија. Од губитка своје цркве 1393. године Бугари су, све до тада, били под грчком црквом. Грчки патријарх није признавао овај чин отцепљења, тражећи суд Васељенског сабора, али узалуд, јер је оснивање Бугарске Егзархије објавио сам султан. У српско-бугарском спору око македонског питања Турци су одиграли своју улогу исказујући релативну наклоност према Бугарима; кад год су имали да бирају, увек су одлучивали на штету непокорнијих Срба.

У састав бугарске цркве ушле су и чисто српске епархије: Нишка, Пиротска, Ћустендилско-Штипска, Самоковска и Валешка, које су до друге половине XVIII века биле под влашћу Српске Патријаршије.

"Руси су заузимањем и успехом око стварања Бугарске Егзархије добили високи углед међу Словенима Турског царства као свемоћни заштитници словенског православља, а у самој Егзархији добили су филијалу за свој рад у Турској. И Турци су мислили да су у стварању Егзархије имали велики политички успех. Они су мислили да су Егзархијом убили углед Грчке Патријаршије, иза које се крила политика грчке државе, да су у Егзархији, која је била у Цариграду, добили гравитациони центар, који је имао да привуче све Словене њиховог царства, па и Србе, чије су гравитације ка Србији биле тако опасне. Највећу, пак, корист од Егзархије извукли су Бугари. Они су не само добили аутономну цркву, већ су и све прилике, које су тиме створене, ишле само њима у корист: и пораз Грчке Патријаршије, и слабљење веза између Србије и Словена под Турцима, и нарасли ауторитет Русије, и ојачана њезина политика на Балканском полуострву, и гравитација Словена у Турској ка Цариграду - све је било Бугарима у прилог", закључује Ђорђевић.

Али Русија ће одмах начинити још један велики антисрпски корак у Македонији. Њени агенти не само што нису, као у бугарском случају, унију македонских Срба спречавали јачањем

Српске цркве, него су Србе саветовали да прилазе Бугарској цркви и помажу бугарску ствар. Говорили су да ће се са бугарским црквеним питањем решити и српско питање у Македонији. И заиста, поштујући огроман руски ауторитет Срби су почели да помажу решење бугарске ствари као своје.

Данас се обично сматра да је за утврђивање националности Македонаца довољно знати нечију славу: ако слави крсну славу онда је Србин, јер само Срби имају крсне славе, а ако слави имендан онда је Бугарин, пошто је то бугарски обичај.

Али то је тачно само донекле, јер су после руског савета из седамдесетих година XIX века Срби масовно прилазили бугарској цркви, прихватили бугарске обичаје, па најпосле и бугарску националност. Тихомир Ђорђевић наводи пример Ђорђа Милетића, рођеног брата вође српског народа у Војводини, Светозара Милетића. Он је још пре формирања егзархије као учитељ дошао у Велес да помогне образовању Срба. По савету Руса придружио се потом онима који су подржали бугарску струју, и будући веома надарен брзо постао народни првак. И то бугарски првак у Македонији! Његов син Љубомир Милетић постаће почетком XX века професор у Софији и један од најљућих српских непријатеља!

Таквих примера промене нације било је много, посебно источно од Вардара где су били јачи бугарски утицаји. И као у случају других Срба који су променили нацију, или и веру и нацију, и у овом случају показале се тачном изрека о потурицама горим од Турака.

Зато се, сем на обичаје, у утврђивању националности Македонаца Ђорђевић позива и на традицију и језик. Управо филолошка анализа чини најбоље странице његове књиге. Тако, примера ради, наводи да неки филолози разликују српски језик од бугарског по томе што је у њему извршена замена старословенских група "жд" и "шт" а у бугарском није. Срби кажу "веђа", "туђ", "међу", односно "свећа", "срећа", "кућа", а Бугари "вежда", "чужд", "между" и "свешта", "срешта" и "кешта". Македонци у овим, и свим осталим примерима везаним за друге особине језика, говоре као Срби, па Ђорђевић закључује да су они Срби (или је можда боље рећи - Срби пореклом).

Од времена ових анализа одиграле су се велике промене. Језик Македонаца је после "Вукове реформе" све више почео да се разликује од српског, јер у Македонији реформа није могла бити спроведена све до краја Првог светског рата. А после Другог светског рата, за новостворени македонски језик комунисти су намерно изабрали дијалекат најближи бугарском језику. Затим је вршено систематско одаљивање тог новог језика од српског. После неколико деценија, прогнани Срби-Македонци, којима су комунисти 1945. године забранили повратак на своја огњишта, више нису могли добро да разумеју новостворени македонски језик.

V

ЈУГОСЛАВИЈА - НАЈКРУПНИЈА ПОЛИТИЧКА ПОСЛЕДИЦА "ВУКОВЕ РЕФОРМЕ»

1. ХРВАТСКИ ЈЕЗИК ПРЕ ВУКА КАРАЦИЋА И ЉУДЕВИТА ГАЈА

Када су Методијеви ученици крајем IX века протерани из Моравске, једну њихову групу пут је одвео ка јадранском приморју. Тако је писмо Ћирила и Методија намењено описмељивању Словена, глагољица, дошло и до Хрвата. Међутим, римској цркви није било право да ови њени нови чланови користе писмо византијских мисионара. Зато су настојали да га уклоне и наметну латиницу.

Хрватима је прилично брзо наметнуто не само латинско писмо, него и латински језик. Њихова прва независна држава, и једина до XX века, одржала се од око 900-те до око 1100-те године. У тој хрватској Краљевини службени језик није био хрватски, већ латински.

О томе хрватски историчар Фердо Шишић пише:

"За разлику од Бугарске и Србије где је увођењем словенског језика он постао и остао стално једним књижевним језиком у читавом народу, у Хрватској је словенски језик, поред

доминантног латинскога, само животарио, и не обзирајући се још напосе на љуту борбу Латина и њихових приврженика против његове егзистенције. Ово доказује крупна чињеница што се до сада из читава времена хрватске народне династије од 900. до 1100, дакле за пуних 200 година, није нашао баш ниједан профани запис, па чак ниједан напис уклесан у камен словенским језиком, док их на латинском има сразмерно много".

Професор Лазо М. Костић, у својој књизи "Крађа српског језика", после овог цитата закључује:

"Кад је престала хрватска државна самосталност, још мање се могло очекивати да ће званични језик бити домаћи, хрватски".

И заиста, у Хрватском сабору је на хрватском језику неко први пут проговорио тек 2. маја 1843. године. Био је то Иван Кукуљевић, који је том приликом рекао:

"Ми смо мало Латини, мало Нијемци, мало Мађари, мало Словени, а искрено говорећи нијесмо укупно ништа. Мртви језик римски, а живи језици: мађарски, њемачки и талијански - то су наши тутори..."

Кукуљевић је могао слободно да говори овако увредљивим тоном, јер га готово нико није разумео! Наиме, образованији Хрвати говорили су између себе искључиво страним језицима. Када је 11 година раније један посланик Сабора по први пут затражио званичну употребу хрватског језика, тај свој говор морао је да одржи на латинском, да не би причао узалуд.

"Почетком г. 1847 почела је у Хрватској све јаче избијати жеља, нека се хрватски језик уведе у све школе и уреде", пише хрватски историчар Рудолф Хорват. То није било једноставно, јер није било хрватских књига. Зато је бан Јелачић повећао награде за писце уџбеника на хрватском, али је тек његов наследник, бан Шокчевић, 12. јула 1860. године од мађарског краља испословао дозволу да у школама и уредима немачки језик може бити замењен хрватским.

"Краљ одређује да хрватски језик има одсад владати као службени и уредовни језик такођер код банске столице и код намјесништва, и то не само у нутарњој служби, већ и у опћењу с осталим политичким и судбеним областима", пише Хорват.

Пре тога, Хрвати су у образовању и другде употребљавали четири језика: италијански, латински, немачки и мађарски. Хрватски језик, како каже Шишић, "право рећи", пре 1848. године није се користио "ни у кућама". У својим мемоарима Ватрослав Јагић наводи примере како су истакнути Хрвати бранећи се од мађаризације почетком XIX века заправо бранили латински језик, и не помишљајући на хрватски. А у "Споменима мојега живота" Јагић каже да му је вереница, будућа супруга, иако Хрватица по националности, писала на немачком јер није знала хрватски. О томе је остао и један запис Антуна Мажуранића из 1852:

"Ни најученији наши људи нису могли складно и углађено ни десет риечи проговорити нашим језиком".

Енглески научник Џон Паџет описао је у једном путопису Загреб из прве половине прошлог века. Поред осталог, он наводи:

"Једна књижара у коју уђосмо била је прилично велика и показивала је жив промет. Она је садржала готово сва класична немачка дела или у немачком преводу. Једна преграда садржавала је све мађарске књиге, између њих и дела грофа Сечењија. Књига на хрватском језику било је три или четири; до пре неку годину тај је језик био сасвим незапажен".

Имбро Ткалац, у свијим "Успоменама из младости у Хрватској", пише да је у исто време у Загребу било само новина на немачком и мађарском језику. Како се стање мењало, видимо из једног записа немачког публицисте Вендела:

"Још 1843. је Вировитичка жупанија замолила Краља да се вечно одржи латински језик као дипломатски језик славонских жупанија. Још 1845. се Хрватски сабор опет једном заузео за одржање латинског званичног језика а тек је у октобарском заседању 1847. донео значајан закључак, али на латинском, да се *lingua croatico-slavonica lingua natio nalis horum regnorum* начини и да се као наставни језик уведе у све школе".

Да је измена ишла много тешко, потврђују следеће речи хрватског историчара Тадије Смичикласа (иначе похрваћеног Србина из Жумберка):

"Загреб је говорио немачки до краја Првог светског рата, јер зашто би иначе Народно Вијеће лепило 1918. по Загребу наредбе "Говори хрватски".

Међутим, овде следи питање: да ли је језик који је у Хрватској од 1860. године заменио немачки уистину био хрватски? Јер, пошто Хрвати нису имали изграђен сопствени књижевни језик, можда је ту било речи само о замени једног страног језика другим, конкретно, немачког српским? Да ли су нове политичке околности наметнуле баш такву замену?

Пре одговора на ово питање морамо видети шта је то хрватски језик. На почетку своје студије Лазо М. Костић каже: "Прецизно је то немогуће установити. Ово је једини народ света за који се није знало који му је језик".

"Нема ваљда двојице слависта чија се мишљења подударају о географском распореду Хрвата", па самим тим и "хрватског језика", писао је један од највећих етнографа прошлог века, Француз Гијом Лежан. Добровски је сматрао да само кајкавски дијалект припада хрватском језику, док су штокавски и чакавски дијалекти српски. Сличног мишљења био је и Павле Јосиф Шафарик (1795-1861), такође један од водећих слависта тога доба. За разлику од њих, Јернеј Копитар је кајкавске Хрвате сматрао Словенцима, а кајкавски дијалект делом словеначког језика. Хрватима је сматрао чакавце, а штокавце Србима. Такав став од Копитара је преузео Вук Караџић, а од Вука Караџића Ђуро Даничић. Ево како је Копитар 1811. године видео распрострањеност српског језика:

"Под српским (језиком) ми овде разумемо оно што се, довољно неисторијски, назива илирским... Предео српског дијалекта се простире од Истре, преко Далмације, Хрватске Крајине, Босне, Србије, Бугарске до колонија иселјеника из ових земаља у Славонији и Јужној Угарској. Четири до пет милиона говори то наречје... Ова четири милиона, пак, међу собом су раздвојена: једни, на западу, припадају латинском обреду, али већи део грчком... Грци (тј. Словени грчког обрета) имају, због њиховог већег броја, због употребе ћирилске азбуке (која је у IX веку нарочито за словенски језик удешена) и због старословенског црквеног језика, природне предности испред Латина. Ускоро ће их они оставити иза себе..."

Слично овоме писао је и немачки филолог из прве половине прошлог века, Ернст фон Еберг:

"Српски језик говори готово пет милиона лица и он се простире, са малим дијалектичким одступањима, преко турских и аустријских провинција Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе и Далмације, Славоније и источног дела Хрватске".

Његов колега Рудолф Рост дао је 1867. године следећу дефиницију хрватског језика:

"Овај влада у жупанијама загребачкој, крижевачкој и вараждинској са околним пределима, и приближује се више словеначком но српском".

Немачки историчар Јохан Кристијан фон Енгел (1770-1814), кога је Јиричек сматрао својим претходником јер је (написао историје Срба, Бугара и Хрвата, о овом питању каже:

"Ако неки писци, као нпр. Златарић у предговору својих песама, Млеци 1597, назива далматинско-илирски (српски) као 'хрвацкиј језик', то није тачно говорио. То се догодило само због политичке повезаности са Хрватском".

Лазо М. Костић наводи још низ примера неслагања лингвиста и историчара о томе шта је заиста хрватски језик. Али, закључак је да све до појаве илирског и југословенског покрета, средином XIX века, нема ниједног научника, па чак ни међу Хрватима, који у хрватски језик убраја штокавски дијалект. Други закључак је да се хрватски језик, у обе његове варијанте (ако су обе заиста његове), до неразумевања разликовао од српског језика. Као што се и може претпоставити, због културних и верских веза српском језику били су много сличнији бугарски и руски језик. Показујући да Срби нису могли, и не могу, да разумеју хрватски језик, Лазо М. Костић даје неколико примера. Дакле, ово је хрватски језик (писано данашњим правописом):

"Ježuiti, kojem všačko domovne mladosti v navukah nastavljanje i v držanjih vpitomljenje bilo je zručeno, prvi počeli su na mesto slov materinskemu jeziku privlaženih, stranske latinske ponajviše vpotrebuvati i počinsji vjeljivati s toga more biti zroka, da kak ovakven redov kotrigom bilo bi obično, rimo-katolike od one grčke crkve i vu tom odlikuje, ter i na taj način bi veliku svoju proti pravoverju osvedočiti goručnost."

Или, са приближно оригиналним правописом:

Z Daniczum
Szelan v zemlyu plug zabode,
U razrese drachne plode;
Da sze zternii z nve podigne,
Pune lati k zemlyu prignu. Или:
Zdravo mi oztala mila
Ke szi nebo mi odkrila.
Dusnost pelya me z tvog raja,
Szamo kip me tvoj zprejava
Vu szamochu ladanysky.

Почетком века, професор Друге мушке гимназије у Београду, Јаша Продановић, прочитао је на часу следећу хрватску песму, понудивши грош свакоме ко је разуме:

Zakaj išli bi Horvati
Prot Francuzu vovejvati
Ki vas nigdar ni zbantuval
Kak vas vsaki bu valuval.

Стихове нико није могао да разуме. Наравно, због заједничког порекла српски и хрватски језик имају неких сличности, али ипак је реч о два различита језика. То на свој начин признаје чак и Павле Ивић: "Кајкавско наречје разликује се од штокавског толико да би се могло говорити о два језика када би за то постојали социолингвистички услови, нпр. када би кајкавци имали посебну националну свест и посебан књижевни језик"! Али, зар је наш проблем што кајкавци немају посебну националну свест и посебан књижевни језик? То немају многи народи, па ми ипак свима њима нећемо да дајемо оно што је наше. Најзад, да ли је ту реч о добровољном давању или о отимању и превари, односно крађи, како каже Лазо М. Костић у наслову своје књиге?

2. КАКО СУ ХРВАТИ ПРИСВОЈИЛИ СРПСКИ ЈЕЗИК

У свету је доста чест случај да народи и државе без развијеног сопственог језика узимају језик који им највише одговара. Многи народи Азије, Африке и Америке прихватили су европске језике, нарочито енглески и шпански, као своје. Некада је то прихватање заправо било присилно наметање, а некада ствар потребе.

У свим тим примерима, међутим, нико не спори назив узетог језика и његову изворну припадност. Изузетак се десио у хрватском случају. Хрвати су средином прошлог века за свој књижевни, па временом и говорни језик, узели српски језик, али су га одмах прозвали хрватским именом. Хрватски сабор је српски језик прогласио за службени језик Хрвата 1861. године. Водила се расправа о имену језика који ће Хрватима заменити немачки, мађарски, италијански и латински. Предлагана су имена "илирски језик" и "југословенски језик", али је на крају пала одлука да се српски језик назове хрватским именом.

Па ипак, упркос таквом преименовању, за неколико деценија мало се ко усуђивао да пориче чињенице да је нови "хрватски" језик у ствари српски. Такво порицању није било могуће понајпре јер је, као што смо напред видели, лингвистичка наука читаве Европе јединствено тврдила да

штокавско наречје припада Србима. Узимање српског језика од стране Хрвата било је толико очигледно и свима јасно да би негирање у најмању руку било неозбиљно.

И заиста, неко време су готово сви Хрвати тачно говорили о чему је реч. Тако је и сам Људевит Гај 1846. године, још док процес преузимања српског језика није био званично окончан, писао:

"Та нпр. сав свиет зна и признаје да смо ми књижевност илирску подигли; ну нама још из далека није на ум пало икада тврдити да то није српски већ илирски језик; паче се поносимо и хвалимо Богу великому што ми Хрвати с браћом Србљима сада један књижевни језик имамо". У једној полемици са Антоном Старчевићем 1852. године Гај жали што још Павао Ритер, тј. Павле Витезовић, није у XVI веку узео српски језик за књижевни језик Хрвата. Да је он то учинио, "ми би се заиста са свима на другом степену народног напретка данас налазили", закључује Гај.

Хрватски историчар, теолог Шиме Љубић, писао је средином прошлог века:

"Данашњи Хрвати, којих нема много, на Гајев позив одлучно одступише од свога (језика) помиешаног пориекла... те су озбиљно пропримили такозване србске начине и облике језичне... до циела у учењу и у јавном животу".

Да преузимање српског језика није било нимало лако, видимо на основу једног записа Владислава Вежића, припадника Илирског покрета, 1885. године:

"Хрвати, како рекох, уведоше и сами језик штокавски, апокрем их је то стало и стоји неизмјерног труда, јер им је од свагдањег домањег говора доста далеко".

Сличан закључак произилази и из записа хрватског научника Владимира Дворниковића, непосредно пред Други светски рат:

"Кајкавски Загреб постао је фанатичним чуваром класичног, Вуковог, херцеговачког јекавског говора, оног истог за који прави кајкавац нема ни трунке урођеног осећања и слуха". Тешкоће у учењу помиње и историчар Рудолф Хорват:

"...То је испрвце било врло тешко многим хрватским писцима, јер су познавали само кајкавштину, у школи учили латински језик, а у обитељи говорили већином немачки... Многи 'Илирци' почну марљиво учити штокавско нарјечје".

Ни Ватрослав Јагић није спорио преузимање српског језика. Мада је знао за узроке и последице тога чина, цинично је писао:

"Само се по себи разуме да ми је било смешно када се са српске стране приговарало Хрватима (управо Илирцима међу г. 1834. до 1848) да су неоправдано себи присвојили српски језик као књижевни - место да се веселе тој концентрацији".

Преузимање српског језика није промакло ни страним писцима тога доба. Тако је француски слависта и филолог Селест Куријер писао 1875. године:

"Срби се револтираше... видећи да Илирци прихватају њихов језик, њихову историју и традиције, и заденуше полемику која и дан-дањи траје".

Четири године касније, 1879, Куријер је писао:

"Овај препород је изазван примањем српског језика, који је био произвео тако лепу класичну књижевност. Та адопција истера Хрвате из изолираности, на коју их је била осудила употреба њиховог локалног, слабо развијеног идиома; и та адопција их је поставила у заједницу идеја са Србима Далмације, који су се могли правом поносити да имају богату класичну књижевност".

Прецизан је и италијански слависта Доменико Ћиамполи:

"Загреб постаје центар илиризма, који има за циљ да пробуди народну словенску свест, да присвоји српски као заједнички језик".

Бечко-пештански писац, археолог и историчар Феликс Филип Каниц, писао је 1868. године:

"И Хрвати су, отприлике пре 35 година, место њиховог народног дијалекта, подигли српски језик на свој писани језик".

Бечки етнограф Фридрих Самуел Краус, специјалиста за јужнословенске прилике, писао је почетком овог века:

"Кад се данас говори о хрватско-српском или српско-хрватском језику одн. литератури, под тим треба разумети словенски дијалекат српског племена и књижевност састављену на том дијалекту".

Руско-пољски научници Пипин и Спасевич објавили су седамдесетих година прошлог века монументалну "Историју словенских књижевности". У њој кажу:

"Хрватски писци, међу којима је у првој линији Људевит Гај деловао, узеше као књижевни језик дијалекат у коме се стара западно-српска литература развијала и чија делотворност постиже велики значај за цело Српство на западу и истоку. Специфично хрватски дијалект био је препуштен својој судбини и ретко кад изађоше у њему књиге за обичан свет".

Најзад, навешћемо двојицу руских слависта. Платон Кулаковски у књизи "Илиризам", коју је Александар Белић сматрао најбољом о том покрету, писао је следеће:

"...У провинцијалној Хрватској испало је сасвим противно том очекиваном поступку. Вођи књижевног препорода те народности одрекли су се да обрађују и развијају своје локално наречје и примили, истина сродно и блиско, но ипак туђе наречје, које се знатно разликује од свога сопственог и родног наречја, наречје суседне народности, и то у име књижевних и политичких задатака".

Професор Петроградског универзитета Пјотр Алексејевич Лавров, писао је 1909. године у својој расправи о анексији Босне и Херцеговине:

"Не сме се испустити из вида да, иако су Хрвати примили као књижевни језик штокавско наречје српског језика, његов јужни херцеговачки говор, ипак се њихов књижевни језик разликује од српског. У њему има много израза које Срби не употребљавају, тежи стил, много скованих, вештачких речи".

У књизи Лазе М. Костића "Крађа српског језика" дато је још доста сличних цитата. Разлику између књижевних језика Срба и Хрвата, коју је исправно уочио Лавров, Костић објашњава у основи двома чињеницама. С једне стране, то је стална тежња Хрвата ка мењању српског језика који су усвојили, да би на тај начин прикрили крађу. С друге, пак, како је највећем броју Хрвата српски језик заменио немачки, то је попримио извесне немачке особине, нарочито на плану синтаксе и духа.

3. УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ХРВАТСКЕ КРАЂЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Чином преузимања српског језика Хрвати не би починили крађу у случају да нису порицали чије је он власништво. Међутим, они су српско власништво свог новог књижевног језика признавали само у почетку. То се могло и очекивати, јер је њима, а нарочито бечким планерима ове акције, језик био само средство за постизање далекосежних политичких циљева. Да је једини циљ био преузимање језика, не би било ничег спорног. Хрвати не би морали да крију да уместо немачким и осталим језицима сада говоре српски. Али, бечке власти желеле су много више: да крађом језика краду српске територије и српски народ.

О правим циљевима преузимања српског језика у оно време изјашњавали су се и сами Хрвати. Примера ради, Гајев сарадник Иван Деркос је 1832. године, још увек на латинском, писао "да ће Хрвати с таким језиком себи привући Србе, и то не само оне у Угарској (Војводини), него и оне онкрај Саве (у Србији), јер њихов језик неће се разликовати од овога скупног језика трију краљевинах (тј. Хрватске, Славоније и Далмације)".

Већ крајем исте године гроф Јанко Драшковић је недвосмислено изразио политичке циљеве крађе српског језика. Он је у Карловцу издао први хрватски политички спис на српском језику. Тражио је да се у "Велику Илирију" уједине Хрватска, Славонија, Далмација, Војна Крајина, Ријека и западна Босна, којима би се "краљевом милошћу" прикључили словеначки крајеви Крањске, Штајерске, Корушке и Приморја. Драшковић је тражио да службени језик те бановине буде српски, али тако да се назива илирским именом. На челу би био бан који би владао у краљево име, на подручју "како је некад било".

Српски историчари дуго су тврдили да је политика илирског покрета била југословенска, односно да је тежила уједињењу са Србијом и стварању заједничке државе, Југославије. Али већ овај Драшковићев спис указује да је то далеко од истине. Илирци су, заправо, увек водили хрватску политику, говорећи о југословенству само из тактичких разлога. То је лепо образложио хрватски историчар Фердо Шишић:

"Практично је политика илирског покрета у суштини својој била чисто хрватска - не југословенска - то више, што се она оснивала искључиво на хрватском државном праву, идући у првом реду за тим да око Загреба окупи све хрватске земље унутар граница Хабсбуршке монархије, а од чести још и неке крајеве тадашње Турске, тј. тако звану Турску Хрватску (или некадашњу Јајачку бановину) и Турску Далмацију (или крајеве на сјеверу од доње Неретве) и да се тако састави област подобна да с успјехом узмогне својом снагом и величином одбијати мађарске нартаје".

Шишић наставља:

"Литерарни и културни илиризам је опет фактички био југословенски, с идеалном тежњом да око Загреба окупи, под окриљем класичног илирског имена, све умне и духовне силе Јужног Словенства у једно коло на основу једнога књижевног језика, штокавштине Хрвата и Срба. За овај смјер треба казати и то, да је имао служити као средство оном политичком смјеру о коме се није гласно и јавно смјело ни говорити, али су главни илирски књижевници, како видимо из њихових дјела, у души својој прижељкивали...

...Зато је илиризам и разбудио први пут у свих Хрвата једну исту националну политичку свијест и свима дао модерни појам националне државе и независности, јер ваља добро истакнути, да је после царске забране илирског имена (у јануару 1843) постало хрватско име његов баштиник за све католике нашег народа од Драве до Будве, и од Јадрана у унутрашњост до Дрине, који тако постепено, не уједаред, постадоше свијешћу Хрвати, тежећи сви к Загребу као к своме идејном средишту", закључује Шишић.

Овај историчар Гаја назива "једним од најзаслужнијих хрватских синова свих времена". Ако је реч о ширењу хрватских територија и хрватског народа на штрб Срба, Гају свакако следује овакав епитет. Узимајући српски језик" називајући га хрватским именом, Хрвати су подстакли процес похрваћивања Срба католика. Оно што Шишић прескаче је да је тај процес имао пуну подршку Беча, без које би мало шта било учињено. Што преваром, што присилом, Срби "латинског закона", како их је називао Копитар, временом "постадоше свијешћу Хрвати". Хрватско име се тако проширило до Будве и Дрине, где га никад раније није било. Број Хрвата нагло се увећавао. Око 1830. године било је мање од милион, док их је стварањем Југославије 1918, којим је дефинитивно завршен процес похрваћивања Срба, већ било око четири милиона. Паралелно се повећавала и хрватска територија. "Пред једно 120 година Хрватска је била врло малена. Загорје и околина, то је била Хрватска... Онај крај где се говори 'кај', то је била Хрватска", писао је 1955. године др Јурај Крњевић, један од вођа хрватске емиграције. Такви процеси нису промакли ни страним истраживачима. У својој "Историји савремене литературе код Словена", већ цитирани Куријер каже:

"Сад је скоро сасвим доказано да Гај није био руковођен искључиво патриотизмом, и да је слушао упуте кнеза Метерниха (аустријског министра полиције), који је Мађаре држао у шаху".

Куријер зна да су Хрвати југословенско име користили само из тактичких разлога, "пошто политичке прилике нису биле погодне" за директан наступ. У том смислу помиње оснивање, не хрватске, већ Југословенске академије знаности и умјетности средином прошлог века. Он наставља:

"Рекох већ да Хрвати нису напуштали своје амбициозне снове, и да су, прихватајући име Југословена и Илира, били чак проширили свој политички програм. Ипак је народна странка наишла на велике потешкоће... Срби су пристајали да чине део Троједине краљевине, али као јединица равна Хрватима а не као анектирани народ. Далмација је била истог мишљења. По својим

историјским и литерарним традицијама она је била више у заједници идеја са Србијом. На несрећу, разлике вере и италијански утицај је одстранише од мајке отаџбине... Далмација, са Бокељима и Дубровчанима, има традиције далеко бриљантније него Хрватска, које је, упркос различите вере, вежу моћном везом са Србијом ".

4. РЕАГОВАЊЕ СРБА

Срби су двојако реаговали на појаву илирског покрета, који је око 1848-ме године преименован у југословенски покрет.

На једној страни били су Вук Карацић и Ђуро Даничић, а потом и настављачи њихове идеје о "братству и јединству" са Хрватима. Политика тих Срба одувек се, као и данас, састојала у давању уступака Хрватима не би ли се приволели на заједништво. То је још крајем прошлог века лепо описао вођа приморских Срба католика Саво Бјелановић. Београд је "даровао Загребу свога Даничића, који пише монументални 'Рјечник', који једино за љубав сложи, а против научне истине и свог увјерења, називље српски језик и хрватскијем", писао је он.

На другој страни, већина истакнутих Срба разумела је опасност и супротстављала се илирству (југословенству). Српски отпор је слабио како се повећавао круг присталица "Вукове реформе". Па ипак, победа реформе није уједно значила и превласт југословенске политике над српском. Тада посејана опасна клица учиниће своје тек касније, у одговарајућим приликама.

Један од најжешћих противника илиризма био је Теодор Павловић (1804-1854), уредник "Летописа Матице српске" и "Српског народног листа". Ово су његове речи:

"Осећамо, пак, да име: Илир, Илирскиј језик, Илирскиј народ, не можемо нигди и никад пријмити, где је реч о правом историческом имену, о језику, о народу у Краљевини Унгарској, у Србији, Босни, Црној Гори, Ерцеговини, Славонији, Далмацији и Хрватској нашег колена живећи људиј. То су све људи по пореклу, по имену и по језику, сви прави Србљи, који се само по пределима по којима живе зову: Бошњаци, Црногорци, Славонци, Далматинци, итд".

Једном приликом Павловић је поручио Србима: ако се који "поведе и обманут прими илирство, тога ћемо за одметника, отродника сматрати".

Противници илиризма уочавали су да хрватски реформатори теже денационализацији Срба под привидно неутралним именом, као и да је илиризам замишљен ради спречавања ширења српске националне свести. Њихове аргументе изражавала је једна у то време популарна парола:

"Ко изгуби име - изгуби све с њиме!"

Илирски (југословенски) покрет имао је више противника него "Вукова реформа" (мада је у суштини реч о истом антисрпском пројекту вођеном из Беча), јер је био прозирнији. Хрватски циљеви дуго су били познати српским првацима и у науци и у политици. То се лепо види из размишљања Милована Миловановића, једног од водећих политичара на међи XIX и XX века, који је био професор универзитета у Београду, а једно време председник Владе Краљевине Србије:

"Кад су на Берлинском конгресу обележене границе до којих се може проширити власт и непосредни утицај аустро-угарски, Хрвати су се отресли својих југословенских идеала, па су прионули да даду хрватско обележје оним српским земљама које су ушле или које још имају, по берлинском програму, да уђу у сферу аустро-угарске доминације... Српски књижевни језик, српске народне умотворине и традиције, српску најзад веру у будућност, све су то Хрвати прихватили оберучке, те да би само своје, под вековним туђинским притиском изнемогло, народно биће оспособили за живот. Хрватство као оделита, засебна народна јединица, није се могло одржати, није могло наћи у самом себи, у својој прошлости, у својим очуваним етнографским особинама, у својим надама и амбицијама, ни толико снаге да покрене борбу, да организује народни отпор против туђинске поплаве... Хрвати захтевају од Срба ништа мање но да пристану да овај део српског народа који су Хрвати резервисали за себе, прими на се хрватско обележје, угуши у себи

своје народне осећаје, одрече се својих идеала о јединству васколике своје народности, заборави на тежње и на наде које су га крепиле, држале му веру у будућност кроз дуге векове патње и невоље".

Пошто је Миловановић био председник Владе, можда се његове следеће речи могу сматрати званичним ставом Србије тога доба по питању: уједињење Срба или Јужних Словена?

"Према стању у којему се данас налазе Срби и Хрвати, питање је још спорно да ли ће стварање српско-хрватске народне заједнице, извршено иницијативом хрватском, изазвано животном потребом хрватском, донети корисног резултата. Питање утолико теже, утолико судбоносније за нас Србе, што смо и пре те заједнице и без ње имали све потребне погодбе за самосталан народни живот..."

Када је, ипак, дошло до стварања Југославије, о овим стварима више није могло слободно да се говори. Зато су најбољи описи илирства и југословенства касније објављивани у емиграцији. Даћемо опширнији цитат једног мање познатог текста великог песника Јована Дучића, писаног током Другог светског рата:

"Илиризам се зове другим речима и хрватски препород: и сасвим тачно. Али, на томе изразу треба и остати. Илирски покрет је чисто хрватска ствар, унутрашња и локална, просветна и морална, а политички важна само утолико, што је она постала затим и жариштем за све друге националне амбиције Хрвата, у једном за њих одиста важном, а можда и великом столећу..."

Ово прихватање српске штокавштине, мислио је Гај, ујединило би хрватске крајеве. А како је и цела дубровачка књижевност писана на српској штокавштини исто онаквој на каквој су писане српске песме, усвајање српског књижевног језика значило би анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима... Ово је главно дело Илиризма...

Треба добро знати да је штокавштина српска требала да убрзо затим послужи Хрватима, не само да имадну један леп и логичан језик, него и да се постепено помоћу њега окупе и сви други Штокавци, значи Срби, око Загреба, као главног штокавског културног центра... Доказ овоме је што је већ одмах један познати Илирац, Иван Деркос, тражио отворено такво груписање свију Штокаваца око свог културног центра у Загребу. А стари гроф Јанко Драшковић је у тај круг око Загреба нарочито позивао Босну, не помињући међутим Србију, нити иједну другу штокавску православну земљу...

Ово је то Илирство, за које су наше толике небројене незналице са упорношћу тврдили српском народу да је био покрет југословенске солидарности, који ће након 1848. постати и југославизмом, тобожњим покретом братства, гласоношом политичког уједињења Јужних Словена, значи пут у једну државу, која би се, наравно, звала Југославија. Сасвим обратно... Није се осећало колико штете по обе стране, и за Србе и за Хрвате, може доћи баш од тога ако се једна национална идеологија изгради на неистини, и таква постави у темеље државе само као илузија, само као једна научна хипотеза. Треба бити истински убеђен да све несреће које је за 23 године њеног трајања забележила Југославија не би ни поникле да 'југославизам', ствар нереална и измишљена, није постала убрзо званичним патриотизмом наших најгорих режима, једна бирократизирана идеја, коју није бранила ни црква, ни школа, него полиција и Закон о заштити државе...

Илирци су узели српски језик најпре да присвоје дубровачку књижевност, а затим да по Босни могу (цинизмом, који се у нашој поштеној кући не да ни замислити) да похарају српске народне песме и онако их бестидно штампају у Загребу као хрватску народну поезију..."

5. ВУК КАРАЦИЋ И ЛАТИНИЦА

Вук Карацић је увео латиницу међу Србе на два начина. Најпре је то било увођење латиничног слова "ј" у српску азбуку, уз измену облика свих ћириличних слова тако да су сада сличнија латиници него старој српској ћирилици. Касније, половином XIX века, "Вуковом реформом" је комплетна хрватска латиница проглашена за српско писмо, тада друго по значају.

Ћирилица је од давнина била одлика православне, а латиница католичке цркве. Зато је латиничење Срба било једно од основних средстава Аустрије на путу ка остварењу коначног циља.

Копитар још 1814. године, у приказу Вукове "Писменице", није остављао дилему по том питању. "Једно 'ј' је апсолутно нужно", рекао је. Јавно, у текстовима попут овог, увођење латиничног слова у српску азбуку правдао је правописним разлозима. Али тајно, у извештају "Високославном ц. кр. дворском полицијском цензорском звању" од 12. фебруара 1822. године, проговориће истину:

"Рјечник" ('Српски рјечник' из 1818) треба дефинитивно да утврди (српску) ортографију тако да може издржати испит пред критичарима и, истовремено, пред аустријским патриотом, који преко ње жели да олакша себи прелаз на латинични алфабет. Пре свега због Вука, који је - као паметна глава - морао да упозна преимућства те ортографије: тај аустријски патриота био сам ја". Ипак, овакве аустријске намере нису могле остати тајна.

Примера ради, очувана је преписка између владара две српске државе тога доба, кнеза Милоша Обреновића и владике Петра II Петровића Његоша. Милош је писао Његошу 20. октобра 1836. године:

"Има једна рђава секта, вуковска названа, која дебело 'јер' изоставља, и још гдекоја измењенија захтева, и све се бојим да не буде отров ученија ове секте и до у Црну Гору, досад свагда чисту и невредиму пребившу, приспео, а ако би то било, то би ми заиста врло тешко и жао пало, јербо је доста верно познато да та секта изостављањем дебелог 'јер' и увођењем некаквог 'ј' одводи од православља и приводи к римокатоличанству. (Познат ће Вам бити кустос Ц. К. Библиотеке, Копитар, римокатолик, овај је та ученија разврата дао Вуку, а Вук вуче туђу будалаштину не знајући ни шта вуче ни нашта. Но ово, мислим, сами за себе задржите да не дође до нечастивих ушију.) Та је секта и овде била почела исто учење распрострањивати, но ја сам то у сагласију с Г. Митрополитом Карловачким Стратимировићем предупредио многе такве књиге у ватру бацивши а многије читавим сандуком побацавши".

Његош се у одговору сложио да су Вукова "правила ортографическа сасвијем противна правилима ортографије књигопечатни црквно словенски књига нашег вјероисповеданија". Вука није обавестио о овој преписци са кнезом Милошем, и до краја се држао старе српске азбуке.

По овом питању изјасниће се многи Вукови противници. Сима Милутиновић је Копитареву и Вукову азбуку назвао "чудном смесом", ни словенском ни латинском, Јован Хацић "бескорисним јотовским правописањем" и "копитаро-вуковским системом", док ће Јован Михајловић све рећи већ у наслову своје књиге: "Одбрана језика српског од изопачавања и простачења његовог и ћирилице од латинице".

У борби против латиничења српске азбуке највише се помињало слово "ј", али само као симбол, јер је било јасно да једно слово не може да промени карактер читаве азбуке. Карактер се више мењао изменом облика ћириличних слова у "копитаро-вуковском систему". То лепо примећује Миодраг Поповић у књизи "Јота":

"Већ на први поглед, Вуково писмо од тридесет слова ближе је српскохрватској латиници од 26 простих графика неголи црквеној ћирилици од 48 графичких знакова".

И заиста, Поповић приказује једно поред другог три писма: стару српску ћирилицу, Вукову ћирилицу и "српско-хрватску" латиницу. Вукова слова су обликом далеко сличнија латиници него српској ћирилици, јер су "српскословенске графеме код Вука узете у обради, која их знатно удаљује од првобитног лика". С друге стране, насупротив старој азбуци, Вукова азбука има близу 50 посто слова истих као и латиница.

Данас се мало зна да се Вук бавио и реформом латинице, односно, како је говорио, правописа "јужнијех Словена Римскога закона". Латиницу је по чешким узорима претходно реформисао Људевит Гај, али се настало писмо, тзв. гајевица, Вуку није свидело. Зато је он израдио нову латиницу, али су је Хрвати одбили. Одбијање је образложио Илирац Вјекослав Бабукић:

"Што се писменах нових тиче, које намерава те ковати, ја мислим, да би то сувишно и неспретно било; јер би се тиме обличје латинских, или боље рекућ западно-еуропејских писменах пореметило и нагрдило. Нека остане код нас римокатолика као што јест сада".

Овакав одговор Илираца може бити још један доказ да Вук Караџић није разумео додељену му улогу. Он је требао да послужи само за рушење српске традиције у корист приближавања католичком свету. Сви његови реформаторски потези били су, на овај или онај начин, вођени из Беча. Али он то није осећао, него се уживео у улогу самосталног реформатора. Његов самосталан реформаторски потез морао је да пропадне јер је одступао од чврсто постављених аустријских циљева, према којима се никако није смело мењати "обличје латинских", већ само православних слова.

Као ново хрватско писмо није прихваћена ни гајевица у првобитном облику. Она је нешто модификована, па су тако Илирци усвојили латиницу какву познајемо данас. Вук је ипак био задовољан. Тражио је упореду употребу ћирилице и латинице, сматрајући латиницу другим српским писмом. Он је први признао да је српски књижевни језик који су Хрвати украли од Срба хрватски језик. Прецизније, сматрао је да је то и хрватски језик, односно да је реч о заједничком, српскохрватском језику, па тако и о заједничким писмима, ћирилици и латиници. Једино му је било жао што није успео да наметне - тако је бар он сматрао - једно писмо, као што је "наметнуо" један језик. Јер, сматрао је, није практично да се у једном језику користе два писма. Надао се да ће то временом бити исправљено, и да ће од два писма на крају остати једно. Које једино, може се наслутити из једног текста његовог пријатеља Игњата Брлића, католика из Славонског Брода (Брлић је себе сматрао Славонцем, Вук га је називао Шокцем, док га данас сматрају Хрватом; по говору је био штокавац).

"Шта нас уздржава да се не сагласимо један и исти језик и једном истом азбуком писати? Србо-Илири треба да попусте нешто од ћирилице, а илирски католици нешто од латинске азбуке, и да се обе партије братски сједине у од Вука истављеној средини", писао је Брлић.

Он је ћирилицом називао стару српску азбуку, док је Вукову азбуку сматрао средином између српске ћирилице и латинице. Као што смо малочас показали, то је заиста тачно. Посматрањем три писма, српске ћирилице, Вукове ћирилице и хрватске латинице, јасно се види да је "Вуковом реформом" српска азбука доведена на пола пута до латинице. То је резултат оне измене аустријског плана: пошто нашим прецима нису успели да наметну латиницу одједном, присилно, одлучили су се за превару и заобилазне путеве.

Дакле, једно писмо које је Вук желео да наметне Србима и Хрватима, уз један језик, била је његова ћирилица. Због тактике бечког двора о постепеном латиничењу Срба испало је да је у тој ћирилици садржано педесет процената српског одрицања од свог писма, али и исто толико хрватског одрицања од латинице. Међутим, Хрвати су сматрали да су српска одрицања српска ствар: они су желели своје латинско писмо. Зато је Вук Караџић и даље попуштао, па је остало да до неке следеће прилике Копитарева и Вукова ћирилица за Србе буде прво, а хрватска латиница друго писмо. Обрнуто, Хрватима је њихова латиница требала да буде прво, а Копитарева и Вукова ћирилица друго писмо.

Али ни то није испоштовано. Срби су заиста користили хрватску латиницу као друго писмо, док су Хрвати запостављали већ напола латинизовану ћирилицу. Договорене пропорције у коришћењу два писма практично никада није: било. Уместо ње, Срби су све више користили хрватску латиницу науштрб реформисане ћирилице. Данас, 150 година касније, хрватска латиница је за мало постала званично писмо у Србији. Путем потпуног напуштања ћирилице први је кренуо управо Вук Караџић. Испод Бечког договора са Хрватима 1850. године и он и Ђуро Даничић потписали су се хрватском латиницом. Са својим хрватским пријатељима дописивали су се на том писму. Отада је остао обичај да штампане ствари намењене заједничком тржишту, нарочито касније у заједничкој држави, Југославији, морају бити па хрватској латиници.

6. ВУК КАРАЏИЋ И ХРВАТИ

Отац српске писмености" први пут је посетио Загреб 1837, а други пут 3. јуна 1838. године. У писмима Копитару хвалио се да је наишао на изузетан дочек:

"Свуда су ме дочекивали с особитом части. У Загребу сам ручао код грофа Јанка Драшковића, који ме је на својијем колима к себи довео и натраг одвезао; у Топуском (код Глине) био сам на ручку, који су официри од цијеле регименте дали на годишње свога обрштера, према коме сам ја сједио у сред стола, за којим је било више од 70 самијех официра; из Карловца сам једва побјегао од гошћења..."

Током тих боравака у Загребу Вук Карацић је ступио у везу са вођама Илирског покрета, мада се са неким, вероватно и самим Гајем, раније упознао у Бечу. Почетак успешне сарадње са илирима дошао је као природан след ранијих догађаја. Док су на списковима претплатника и добротвора првих Вукових књига убедљиво превлађивали Срби, како се откривало право лице реформе њих је бивало све мање. Насупрот, повећавао се број претплатника и добротвора Хрвата. Промена је још уочљивија ако се посматрају православна и католичка црква. Вуков рад је првих година помагао чак и митрополит Стефан Стратимировић, док се на крају међу истакнутим финансијерима реформе налазио бискуп Јосип Јурај Штросмајер, најугледнији хрватски свештеник тога времена. Тако је Вук начинио пун круг, од вође српске до вође супарничке хрватске цркве.

Већ први познати сусрет са једним истакнутим илирцем, грофом Јанком Драшковићем, даје јасну слику односа Вука Карацића према Хрватима. Гроф Драшковић је предњачио у крађи српског језика, и чак није крио хрватске циљеве. Као што смо видели, управо он је објавио први хрватски политички спис на српском језику 1832. године. У том спису је тражио "Велику Илирију", са илирским језиком као службеним (тако је називао српски језик). Вуку Карацићу је тај спис морао бити познат, макар зато што је писан његовим, херцеговачким говором, по правилима реформе којој је стајао на челу. Али он уопште не реагује на крупну повреду српског националног интереса у Драшковићевом програму, већ се хвали ручком! Није га нимало занимало што гроф Драшковић набраја српске земље које жели да прикључи "Великој Илирији", и сигурно му није дошло на памет зашто је он тако пажљив према њему. А наиме, стари гроф је имао прецизно зацртан план акције, и сада је хтео да испита како може да искористи наивног Вука.

Преписка и чланци Вука Карацића откривају његово прилагођавање хрватским захтевима, све до потпуног попуштања. За основни захтев Хрвата, да се Срби, Хрвати и Словенци уједине у један народ под илирским именом, од почетка је показивао симпатије. "Гај има добру вољу и жељу", писао је Јустину Михаиловићу 8. септембра 1836, "али хоће ли што учинити моћи, то ће вријеме показати". У том писму он се први пут изјаснио о Илирском покрету. Једино му је сметало узимање илирског имена:

"И име је једно од великијех сметњи; њих је тешко наговорити да признаду, да су Срби, а ми бисмо луди били, кад би смо пристали на то, да оставимо наше славно име, и да примимо друго мртво (Илири), које данас у себи ништа не значи".

Овде је из Вука проговорила здрава памет тршићког сељака. Он није морао да разуме да ни Хрватима ништа не значи илирско име, да им је оно само једна степеница ка остварењу жељеног циља. Било је довољно да остане на тој основној, сваком разумљивој чињеници: "Ко изгуби име - изгуби све с њиме". Али за њега то више није било могуће. Здраву тршићку памет давно већ помутили су му варљива слава, туђи новац и туђи утицаји. Зато је у исто време док је говорио да се Срби не смеју одрећи свог имена, говорио и о потреби уједињења "с нашом браћом Римскога закона".

Ево како је то замишљао 1836. године:

"И тако се само чрез њега (херцеговачко наречје) можемо ујединити са нашом браћом Римскога закона, која с радошћу нама руке пружају: ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од Латинскијех слова Славенским а од Славенскијех Латинским, пак ћемо онда (и само онда) бити један народ и имати једну књижевност, као н.п. Нијемци закона Римскога и Луторанскога (а кад нам се по времену придруже и она по роду и језику браћа наша закона Турскога - по Бо-сни и Херцеговини - онда ћемо бити као Нијемци закона Римскога, Луторанскога

и Калвинскога, па од свију свачијој вјери част и поштење, а од свакога своме владоцу покорност и вјерност)"

Али како спровести уједињење када је "нашу браћу" "тешко наговорити да признаду да су Срби"? И да ли су уистину сви они Срби? Копитар је кајкавце рачунао у Словенце, али је Вуку дозвољавао могућност, свакако неискрено, да они могу бити и Срби (што показује да све ово има више везе са политиком него науком о језику). С друге стране, Словенци су одмах одбили Гајеву идеју о претварању три народа у један под илирским именом. Зато остаје дилема да ли је Вук Карацић мислио на уједињење Срба све три вере, или на уједињење три различита народа, Срба, Хрвата и Словенаца? Изгледа да је ово најтачнији одговор: он се залагао за уједињење Срба свих вера, али је у стварности радио на уједињењу три различита народа на српску штету. То је разлог што из неких његових ставова слутимо да је за српско, а из неких да је за југословенско уједињење.

По заговарању свесрпског уједињења најпознатији је чланак "Срби сви и свуда" из 1847. године. Он ту описује српске границе на северу и западу, жалећи што није могао ићи у "Арбанију и Македонију" да и тамо одреди докле се простире српско име; прецизније, докле се простире српски језик, јер је границе одређивао језиком. Зато се Вуку Карацићу приписује стварање тзв. језичког концепта нације, са познатом паролом: "Срби су сви који говоре српски".

На почетку чланка Вук каже да Срба има око пет милиона, али сви се не називају Србима. Тако се зову само православни; мислимани сматрају да су "прави Турци", док се католици зову према крајевима у којима живе. Ево како би се могло вратити изгубљено српско име:

"Мухамеданци ће када добију школе, макар и на турском језику, дознати и признати да нијесу Турци него Срби. У хришћана оба закона сви паметни људи признају да су један народ, и труде се да би мрзост због закона или са свијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима Римскога закона још тешко Србима назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако не ће да су Срби, они немају никаквога народног имена. Да реку да су једни Славонци, други Далматинци, трећи Дубровчани, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су Славени, то су и Руси и Пољаци и Чеси и сви остали Славенски народи. Да реку да су Хрвати, ја бих рекао да ово име по правди припада најприје само Чакавцима, који су по свој прилици остаци Порфиригеновијех Хрвата и којијех се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него иједном Славенском нарјечју; а по том данашњијем Хрватима у Загребској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала Хрватском послѣ Мухачкога боја, који је био године 1526 (а донде се звала Горња Славонија), и којијех је језик као пријелаз из Крањскога у Српски; али не знам како би се тијем именом могла назвати она браћа наша закона Римскога која живе н.п. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонији, или у Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби".

У наставку чланка Вук Карацић Хрватску види на уском приморском појасу и неким острвима. Ту се говорило чакавским дијалектом, који је једино сматрао хрватским језиком. Међутим, даље каже да су разлике између чакавског (хрватског) и штокавског (српског) "врло малене", и да су настале само због дугог времена које је протекло од досељења на Балкан. Зато закључује да су 'Срби и Хрвати, када су се амо доселили, били један народ под два различита имена'. Али који "један народ" су у стара времена били Срби и Хрвати? Били су само Срби! Срби и Хрвати, говорило се, каже Вук, не да би се показало да су то два различита народа, него на тај начин као што сада "гдјекоји говоре и пишу: Срби и Бошњаци, или: Срби и Црногорци, или: Срби и Дубровчани, или: Serben und Raizen итд." Дакле, хрватско име је само ознака за део српског народа! Свесрпско уједињење, у овој Вуковој варијанти, значило би уједињење Срба све три вере у један, српски народ, тако да и Хрвати "признају" да су Срби.

Није нам познато да се неки научник изјашњавао о овој теорији Вука Карацића. Хрвати се због ње нису узбуђивали. Реда ради, одговорио му је само извесни Б. Шулек у загребачком "Невену", и то чак девет година касније. 1856. Он је потврђивао да су Хрвати и Срби по досељењу на Балкан говорили, ако не истим, оно веома сличним језиком, на основу чега је дошао до

закључка да су и Хрвати штокавци као и Срби. Доказујући ово, навео је да су неки писци XV-XVIII века не само из Порфиригенитове Хрватске (Сплит, Трогир), него и из Дубровника, Херцеговине и Босне, свој језик називали хрватским. Славонци свој језик не зову хрватским, али ни српским, а да су потомци Хрвата доказ је што говоре исто као и "босанска и јужно-хрватска браћа", писао је Шулек.

Он је у ствари само окренуо Вуков "аргумент": ако Срби и Хрвати имају исти језик, онда и Срби могу бити Хрвати. једнако као што и Хрвати могу бити Срби. Вук Карацић му је одговорио чланком "Срби и Хрвати" из 1861. године. Најпре је поновио да су Хрвати "једна грана Српскога народа", као данас "што се зову Црногорци, Брђани, Херцеговци, итд". Онда је ипак одступио од ове своје тезе, дајући следећу поделу између Срба и Хрвата:

"Хрвати по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци (тако је звао Кајкавце - наша прим) у краљевини Хрватској који су се на то име већ навикли. Срби, по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањих разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни ча ни кај него што или шта, а 2) што на крају слогова л претварају у о, н. пр. мјесто котал, казал, жетелци, говоре котао, казао, жетеоци итд."

Међутим, Вук Карацић одмах, већ у следећој реченици, одустаје и од ове своје тезе:

"Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по закону или вјери: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје станао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Хрват који год хоће". На крају чланка он као да тражи опроштај:

"Ја се надам да се Срби за ове моје мисли и ријечи неће срдити на мене, а сваки Хрватски паметни родољубац да ће њима са свијем бити задовољан; ако се у овоме надању не преварим, примићу за највећу срећу и част, што сам се, само радп заједничке користи и слоге, којекако наканио на писање овог чланка".

Хрвати су заиста "са свијем" били задовољни радом Вука Карацића. Те исте, 1861. године, изабрали су га за почасног члана Пожешке жупаније и почасног грађанина Загреба.

Али, да ли и Срби могу бити задовољни његовим радом?

7. ИЛИРСКА ИДЕЈА

Фраза о вековној тежњи југословенских народа, Срба, Хрвата и Словенаца, да живе у једној држави, Југославији, била је омиљена у свим југословенским режимима од 1918. године. Па чак и сада, када Југославију чине Србија и Црна Гора, она има својих присталица, махом блиских владајућем режиму.

Али та фраза је само једна велика неистина, једна превара. "Вековни сан" три народа да живе заједно, тако што би се одрекли својих имена, никада није постојао. Не само што о том "сну" нема никаквих доказа - а и како је могуће доказивати снове? - него је већ на први поглед јасно да идеја о заједничком животу Срба и Хрвата никако није могла бити природна. У првој половини XIX века, када је међу Хрватима ојачало илирство, које ће се средином тог века преименовати у југословенство, између Хрвата и Срба није било ничег заједничког. Раздвајали су их језик, вера, културни утицаји и вековна традиција. Са изразитом превагом страних језика над својим матерњим и избледелим сећањима на словенско порекло, Хрвати су културно и политички, међу свим могућим опцијама, макар и теоријским, најдаље били управо од оне која би тежила некаквом јединству са једним православним народом. На то нико од њих није ни помишљао. Исто тако су и Срби били окренути на потпуно другу страну. О уједињењу Србије са неким другим народом није било говора, а поготову не о уједињењу са Хрватима. Србима најблискији народ, по језику, вери, култури и традицији, били су Бугари. Да се говорило о српско-бугарском језику, или српско-бугарском народу, то би имало смисла, али појмови "српско-хрватски језик" и "српско-хрватски народ" у оно време могли су наићи једино на подсмех.

Па ипак, мало по мало, међу Србима се од Вука Караџића развијала идеја баш о уједињењу са Хрватима. И од почетка, од тог свог првог заговорника, имала је нечег самоубилачког: сталну потребу да се Хрватима дају уступци "ради заједничке користи и слоге", како је то Вук писао. Хрватима је, међутим, одувек у првом плану сопствена корист. Идеја о некој врсти уједињења са овим или оним словенским народом код њих је веома стара. Настала је из разумевања чињенице да се ослонцем само на своје снаге не могу постићи жељени циљеви, што је Мирослав Крлежа једном приликом образложио следећим речима:

"За судбоносне проблеме, како да се ликвидира окупација турска, како да се обори царски Беч и како да се скине млетачка тиранија, то хрватско месо инстинктивно је осјећало, да је преслабо у својој изолацији. Одатле у Крижанићево и у илирско доба романтика такозване интеграције: одатле идеја о лингвистичким цјелинама унаточ црквеном расколу и планови о етничком континуитету од Карловца до Москве".

Према хрватском историчару Иви Банцу, зачетник идеје о словенској узајамности међу Хрватима био је доминикански теолог Винко Прибојевић. У једном говору 1525. године он је величао Чехе, Русе и Пољаке, надајући се да могу помоћи Хрватима, посебно пољски краљ Сигисмунд I. Јуриј Крижанић (1617-1683), кога помиње Крлежа, више се уздао у Русе. Против воље верских поглавара (и он је био католички свештеник) чак је отпутовао у Русију да тражи помоћ, али није имао среће (завршио је у Сибиру). Следећи хрватски национални идеолог кога Банац наводи је Павао Ритер Витезовић (1652-1713). И он је био за свесловенско уједињење, али под хрватским именом. Сматрао је, наиме, да су сви Словени Хрвати! Словенски свет делио је на Северну Хрватску (словенске земље преко Драве и Дунава) и Јужну Хрватску, у коју улазе Бијела Хрватска (сва подручја западно од црте Скадар - Дрина - Сава) и Црвена Хрватска (Србија, Македонија и Тракија).

До оваквог закључка дошао је на основу легенде о Чеху, Леху и Русу, од којих су наводно настала три народа (Чеси, Пољаци и Руси). У некој варијанти те легенде прочитао је да су Чех, Лех и Рус били Хрвати. Међутим, од овога је важније што је Витезовић у својој књизи "*Croatia rediviva*", објављеној 1700. у Загребу, утемељио теорију тзв. хрватског историјског права. По тој теорији, Хрватској заувек припадају све територије које су Хрвати једном населили или освојили. На пример, Витезовић је тврдио да јадранско подручје увек припада Хрватима зато што је "Крешимир, краљ Хрвата, присвојио Јадранско море под своју управу". Чињеница да су многи владали јадранским подручјем пре и после кракотрајне хрватске управе једним његовим делом, није важна.

Витезовић је такође увео и категорију тзв. хрватског државног права. Према њој, сви становници Хрватске су "политички Хрвати", без обзира на њихову националност. Националне мањине се не признају јер је од њихових посебности значајнија словенска, односно хрватска, националност становништва Хрватске. Ова теорија у Хрватској важи практично до данашњих дана.

Следећом приликом, идеја о словенском уједињењу оживела је међу Хрватима тридесетих и четрдесетих година XIX века због опасности од мађаризације. Тежња за уједињењем јавила се, као и раније, из осећања немоћи да се нешто може учинити ослонцем на сопствене снаге. Пошто је хрватско име било мало и слабо, попут саме Хрватске, која је обухватала само подручје око Загреба, истакнуто је веће и снажније, илирско. Тада се сматрало да сви Јужни Словени потичу од Илира, па су зато често називани Илирима. Узимајући то име за себе водећи хрватски политичари хтели су да прикрију своју слабост. То потврђују речи илирца Богослава Шулека (1816-1895), према којима се овим чином желело "показати да племе хорватско и славонско није тако незнатно; да су Хорвати и Славонци само један део народа илирскога, као што је опет народ илирски део великог народа славјанскога". Као и Витезовић, и илирци су мешали термине "Словен", "Илир" и "Хрват" у корист последњег. Ваља подсетити да је нешто раније, 1810. године, у речнику Јоакима Стулија реч "*ilirico*" превођена као "словински, хрватски, хорватски, харватски".

Илирци су разумели да се и са хрватским језиком, као и са хрватским именом, мало шта може постићи. Зато су узели српски језик, и то штокавски дијалект са ијекавским херцеговачким

говором. Као што смо већ рекли, у почетку су признавали да је то српски језик, али су га брзо назвали илирским, па још брже хрватским именом. Биће занимљиво видети како то тумачи Иво Банац, један од водећих савремених хрватских историчара:

"Језички део илирскога препородног програма претпостављао је заједнички језик, који би затим постао камен темељац у изградњи јединствене националне културе и свијести свију Јужних Славена", каже он. Заједничким језиком илирци су желели да остваре "културно јединство не само Хрвата, него и свих Јужних Славена". То јединство требало је бити остварено илирским одређењем за штокавско наречје, које Банац сматра хрватским, мада "њиме говори и велика већина Срба". Штокавско наречје је наводно одувек било хрватско:

"Средњовековни Хрвати говорили су на три наречја: чакавском, кајкавском и старом западном штокавском... У земљама које данас творе Славонију, Босну и Херцеговину (а у овој последњој отприлике крајеве западно од црте Брчко - Власеница - Неретва), те обални појас између Цетине и Боке Которске, средњовековни Хрвати говорили су западним штокавским наречјем, које неки сматрају огранком чакавског".

За ову своју тврдњу Банац не наводи ни један доказ, не позива се ни на један извор. Тако је морао да поступи, јер тих извора и доказа нема. Као што смо напред навели, целокупна наука је сматрала да штокавско наречје припада само Србима. Банац то зна, и само овлаш каже да су сви ти научници начинили "погрешку", опет без објашњења.

Према Иви Банцу већина Хрвата прве половине XIX века говорила је штокавским дијалектом. Зато је нелогична његова тврдња да је одређење илираца за штокавски дијалект (односно за српски језик) последица Гајеве "политике уступака". Он је Србима наводно учинио уступак јер се одрекао чакавског и кајкавског наречја у корист "заједничког" штокавског дијалекта. Хрвати су учинили "уступак" узимањем дијалекта којим говоре Срби, тј. крајом српског језика, па је сада требало да Срби узврате неким уступком у корист Хрвата! Такво хрватско "попуштање" било је могуће "само у контексту толерантне илирске идеологије, која је била прожета помишљивим ставом на основи начела обостраног попуштања"!

Дакле, "обостраним попуштањем" требало је бити остварено "културно јединство" свих Јужних Словена. Међутим, други нису били спремни на попуштање, па су илири успели да уједине само Хрвате: "Упркос ширини својих намјера успјели су ујединити практички само већ освијештене друштвене слојеве Хрватске и Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине и неке друге крајеве на основи илирског имена и Гајева језичног и правописног стандарда". Када је остварено такво "уједињење", Хрвати су напустили илирско име и вратили се хрватском, које сада, после само неколико деценија, више није било тако мало и слабо. Ово, практично званично хрватско гледиште на илирски покрет, тачно је под једним условом: када се дода да ту није било речи о уједињењу Хрвата, него о присаједињењу католичких Срба хрватском националном корпусу, што преваром, што силом. Циљ узимања српског језика за хрватски био је управо ширење хрватског имена на исток.

Негдашњи Срби католици чине најслабију тачку изложене хрватске верзије илирства. Јер, где су они сада? Било их је преко милион, а сада не само што их уопште нема, него се званичне историје, и хрватска и српска, праве као да никада нису ни постојали. Њихово постојање незгодан је доказ за обе стране. За Хрвате, јер је јасно да су већином (сви штокавци) релативно скоро били Срби; За Србе, односно југословенски усмерене српске режиме, јер би прича о Србима католицима могла да наљути Хрвате и одврати их од идеје о заједништву.

А од те приче могао би да се сними не један потресан филм. У првој фази он би приказивао живот православних Срба. У другој, сурови притисак на њих да промене веру. У трећој, они су католици, али задржавају националност; оснивају српска удружења, издају српске новине и књиге, итд. У четвртој фази изложени су притиску да се одрекну и своје националности. У петој, после неколико генерација, ствара се подсвесни осећај кривице што су променом вере и нације издали своје претке, који их одводи у страховиту мржњу према свему српском. У шестој и последњој фази они чине невиђене злочине према негдашњим истоверницима и сународницима. Тако се још једном

потврђује изрека о потурицама горим од Турака. Током Другог светског рата највеће злочине починиле су усташе са штокавског подручја, чији су преци били Срби.

8. КАТОЛИЧКИ СРБИ

Нису, међутим, сви Срби католици претходно били православни. О томе је писао истакнути католички Србин Лујо Бакотић (1867-1941), у својој књизи "Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до Уједињења". Његов полазни став је следећи:

"У чисто народном погледу ми смо водили рачуна о чињеници да су Срби били Срби и још пре него су примили хришћанску веру".

Прво српско хришћанство било је заједничко. Међу Србима у Далмацији и Приморју доцније је превладао католицизам, а међу осталима православље. И Немања, који је рођен почетком XII века у Рибници, на месту данашње Подгорице, најпре је крштен у католичкој цркви. Његовог сина, краља Стефана Првовенчаног, крунисао је римски папа 1217. године. У тим српским крајевима, Боки, Зети и Захумљу, православље је учврстио Свети Сава. Он је према западу истурио две епископије Српске православне цркве, са седиштима на Превлаци и у Стону.

Ипак, један део Срба у Јужном Јадрану никада није прихватио православље. Те области су касније насељавали и Срби из православног залеђа. У извесном броју, они су у новој средини примали католичку веру, али су Србима католицима са Јадранског мора донели само нашем народу својствен обичај - крсну славу. Ови католички Срби дуго нису истицали своју националност. Од Романа су се разликовали језиком, који су обично називали "нашким", а често и српским, док су за себе говорили да су Словени. Али они се никада нису одрицали српства, а како добрим делом нису мењали веру, то је код њих изостао осећај да су икада издали свој народ. Зато је било природно када су у XIX веку, веку национализма, дотадашњи безлични католички Словени са Јадрана без подстицаја са стране прихватили српско име.

"Српство Јужног Јадрана није представљало националну преоријентацију већ само националну афирмацију, као плод националног освешћења, 'долажења себи'. Католичко српство Јужног Јадрана није етнички куриозум, како су га многи схватили, већ само крајњи плод, резултат процеса националног формирања, стављања тачке на тај процес и гласно исповедање националног Вјерују", пише Лазо М. Костић.

Костић разликује организован католички српски национални покрет настао у прошлом веку, од појединачних, па и масовних, националних манифестација Срба католика, којих је било одувек. У архивама Ватикана има доказа да је католичко српство старо вековима. Осорски бискуп Матија Караман (1700-1771) писао је Римској конгрегацији за пропаганду 1744. године да се у Млетачкој републици, у Далмацији, "налази извештан број Срба католика, који би хтели за епископа Србина католичке вере".

За Србе католике старих времена знао је и Његош. Он је писао о "архимандриту барском Дебељи", који је живео у XVIII веку. У ствари Дебеља је био католички опат, што је чин једнак православном архимандриту. Његош је међу католицима у Котору имао пријатеља, којима је 1833. године посветио песму "Србин Србима на части захваљује". Песмом им се захвалио што су му помогли око пута у Русију. О томе је 1902. године у "Бранковом колу" писао Бокел, Марко Цар, такође католички Србин:

"За владику Рада и његове пријатељске везе са бокелским Србима католичке вјере, веома је значајна једна пјесма из Пустинјака Цетињског под натписом Србин Србима на части захваљује, у којој црногорски господар описује своје гостовање код конта Јосифа Ивановића, Србина католика из Доброте, који г. 1833 дође нарочито у Котор са своја два синовца да Владику Рада (који се у тај мах спремао да путује у Русију) позове себи у госте и одвезе лађом у свој добровски спашилук".

Цар затим подсећа да истицање националности овим католицима никада није доносило користи, напротив:

"Породица Конта Ивановића, којој је она пјесма била намјењена, припада и данас католичкој вјероисповједи, што њеним члановима опет не смета да често 'србствују', као прави људи и бокељски старосједиоци. Нажалост, њихово је србовање, као уопште србовање бокељских католика, постало данас веома тешко и до зла Бога зазорно у очима оних који се вјером служе да њоме постигну одређене политичке сврхе. Као данас у Боки Которској, и у Дубровнику кад католик има срца да се призна за Србина, тај се као грађанин излаже многим неприликама и ступа у отворену борбу са свештеницима своје вјероисповједи, који су сви безмало ревни браниоци антисрпске пропаганде која се тамо тјера".

Када је 1878. године Црна Гора удвостручила своју територију, у њеним границама нашло се и пет и по хиљада Срба католика. Црногорска влада је одмах ступила у акцију да их одржи за српство, па је кнез Никола успео да склопи повољан Конкордат са Ватиканом. Тим уговором је католичким Србима црногорске Кнежевине дозвољена употреба "словенског" језика при богослужењу, као и одржавање предавања на српском језику и ћирилици. Посебним успехом сматрана је измена имена Завода Светог Јеронима у Риму. Од хрватског, то је постао илирски завод. По овом последњем питању Црна Гора се заправо само прикључила ранијим захтевима католичких Срба Далмације, Дубровника и Боке. Зашто је Ватикан попустио, видимо из једне студије маркиза Машангласа, папиног тајног коморника, објављене у Риму 1902. године: Света Столица се радовала што је тиме установљено "католичко српство" (*serbisme catholique*).

Ипак, Бока је одувек већином била православна, па покрет Срба католика овде није био толико карактеристичан као у Дубровнику. Описујући границе покрета, и Лујо Бакотић посебно истиче Дубровник:

"Једна особита далматинска појава су Срби католичке верес. Било је, и има данас покоји Србин католик и у Босни и Херцеговини, али су ретки. Код нас у Далмацији су у доста великом броју. Већином су интелектуалци, али међу њима има и радника и сељака. Има их свуда по Далмацији: у Книну, Сињу, Имотском, Макарској, Шибенику, Сплиту, у Каштеллама, на острвима, али их највише има у Дубровнику и у околини дубровачкој".

Први странац који је написао историју Дубровника био је Немац Јохан Кристијан фон Енгел, један од највећих европских историчара с почетка прошлог века. Његову "Историју Дубровника" касније је превео и допунио истакнути припадник српског покрета у Дубровнику, католички свештеник и прелат Иван Стојановић. Према Енгелу, име Дубровник потиче "од суседних Травунаца и Срба, који су га дали због Дубраве (тј. боровине, борове шуме), па се тако и данас град зове у словенском језику".

Први становници Дубровника били су римско-италијанске крви. До XI века у граду се и даље говорило чистим италијанским језиком, али отада се бележи јак прилив "српско-словенских досељеника", како их назива Енгел. Њих је било и раније, још од 850. године, само не у тако великом броју. Временом је настала једна мешавина "италијанског и словенског језика, каква се и данас у Дубровнику среће". Ипак, "дубровачко-словенски дијалект је и сад још најближе сродан са српским, као што је г. Добровски у својој 'Историји Угарске државе' приметио", закључује Енгел.

Питањем језика Дубровчана бавили су се истакнути научници прошлог века, међу којима и Чех Шафарик, Хрват Јагић, Словенац Миклошић и Конављанин Милан Решетар. Општи закључак је да је језик Дубровчана српски, а да се за "чакавштину није никад ни знало у Дубровнику, него да су само писали тако да буду у сагласју књижевном с осталим далматинским списатељима". У глобалу, Дубровчани су до краја XV века писали на латинском, а отада на српском. Када су Французи 1806. године освојили град, њихов маршал Лористон дао је проглас на француском, италијанском и српском језику. (Занимљиво је подсећање Милана Решетара, који је дуго био професор славистике на Бечком универзитету, а после Првог светског рата и у Загребу, да је "од свих државних творевина на српском пределу само Дубровачка република издржала турску поплаву".)

Срби католици из других области у политичком и националном смислу деловали су удружено са својим православним сународницима, док се у Дубровнику развио посебан покрет

католичких Срба, јер ту православних готово да и није било. Међу удружењима, истицала се "Српска Дубровачка академска омладина". Њене чланове је на студијама у Бечу запазио и Владимир Ћоровић, овако их описавши једном приликом: "Срби католици са Јужног Приморја били су најексклузивнији Срби међу академском омладином Беча". Због тога су их Хрвати "особито објеђивали".

Поред "Српске Дубровачке академске омладине", у Дубровнику су још постојали Соколска организација "Душан Силни", Српско пјевачко друштво "Слога", музичко друштво "Грађанска", итд. Њихов циљ је био "да увек буду спремни и Српство да афирмишу".

Од 1892. до почетка Првог светског рата излазио је недељни лист "Дубровник", мешовито на ћирилици и латиници. Од 1878. до 1884. излазио је "лист за књигу, уметност и обртност" под називом "Словинац"; главе су му дошли утицајни католички свештеници. Од 1902. до 1908. излазио је два пута месечно "Срђ", такође на оба писма, о коме је Милан Решетар у "Народној енциклопедији Срба, Хрвата и Словенаца" писао:

"Срђ" је био орган српских и националистичких кругова у Далмацији, па како је 1908. избацио првих пет бројева као споменицу о паду Дубровачке републике 31. јануара 1808, то се после анексије Босне и Херцеговине није више могло ни помишљати да се даље издаје".

Од 1907. до 1912. у Дубровнику је двомесечно излазио (на оба писма) "лист за просвету и привреду" "Српска Зора". Излазио је и популаран календар "Дубровник", итд. Године 1909. у Дубровнику је основана "Матица Српска", која је до 1914. издала 16 књига. Подсећајући да је и "некада Дубровник био средиште српске књиге", Марко Цар је тим поводом рекао да је оснивач "Матице Српске", православца Константин Вучковић, и Дубровник називао Српском Атином. Вучковић је "Матици" завештао огромно богатство, али су га Аустроугари 1914. године силом узели, па тада она престаје са радом.

Пре "Матице Српске", у Дубровнику је 1902. године основано Просветно-привредно друштво "Српска зора", "са задатком да се удари здрав темељ сређеном и смишљеном раду на привредном и просветном напретку Срба у Приморју". Дубровачка "Српска Зора" припојила се 1923. сарајевској "Просвети". Током Првог светског рата аустро-угарске власти су јој забраниле рад, као и удружењу жена Дубровника под називом "Добротворна задруга Српкиња". Ништа боље није прошла ни "Српска Штампарија".

На политичкој сцени Дубровчане је представљала Српска странка. Она је деловала на ширем далматинском подручју, а у самом Дубровнику "сачињавали су је у огромној већини Срби католици", пише Лујо Бакотић. Српска странка је дошла на власт у Дубровнику после победе на општинским изборима 1890. године. Колико нам је познато, то је јединствен случај у нашој историји да једна српска странка освоји власт на неком окупационом подручју, па још истичући своје национално име. Разуме се да су аустријске власти и католичка црква (избори су организовани по куријама) онемогућавали рад дубровачке Српске странке, али она се ипак добро држала. На последњим изборима пред Први светски рат, 1911. године, имала је 15 од укупно 36 општинских већника.

На општем плану, на изборима за Царевинско веће у Бечу и Зсмаљски сабор у Задру, православни и католички Срби заједно су агитовали за своје кандидате, занемарујући разлику у вери. Православни су радо гласали за, примера ради, др Ловра Монтија у Книну или др Рудолфа Сарделића у Боки, и обрнуто. "У агитационим прогласима је увек истицана српска заветна мисао и српски карактер области у питању", пише Лазо М. Костић.

Мање-више отворено, тежња католичких Срба била је уједињење са Србијом. Дубровчани су се радо сећали и често цитирали једног од својих највећих песника, Ивана Гундулића, који је једном приликом написао да ће "зора и спас доћи са истока". Званична Србија имала је неких планова о присаједињењу Дубровника, али се на том питању није озбиљније радило. Озбиљне намере имао је, међутим, бечки двор. Иронијом историје, присаједињење Дубровника и Боке Хрватској први пут су тражили баш Срби. Било је то 1848. године, па се присаједињење односило на оквире аустроугарске државе. У то време постојали су добри односи између српских власти и

хрватског бана Јелачића. Када је 1848. године основана Српска Војводина, њени први људи ступили су у преговоре са Хрватском о формирању неке врсте конфедерације. У том случају Далмација би се нашла у оквиру уже Аустрије, директно подређена Бечу. Далматински Срби осетили су опасност од такве изолованости, па је један њихов број тражио да се и Далмација прикључи Хрватској, како би на тај начин посредно чинила целину са једном српском јединицом (Војводином). Носилац идеје био је Матија Бан, католички Србин из Дубровника. Њега је у Београду српска влада лепо примила, и лично Илија Гарашанин га је послао да утиче на Бокеље и Дубровчане да прихвате предлог бана Јелачића за сједињење ових крајева са Хрватском. Предлог је подржао и црногорски владика Петар II Петровић Његош, пославши посебан позив приморским Србима.

Међутим, они нису хтели у Хрватску ни на наговор водећих људи две тадашње српске државе. Исте године, 13. јула, у дворишту католичког манастира, готово искључиво католичког места Прчањ, одржан је скуп око 400 највиђенијих Бокеља. Са скупа је послато писмо Хрватско-славонском сабору у Загреб и владици Његошу на Цетиње. Предлог о прикључењу Хрватској је одбијен, с образложењем да "окружје бококоторско припада по положају, по историји, по језику, и по племену већег броја словенској--српској народности". (Под "већим бројем" подразумева се они који нису Италијани.) Оба писма написана су на ћирилици.

Сенатор и посланик Дубровачке републике у Паризу, Антонио Сорга, направио је још раније, 1839. године, план о уједињењу Дубровника са Боком Которском, Црном Гором и Србијом. Такав пројекат поднео је Бечком конгресу, али га овај није ни ставио на дневни ред. Предлог бана Јелачића из 1848. године званично је одбио представник Дубровника са специјалним мандатом на Конгресу аустријских Словена у Прагу 1848. године, властелин Никша Ђурђевић. Он је изнео предлог да се најпре Дубровник "у својим границама као особити члан узима", па тек "као такав" може да ступа "у савез с Далмацијом, Хрватском, Славонијом и Војводином Српском".

Дубровчани су се заправо бојали заједнице са Хрватима. О томе је, између осталих, писао један немачки путописац у часопису "Иностранство", средином прошлог века:

"Дубровник је најсловенскији у целој Далмацији, али се ничега тако не боји као од спајања са Хрватима, које држи за сурове, док је Дубровник заиста веома образовано место".

Слично је 1851. године писао и Јохан Фердинанд Наигебаур, такође Немац:

"Често је писац чуо ове речи: ми ћемо рађе да имамо везе са Италијанима или образованим Немцима него са Хрватима, и често су навођени велики научници који су се пре више векова јављали код Илираца, нарочито у Дубровнику, док су Хрвати тек сада почели да сричу азбуку, при чему су морали да узму у помоћ српски језик".

Наигебаурово "ми" односи се на Србе, јер он у целој књизи "Јужни Словени и њихове земље" меша српско и илирско име. Тако, наводи да му је један католички свештеник рекао:

"Срби или Илирци су образованији него Хрвати; и њихова књижевност је старија. Они су се увек служили ћирилицом и њоме већ одавно написали и наштампали многе духовне и световне књиге... Већ одавно је Дубровник био словенска Атина, док сад нису у Србији основане српске школе..."

Дубровчани су с одушевљењем дочекали српску војску 13. новембра 1918. године. Дочек је описао Србин католик из северне Далмације, професор Стјепан Роца, у "Алманаху Јадранске страже" за 1926. годину:

"Старина др Перо Чингрија поздравио је српску војску и захвалио јој на све њезине муке и патње и јунаштва за наше ослобођење. Изразио је своје весеље и одушевљење што је последице толиких тежња и чекања побједоносно сишла на море.

Командант Ђорђевић (Милан, син бившег председника српске Владе Владана Ђорђевића) захвалио се др Чингрији и Дубровчанима, изражавајући своје весеље што је Дубровник опет слободан.

И све се сврстало у силну и непрегледну поворку према Дубровнику. На Бононову, одакле пуца диван поглед на морску пучину, српска се војска устави, војници и официри скину капе,

прекрсте се и њихова молитва и уздисај слије се у јединствену хармонију са вјечитом пјесмом пучине. Командант Ђорђевић поздрави наше море, наш Јадран, од свакога оспораван, од свакога својатан. Глас се његов, снажан и величанствен, узнио високо и кружио је над тим морем, и тамо негдје у даљини спојио се са шумом валова -глас завјере и заклетве Србинове.

Пред Опћином др Стијепо Кнежевић говорио је српској војсци о данима очекивања и плача, очаја и надања, и о дану у којем се испунио завјет Србинов.

Посланик краља Петра на то је високим гласом, уздигнутим очима, прогласио начела са заставе српске војске: слободу, братство, једнакост, правду, демократију..."

Подручје Далмације, па и Дубровник, ујединило се са Краљевином Србијом пре 1. децембра 1918. године. На исти начин Краљевини Србији приступили су и Црна Гора, Војводина, Босна и Херцеговина и Славонија. Онда је тако проширена Краљевина Србија 1. децембра 1918. године прогласила уједињење са Хрватском и Словенијом, и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Можда не заувек, али ипак, како данас ствари стоје, Срби су изгубили Дубровник. Како се то десило, када је, како видимо, развој догађаја текао супротним правцем?

Српски губитак Дубровника десио се из више разлога. Већ смо рекли да су Хрвати средином прошлог века истакли претензије на подручје овог града, па и на Боку Которску, и да су на томе предано радили. Узимањем српског језика за хрватски, они су почели да присвајају не само савремене Србе католике, него и оне из прошлости. И док су Срби тврдили да је Гундулић био српски писац, они су тврдили да је припадао њима. Срби су говорили да је писао на српском, а Хрвати на хрватском језику. Губитак Дубровника убрзало је увођење "српскохрватског језика". Још и данас се код наших лингвиста може наћи да је, на пример, преписка између деспота Ђурђа Бранковића и Дубровчана у XV веку обављана на "српскохрватском језику"! "Српскохрватским језиком" Хрвати су уз српски пристанак до пола освојили, како стари, тако и Дубровник свога доба; у другој фази остало им је само да из те кованице избаце придев српски". Сличног ефекта било је и југословенство уопште: од српског града Дубровник је претворен у "наш", 'југословенски", дакле заједнички, и српски и хрватски; избацивање придева "српски" такође је остављено за следећу повољну прилику.

У свему овоме Хрвати су имали велику помоћ аустријских окупационих власти. Њима је одговарало ширење хрватског имена, јер су сматрали да на тај начин повећавају зону сопственог утицаја. О томе је писао барон Леополд Хлумецки, најзначајнији аустријски публициста на међи XIX и XX века. Он је био главни уредник званичне аустријске ревије "Аустријски преглед" и пријатељ престолонаследника Франца Фердинанда, о коме је 1929. године у Берлину издао монографију. Ту је описао Фердинандову посету Далмацији крајем прошлог века. Престолонаследник је био изненађен хладним и одбојним дочеком", нарочито у Дубровнику. "Како су ипак лојални Хрвати, а како су сасвим друкчији Срби. Ваш је отац имао право: ја сад знам на кога ћу да се ослањам", рекао је том приликом барону Леополду.

И без тог накнадног признања јасно је да су аустријске власти, као и Ватикан, смишљено помагале Хрвате на штету Срба. На основу једног чланка из "Аустријског прегледа", из 1909. године, можемо видети и службени став Беча према Дубровнику. "Не сме се заборавити, да је Дубровник већ годинама жариште великосрпског покрета, који је нарочито захватио градску интелигенцију", писао је барон Леополд Хлумецки у броју од 15. марта. То је била његова критика књиге једног од најугледнијих аустријских писаца, Хермана Бара, "Далматинско путовање", у којој има пупо лепих речи за дубровачке Србе.

Међутим, аустријско-хрватска акција није успела да угуши српство Дубровника. Њега је, као и читав покрет католичких Срба, угушила Југославија. Одмах после уједињења 1918. године група угледних Дубровчана отишла је на пријем код краља Александра Карађорђевића у Београд. "Ми смо католички Срби из Дубровника", рекли су, али их је краљ прекинуо ироничном упадицом: "А ја сам православни Хрват из Београда!" Несхватљива краљева реакција после се дуго препричавала по Далмацији. Ти људи су се деценијама бескомпромисно борили за очување свог

националног имена, и најзад, када им се остварила жеља да се уједине са матицом, у престоници коју су неизмерно волели дочекао их је такав презир. А било је још разлога за мењање осећања према Београду. Сада је то постао сасвим другачији град. Као главни град Краљевине Србије представљао је симбол слободе и демократије, али са настанком Југославије нестало је и слободе и демократије. Хрвати су практично од првог дана тражили отцепљење, подигавши чак један устанак у околини Загреба, па је заједничку државу могла да очува само диктатура. Диктатуру нико не воли, посебно не традиционално слободољубиви Дубровчани.

Највећу реакцију против власти у Београду Дубровчани су показали 1939. године. Ништа их не питајући, београдски политичари су тада прикључили Дубровник Бановини Хрватској. Био је то уступак Хрватима да се спречи њихово отцепљење од Југославије. Бановина Хрватска настала је спајањем Савске и Приморске бановине, и приде јој је припојен Дубровник који је до тада припадао Зетској бановини. Данас се већ сматра да је Дубровник одвајкада хрватски град, али он је то први пут постао управо тог августа 1939. године. И Дубровчани су се опет противили! Није им ишло у главу како неко може да одбије један тако значајан град. Одувек су га сви желели, а он се није дао; сада је он хтео једну државу, али она није хтела њега!

Одмах по проглашењу Бановине Хрватске Дубровчани су овластили једног свог првака да прикладном брошуром искаже свеопшти протест. Намерно или случајно, одабрали су прохрватски оријентисаног др Мелка Чингрију. Исте године он је објавио брошуру "Дубровник и хрватско питање", и у њој исказао пригушену "ријеч Дубровника", како пише у уводу.

Чингрија подсећа да је Дубровник 1848. био за сједињење са Хрватском, и то "великим делом", што, видели смо, није тачно; да је било тако он би се тада и сјединио са Хрватском. Међутим, наставља Чингрија, Дубровчани су сједињење са Хрватском посматрали само "као први корак словинског уједињења, које је њихов Гундулић давно прије у својој души гледао... у увјерењу да само са истока може право коначно ослобођење да дође" Зато су Дубровчани "према истоку и више настројени", тим пре јер су "поникли из источног дијела нашег народа".

Када је дуго очекивано ослобођење са истока најзад стигло, Дубровчани су се разочарали. Зашто? Београд није схватио значај овог града, ни изласка на море. Као да је заборавио царински рат којим је Аустроугарска хтела да угуши Србију. Излаз на море спадао је у ред највећих циљева Краљевине Србије с почетка века, и шта се одједном десило? Ево како је то Чингрија, бираним речима, саопштавао:

"Тада нико у Београду не спомену море. У економско-политичком смислу под морем се не мисли на обалу макак лијепа била, већ на слободни свјетски друм, као на плућа на која земље слободно дишу. Треба и природа да своју ријеч рече, да обала буде способна за поморство и трговину са залеђем.

Положај Дубровника као прве отворене луке уз Јадран, и силазиште балканско на море дубровачким друмом преко Гацка и Фоче, а Неретвом за један дио Босне, био је од пресудног утицаја на његову прошлу величину. Природа се промјенила није. Ни красна жала од Бојане до Будве, ни дивни бокешки фјорд, не могу да замјене Дубровник. Нове су му прилике паче вриједност повећале...

Кад се ријеч море није разумјела тамо гдје се је разумјети морала, ако с ништа другог, а оно с успомена на неке царинске ратове, којима се Србија хтела да угуши. Дубровник се је забринуо..."

На крају своје брошуре Чингрија изражава бригу за будућност Дубровника. Каже да је он сада постао "кусур загребачке и београдске политике", и стрепи "шта ће од ње-га да буде ако забуни збиља успије да га одвоји од залеђа које га је водило и подигло, које му је дало Руђа Бошковића и друге великане што су му глас по свијету пронијели и по којима је свијет још за њега сазнао".

Присаједињење Хрватској Дубровчани су сматрали једном ружном забуном. Они нису били задовољни ни прикључењем Зетској бановини, са седиштем на Цетињу. Изгледа да су најбољим решењем сматрали обнављање Дубровачке републике, која би као таква, посебна целина, улазила у састав Краљевине Србије. Прикључење Зетској бановини примили су са негодовањем, али не превише трагично, сматрајући то бирократским пропустом који се да исправити. Прикључење Хрватској, међутим, било је сасвим друга прича:

"У нашој народној држави, 1939. године, политика одједном тражи да се из обале Јадранског бисера и његова залеђа, на пушкетом од мора, удари граница, граница која и за сада нешто је више него административна", писао је Чингрија.

Ово су Дубровчани лепо приметили: тада постављена граница између Хрватске и српских земаља била је неприродна и више него административна. Таква ће бити и у комунистичкој Југославији, и таква је све до данашњих дана. Да подсетимо, од 1939. године граница Хрватске иде од Пељешца до Боке Которске, укључујући и Превлаку, на свега неколико километара од мора. Тиме је Дубровник постављен "на крајњој периферији мртвог цријева", како то каже Чингрија. Одвојен је од природног залеђа, "које га је водило и подигло", а том залеђу су истовремено одузета "плућа". Изгубили су град и залеђе, односно и Дубровник и Србија. Чингрију је посебно бринула судбина Дубровника: "Небројени су и неумољиви разлози који би сваки напредак поморства омели и до пропадања довели. Опадање његове луке и круто правило, које данас особито цвијета, да је кошуља преча од капута, први ће се за то побринути", каже он.

И био је у праву: те, 1939. године, Дубровнику, као вековној поморској и трговинској сили, судбина је запечаћена. Могао је да постане, боље рећи остане, српска и балканска Малта а претворен је у туристичку атракцију. У првом случају би концентрацијом огромне финансијске моћи утицао на развој читавог региона, у другом он у економском смислу скоро да није вредан помена.

Током Другог светског рата Дубровник је дао Дубровачку четничку бригаду. Није имао посебну ни хрватску ни комунистичку јединицу, већ само српску, четничку. О томе је у једном писму "Погледима" посведочио њен припадник Вељко Бурић, који сада живи у Детроиту (САД). Послао је и ратну фотографију где се, у приморском амбијенту, у српској униформи ишараној реденицима, виде он и Ђорђе Змајић.

Бурић сведочи да је Дубровачка четничка бригада на дан оснивања имала 144 четника, углавном студената и младића, под командом Ивана Свилокоса Нина. У самом граду организација Драже Михаиловића бројала је око 1.200 људи, који су у датом часу требали да се дигну на устанак. Тај час је дошао крајем лета 1944. године, али устанак није успео. Под командом мајора Војислава Лукачевића четници су безуспешно нападали град; оних 1.200 људи није могло да им се придружи пошто су се у Дубровнику налазиле јаке немачке снаге које су се тада повлачиле из Грчке. Дубровачки четници потом су учествовали у нападу на Немце у Требињу. Том приликом их с леђа нападају комунисти, и тако почиње прича карактеристична за крај Другог светског рата у Југославији. Део дубровачких четника, међу којима и Ђорђе Змајић, поверовао је комунистичкој амнестији по окончању борби. Комунисти су их одмах заклали на Бабином куку, и лешеве су им сутрадан пливали по дубровачкој луци.

Дража Михаиловић је планирао да после рата Дубровник постане слободна лука са специјалним статусом. Овако, 1945. је настављена изолација овог града, започета шест година раније.

Најзад, има још један посебан фактор који је допринео пропадању Дубровника. То је изумирање дубровачке властеле. Када су 1806. године Наполеонови војници окупирали Дубровачку републику, властела се заклела да се неће женити и удавати да не би рађала децу робове. Заклетва није одмах испуњена, али јесте током наредних 100 година. На почетку XX века

више није било ниједног потомка носиоца угледа чувеног града. Поводом смрти "госпара" Ивана Стојановића 1900. године, говорило се да је он био "последњи Дубровчанин".

У књизи "О језику некадашњем и садашњем" Павле Ивић прилично прецизно даје време похрваћивања Срба католика ("католика српскохрватског језика", како их он назива). Не рачунајући средњи век, хрватско име ширило се на следећи начин: "Средином и у другој половини XIX века: Славонија и они католици у некадашњој млетачкој Далмацији који нису одраније имали хрватско опредељење. Између 1878. и 1914: Босна, Дубровник, а затим и Бока Которска. У XX веку, нарочито после Првог светског рата: Бачка, Крашовани, Јањево".

Реч је, дакле, о једној релативно скорој појави. Да је 1918. године уместо Југославије створена Србија, или да су макар у оквиру Југославије српске границе на западу прецизно постављене, та појава је у великој мери могла да се спречи. Али то није учињено. Српски народ се лагано претапао у Хрвате, правећи од српске етничке карте на западу "кожу леопарда", и отежавајући разграничење. Када разграничење није учињено 1918, под српском влашћу, још мање се то могло очекивати 1945, под влашћу хрватских комуниста. Тако су југословенске државе, и прва и друга, наставиле аустријску политику уништавања Срба католика. На крају, као за инат, десило се да звезда једног од последњих Срба католика најјаче засја - звезда нобеловца Иве Андрића.

9. ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕЈА

Реч "Југославија" први је рекао бискуп Јосип Јурај Штросмајер (1815-1905), водећа личност католичке цркве у Хрватској. Средином прошлог века југословенство је дошло као замена забрањеном и напуштеном илирству.

Између југословенског и илирског покрета нема битних разлика; Штросмајер је мање-више само продужио Гајеву политику. И код њега је основно подручје деловања била култура, посебно језик. "Њихов је (Југословена) циљ био да унаприједи уједињавање јужнословенских говора (по илирском обрасцу), и да Загреб претворе у средиште заједничких јужнословенских умјетности, хуманистичких и природно-зnanствених истраживања те одгојних установа". Тако каже Иво Банац, међутим, јасно је да и у овом случају важе речи Ферда Шишића о илирском покрету: "Практично је политика илирског покрета била чисто хрватска - не југословенска - то више, што се она оснивала искључиво на хрватском државном праву, идући у првом реду за тим да око Загреба окупи све хрватске земље унутар граница Хабсбуршке монархије, а од чести још и неке крајеве тадашње Турске..." Такође, важе и Шишићеве речи да је у културном погледу илиризам - па тако и Штросмајеров југословенски покрет - имао југословенски карактер, "с идеалном тежњом да око Загреба окупи, под окриљем класичног илирског имена (код Штросмајера југословенског), све умне и духовне силе Јужног Словенства у једно коло на основу једног књижевног језика, штокавштине Хрвата и Срба". При томе је од посебног значаја следећи Шишићев закључак: "За овај смјер (културни) треба казати и то, да је имао служити као средство оном политичком смјеру о коме се није гласно и јавно смјело говорити..."

Дакле, и илирска и југословенска идеја служиле су Хрватима за ширење имена и територија. Загреб као центар хрватске, и Загреб као центар југословенске културе, две су сасвим различите ствари. Друга варијанта пружа могућност културног уједињења знатно већег подручја, као и разнороднијег становништва. Ако та подручја и то становништво једном прихвате Загреб за свој духовни центар, онда ће прихватити и предвиђено преименовање. Када илирски центар постане хрватски, Илири ће постати Хрвати, и следствено томе, када се југословенски центар претвори у хрватски и Југословени ће се претворити у Хрвате. Био је то начин за ширење хрватског имена на нехрватско, посебно српско становништво, који се показао веома ефикасним.

Тешко је разумети чињеницу да свих ових година српски историчари у Гају и Штросмајеру виде родоначелнике "братства и јединства наших народа и народности". Они се и данас сматрају заслужнима за српски народ, у тој мери да улице српских градова носе њихова имена. Наиме, није

никаква тајна да је и Штросмајер био присталица средњевијековне идеје о хрватском "политичком народу". Чак и Банац признаје да је та идеја терала Србе од југословенства:

"Главни разлог због којег се идеологија југословенства није могла свидјети пристамама српске државне идеје био је у томе што су Штросмајер и Рачки, попут Старчевића и Кватерника, дубоко прионули уз доктрину о хрватском 'политичком народу'", каже он.

Све главне хрватске политичке снаге XIX века, Гајево илирство, Штросмајерово југословенство и Старчевићево отворено хрватство, у основи се нису разликовале. Полазиште за све је Витезовићево "хрватско државно право", према коме на "хрватској земљи" постоји само један "политички народ", Хрвати. Разлика је само што Старчевић то саопштава директно, док Гај и Штросмајер траже странпутице. Старчевић није имао обзира јер уопште није рачунао на савезништво других народа. Он је први истакао идеју да Велика Хрватска може да се створи само ослоном на своје снаге, чак и без аустријске потпоре, што је Гају и Штросмајеру било незамисливо. Зато Старчевић оштро наступа и према Србима и према Аустрији, док Гај и Штросмајер настоје да искористе аустријску политику асимиловања Срба.

Међутим, ни хрватски Југословени нису били доследни, боље рећи довољно опрезни. Тако је каноник Фрањо Рачки (1828-1894), најближи Штросмајеров сарадник, писао да "има и народ хрватски за законито и неостарело право својине на сав простор од Бојане до Дрине и Дунава". Године 1931. у Загребу је објављена "Кореспонденција Рачки-Штросмајер". Међу осталом, занимљива је преписка ове двојице у вези откривања споменика Ивану Гундулићу у Дубровнику 1893. године. Штросмајер је 13. јуна писао Рачком да су Срби узели иницијативу у вези с прославом, и да ће хрватска акција бити "само сјена онога сјаја којим се српство у опреци према хрватству обасија". Рачки га обавештава да је прослава "носила посвема хрватски значај" (што наравно није тачно: тада је дубровачка општина била у рукама Срба; манифестацијом су доминирале српске заставе). У следећем писму Штросмајер је срећан што је све испало "у прилог нашој хрватској идеји". Тако, у приватној преписци два прва Југословена нема говора о "братству и јединству" са Србима; напротив, они се договарају о отимању српских територија.

Штросмајер није као Старчевић директно порицао постојање Срба и Словенаца. Старчевић је сматрао да су они Хрвати, и да на Балкану постоје само два народа: Хрвати и Бугари. Штросмајер, по угледу на Гаја, иде заобилазно, признајући Србима и Словенцима тзв. родословну националност. То значи да они имају своје посебне народне особине, али пошто са Хрватима чине један "политички народ", те њихове посебности нису битне. Обавеза Срба и Словенаца је да подрже "хрватску политичку народност", као "форму народног развитака". Разуме се, реч је о "народном развитуку" Хрвата. Постоји и "српска политичка народност", али само у Кнежевини Србији. "Њезино би се ширење могло прихватити само у оквиру њезиних властитих оквира", сматрао је Штросмајер. Било је то пре Берлинског конгреса 1878. године, када је Србију чинио практично само бивши Београдски пашалук. С друге стране, Југословени су спремали ширење Хрватске далеко "ван њезиних властитих оквира". Њихова замишљена Југославија, са Загребом као престоницом, обухватала би простор од Италије до Београдског пашалука и Црне Горе од пре 1878. године, с тим што би касније могла да припоји и ове две мале области. Замена југословенског имена хрватским ствар је погодног тренутка.

10. БЕЧКИ ДОГОВОР

Иако је бискуп Штросмајер први јавно пропагирао југословенство, то не значи да је идеја његова. И он, као вођа југословенског покрета, и Гај, као вођа Илира, само су спроводили добро смишљену бечку политику. Њихов рад за Аустрију био је "јавна тајна". То признаје и Мирослав Крлежа, критикујући симпатије бана Јелачића према илирском покрету у време "када је свијету објављено да су Гај и Штросмајер дворски агенти". Такво ангажовање Гају није тешко пало, јер је он заправо Немац. Право име му је Лудвиг, а не Људевит. Још у петом разреду гимназије тешко се сналазио са хрватским језиком. Исто тако, разумљива је и улога Штросмајера (такође Немца),

пошто је читав овај пројекат незамислив без попторе католичке цркве. Она је нове идеје бечког двора само уклопила у своје вековима старе планове о освајању православних земаља.

Овде је посебно занимљива улога Јернеја Копитара. Он је неколико деценија био носилац јозефинске идеје о ненасилном латиничењу и католичењу Срба. Међутим, када је плап проширен илирством (југословенство није доживео), постао је неподобан. Главну улогу у илирском покрету Беч је доделио Хрватима. Требало је да они асимилију један велики део српског народа и прошире своје територије далеко према истоку (па тако и утицај Аустрије). Копитар је сматрао да јачање Хрвата може само да штети његовом словеначком народу. Он је овако резонувао: ако Хрвати оснаже толико да могу да освоје огромна пространства према истоку, шта ће их спречити да се прошире и према западу, на штету Словенаца? Кајкавце је сматрао Словенцима, док су Гај и илирци у њима видели Хрвате. Неће ли сада, када у новој прерасподели моћи на западном делу Балканског полуострва далеко значајнија улога припадне Хрватима, сукоб о националној припадности Кајкаваца по кратком поступку бити решен у хрватску корист? И неће ли тиме истим исходом бити окончано супарништво Хрвата и Словенаца у Аустријском царству?

Копитарева страховања била су оправдана. Пре овог аустријског плана Словенци и Хрвати били су, по броју и величини животног простора, приближно једнаки, Остварењем илирског и југословенског плана Хрвати су се проширили и на исток и на запад, добијајући тако знатно већи значај од Словенаца.

Јернеј Копитар је на време разумео опасност по свој народ. Супротставио се проширењу аустријског плана илирском идејом, од чега су и Срби имали користи. Као главни носилац великог пројекта у претходном периоду, он на бечком двору није био нимало безначајан. Кључна полука пројекта, Вук Караџић, био је чврсто у његовим рукама; на аустријску жалост, ту више ништа није могло да се промени. Зато у тренутку Копитаревог отказивања послушности читав план замире. Од Вука Караџића је све то далеко: он види да нешто није у реду, али не разуме о чему је реч. У то време, крајем четврте деценије прошлог века, Копитар је радио на стварању једног писма "за све Јужне Словене", које је, поред осталог, требало да истисне и тзв. Вукову ћирилицу. Разуме се, то писмо било је латинично. Да ли би у некој следећој фази Аустрија успела да га наметне Србима, као ову полућирилицу којом сада пишемо, може се само претпостављати. У сваком случају, велика је срећа што су недоумице зауставиле Копитареву акцију. Тим пре, јер га је Вук Караџић стално пожуривао да заврши рад на прављењу новог латиничног писма. Тако, 27. јануара 1838. године, он пише Копитару: "Вриједно је да се ви око тога потрудите, па бих ја мој Рјечник штампао и с тим словима (а може бити и пјесме)".

Аустријски план са илирским покретом оживљава тек после Копитареве смрти 1844. године. Истовремено, тада долази и до већег ангажовања Вука Караџића на овом послу. Како Копитарева латиница није довршена, Беч је покушао са хрватском латиницом. Вук је и то писмо прихватио, али са далеко мањим одушевљењем него да је реч о Копитаревом делу. Зато више није био реалан план да се латиница потпуно наметне "свим Јужним Словенима", а заправо Србима, па се остало на идеји о два писма.

Планско зближавање Вука Караџића са представницима Хрвата, вођено руком аустријског министра полиције Метерниха. Копитаревог наследника на овом послу, највећи резултат дало је Књижевним договором Срба, Хрвата и Словенаца. Договор је потписан 16. марта 1850. године у Вуковој кући у Бечу. Према каснијим догађајима, испоставило се да је тај датум један од најтрагичнијих у новијој српској историји. Књижевни договор практично је био претеча државном договору о стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године.

Али тада, 1850. године, том чину нико није придавао већи значај. Било је јасно да је реч о ујдурми аустријске полиције. Колико-толико значајне представнике имали су једино Хрвати. Ово не само стога што их је 16. марта у Вуковој кући било највише, него пре свега јер су илирци ипак чинили велику политичку снагу у свом народу. У име Словенаца, договор је потписао Фрањо Миклошић, али то је био само формалан чин; Словенци су остали при свом језику. Србе су

представљали Вук Караџић и Ђуро Даничић. Договор је потписао Вук Караџић, хрватском латинцом.

Вук Караџић и Ђуро Даничић нису имали никакво право да нешто потписују у име српског народа, било да се на онај случај гледа формално, било суштински. Формално, јер су Срби имали своју државу, цркву и бројне институције, па и оне задужене за језичко питање. Суштински, јер су држава, црква и све те институције били против таквог чина. Вук Караџић је потписао договор о стварању једног језика за три народа, са јасном намером да се и та три народа стопе у један. (Заправо, он је рачунао да је то стапање већ готово, јер у Договору стоји: "Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има...") Тако важна питања ни у ком случају не могу бити нечија приватна ствар, посебно не неког ко је тако пао на испиту из патриотизма. Али неко други се не би ни латио тог нечасног посла. Аустријанци, као и остали наши непријатељи, увек су бирали најгоре међу нама да тобоже представљају читав наш народ. Нису погрешили ни у случају Вука Караџића. Он им је обавио толико много посла, а да уопште није био свестан шта чини. Комично делује његов сусрет са грофом Драшковићем. Гроф је јавно присвајао српски народ и територије, и уместо очекиваног љутог сукоба у сусрету с њим. Вук се хвали добрим ручком. У каснијим полемикама са Хрватима он иде из крајности у крајност, као да је то нека игра.

У једној прилици каже да уопште нема Хрвата, да су сви они заправо Срби. Те тешке речи исписује са лакоћом и неозбиљношћу лаика. Код Срђа оне нису оставиле последица, јер нису наишле на плодно тле. Па и упућени Хрвати, из илирског и југословенског покрета, нису им придавали значаја, знајући да не ремете њихов глобални план. Али остали Хрвати схватили су Вука итекако озбиљно. Међу њима се издвојио један, као први Вуков јавни противник: Анте Старчевић. Он је жестоко узвратио тврдњом да заправо не постоје Срби, да су сви они Хрвати. Мада наоко исти, овакви ставови Вука Караџића и Анте Старчевића у суштини немају ничег заједничког. Речи истакнутог хрватског вође уклопиле су се у средњевековне теорије о "хрватском праву" и "политичком народу". Старчевић је у Вуку Караџићу нашао аргумент за оживљавање тих теорија и јачање мржње према Србима. Он није, као Вук, првом приликом одустао од оваквих својих речи; није био неозбиљан, и није се играо. Напротив! Вук Караџић се, дакле, лако одрекао свог чланка "Срби сви и свуда". Као што смо видели, у чланку "Хрвати и Срби", написао је:

"Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу (по језику), онда се засад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по закону или вјери: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је Хрват који год хоће".

Тако се од тзв. језичког концепта нације ("Срби су сви који говоре српски"), вратио на почетак, тзв. верском концепту нације. Човек који се толико борио против Српске православне цркве, признао је, ето, пред крај живота њен велики значај. Али да ли је разумео такав свој морални пад и пораз? Да ли је разумео да је стожер српства православна црква, и да сваки Србин који промени веру пре или касније промени и нацију? Да ли је разумео да је баш зато црква правила језичку брану према католицима, и да је главни циљ реформе на чије чело су га поставили управо рушење те бране?

Не, није разумео. Он на крају није пристао на верски концепт нације зато што би равнање према њему спречило осипање српског народа, него да би удовољио Хрватима. Нема сумње зашто су Хрвати тражили верски концепт: да би асимилovali Србе католике. Али, то није могло бити изведено одмах. Требало је најпре да се изједначи језик Срба посебно Срба католика, и Хрвата. Зато је у првој фази српски језик проглашен хрватским. Док је уз помоћ Вука Караџића обављан тај језички део посла, остављен је по страни верски концепт нације (видели смо колико је каснио одговор на Вуков чланак "Срби сви и свуда"). Тек када је успостављено језичко јединство између Срба и Хрвата хрватски представници траже поделу народа по вери. Вук им и онда излази у сусрет. Међутим, он ове процесе или није видео или није хтео да види. Његово понашање карактеристично је за занете идеологе и револуционаре. Ту нема говора о промишљеној анализи

неког посла, о подвлачењу црте и сагледавању последица. Не, он своје дело сматра "разумним", и само жали што "за сад" не може да успе због ових или оних људских слабости. Самим тим, неистомишљенике проглашава неразумним, што је једна од првих особина револуционара. Следећа њихова особина је намерно избегавање везивања за одређени временски период, јер се тако бежи од контроле. Другим речима, ако неки пројекат "за сад" не може да успе, питање је када може? Да ли за годину, две године, пет или десет? Револуционари то никада не кажу пошто се сматрају безгрешним, а прецизно планирање итекако може да открије грешке. Управо ту лежи разлика између научног предвиђања и демагогије. Док говори о некаквом ванвременском "разумном" плану, Вуку Караџићу пред очима промичу процеси који наносе велику штету његовом народу.

11. ПИТАЊЕ ЕКАВСКОГ, ИЈЕКАВСКОГ И ИКАВСКОГ НАРЕЧЈА

Када се Вук Караџић са Хрватима договорио о стварању тзв. српскохрватског језика, испало је да тај језик има три дијалекта: штокавски, кајкавски и чакавски. Српском делу "српскохрватског" језика припадао је штокавски, док су Хрвати сматрали да су им својствена сва три дијалекта. До тада се српски језик није посебно означавао штокавским дијалектом, јер се подразумевало да је то исто. Такође, постојао је једнодушан закључак науке да штокавски дијалект не припада Хрватима. Узимање српског језика за свој књижевни језик Хрвати су представили као одређење за један од својих дијалеката, дакле, као да су се између штокавског, кајкавског и чакавског дијалекта хрватског језика определили за овај први. Говорили су да жртвују кајкавски и чакавски дијалект јер је штокавски својствен и Србима, па тако наводно показују добру вољу за српскохрватско јединство (језичко и политичко).

Ипак, да су српски и хрватски два посебна језика, доказ је и чињеница што после овакве поделе на дијалекте мора да се изврши још једна: према екавском, ијекавском и икавском говору. Заправо, за српски језик то је једина реална дијалекатска подела. Већински дијалект српског језика увек је био екавски. У прошлости, он је превладавао у државама Немањића, Лазаревића и Бранковића. У новијој историји, екавицом се говорило и говори у областима од Македоније до Војводине, а на западу до Дрине и Славоније. Западни српски крајеви, Босна, Херцеговина, Крајина и Црна Гора, већином говоре ијекавским дијалектом, а нешто мање икавским. Таква подела важила је и у време Вука Караџића.

По постојању три дијалекта наш језик се не разликује од других: сви европски језици имају више дијалеката, понекад чак међусобно неразумљивих. Оно по чему се српски језик издваја је што су сви други европски народи узели по један свој дијалект за званични, књижевни, док остале настоје да потисну. Тиме се жели избећи могућност да језичка подела доведе до поделе народа. Једино су, дакле, у српском језику остављена три различита дијалекта, да опасно деле народ.

Како је дошло до овога?

Код Италијана, Немаца, Мађара и других народа оснивање су посебне академије и научна удружења са циљем успостављања језичког (и народног) јединства. "Где два језика господаре ту не може бити једнодушја. Ово двојство показује два различита народа која су страна једна другом". писао је 1842. године Николо Томазо. Јединство талијанског језика остварено је тек тада, средином XIX века, мада неки покушаји датирају још од Дантеа Алигијерија (почетак XIV века). Сматра се да су управо Италијани прописали правила којих се после држао цели свет у прављењу језичких стандарда. Реч је, понајпре, о следећа три правила:

(1) у основу књижевног језика ставља се један национални дијалект, (2) за књижевни језик узима се дијалект са централног националног подручја или дијалект којим говори већина становништва, (3) одабрани дијалект обогаћује се језиком најбоље националне књижевности.

Поштујући ове принципе, Италијани су се од 15 својих дијалеката определили за тоскански. Неколико немачких академија определило се за дијалект планинске Немачке, сматрајући да се у њему укрштају сви остали, итд. У српском случају заобиђена су научна удружења. И ово питање било је приватна ствар Вука Караџића и његових бечких ментора, који су прекршили сва три

наведена правила. За почетак, Вук Караџић није одабрао само један дијалект, него је оставио сва три, говорећи да је једино важно да се не мешају. Предност је ипак дао ијекавском дијалекту, па су његови наследници покушавали да га наметну осталим говорним подручјима. У томе је предњачио Ђуро Даничић. Као рођени екавац из Војводине, он је прешао на ијекавицу, али он није имао много следбеника. Покушај наметања ијекавице је пропао јер је у српском народу убедљиво превађавао екавски дијалект (као и данас).

Опредељењем за ијекавицу Вук Караџић је прекршио друго правило. По том правилу је, очигледно, морала бити одабрана екавица. Најзад, одабрани дијалект српског језика није обогаћиван језиком најбоље националне књижевности, већ језиком усменог народног стваралаштва. Као што смо видели, усмено народно стваралаштво припада тзв. нижем стилу. Усменим стваралаштвом баве се људи који нису писмени, и чији је језик, самим тим, сиромашнији од оног у писаном стваралаштву. Разлика није мала. Вуков "Рјечник" из 1818. године имао је свега 26.000 речи, док се у стварности богатство српског језика мерило стотинама хиљада речи. Тако, када је реч о трећем правилу, у случају српског језика не можс се говорити о обогаћивању, већ о осиромашивању.

Пред бечким планерима "Вукове реформе" појавило се, поред осталих, питање избора дијалекта српског језика. У њихове циљеве најбоље се уклапао херцеговачки ијекавски дијалект. Имали су среће да Вук Караџић говори управо њиме. Вукова породица, досељена из Херцеговине у Јадар, тада се још није била уклопила у екавску средину.

Аустријанцима је ијекавски дијалект највише одговарао јер су њиме говорили и католички Срби. Подизањем тог дијалекта на свесрпски ниво практично се брисала језичка разлика између православних и католика, што је олакшавало продор католичке пропаганде. Обрнуто, митрополит Стратимировић, званично задужен за питања реформе српског језика, настојао је да се језичка разлика начини што јачом. Копитар је једном приликом лепо приметио да митрополит прави језичку "брану" према католичком свету. Јер, када се православни језиком разликују од католика теже ће попустити пред притисцима да промене веру, па после и нацију. Што се католичких Срба тиче, како се српски књижевни језик вековима везивао за цркву, они су одступањем од цркве одступали и од тог језика. Међутим, одступали су само од српског књижевног језика, а не и од српског језика уопште. На темељу српског говорног језика развили су нови српски књижевни језик (језик далматинске и посебно дубровачке књижевности). Дијалект тог језика био је ијекавски.

У време митрополита Стратимировића није постојао основни услов за успостављање језичког јединства, а то је државно јединство српског народа. Тиме је иницијатива прешла у руке непријатељске стране, која је у својој држави контролисала велики број Срба. Најпогоднији за рушење "бране" њој су били католички Срби. До тога доба њихов језик (у Далмацији, Дубровнику, Боки, Босни и другим крајевима) наука је сматрала српским. Ствар се мења са идејом да Хрвати узму српски језик. За књижевни језик Хрвата илири 1836. године проглашавају ијекавско наречје штокавског дијалекта. Наглашено је: херцеговачко наречје, дакле Вуково. У Договору Вука Караџића са Хрватима 14 година касније то наречје ће се назвати "јужним".

Потписивањем Књижевног договора 1850. године Вук Караџић је запечатио судбину католичких Срба. Био је то чин са стварним последицама, док је његово присвајање Хрвата у чланку "Срби сви и свуда", као и одрицање од католичких Срба у чланку "Хрвати и Срби", само формалност. Књижевним договором Аустрија је постигла не само да православни и католички Срби говоре једним језиком, него још и више: да једним језиком говоре два различита народа. "Брана" митрополита Стратимировића проваљена је снажније него што се у почетку мислило. Ијекавски дијалект говорио се на просторима између српског и хрватског националног језгра. Његовим озваничењем и стављањем на латиницу, Аустрија је сада, преко Хрвата, нападала на широки а небрањени српски бок, од Приморја, преко Херцеговине и Босне, до Мађарске. Штавише, падом језичке баријере отворила се могућност за јуриш све до Тимока. Да су Хрвати узели језик који је уистину био њихов, и да су Срби успели да одбране свој језик, све то не би било могуће.

Вук Караџић је једно време са ијекавице прешао на већинску екавицу. Ијекавице се поново прихватио баш 1836, дакле исте године када је узимају Хрвати. Његово враћање ијекавици је зато политичке природе, што се види из образложења које је дао том приликом:

"И прије сам говорио да не мрзим ни на једно наречје нашега језика, само мислим, да их не треба мијешати и пишући ријечи ни по каквоме градити још некако ново, којег у народу нема никако. А кад бисмо се договарали, које би наречје било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао ово јужно: оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Биограда; осим тога главног узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једном другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу разликовати, као н.пр. сједим и сиједим; 3) оно је најближе и Славенском нарјечију, од којег многи вичу да се не треба удаљавати, и 4) оно је наријечије и Дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом Римског закона, која с радошћу нама руке пружају: ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од Латинскијех слова Славенским а од Славенскијех Латинским, пак ћемо онда (и само онда) бити један народ и имати једну књижевност, као н.п. Нијемци закона Римског и Луторанског..."

У првом свом аргументу Вук је, очито, претерао. По његовом опису испада да се ијекавски говорило у скоро свим српским земљама: гледано са запада до Дунава, и гледано са југа до Београда. Већ смо рекли да није било тако. Јужно од Београда говорило се екавским дијалектом, сем на острвцима која су чинили досељеници још неуклопљени у екавску средину. Распоред дијалекатских подручја био је приближно исти као данас. Вук Караџић је сигурно знао да екавица убедљиво превладава, чему може бити доказ и његов прелазак на то наречје. Ијекавици се вратио тек када је отпочела реализација бечког плана са илирским покретом.

Најинтересантнија је, међутим, Вукова тврдња да су готово све народне песме "постале" на ијекавици. То сигурно не може бити тачно, јер ако је далеко већи број Срба говорио екавским дијалектом, онда је и највише народних песама морало бити на екавици. Тачно је само једно: готово све народне песме које је Вук сакупио објављене су ијекавским дијалектом. Ово може имати више узрока. Пре свега, може бити да је песме записивао како му је лакше, тј. на дијалекту којим је и сам говорио. Друго, можда му је далековиди Копитар још 1814. године рекао да српске народне песме треба штампати на ијекавици!. Треће, можда су и по питању дијалеката Вук и Копитар правили селекцију, дајући предност ијекавским песмама.

Рекли бисмо да стоје сва три разлога. Први, јер Вук Караџић није био савестан ни по много крупнијим питањима, да би посебно обраћао пажњу на једно или два слова. Други, јер још у првим годинама ангажовања Вука Караџића

Копитар пише претпостављенима о рушењу језичке "броне" коју митрополит Стратимировић настоји да одржи према католицима. Циљ "Вукове реформе" био је да се језик православних изједначи са језиком католика. Како су православни говорили на оба дијалекта, екавском и ијекавском, а католици само на ијекавици, то произилази да је овај други требало ширити према истоку. Ваља напоменути да су и први пут, у време барока, католици објављивали српске народне песме на ијекавском дијалекту. Најзад, када је о селекцији реч, видели смо да Вук и Копитар нису објављивали народно стваралаштво о Светом Сави, што наводи на закључак да су се, можда, бавили кривотворењем на још неком пољу, па и на дијалекатском. Народно стваралаштво о Светом Сави сакупљали су на међи XIX г. XX века сарајевска "Босанска вила" и новосадска "Матица српска". "Босанска вила" је те песме, приповетке и приче објављивала на ијекавском, а "Матица српска" на екавском дијалекту.

Аргумент који је Вук Караџић навео под бројем два није битан, а онај под три није тачан. Заправо, читаво ово образложење он је написао због тачке четири; све пре ње служи само за одвраћање пажње. Тачка четири, најобимнија и са Вуковим подвлачењем кључних места, оних о уједињењу са Хрватима, недвосмислено сведочи о поразу науке при избору дијалекта за српски

књижевни језик. Те, 1836. године, Аустрија је отпочела са планом асимилације дела српског народа преко Хрвата. У исто време у Загребу Хрвати проглашавају српски језик ијекавског наречја за свој књижевни језик, а у Бечу Вук Караџић оставља екавицу и проглашава ијекавицу за прво наречје српског књижевног језика. Рекли су му, и он је написао, да се само тако "можемо ујединити са нашом браћом Римског закона" (јасно је да је реч о Хрватима), који "с радошћу нама руке пружају". А заправо, крађа српског језика била је само начин да се присвоји део српског народа и српских територија.

Питање дијалеката српског језика поново је покренуто тек поткрај 1993. године. Вођство западних Срба, ијекаваца, на челу са др Радованом Караџићем, прокламовало је тада опредељење за екавски дијалект. Било је то време, као и сада док пишемо ове редове, у коме су српски непријатељи покушавали да коначно униште прекодринске Србе. Зато се код њих инстинктивно појачала тежња ка учвршћивању веза са матицом. "Намјерни смо да престанемо бити босански Срби и да постанемо само Срби", рекао је др Караџић. У листу "Јавност", гласилу Републике Српске, он је опредељење за екавицу образложио потребом да и Срби, као и други европски народи, имају један књижевно-језички стандард. Подсећајући да је и Иво Андрић прешао на екавицу, др Радован Караџић наглашава потребу "интеграције српског народа и стварања нације". Дотакао се и забране екавице у овим крајевима, у време комунизма:

"Властодршцима је однекуд било веома важно да се екавица не прелива у Босну преко Дрине. Да им је било стало да се демаркирају према Србима, они би босанске Србе охрабривали на екавицу, а не би ауторске текстове Новице Петковића и других ијекавизирали. Силина којом су се супротстављали екавици сама по себи говори да је она за њих била опасна. Од раних 60-тих година готово сви српски пјесници у БиХ писали су, готово све, пјесме екавицом, а властодршци су тада и забрањивали и обесхрабривали екавицу у Босни".

Очито је да се преко ијекавице тежило одвајању прекодринских Срба од матице, да би се временом, као некада католички Срби, претопили у други народ (говорило се о "бошњачком језику" и "бошњачкој нацији", и сл). Зато је потез Републике Српске мудар и веома значајан. Међутим, десило се да су готово сви лингвисти са екавског подручја, из Београда, устали против њене одлуке. То је свакако историјски преседан. Обично су већинска говорна подручја имала муку да наметну свој дијалект мањинским говорним групама; понекад се због тога и ратовало. Није нам познато да се икада већинско подручје противило добровољном узимању његовог дијалекта, па и овај пример показује до које мере српска лингвистика стоји на нездравим темељима. Ево неколико наслова из београдске штампе, којима је "на нож" дочекана одлука Републике Српске:

"Политичко нормирање језика" (др Иван Клајн); "Још једна заблуда у низу" (мр Васа Павковић); "Опасне игре" (Мирјана Радојичић); "Етничко чишћење језика" (Ранко Бугарски); "Да ли се језик може прописати декретом?" (др Егон Фекете)... Професор Филолошког факултета у Београду, др Милорад Дешић, дао је следећу невероватну изјаву: "Српском језику су потребна оба изговора, као човеку руке: ако остане без једне он је инвалид, тако је и језик осиромашен и обогаћен без једног изговора"!

Међу осталима, огласио се и академик Милорад Екмечић:

"Кад је Вук Караџић стандардизовао српски књижевни језик он је у томе у длаку ишао истим оним путем којим су раније ишли развијени европски народи. Држао се правила да треба изабрати дијалекат у средини националног територија и обогатити га језиком најбоље књижевности. Као што су у Италији оба та улога нађена у Тоскани, тако их је и Караџић нашао у Херцеговини. Тамо је био средњи говор, а епске песме на ијекавском херцеговачком су тада сматране, по свој прилици до данас и остале, најбољи примерци народне књижевности". Разумљиво је што академик Екмечић епске песме сматра нечим најбољим у нашој књижевности. Од њих је направљен мит, док је писано стваралаштво ранијих векова остало готово потпуно непознато. Примера ради, тек ове, 1994. године, после више од једног века објављено је друго издање епохалног дела Симе Милутиновића Сарајлије "Србијанка". Ту књигу је преко својих веза забрањивао лично Вук Караџић, јер је била написана старим српским књижевним језиком и

правописом. Вукови наследници следили су овај пример, па је због својеврсне забране многих вредних дела, од Светог Саве до Симе Милутиновћа, српски народ духовно осакаћен. Зато чак и један академик такво осиромашење духа и језика назива "обогаћивањем". Међутим, на први поглед није јасно зашто он Херцеговину сматра српском средишном националном територијом, када је већ овлашан поглед на географску карту довољан за закључак да је реч о граничној српској земљи према западу? Зато што Милорад Екмечић и овде следи традицију Вука Караџића. Наиме, Херцеговина није у средини Србије, али јесте у средини Југославије! Екмечић најпре подсећа да је ијекавица била симбол "српскохрватске и југословенске народне интеграције", жалећи што је изневерила у тој улози. Затим додаје да ће таква интеграција у будућности бити спроведена уз помоћ екавице и латиничног писма:

"Сасвим је вероватно да ће некад убудуће, кад стане хук данашњег клања, југословенски простор бити организован екавским српским говором и латинским алфабетом. Југословени се не морају ујединити у једној држави, али ће се једним језиком морати споразумевати. Скерлићеве претпоставке од пре 1914. ће тако на крају победити".

И академик Екмечић је, попут многих других, дословно схватио (не)дело Вука Караџића, првог Југословена међу Србима. "Вукова реформа" није се тичала само језика, већ и тако крупног питања као што је самоукидање српског народа. Према југословенском пројекту, Срби као народ треба да нестану и да се претворе у нову, посебну нацију, у Југословене. Писмо Југословена је латиница, језик је југословенски, а црква унијатска и католичка.

Најзад, нашу пажњу посебно је привукло реаговање академика Павла Ивића. Као први српски, тј. "српскохрватски" лингвиста, он је критикован на више места у овом нашем раду. Видели смо, вуковска лингвистика је готово све окренула наглавачке, па је логично да у томе предњачи њена водећа личност. Али, овога пута није било тако. На наше изненађење, академик Ивић је објавио чланак "Вук је направио грешку". У том чланку он одступа од досадашњих уобичајених ставова, износећи тезе веома сличне онима које смо ми изнели на претходним страницама. Ево његових речи:

"Нови заједнички књижевни језик (ијекавски) успешно је ујединио католике у хрватску нацију и, баш зато што је био на вуковским основама и као такав ближи просечном српском народном говору него хрватском, побољшао је политичке шансе Хрвата у пределима где су се њихови интереси укрштали са српским, поред осталог у Босни и у Дубровнику. Уз то је усвајање књижевног језика блиског Србима у Хрватској отклонило опасност да они на подлози језичке посебности изграде своју културну аутономију.

Тако је створена чудна асиметрија, на штету Срба: ијекавски књижевни језик код Хрвата, муслимана, и у западној грани српског народа, а екавица код осталих Срба. То је дало повода да хрватски националисти, међу њима и неки од најистакнутијих хрватских лингвиста, почну говорити како је ијекавица хрватска, а екавица српска, својатајући тимс све оне који се служе ијекавским књижевним изговором...

...Ако би уопште било изгледа да Хрвати одмаме на своју страну западне Србе, они би то лакше могли остварити ако ове од других Срба и даље буде одвајао ијекавски стандардни језик".

Овим чланком Павле Ивић је показао да су му добро позната многа питања српског језика и културе, што се никако не би могло закључити на основу његовог досадашњег рада. Ту прекретницу он означава посредним признањем да је српска наука о језику до сада лажима чувала "језичко јединство са Хрватима и муслиманима":

"Раскинуто је, не нашом вољом, језичко јединство са Хрватима и муслиманима, те је тиме отпала потреба за језичком политиком која чува то јединство, а истовремено се актуелизовало питање језичког јединства међу самим Србима".

Ивићеве речи потврђују да су због југословенства Срби стално давали уступке Хрватима, запостављајући интересе свог народа:

"До јуче су напори српских лингвиста били усредсређени на то да се не чини ништа што би нарушило ионако крхко оквирно јединство српскохрватског књижевног језика. Мотиви су у

почетку били веровање у братство међу народима овог поднебља и свест о цивилизацијским и практичним предностима ширег културног тржишта..."

Од одласка Вука Караџића у Беч, па све до наших дана, читава српска језичка, па делом и културна политика, вођена је погрешно, заправо трагично. Било би добро да савремени носиоци тих политика, попут Павла Ивића, признају заблуде и врате се српском светосавском путу.

VI

ВУК КАРАЦИЋ ЛИЧНО

1. ДА ЛИ ЈЕ ПОСТАО КАТОЛИК?

Питање преласка Вука Караџића у католичку веру обично се везује за његово венчање у католичкој цркви. Вук Караџић и Ану Краус венчао је свештеник Фердинанд Фис у католичкој цркви Светог Рока у Бечу, 28. јануара 1818. године. Вуков кум био је Јернеј Копитар.

Према канонима наше цркве, ако се један православни верник венча по католичком обреду, то не мора да значи да је прешао у католичку веру. Наиме, Српска православна црква дозвољава могућност мешовитог брака, дакле таквог брака у коме младенци задржавају своју веру. Канони римокатоличке цркве у оно време нису дозвољавали мешовити брак. Иноверник је најпре морао да прими католичку веру, па тек онда да ступи у брак са католиком. По речима др Димитрија Калезића, декана Богословског факултета у Београду, могућност мешовитог брака дозволио је Други ватикански концил шездесетих година нашег века. Чак и онда је, међутим, остављено месним бискупима да донесу коначну одлуку, која је с почетка по правилу била негативна. Према томе, извесно је да је пре венчања Вук Караџић прешао у католичку веру, или да је, у блажој варијанти, признао папу преко уније. Професор Калезић сматра да је то било под принудом, јер је Ана, као што ћемо видети, била у поодмаклој трудноћи.

Професор Калезић је од 1962. до 1964. године у Бечу похађао постдипломске студије, па је искористио прилику да посети цркву Светог Рока. Пронашао је књигу венчаних за 1818. годину, и у њој запис о венчању Вука Караџића и Ане Краус. У рубрици "вера" из имена Вука Караџића писало је "унијат". Његов коментар о Вуковом венчању је следећи: пре венчања у католичкој цркви Вук Караџић јесте прешао у католичку веру, али, једноставно, није марио за то, него се и даље држао православних обичаја и црквеног реда.

У оно време око венчања Вука Караџића потрошено је много речи. Православни пријатељи убеђивали су га да никако не иде у католичку цркву. О утицају католика на венчање Вука Караџића нема писаних трагова - или нам они нису доступни - али се може претпоставити да је Јернеј Копитар и овде био човек одлуке. Пошто се уверио да је Вук Караџић најпогоднија личност за спровођење жељене реформе српског језика, уложио је много труда да га задржи у Бечу. Из њихове преписке за 1814. и 1815. годину јасно се види да га је мамио славом и новцем. Почетком 1815. Вук Караџић је ипак посустао. У писму од 20. марта, овако се, из Сремских Карловаца јадао Копитару:

"Ја ћу овуда јошт да истражујем Србске песне, пак ћу на лето доћи, к Вама да их печатимо; но ако узимам новаца тако ћу доћи, ако ли не буде новаца, а ја ћу све песне начисто преписати пак ћу их Вама послати те их печатајте, а ја ћу зажмурити пак кудгод у свет нагрнути; и онда ћу се опростити и са срећом и са књижеством Србским".

Уплашени Копитар одговорио му је 11. априла једним опширним и убедљивим писмом, још једном обећававши новац и славу ("само не смете да оставите књижевност!"). То је оно већ помињано писмо у коме је Копитар први пут Вуку шире образложио план "Вукове реформе", по коме се она касније заиста и одвијала. На Вука је деловало тако да његов повратак у Беч више није био под знаком питања: "Ја већ нестерпјеливо чекам онај дан, кад ћу к Вама доћи, и с Вама се загрлити и пољубити", одговорио је већ 20. априла.

У љубавној вези са Аном Краус Вук је тада био више од шест месеци; упознао ју је између јула и октобра 1814. године. Заправо, у то време је био подстанар Ане Марије Краус, Анине мајке. По доласку у Беч крајем 1813. године становао је код својих рођака Живковића. Марта 1814. отпутовао је у Пешту, у Беч се вратио јула месеца, да би у октобру, по Копитаревом налогу, отпутовао у Карловце да сакупља народне песме и записује речи за "Српски рјечник".

Питање је, дакле, да ли је само прст судбине хтео да Вук између јула и октобра 1814. године станује баш код Ане Марије Краус, удовице која је живела са шеснаестогодишњом ћерком Аном? И да ли се случајно погодило да је двочлана породица Краус, за оно време, била, да тако кажемо, необично слободних схватања? Наиме, Вук се брзо преселио у Анину собу. То се види већ из првог писма, упућеног Ани 15. новембра:

"Послије оног незаборавног растанка с Вама, тек шестог дана успио сам да стигнем у Пешту, јер је пут био веома лош. Цијело моје путовање било је само непрекидно сањарење о Вама: дању сам будан сањао, а ноћу у сну.

Сада сам 36 миља далеко од Вас, и моје руке не могу сад да грле Ваш сњежнобијели врат, нити моје лице може да се одмара на невиним дјевојачким грудима (ах! ишчезли су сад ти слатки часови, заносни часови мога живота!)..."

По повратку у Беч Ана и Вук наставили су да живе у кући Краусових, у ванбрачној заједници. На венчању, јануара 1818, Ана је била у осмом месецу трудноће. Овде, наравно, не желимо да држимо моралне придице, него само да укажемо како је, у конзервативном Бечу пре 180 година, породица Краус због овога морала бити на веома лошем гласу. С друге стране, очито је била погодна за Копитарева поигравања Вуком Караџићем.

У Карловцима, на измаку зиме 1814. године, Вуку је понестајало Копитаревог новца, а Анина писма бивала су све ређа. Зато је размишљао да се мане бечких веза и "кудгод у свет нагне", као што је то саопштио Копитар 20. марта. Копитар је одагнао његове недоумице писмом од 11. априла. Одговарајући на то писмо, 20. априла, Вук је после дуже паузе истовремено послао писмо и Ани:

"Данас је већ мјесец дана откако сте добили моје писмо од 9. марта, а ја нисам добио још никакав одговор! Томе се чудим и то ме наводи на свакојаке мисли. Када бих само знао да сте здрави? Или сте ме већ можда заборавили! Морам да Вам пишем јер стално мислим на Вас..." Анина писма су убрзо поново почела да стижу. Вуково расположење се променило, па је обновио своје предлоге о браку.

Нема писаних доказа да је то Копитар иза кулиса вукао конце, и овим начином настојећи да Вука веже за Беч. Ипак, рекли бисмо да и ово мало посредних доказа, када се стави у оквир целе приче, упућује управо на такав закључак.

Али Копитар није "женску линију" користио само да би приволео Вука Караџића на живот у Бечу. Када је Вук једном већ "загризао", он је настојао да то искористи до краја. Најпре је, као кум, постао члан породице, а онда и више од тога: члан породице без кога се не може. Приликом честих Вукових путовања увек се налазио на услузи и покривао издатке Вуковој нештедљивој жени. Ана, уствари, није могла да се брине ни о себи самој, ни о деци. Брзо би потрошила сав новац, онда узимала позајмице од Копитара, а понекад, када јој ни то не би било довољно, почињала је да залаже и продаје вредне ствари из куће. После је и Копитару постала велики терет, па у једном писму из 1835. он моли Вука да јој пише чешће, на сваких осам дана. "Иначе плаче, и ја имам ђаволску муку да јој све њене снове растумачим", жалио се Копитар. И сам Вук је био свестан мана своје жене. Из његовог писма Копитару од 17. фебруара 1828. године видимо да она није знала ни писмо да пошаље:

"Писао сам жени да ми пошаље мало новаца, но будући да она нити зна то атресирати, ни на делижанц предати, зато сам јој казао, да преда Вама, а Вас молим покорно, да преко Вашег слуге или преко Шалбахера предате на делижанц".

Изгледа, зато, да Вукови потоњи биографи нису у праву када речи Љубомира Стојановића о Ани Краус сматрају преоштрим:

"Вукова жена, иако је он онолико хвали Мушицком, била је једна проста, необразована и једва писмена Бечлика. Њена писма су пуна ортографских погрешака, и у њима преовлађује бечки дијалект. Била је затуцана католкиња, врло биготна, и веома ограничене памети. Она је Вуку донела једино безграничну оданост и ропску трпељивост и послушност. Сем Вука, деце и бриге за живот ни о чему другом није била у стању мислити. Међу осталом децом Вуковом она је била једно дете више. Тако је Вук с њом и поступао целог живота".

Копитарев успех, међутим, био је значајнији на духовном плану, јер је од Карацића успео да начини католичку породицу. Управо те врсте утицаја бојао се Лукијан Мушицки, тада још Вуков пријатељ. "Љубити можете Швабице, али у слатки вечни ланац брака, вежите се само Српкињом", писао је Вуку 16. новембра 1816. године. У исти мах га је пригодним стиховима наговарао да му "Љубосава Српкиња млада" мора бити испред "чужеродне Хлоје".

Вук му је овако отписивао:

"Ја би то и сам свакоме Србину казао, само би себе изузео. Шта би ви мени рекли, да дођем на годину с чужеродном Хлојом? Но ја сам јој прије ваше оде надјео име Милица. Ја бих волео Љубосаву много гору од ње, али камо је?"

Мушицки се није дао:

"Чувајте се чужеродне Хлоје, горе, нежели како мени совјетујете, да се чувам славенских речи, т.ј. као живе ватре. Иначе би нам пред сонародницима сва ваша народност много пострадала, ако не би сасвим пропала. У Ресави сад цвета за вас Венера".

Вук је поново окретао на практичну страну:

"Ви кажете, да за мене у Ресави цвјета Венера. Како ћу ја оставити наш 'Вјесник' (лист који је Мушицки намеравао да покрене у аустријској престоници - наша прим.) у Бечу, пак да идем у Ресаву. Може бити да ћете ви рећи чекај! Хеј не липши магарче док трава нарасте. Знате ли ви да је ово мени већ тридесета година? Ова Хлоја није врло лијепа (мало је већа од Сосе Антонине), али је заиста добра и поштена да не може боља ни паметнија бити; никаква Љубосава на свјесту не може мене онако љубити и почитовати, као она што би ме љубила (и што ме љуби) и почитовала. Она се већ зна и прекрстити као ја. И надјео сам јој име Милица. Ако народност моју могу одузети и омалити којекакве ћифте и непријатељи моји, то да знате да ја и не марим за њу; ја мислим да се ја и потурчим сутра, да би моји сви пријатељи и онда говорили, да сам ја прави Србљин свагда био, и да ћу непрестано бити. Зар не можете ви мени благословити једну Хлоју. Та то би мени и Младен допустио. Јел' да ћете и ви?"

На ову молбу Мушицки је одговорио постављањем услова:

"Оћете једнако да ме приволите, да вам брак са Хлојом благословим! Та човече, да је Лутеранка, да вам сва деца буду Српчади! Шта ћемо за то? Ал' у сваком случају, моја прија мора знати српски и српске обичаје; мора знати ткати и прести, у харфу или гитару ударати. Све је то нужно и лепо се слаже. А друга својства и совершенства подразумевам".

Вук се разочарао:

"Па за толике труде и фантазије једва ми благосиљате једну Хлоју. Да је Љубосава, и мени би милије било, али кад није? Она у арфу или китару не зна ни запети, него зна лепо вести и шити, такођер и ручак готовити. Српски мора научити и српске обичаје, а може научити и прести и ткати ако јој устреба".

До венчања је ипак дошло, па је Мушицки забринуту писао Вуку:

"Мени је самом, да право кажем, у онај ма, као певцу Гласа народољубца, текнуло у срце. Таки сам почувствовао са сожаленијем и страом, да вам како ваше венчање са иноверном не помрачи народољубље, и не одврати гдееко Србље - наипаче слабоумне - от пренумерације... Али ви бисте све антагонисте нашем поступку славно победили, у удивленије привели, и ваше народољубље још у већу сјајност обукли, кад би се ваша Хлоја у новосадској катедралној српској цркви пред очима наших националиста причестила. Да је Лутеранка, то бисте без боренија могли учинити. Ал' је трудно и тешко из монархије Римске цркве у Републику Српске цркве превести кога".

Мудри Лукијан циљао је на право место: пошто је Вук учинио уступак венчањем у католичкој цркви, сада би млада требало да узврати причестом у православној цркви. Такав причест би, макар симболично, значио да у породици Карацића постоји каква-таква верска равноправност. односно да Вук, на личном плану, није под утицајем католика. Мушицки је ту нарочито мислио на Вукову децу, јер. било је питање да ли ће се васпитавати у католичком или православном духу.

Вук није прошао овај тест Лукијана Мушицког. Породица Краус није ни помишљала на верске уступке. Уместо признања те, њему свакако јасне чињенице, уследило је Вуково хвалисање без покрића:

"Не мислите да је тешко њу причестити у нашој цркви; ја сам питао (још пре него што смо се венчали) овдје људи, који су судије у таквим стварима па кажу, да то може бити без сваког претпјаствија само кад она оће, него се мора јавити прије шест недјеља (да јој међутим поп нешто предикuje по обичају); а она оће, ако ја речем сутра, али ја то чинити нећу пре, док не оснујем мој начин живљења (а то ће бити сад док свршим Рјечник)..."

Договор Вука и Ане био је да се женска деца крсте и васпитавају по католичким, а мушка по православним обичајима. То је било испоштовано утолико што су мушка деца заиста крштена у православној цркви, али су ипак одрастала као католици. Вуков син Димитрије, односно Деметер, умро је 21. новембра 1883. године у Петрограду, као мајор руске војске. Иако усред православне Русије, за његово опело позван је католички свештеник (не зна се поуздано да ли по његовој последњој жељи). Сахрањен је на петроградском католичком гробљу.

2. И ДЕТЕ НА ПРОДАЈУ!

И да је Вук био упоран, договор о васпитавању деце (имали су их 13) тешко би се остварио због његових честих и дугих путовања. Један Вуков биограф израчунао је да је он чак 11 година био одвојен од породице. Тако се о деци углавном старала Ана, а њено мишљење о православљу, и уопште о нашем народу, било је поражавајуће. То показује очувана преписка између Ане и Вука, нарочито она из 1830. и 1831. године. У то време Карацићи су се привремено преселили у Земун.

Требало је да се преселе у Београд. у коме се Вук затекао на неком дужем задатку, али Ана никако није желела да напусти аустријску окупациону зону и ступи на тло младе српске Кнежевине. Зато је Вук становао у Београду, а Ана са децом у Земуну. Вук је, с времена на време, наговарао Ану да пређе реку. Она се изговарала разним начинима:

"По мом мишљењу, боље је да одустанемо од нашег пута за Београд ако је то скопчано с разним неприликама и потешкоћама. Новца немам више много и нећу имати довољно до краја септембра. Но не питај ме где сам тако много потрошила. Ако не верујеш мени, боље се распитај код других људи како је све скупо у Земуну и човек не може ни да добије шта хоће и шта жели..."

Ово је део Аниног писма од 18. августа 1830. године. Као и сва друга њена писма објављена у сабраним делима Вука Карацића, знатно је измењено и исправљено. У оригиналу, свако Анино писмо чини једна реченица, без иједног знака интерпункције. Језик је нестандардан, са много погрешака, тако да су преводиоци имали тежак посао.

Анино мишљење о Србији најпотпуније је изражено у писму од 12. марта 1831. године:

"Хтела сам још јуче да ти пишем, али нисам могла. Још на путу из контумаца дошло ми је да заплачем, а када сам стигла кући избио је мој бол, горко сам плакала, те сам већ мислила како ћу се угушити у сузама. Почела је да ме тресе јака грозница и била сам приморана да легнем у кревет. Тешко ми је кад помислим да треба са својом јадном децом да живим са оне стране; више волим да ме смрвиш скупа са овим плодом који носим под срце; згази ме ногама као црва који зна само да се грчи али не може да помогне себи! Знам да ће се твој бес на мени искалити, јер не могу да испуним твоју жељу, али не могу саму себе присилити, стога ти кажем да ми се осветиш ако мислиш да сам заслужила. Из твојих руку смрт ми неће бити тешка...

Гајио си увек превелику љубав према својој отаџбини. И ја волим твоју отаџбину, јер волим тебе. Али можеш и сам увидети да ја у твојој отаџбини не могу да живим, нарочито под данашњим околностима, међу људима који говоре другим језиком, имају друге навике, обичаје и веру...

Моје се срце неће смирити док ми не обећаш да ме нећеш водити у Турску, чак и кад би ме тамо и књегињом начинио. Више волим да будем овде, макар и међу последњим женама. За сада једино желим да кренем теби на неколико месеци, ради договора о многим стварима, али те закљичем нашом љубављу и верношћу, да ми у време мог порођаја дозволиш да се вратим..."

После овога, Вук је одустао од наговарања, па се преписка вратила устаљеним токовима, са новцем као главном темом. Ма колико му приходи расли, Вук се никада није "пружао према губерну" (Љ. Стојановић). Слично се, као што смо видели, понашала и његова жена. "Да сам знао да можеш и да ћеш тако поступати препустио бих наплаћивање пензије неком страном човеку. А како сам могао и помислити да ћеш, последице свих мојих савјета, и свога обећања тако поступити", љутио се, примера ради, Вук на Ану у писму из Дубровника од 19. априла 1835. Ипак, у тој љутњи није био правичан, јер је најпре он повећавао трошкове несразмерно приходима, да би, како је говорио, могао да живи "пристојно према свом имену".

У тим финансијским недоумицама Вука и Ане за нас је најважнији један њихов посебан извор прихода. Реч је о продаји старих српских рукописаних и штампаних књига, од које је, према евиденцији Љубомира Стојановића, Вук Карацић више зарађивао него од продаје својих књига. Он је на превару, за мале паре, по српским манастирима откупљивао "србуље" и онда их скупо продавао библиотекама и музејима великих европских градова. Тако је наш народ изгубио велико културно богатство од близу хиљаду књига, старих вековима. Старе српске књиге најпре је продавао бечкој и берлинској библиотеци, по комаду или у повећим колекцијама, док четрдесетих година није развио праву трговину на велико са руским трговцем Погодином. По прописаној такси, књиге је продавао од 10 рубаља по комаду (за одломке), до 150 рубаља за рукопис на кожи са означеном годином. У Србији, Вук је књиге откупљивао за четири до десет рубаља по примерку.

Прва пошиљка Погодину, из октобра 1846. године, вредела је 1.155 рубаља, друга 985, трећа 1.400, а четврта 1.205 рубаља. За следећу пошиљку Погодин је снижио цену, па је Вук после испоруке поново почео да се обраћа другим купцима.

У оно време, 1.000 рубаља мењало се за око 430 аустријских сребрних форинти. Руска пензија од 100 дуката, коју је Вук примао сваке године почев од 1826, вредела је 1.140 форинти. Од 1835. добијао је и српску пензију, у висини од најпре 200, а онда 300, и најзад 400 талира годишње. После безброј захтева, кнез Михаило одобрио му је 1844. године годишњу помоћ од 600 талира. Вукове приходе чинили су, затим, аустријска помоћ, бројни поклони и прилози за штампање књига, као и добит од претплате и продаје књига. На другој страни, јефтин стан у Бечу плаћао се 20-так форинти месечно, а добар 50 до 100 и више. Ципеле су коштале око 3 форинте, хаљина 10, посета лекару 10, превоз до Војводине 4, једна свиња 3-4 форинте, итд.

Тако се из поређења прихода и цена види да је током већег дела живота Вук Караџић био прилично богат човек, и не рачунајући 70 хектара очевине у Тршићу. (Ту земљу су његова жена и деца распродали одмах пошто је умро, тешко се сукобљавајући; породичних спорова било је и око објављивања посмртних издања Вукових књига.) Оно што, међутим, оставља најмучнији утисак из преписке Караџића није новац, већ однос према деци. Преписка Вука и Ане о њиховој деци мора се ишчитавати више пута, да би се одагнала неверица.

Смрт првог сина, Милутина, Вука је затекла у Петрограду. Чувши трагичну вест, овако је писао Ани 5. јуна 1819:

"Данас сам примио твоје писмо од 7. маја. Наш Милутин је, дакле, умро! Шта се може. Бог нам га дао и узео. Сву малу дјецу, коју сам овдје виђао, с највећом радошћу поредио сам с њим и мислио у себи: кад дођем кући, и он ће исто тако трчати и смијати се. А сада је то све само сан. Немој се жалостити. Гледај да твоја Мицл остане здрава.

Сјутра полазим одавде. Чим дођем на аустријску границу, послаћу ти још новца. Надам се да си већ примила 200 рубаља које сам ти одавде упутио. Остај здраво и поздрави све наше".

Следећи пут Ани се јавио тек после два и по месеца, 26. августа, из Кишњева:

"Већ има више од два мјесеца како ти нијесам писао. Опрости ми, али то није било могуће. Не знам шта сам ти писао из Петрограда. Не буди више 'невјерни Тома'! Милутин није са собом однео и нашу љубав. Она ће остати неизмјењена докле год нас двоје будемо живјели. Ти си ми све на овоме свјету.

Сада сам од Петрограда удаљен више од триста миља, а одавде до аустријске границе нема више од тридесет..."

Када му је 1837. године умрла ћеркица Амалија, Вук је био у Трсту. Анино писмо, у коме га обавештава о томе, преводилац је поделио на пет пасуса.

У првом пасусу Ана каже Вуку да је недавно добила једно његово писмо.

Други пасус посвећен је бечким новостима:

"Митрополит је 16-ог стигао у Беч, а 17-ог исто тако ме већ посетио његов брат и рекао да ће његова екселенција отпутовати као сутра..."

И трећи пасус односи се на најновије вести:

"Конте ме је такође посетио и рекао да сад путује и да се враћа тек кроз годину дана. Он нам је донео новост да је капетан Лука умро, а и јадни Рајмунд је већ мртав".

Тек иза обавештења о овим далеким познаницима, Ана пише о свом детету, у четвртном пасусу:

"Ми смо сви здрави, осим наше јадне Амалије. Она је већ нашла свој мир. Много се напатила. Јак излив крви угушио ју је у мом крилу. Умрла је тихо 15 јула..."

Ана није јављала о томе пуних осам дана, од 15-ог до 24. јула, када је написала ово писмо. Писала је из Брила, где је отпутовала на одмор!

У одговору, од 15-ог августа, Вук посвећује Амалији свега две реченице, и одмах прелази на опис путовања. На сличан начин Вук и Ана се дописују и поводом смрти њихове ћеркице Мале, две године касније. Али још мучнија је њихова преписка о рођењу деце. Када им се у Земуну јуна 1831. године родила ћерка, управо Амалија, Вук је из Београда овако писао својој жени:

"Сазнао сам с највећом радошћу да си се ти срећно породила и да си добила кћер. Истина, било би ми милије, као и теби и дјеци, да је то био дечкић, али нека је и она жива и срећна. Ако је Роза, Василија и Мина не буду вољеле, онда је ти пошљи мени, а ја ћу је некеме поклонити или продати. Хвала Богу да си се ти само срећно породила!.. Када би могла бар да ми напишеш да ли си већ добила пензију!..."

Тек сада имамо потпуну слику о Вуку Караџићу. Добили смо одговор на питања зашто је баш он пристао на улогу "оца српске писмености", зашто је онако распродавао наше старе књиге

непроцењиве културне вредности, и зашто је, на крају крајева, читаво српство ставио на продају. Па он је и своје рођено дете стављао на продају! И такав човек нам је "отац писмености"!

ЗАВРШНА РАЗМИШЉАЊА

На ублажавање последица "Вукове реформе" пресудно су утицале две ствари. Најпре је то здрав дух српског народа, тзв. сељачка памет, а онда и недовољна образованост. Ово потоње последица је ниског економског стандарда, али, рекли бисмо, и оног прекида континуитета писмености од XVII до XIX века.

Српска "сељачка памет" одупирала се подвалама које је наметала католичка пропаганда и пре "Вукове реформе", и кроз ту "реформу". Као пример и овде можемо узети косовски циклус усменог народног стваралаштва. Главна песма тог циклуса, "Пропаст царства српскога", говори о "једном страшном или-или": кнезу Лазару оставља се могућност да пође у бој без духовне припреме, победи и задобије земаљску славу, или да хришћанским обредом пре боја на небу добије царство а на земљи изгуби све. Кнез Лазар се, наводно, ради вечне славе одлучио на самоубиштво. Тако је хришћански обред постао "предзнак и залога земаљског пораза", закључио је у својој анализи косовског феномена антологичар Миодраг Павловић. Непосредна поука овако схваћеног косовског мита је да на земљи треба улудо гинути и све губити, јер ће, управо због тога, уследити вечна слава.

Оваква схватања су у сукобу и са хришћанским учењем и са здравим разумом. И заиста, наш народ није косовски мит прихватио на овај начин.

Католичка пропаганда успела је после 1700-те године да наметне мит о поразу на Косову, али не и жељену поуку о самоубишћу. Напротив, наметнута теза о поразу створила је жељу за осветом косовских јунака. Кованица "Осветници Косова" постајала је популарнија уколико се осећало ближење ослобођења ове српске земље, крајем XIX и на почетку XX века. Слично овоме, упркос погубном закључку песме "Пропаст царства српскога", у колективној народној свести остала је изворна поука о "царству небеском", онаква какву је описао Свети Сава а на косовски бој пренео патријарх Данило. Искривљена теза католичке пропаганде о "царству небеском" није однела превагу зато што је била у сукобу са здравим разумом. Насупрот њој, наоко потиснута светосавска поука, није ништа друго до природно, здраворазумско размишљање: да би се стекла вечна слава треба начинити подвиг, а не пораз, док је хришћански обред предзнак и залога подвижништва и победе, никако пораза.

Када је истицањем косовског циклуса народних песама у "Вуковој реформи" још једном дат замах тада већ старим тезама католичке пропаганде о "царству небеском", том пропагандом није једнако обухваћен сав српски народ. "Вуковом реформом" Аустрија је један део усменог народног стваралаштва издвојила а други потисла, као што је то случај са светосавским циклусом. Истог тренутка када је записан и одштампан у Вуковим песмарицама и другим књигама, одабрани део народног стваралаштва одвојен је од већег дела народа. Записивање се није тицало већине јер су Вукове књиге долазиле до малог броја људи. У народу је усмено стваралаштво и даље живело свој живот: нити су се чула тумачења о хришћанском обреду као "предзнаку земаљског пораза", нити су ишчезле песме које Вук није записао. (Усмено стваралаштво о Светом Сави сакупљено је неколико деценија после Вукове смрти.)

Тако, стављањем на папир, народно стваралаштво везано за име Вука Караџића више није било народно, у смислу свеопште и свенародне прихватљивости. Уместо тога, оно је постало писано стваралаштво, намењено образованима и с утицајем на образоване. Широки слојеви становништва били су слабо образовани: њима је остало сопствено стваралаштво, онакво какво је било и пре тога. Зато је "Вукова реформа" далеко више утицала на српску интелигенцију, него на српски народ уопште. Утицај на народ је посредан, утолико што вођење државних послова по правилу пада у руке интелектуалцима (па ма шта се под тим разумело). На тај начин су створени услови да се део интелигенције, онај који дословце схвата поуке "Вукове реформе", не васпитава у

правом народном духу. Та појава постајала је израженија уколико је, временом, смањиван утицај Српске православне цркве.

Заправо, све негативне последице "Букове реформе" превасходно се тичу српске интелигеније, од ширења атеизма до кидања са вековним традицијама. (Занимљиво је да је педесетих година прошлог века један противник "реформе" рекао: "Вук Караџић нам доноси атеизам, социјализам и анархизам".) Од победе реформе у школама и на универзитетима учи се као да српска писменост почиње са Вуком Караџићем. Пошто је то исувише кратак период да би се попунили уџбеници, за страним изворима посеже се више него што би требало. Писано стваралаштво ранијих векова потиснуто је у тој мери да се може говорити о националној катастрофи. Други израз не би био довољан да објасни чињеницу попут запостављања "Законоправила" Светог Саве, сјајних књига Теодосија и Доментијана, песама Деспота Стефана, Кантакузина, монахиње Јефимије, Венцловића, Сарајлије... Па и Његоша, иако га има у свим школским програмима. Његова дела, посебно "Лучу", данас мало ко разуме, а нема покушаја, или да се она прилагоде нашем савременом језику, или да се овај наш језик прилагођава Његошу и другим великим умовима минулих векова. Посебно је, при томе, запањујућа прича о забораву првог српског универзитета из 1197. године, док се неколико других европских земаља поноси својим високошколским установама из тога доба.

Неизбежан је утисак да "Букова реформа", ма колико се позивала на народ, води отуђењу од народа, односно српске традиције. То отуђење често се назива везивањем за модерне светске токове, путем у Европу, и сл. Светских и европских токова има више, а овде се мисли само на један, данас превладавајући, западни модел тзв. потрошачког друштва. Посматрано на дужи рок, тај модел живота један је од многих који су захватили наше крајеве. Најпре су то били византијски утицаји, уз помоћ којих је изграђена посебна српска културна и национална свест. Уследили су турско-исламски утицаји. Они су део нашег народа потпуно приграбили, а извесног утицаја имали су на Србе у свим окупираним подручјима (у начину живота, језику, музици, и сл.). Наступили су утицаји које бисмо могли назвати германско-католичким. У нашим северним крајевима оставили су трага у начину живота и посебно у архитектури (мање у језику). Иза њих дошли су руски утицаји, затим поново аустријски и немачки, па француски и енглески и на крају амерички. Временом су се страни утицаји брже мењали, јер су империје бивале све краћег века.

Због мноштва страних утицаја неопходно је разграничити помодарство од вредних цивилизацијских достигнућа, која заиста треба усвајати. Ако би се на уштрб српске традиције некритички прихватили страни утицаји, наш народ би се брзо истопио а држава нестала. Зато мора постојати нешто где не сме бити одступања. У најмању руку, то су српски језик, српска ћирилица и православна вера, а затим на овом тројству оформљена културна и национална свест, са неколиким непроменљивим карактеристикама.

"Буковом реформом" српски језик уједно је и измењен и осиромашен. Оштећено је језгро моћног и мелодичног традиционалног српског језика, уз убацивање великог броја туђица. У прво време те туђице беху турцизми. Од њиховог броја веће последице оставила је наметнута потреба за туђицама. Осиромашели српски језик морао је да посеже за страним језицима, зато што одједном више није имао довољно изражајне моћи, и зато што је коришћење старог језичког фонда претворено у јерес. Лаж да је стари језик био ненародни, и као такав Србима стран и неразумљив, заиста нас је бацила у загрљај страним језицима.

Данас и много већи народи штите своје језике. Француска скупштина усвојила је средином 1994. године тзв. језички закон, одредивши високе новчане казне против појединаца и компанија који у јавним пословима уместо француског непотребно користе енглески језик. Истовремено је одштампан речник англосаксонских туђица да би се органима контроле помогло у примени закона. Јавно је речено да се овим мерама тежи "одбрани француске културе" од "америчке инвазије у виду филмова, реклама, музике и хране".

У Србији се и не помишља о сличном закону, мада је, нема сумње, он нама потребнији него Французима. При томе, од чињенице да ли ћемо и даље летњиковце називати викендицама,

одмаралишта ресторанима, каквоћу квалитетом, итд, важнији је онај посебан дух што га језик и доноси и односи са собом.

Српска ћирилица је у "Вуковој реформи" прошла још горе од српског језика. Она је плански претворена у полулатиницу, односно у тзв. Вукову азбуку којом сада пишемо. Прогласивши чисту латиницу (хрватску) за друго српско писмо, Вук Караџић је и тој својој полулатиници одредио неславну будућност. Од Караџићевог латиничног потписа испод "Бечког договора", она се неумољиво повлачи пред хрватском латиницом. Данас је Вукова полулатинична азбука званично српско писмо, али у пракси преовлађује хрватска латиница. Она се налази на омотима свих производа у радњама, на готово свим јавно истакнутим рекламама и фирмама, затим у универзитетским уџбеницима и половини штампе, у саобраћају, на писаћим машинама, компјутерским програмима, итд. У центру било ког српског града много је више латиничних но ћириличних натписа. Другачије је у западним српским областима, Републици Српској и Републици Српској Крајини, чији пример свакако треба следити.

Потискивање хрватске латинице у корист Вукове полућирилице-полулатинице, једно је питање, а друго, а можда и важније, чини покушај враћања заборављене српске ћирилице. Ако знамо да је Вукова азбука начињена да би се нанело зло српском народу, већ та чињеница довољно говори о потреби њеног напуштања. Српско писмо треба ослободити латиничних утицаја, једном реформом језика и писма, којом би се спашавало шта се спасти може. Циљ реформе може бити успостављање покидане везе са Његошевим језиком и писмом, а сам Његош се већ довољно постарао за хватање скопче са Светим Савом и другим великим претходницима. После такве реформе српски језик и писмо били би ближи старом српском језику и правопису. Од савремених језика и правописа, примакли би се руском, украјинском, белоруском и бугарском.

Српска православна вера данас је угрожена више него икада раније, можда чак више но и под Турцима. Опасност прети од атеизма и безброј секти, циљно усмераваних и помаганих са запада. Утисак је, ипак, да се атеизмом и секташењем само крчи пут унији и католичанству. За наметање омразе према светосавској цркви њој се преваром подмеће историја управо католичке цркве. Мрачном прошлости, инквизицијом и језуитизмом, описују се најблиставији домети српског народа, и духовни и материјални. Српској цркви увек је било страно напуштање православне Христове вере, које ми данас највише знамо по злогласним католичким језуитима и инквизиторима.

Наша црква никада није признавала "Вукову реформу". Скарадан превод Библије од Вука Караџића и Ђуре Даничића она још увек не признаје, док у обредима користи једну варијанту старог српског језика и правописа. У последње време, међутим, има идеја да и црква пређе на Вуков језик и на Вукову азбуку. Тако би, 150 година после победе "Вукове реформе", старом српском језику и правопису био задат и последњи ударац.

Аргументи црквених људи о преласку на Вуков језик и правопис после тако упорног и дуговечног отпора, односе се на већу разумљивост свакодневних обреда. Стари српски језик и правопис наш народ разуме мало или нимало, што може бити чинилац његовог одаљавања од цркве. С друге стране, бројне секте и католичка пропаганда наступају на свима разумљивом простонародном језику. Тако се историја још једном понавља. Видели смо да се дословце исти случај у прошлости дешавао више пута. Наша црква се увек постављала као чувар језичког наслеђа, што је доводило до његовог делимичног конзервирања и удаљавања од говорне варијанте. Пошто су страни агенти наступали на тој најраспрострањенијој језичкој варијанти, и црква је морала да јој се приклони. Тако је под притиском остављан део по део српске традиције, чиме су, напуштањем традиције, на други начин отворана врата старој пропаганди. Српска црква данас неће морати да бира између два зла, ако буде мудрости да се искористи језичко, и самим тим духовно богатство које се чувало. То богатство може да буде од немерљиве користи у будућој језичкој и правописној реформи. Не би, дакле, било потребе да црква и даље размишља о напуштању старог српског језика и правописа, ако би у његову корист били остављени Вуков језик и правопис.

Страни утицаји почели су да мењају карактер српског културног и националног бића још у време барока, пре око 300 година. Од тада је тај процес непрекидан и стално јача под утицајем акумулације страних елемената, која сваку следећу фазу чини опаснијом.

У првој фази, у бароку, страни утицаји лаконски су прихватани у уметничким делима водећих личности српског народа. У доба просветитељства, Доситеј Обрадовић отишао је за још један корак даље. Али и он, као и његови барокни претходници, не само што у прихватању туђих идеја није видео ничег лошег, него је сав свој рад и утицај ставио у службу свог народа. У поодмаклој доби, он је напустио лагодан живот у Трсту и дошао у устаничку Карађорђеву Србију, да у њој заувек остане.

Већ у следећој, трећој фази, коју чини "Вукова реформа", све институције пружиле су снажан отпор страним утицајима на српску културу. Више није било оног неразумевања опасности, као у доба барока и просветитељства. С разумевањем је дошла и велика подела улога на заговорнике и противнике страних утицаја, која ће остати до наших дана. Сама "Вукова реформа" прихваћена је када се заборавило да је туђа. У другој половини прошлог века узета је као нешто наше, српско, па и најсрпскије ("народно"). Тако је дошло до историјске замене улога: од тада се противници страних утицаја позивају на Вука Караџића. Сем у забораву и неразумевању, објашњење овог апсурда лежи и у поступности страних утицаја. Некада су се више ломила копља о само једном слову (дебелом "јер"), него данас о готово потпуном преласку на латиницу. У поплави страних утицаја њихово пређашње постепено наметање чини се безазленим, а "Вукова реформа" у том поређењу изгледа као нешто сасвим наше.

Четврта фаза страних утицаја дотакла се и крупних политичких питања. Њени носиоци сматрали су да Срби треба потпуно да промене традиционална схватања о државном уређењу, монархији, цркви, индивидуалности, јавном и личном моралу и уопште систему вредности. Предводио их је део ђака и студената које је ондашња српска влада слала у иностранство. Били су то први нараштаји васпитавани у духу "Вукове реформе", шездесетих и седамдесетих година прошлог века. Одсечен од корена, без чврсте образовно-васпитне подлоге, део њих постао је неотпоран на неке маргиналне али агресивне европске идеологије тога доба. Ти "школци" заиста су у Србију донели "атеизам, анархизам и социјализам".

Први српски социјалисти успели су да отупе јаку жељу, па и политичку акцију, за свесрпским ослобођењем и уједињењем, у време тзв. националног романтизма. Они су сматрали да је од "спољашње политике" важнија "унутрашња револуција", и да Срби из кнежевине Обреновића не треба да се боре за слободу своје браће под Турском и Аустроугарском док се претходно сами не "ослободе" и заведу социјалистички режим "комуна". У другом српско-турском рату 1877/78, док је српска војска ослобађала Ниш, Лесковац, Пирот и Врање, успели су да побуне неке одреде и крену на север. Подигли су тзв. Тополску буну, која је угушена, а међу осталима због издаје је стрељан и пуковник Јеврем Марковић, брат вође социјалиста Светозара Марковића. (Његова удовица потом је извела неуспешан атентат на краља Милана Обреновића, 23. октобра 1882. године за време молитве у цркви.)

О несрпском духу социјалиста још више сведочи пример једног од њихових вођа из наредног периода, Димитрија Туцовића. У књизи "Србија и Арбанија (критика завојевачке политике српске буржоазије)", објављеној почетком 1914. године, Туцовић је писао да је Косово шиптарска земља. Док је српски народ славио вековима очекивано ослобођење Косова, у Првом балканском рату 1912. године, за социјалисте је то било освајање туђих територија. Косовски мит (па макар и онај лажни), Лазарев подвиг, Пећка патријаршија, Грачаница, Дечани - њима су значили мање него неком странцу, кога би, макар, заинтересовала уметност створена на Косову и о Косову.

Али ови социјалисти, иако духовни странци, били су мањина удаљена од центра одлучивања. Веће штете српском народу донела је наступајућа југословенска идеологија. Она је тражила да се наш народ самоукине и претопи у други народ - југословенски. Дошавши у најгоре време нанела је неизмерне штете. Уместо да се после победе у Првом светском рату уједињењем

свих српских земаља крунишу вековни ослободилачки напори, као да су отворена врата пакла. Југословенска несрећа траје деценијама и још нема краја. Зато је управо она најтрагичнија последица "Букове реформе", јер аустријска полиција није имала, не само бољег, него уопште другог начина да спроведе ту своју замисао.

У социјалистичком југословенском покрету страни утицаји на српски народ доведени су до крајњих граница. Теоријски, веће отуђење од свог народа није могуће. Практично, ове две идеологије имале су učinак катастрофе када су се ујединиле у Социјалистичкој Југославији. Зато је у политичком смислу српски народ данас на почетку, негде у времену кнеза Милоша Обреновића. Где је у духовном смислу не може се поредити, јер данас нема Милошевог савременика Његоша, нити је Вук само прокужени шпијун и дворска луда у Милошевом конану у Крагујевцу.

ПОГОВОР

Многи читалац биће изненађен књигом коју држи у руци, поготову ако је познавао досадашњи рад њеног аутора. Подсетимо се, пре ове, Самарџић је објавио три публицистичке књиге разнородне тематике - књиге у којима није залазио толико дубоко у суштинске проблеме који у овом историјском тренутку заокупљају наш народ. Јесте, њега су у публицистичком раду увек интересовала питања из српске историје и српског усуда, али углавном се задржавао на години 1945-тој - када су у Србију крочили обесни победници који су пред собом срушили и оно мало аутентичног српства колико нам је било преостало после беспотребног улажења у сатанин храм југословенства.

Ипак, прави узроци сваке трагедије увек су дубљи но што се на први поглед чини, и увек скривени за онолико колико површност не дозвољава да им се приступи. Искуство нас учи да истински одговор, ма и на најпростија питања, тражи веома велики истраживачки напор и да је оно што се само од себе као одговор нуди, не само нетачно, већ, најчешће, супротност ономе што одиста одговор јесте. Ту, парадоксалну логику, Самарџић је у свом публицистичком раду добро изучио пишући претходне три своје књиге. Он је научио да не верује на прву лопту, што је "вјерују" сваког марљивог и озбиљног истраживача.

Што се српског народа тиче, таквих питања, на жалост, има до миле воље. Зашто нам се догодила Југославија у којој смо изгубили своје национално биће, зашто су се на власти устоличили србомрзители и незнабошци, откуда толика пасивност Срба према питањима која живот значе, докле та овчја тупост пред касапским ножем? Самарџићу ваља одати признање да је на та болна питања покушао да даде одговор.

Прочитавши књигу, можда ће неки читалац, изненађен, посумњати да она нуди прави и једини одговор. Зар је могуће - прво је питање које се после читања овакве књиге поставља. Ми овде не можемо дати коначан закључак: то ће, ипак, учинити време и људи. Али, можемо, после понуђених Самарџићевих одговора, поставити барем неколико нових питања:

1. Зашто су Срби вековима били поучавани да су Бој на Косову, један од пресудних догађаја из српске историје, изгубили? Познато је да поузданих процена о исходу те битке нема. Ту су "погинула цара два", како је давно, у једној својој песми, писао Миодраг Павловић. Дакле, није погинуо само српски владар, већ и турски. Уз то, српска држава је, после косовске битке, трајала још читавих седамдесет година, да у време ренесансних владара, деспота Стефана и Ђурђа, постигне један од својих врхунаца. У чему се онда састоји српски пораз? У томе да је достигнут један од највећих расцвета у српској историји? Ако је то пораз, шта је онда победа?

Има још једна ствар која је у овом питању, можда, и пресудна: ако је већ тако, и ако се може сматрати да смо овде на трагу истини, поставља се питање - зашто они који би требало да брину о српском високом моралу, о духу радости и победе који сваки народ, мисли ли да опстане, треба и мора да освоји - зашто не искористе такву истину да би дух победе окрепили и утврдили? Зашто се

васпитавамо само на поразу, зашто се, као што то чине паметнији народи, не васпитавамо и на победама и успесима? Или пре 1945. и није било победа и успеха?

2. Да ли је мит о Косову изворно српски мит? Ако се појавио два века после битке, да ли је веродостојан? Ако је уметнички снажан (а јесте, итекако!) да ли је, уз то, и историјски погодан да буде основа будуће државности, да одређује свест и мишљење једног народа? Тешка питања. Писац овог поговора на њих нема одговор, и радује се што писац књиге тај одговор има.

3. Да ли је улога Вука Стефановића Караџића у нашој историји пренаглашена, и ако јесте - због чега? Да ли је Вук био у праву када је, одвећ наглом реформом, прекинуо културне (Самарџић сматра и политичке) споне са средњовековном српском традицијом? Ко је стајао иза њега? Нису ли, исто као и Вук, стотињак година касније поступили и комунисти, такође потпомагани са стране, прекинувши културни и сваки други континуитет? Ако је тако - како смо ми уопште као народ опстали на својој националној територији? Како се нисмо утопили и изгубили? И даље: није ли послање националних радника, каквим се, горљив и горопадан, Вук представљао, да нешто из прошлости ушчувају и пренесу будућим генерацијама - па какво је такво је, уместо да и то мало, чега има, расипају за собом?

Спор "За и против Вука" траје до данас у српској књижевној и публицистичкој мисли. "Вуковац" је, као што се зна, био и велики Иво Андрић. Црњански је, опет, био против Вукове реформе. Меша Селимовић - ни тамо, ни овамо.

Самарџићево стајалиште је оригинално и, чини се, историјски утемељено: до некакве језичке реформе је морало доћи, јер је језик жив, податан променама, завијан од многих спољних и унутрашњих фактора у животу једног народа. Али, треба разликовати реформу од насилног прекида са традицијом. Ако је тај прекид био, уз то, подржан и од иностраног фактора (у Вуковом случају - Аустрије), онда сва та питања постају још сложенија. Познато је, рецимо, да Српска православна црква никад није одобравала чак ни просветитељски рад Доситејева, а камоли Вукову реформу, поготову стога што Вук за српске монахе није налазио много лепих речи. Ствар се искомпликовала и поводом Вуковог превода Новог завета, који је, по црквеним тумачењима, не само увелико нетачан, већ на појединим местима и скаредан.

Вуков рад такође нису прихватили ни најученији Срби његовог времена, укључујући и Његоша, који је у односу на Вука задржавао одмак и гледао га с висине (не само владарске, већ и списатељске). Као историчар Вук је непоуздан и познато је да је историју дотеривао онако како би му у датом политичком моменту затребао. Посебно остаје деликатно и питање језика који је Вук увео у српску књижевност. Зашто би званични морао да буде херцеговачки, а не, рецимо, косовско-ресавски дијалекат? Одговор који на ова питања даје Самарџић - застрашујућ је. После Вукових језичких реформи, Хрвати су, испада, присвојили српски језик. И не само то: као једна од последица Вукових прегнућа родила се идеја југословенства, а разни делови српске земље почели су да се одвајају од Србије - најпре на културном, па затим и на политичком плану (рецимо Дубровник, који је данас, а можда и за сва времена, припао Хрватској, иако хрватски кроз историју никада није био).

Па ако је све тако - чак ако је све само упола тако - због чега онда Вука прослављају са толиком помпом и галамом? Није ли ред да му врлине, ако их је било, буду признате, а да мане, ако их је имао, такође буду предочене потомству? Испада да се његове мане прећуткују, а врлине дописују и пренаглашавају.

Данас су многе задужбине српских научника, књижевника и добротвора у руинираном стању - пред гашењем је за-дужбина Милоша Црњанског, пред колапсом је и Андрићева задужбина. Тако је скоро са свим задужбинама изузев једне - Вукове. Овде, јасно, није реч о томе да Вук не би требало да има институцију која ће се бринути о његовом имену и делу - али зашто је

не би имали Свети Сава, Краљ Милутин, Ђорђе Бранковић или Слободан Јовановић? Зар је Вук за Србе значајнији од Светог Саве?

Потписник овог текста сматра Вукову делатност на прикупљању народних умотворина изузетно значајном. По Милораду Павићу тај посао су у претходним вековима отпочели католици, у складу са барокним опредељењима у уметности ондашње Европе. Ову чињеницу Самарцић допуњује мишљењем да су католички свештеници (рецимо Андрија Змајевић, барски надбискуп) то чинили из идеолошких разлога, инфилтрирајући у српске песме мит о косовском поразу и издајству Вука Бранковића (које се, што је научно доказано, није догодило). Па ипак, захваљујући овој Вуковој преданости (без обзира ко га је на тај посао наговорио!) ми данас имамо можда најбољу и најлепшу народну поезију на свету. Ко има песме као што су "Бановић Страхиња", "Сан Мусића Стевана", "Смрт војводе Кајице" или "Почетак буне против хахија"? Требало је по моме којекуде по Србији јурити Милију, Филипа Вишњића или Живану, а башка наговорити их да уз гусле певају, не би ли била прибележена ова или она песма. Да није у Вуково време записана, и по Европи пропагирана, можда би ова сјајна поезија била изгубљена. Да је само то учинио за српски народ, Вуково име би било овековечено за сва времена.

Али зар народним бисерима сметају Доментијан, Теодосије, Силуан? Зар их не допуњују и не богате? Зар нас до данас не хране духовном храном и не упућују нам мисли ка божанском и вечном?

Ми смо већ толико пута у историји грешили гушећи једну предност на рачун друге, каткад јако сумњиве. Зато од вука не треба правити међеда. Ваља трезвено и промишљено проценити свачији труд, и поново у српско памћење, и посебно у српске школе, вратити многе списатеље које је Вук у својим нападима "сахранио": какви су такви су - друге немамо. Тачно је да у време кад пише Милован Видаковић, у Немачкој ствара Гете, у Русији Пушкин, а у Енглеској Шели - али значи ли то да и оно мало културног коптинитета са средњевековним господством, што је наш полуписмени народ тога доба кроз векове турске окупације очувао, треба на комаде раздробити? Будући да је Вук слављен и прослављан преко сваке мере, Самарцић је сматрао да на појединим местима и он има право писати оштро иолемичним, готово "вуковским" тоном. Ипак, он не иде толико далеко да своје противнике назива "магарцима", као што је то, не једном, чинио Вук. "Тајне 'Вукове реформе'" зато нису књига мржње против Вука - већ књига мржње против мржње према српству - дакле књига љубави за свој род.

Не би било згорега да и они који брину о судбини српскога народа поразмисле о неким питањима изнетим у Самарцићевој књизи.

Владимир ЈАГЛИЧИЋ

ЛИТЕРАТУРА

1. Асим Пецо: Турцизми у Вуковим рјечницима, "Вук Караџић", Београд, 1987.
2. Владимир Ћоровић: Историја Срба I-III, БИГЗ, Београд, 1989.
3. Владимир Ћоровић: Свети Сава у народном предању, "Народно дело" и Заједница православног свештенства СФРЈ, Београд, 1990.
4. Владимир Ћоровић: Портрети из новије српске историје, "Српска књижевна задруга", Београд, 1990.
5. Вук Стефановић Караџић: Описаније Србије, БИГЗ, Београд, 1990.
6. Вук Стефановић Караџић: Сабрана дела, Преписка I (1811-1821), "Просвета", Београд, 1988.
7. Вук Стефановић Караџић: Сабрана дела, Преписка II (1822-1825), "Просвета", Београд, 1988.
8. Вук Стефановић Караџић: Сабрана дела, Преписка III (1826-1828), "Просвета", Београд, 1989.
9. Вук Стефановић Караџић: Сабрана дела, Преписка IV (1829-1832), "Просвета", Београд, 1988.
10. Вук Стефановић Караџић: Црвен Бан, "Просвета", Београд, 1987.

11. Голуб Добрашиновић: Вук-Ана (преписка), "Књижевна задруга Новог Сада", Нови Сад, 1992.
12. Голуб Добрашиновић: Вук под присмотром полиције, "Рад", Београд, 1986.
13. Голуб Добрашиновић: Копитар и Вук, "Рад", Београд, 1980.
14. Григорије Цамблак: Књижевни рад у Србији, "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд, 1989.
15. Данилови настављачи (Данилов ученик, други настављач Даниловог зборника), "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд, 1989.
16. Димитрије Богдановић: Историја старе српске књижевности, "Српска књижевна задруга", Београд, 1991.
17. Димитрије Богдановић: Књига о Косову, "Књижевне Новине", Београд, и "Јединство", Приштина, 1990.
18. Доментијан: Живот Светога Саве и живот Светога Симеона, "Просвета" и "Српска књижевна задруга". Београд, 1988.
19. Душанов законик, "Просвета", "Српска књижевна задруга", Београд, 1986.
20. Ђорђе Трифуновић, Азбучник српских средњовековних појмова, "Нолит", Београд, 1990.
21. Есфигменска повеља деспота Ђурђа, "Југословенска ревија", Београд и Завод за заштиту споменика културе, Смедерево, 1989.
22. Иво Банац: Национално питање у Југославији, "Глобус", Загреб, 1988.
23. Константин Јиричек: Историја Срба I-II. "Слово љубве", Београд, 1978.
24. Јеремија Д. Митровић: Српство Дубровника, "Српска књижевна задруга", Београд, 1992.
25. Јован С. Поповић: Лажа и паралажа, Будим, 1830. (Фототипско издање Градске библиотеке "Лукреције Анкуцић - Неде", Вршац, 1980.
26. Константин Филозоф: Повест о словима и Житије деспота Стефана Лазаревића, "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд 1989.
27. Лазо М. Костић: Католички Срби, Српски културни клуб "Свети Сава", Торонто (Канада), 1963.
28. Лазо М. Костић: Крађа српског језика, Издање пишчево, Баден (Швајцарска), 1964.
29. Лазо М. Костић: О српском језику (изјаве странаца), Српска народна одбрана, Хамилтон (Канада), 1964.
30. Љубомир Стојановић: Стари српски записи и натписи I-II, САНУ, Народна библиотека Србије и Матица Српска, Београд, 1982.
31. Љубомир Стојановић: Живот и рад Вука Стефановића Караџића, (фототипско издање из 1924), БИГЗ, Београд, 1987.
32. Меша Селимовић: За и против Вука, БИГЗ, Београд, 1987.
33. Миодраг Павловић: Антологија српског песништва, "Српска књижевна задруга", Београд, 1984.
34. Милан Кашанин: Изабрани есеји, "Рад", Београд, 1977.
35. Милан Кашанин: Српска књижевност у средњем веку, "Просвета", Београд, 1990.
36. Милорад Павић: Гаврил Стефановић Венцловић., "Српска књижевна задруга", Београд, 1972.
37. Милорад Павић: Историја српске књижевности барокног доба (XVII-XVIII век), "Нолит", Београд, 1970.
38. Милорад Павић: Историја српске књижевности класицизма и предромантизма, "Нолит", Београд, 1979.
39. Милош Црњански: Свети Сава, "Гинко", Београд, "Знак", Земун, 1993.
40. Миодраг Поповић: Јота, "Рад", Београд, 1981.
41. Митрополит Амфилохије: Основи православног васпитања, "Свети Симеон Мироточиви", Врњачка Бања, 1993.
42. Момир Јовић, Коста Радић: Српске земље и владари, Друштво за неговање историјских и

уметничких вредности, Крушевац, 1990.

43. Павле Ивић: О Вуку Караџићу, "Издавачка књижарница Зорана Стојановића", Сремски Карловци, Нови Сад, 1991.
44. Патријарх Пајсије, "Просвета", "Српска књижевна задруга", Београд, 1993.
45. Петар Ђорђевић: Историја српске ћирилице, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
46. Петар Петровић Његош: Горски вијенац, "Српска књижевна задруга", Београд, 1993.
47. Петар Петровић Његош: Луча Микрокозма, "Рад", Београд, 1993.
48. Радован Самарџић: Косовско опредељење, "Српска књижевна задруга", Београд, 1990.
49. Ранко Симовић: Свети Сава - први српски просветитељ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992.
50. Радмило Маројевић: Ћирилица на раскршћу векова, "Дечје новине", Горњи Милановац, 1991.
51. Сава Немањић: Живот Стефана Немање, "Рад", Београд, 1980.
52. Свети Сава: Сабрани Списи, "Просвета", "Српска књижевна задруга", Београд, 1986.
53. Светозар Стијовић: Славенизми у Његошевим песничким делима, "Издавачка књижарница Зорана Стојановића", Сремски Карловци, Нови Сад, 1992.
54. Сима Милутиновић Сарајлија: Србијанка, "Српска књижевна задруга", Београд, 1993.
55. Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, "Просвета", "Српска књижевна задруга", Београд, 1993.
56. Списи о Косову, "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд, 1993.
57. Станоје Станојевић: Историја српског народа, П.П. "Кими", Београд, 1993. (фототипско издање из 1926.)
58. Станоје Станојевић: Свети Сава, "Папирус", Нови Сад, 1992.
59. Стефан Првовенчани: Сабрани Списи, "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд, 1988.
60. Теодосије: Житија, "Просвета" и "Српска књижевна задруга", Београд, 1988.
61. Тихомир Р. Ђорђевић: Македонија, Самостална ауторска радионица "Танеси", Београд, 1990.

НОВИНЕ И ЧАСОПИСИ:

1. "Вечерње Новости", Београд, 11. април 1994.
2. "Јавност", Пале, 25. децембар 1993.
3. "Литературнаја Русија", 4. фебруар 1993.
4. "Кораци", Крагујевац, мај/јун 1989.
5. "Књижевна реч", Београд, 25. октобар 1993.
6. "Погледи", Крагујевац, 4. октобар 1991.
7. "Погледи", Крагујевац, 29. мај 1992.
8. "Политика", Београд, 18. септембар 1993.
9. "Политика", Београд, 18. децембар 1993.

НАПОМЕНА:

У књизи су коришћене изјаве епископа др Саве Вуковића, професора др Димитрија Калезића, академика Радмила Маројевића, оца Владимира Вукашиновића и књижевника и преводиоца Владимира Јагличића. Све изјаве су ауторизоване.

Милослав Самарџић

Рођен је 1963. године у Александровцу. Завршио је економски факултет. Живи у Крагујевцу, оснивач је и главни и одговорни уредник листа "Погледи". До сада је објавио књиге: "Ђаци на Голом Отоку" (1989), "Краљ је наш" (1992) и "Две Србије" (1993).

Милослав Самарџић

ТАЈНЕ »ВУКОВЕ РЕФОРМЕ«

ИЗДАВАЧ НИП
"Погледи", Крагујевац

ЗА ИЗДАВАЧА
Милослав Самарџић

РЕЦЕНЗЕНТ
Владимир Јагличић

КОРЕКТУРА
Јовица Јанковић

КОРИЦЕ
Зоран Костић

СЛОГ И ПРЕЛОМ
Рачунарски центар "Погледи"

ШТАМПА НИШП
"Погледи", Крагујевац

ТИРАЖ
1000

ДРУГО ИЗДАЊЕ

